

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

TÜRKİYE’DE KÜRT SORUNU
VE AZINLIK TARTIŞMALARI

MASTER TEZİ

Hazırlayan
Safiye DÜNDAR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hayati HAZIR

Ankara - 2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Safiye Dünder'a ait "Türkiye'de Kürt Sorunu ve Azınlık Tartışmaları" adlı çalışma jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Üye

(Danışman)

Üye

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Etniklik/Etnisite - Etnik Grup - Etnik Yapı	3
1.2. Klan, Aşiret, Kabile, Kast	8
1.3. Kimlik - Kültür - Kültürel Kimlik	10
1.4. Millet (Ulus)	13
1.5. Milliyetçilik – Etnik Milliyetçilik	17
1.6. Etnik Merkezilik – Bölge Milliyetçiliği	19
1.7. Azınlıklar	21

II. BÖLÜM

ETNİK KİMLİK, TARİHİ GELİŞİM VE SOSYO KÜLTÜREL YAPI AÇISINDAN KÜRTLER

2.1. Etnik Kimlik	24
2.2. Tarihi Gelişim	34
2.3. Tarihi Gelişim Çerçevesinde Değerlendirme	67

III. BÖLÜM

İSYANLAR VE KÜRTÇÜLÜK FAALİYETLERİ

3.1. Osmanlı Dönemi	82
3.1.1. İlk Hareketler	82
3.1.1.1. Babanzâde Abdurrahman Paşa İsyanı	82
3.1.1.2. Babanzâde Ahmet Paşa İsyanı	83
3.1.1.3. Yezidî İsyanı	83

3.1.1.4. Mir Muhammed İsyani	84
3.1.1.5. K�r Mehmed Paşa İsyani	84
3.1.1.6. Bedirhan İsyani	85
3.1.1.7. Nurullah Bey İsyani	88
3.1.1.8. ��r Yezdan İsyani	88
3.1.1.9. Babanzâde Ahmed Paşa İsyani	88
3.1.1.10. Bedirhan oğullarından Osman ve Hüseyin Beylerin İsyani	89
3.1.1.11. Şeyh Ubeydullah İsyani	89
3.1.1.12. Emin Ali Bedirhan Olayı	91
3.1.2. İttihat ve Terakkî Dönemi Hareketleri	91
3.1.2.1. Siyasi K�rt������ Hareketlerinin Ba�laması	93
3.1.2.2. Kürt Te����n ve Terakki Cemiyeti	96
3.1.2.3. Hevi (Umut) Cemiyeti	98
3.1.2.4. Gehandenî Cemiyeti	99
3.1.2.5. Molla Selim İsyani	100
3.1.3. Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Hareketleri	102
3.1.3.1. Kürt Te��li Cemiyeti	106
3.1.3.2. Te�kil�t-ı İctimâiyye Cemiyeti	107
3.1.3.3. Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti	108
3.2. Milli Mücadele Dönemi	109
3.2.1. Ali Batı İsyani	111
3.2.2. Cemil �eto Olayı	112
3.2.3. Milli A�ireti İsyani	113
3.2.4. Koçgiri İsyani	114
3.3. Cumhuriyet Dönemi	119
3.3.1. İsyanlar	121
3.3.1.1. Şeyh Said İsyani	121
3.3.1.2. �emdinli Olayı	135
3.3.1.3. Raçkotan ve Raman Olayları	136

3.3.1.4. Pervari Olayı	137
3.3.1.5. Koçuşığı Olayı	137
3.3.1.6. Hakkâri Olayı	138
3.3.1.7. Sason Olayları	138
3.3.1.8. Mutki Olayı	140
3.3.1.9. Ağrı Olayları	141
3.3.1.10. Oramar Olayı	146
3.3.1.11. Tendürek Olayı	148
3.3.1.12. Jilyan Olayı	149
3.3.1.13. Bicar Olayı	149
3.3.1.14. Batuş Olayı	150
3.3.1.15. Zeylan Olayı	150
3.3.1.16. Pülümür (Kuzican) Olayı	151
3.3.1.17. Dersim (Tunceli) Olayı	152
3.3.2. Kürtçü Hareketler	157
3.3.2.1. Genel Bakış	157
3.3.2.2. 1960 Sonrası Hareketler	162
3.3.2.3. 1970 Sonrası Hareketler	171
3.3.2.4. Kürdistan İşçi Partisi (PKK)	173
3.3.2.5. Kürtçü Siyasi Partiler	194
3.4. İsyanların ve Kürtçülük Hareketlerinin Değerlendirmesi	214

IV. BÖLÜM

AZINLIK TARTIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE KÜRTLER

4.1. Azınlık Haklarının Gelişimi ve Uluslararası Alanda	
Azınlıklara İlişkin Olarak Yapılan Çalışmalar	251
4.1.1. Vestefelya Anlaşmasından Sonra Azınlık Hakları	252
4.1.2. Ondokuzuncu Yüzyıl'da Azınlık Hakları	253
4.1.3. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Milletler Cemiyeti	
Döneminde Azınlıklıklar	255

4.1.4. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem ve Birleşmiş Milletler Bünyesinde Azınlıklar	257
4.1.5. Azınlık Çalışmalarında Son Gelişmeler	261
4.2. Azınlık Kavramı, Nitelikleri ve Bağlı Kavramlar	
Çerçevesinde Kürtlerin Durumu	275
4.2.1. Etnik Azınlıklar	293
4.2.2. Dini Azınlıklar	300
4.2.3. Dil Azınlıkları	304
4.2.4. Ulusal Azınlıklar	311
4.2.5. Azınlık Kavramına Bağlı Kavramlar	327
4.3. Uluslararası Belgeler Açısından Değerlendirme	333
SONUÇ	341
KAYNAKÇA	351
ÖZET	372
ABSTRACT	374

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ATASE	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
AÜ	Ankara Üniversitesi
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Derl.	Derleyen
Ed.	Editör
SBF	Siyasal Bilgiler Fakültesi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
Ter.	Tercüme
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	ve devamı
Yay.Haz.	Yayına hazırlayan
Haz.	Hazırlayan

GİRİŞ

Çok sayıda kaynağa dayalı olarak hazırlanan bu çalışmanın amacı; Türkiye’de yaşayan Kürtlere ilişkin bilgi verilmesi ve “azınlık” olma durumlarının Siyaset Bilimi açısından incelenmesidir.

“Türkiye’de Kürt Sorunu ve Azınlık Tartışmaları” başlıklı bu çalışmanın birinci bölümünde, öncelikle konu ile ilgili kavramsal çerçeve oluşturulmuş; daha sonra ikinci bölümde, Kürtlerin etnik kimlikleri ile ilgili görüşlere, aynı adı taşıyan başlık altında yer verilmiştir. Kürtlerin kaynaklara dayalı bilinen net bir tarihlerinin bulunmayışı sebebiyle; “tarihi gelişim” başlığı altında önce Türkiye’nin doğu bölgesi ele alınmış ve ardından tarihsel süreç içinde burada yaşanan siyasal ve sosyal gelişmelerin incelenmesi suretiyle, anılan coğrafyada yaşayan Kürtlerin durumlarına ilişkin bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğu’na katılımlarından bugüne kadar geçen süreç de ayrıntılı olarak bu bölüm içinde incelenmiş ve kavramsal çerçeveye de bağlantı kurularak değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmanın “İsyanlar ve Kürtçülük Faaliyetleri” başlıklı üçüncü bölümünde ise; Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde görülen ve “Kürt İsyanı” olarak nitelenen çeşitli hareketler yanında; Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemleri hareketlerinin de incelenmesi yoluyla, niteliklerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu inceleme çerçevesinde ayrıca Türkiye’deki Kürtçülük hareketlerinin tarihsel seyri de ele alınarak, toplumsal yansımaları ve etkileri gözlenmeye çalışılmış ve önceki bölümlerle bağlantı kurularak değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Kürtlerin azınlık olma durumlarının incelendiği dördüncü bölümde ise azınlık haklarının gelişimi tarihsel bir süreç içinde ele alınmış ve bir teorik arka plan oluşturulmuştur. Elde edilen bütün bilgiler ışığında Türkiye’de yaşayan Kürtlerin durumlarının azınlık karakteri sergileyip sergilemediği; azınlık olma kriterleri ile “Etnik, Dini ve Dilsel Azınlıklar”a ilişkin teorik çerçevede incelenerek, bu konuda bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Etniklik/Etnisite - Etnik Grup - Etnik Yapı

Etniklik kelimesi ilk olarak Amerikan Sosyologlarından David Reisman tarafından 1953'te kullanılmış olmakla birlik te, kelimenin tarihinin, kullanımından çok daha eski olduğu görülmektedir. “Etnik” kelimesi Yunanca “ethnos” kökünden alınmış olup, Eski Yunanca’da belirli bir tür beşeri birlik biçimini ifade etmektedir. Terimin “kratos” – “ethnos” ayrılığına bağlı olarak devlet kavramına herhangi bir göndermesi bulunmamakta, bu sebeple siyasal bir içerik taşımadığı görülmektedir.¹

İngilizce’de, Ondördüncü yüzyılın ortalarından Ondokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar ırksal karakteristiklerde yavaş yavaş yer almaya başlayan terim; ABD’de, İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz kökenli çoğunluğu, Yahudi, İtalyan, İrlandalı gibi diğerlerinden ayırmak maksadıyla kullanılmıştır.²

Etniklik, bir grup insanın kendilerinin gerçek ya da hayali müşterek bir atadan geldikleri inancıyla duygusal bağlarla birleşerek çoğunluktan ayrıldıklarını benimsemeleri hâli olarak tarif edilmekle birlikte; doktrin ve özellikle uluslararası kuruluşların çalışmalarına bakıldığı zaman, genel olarak “etniklik” kavramının üzerinde uzlaşılabilir bir tanımına henüz ulaşılamadığı söylenebilmektedir. Bununla birlikte, uluslararası belgelerde

¹ Bkz. Suavi Aydın, **Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği**, Öteki Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 53-54

² Thomas Hylland Eriksen, **Ethnicity and Nationalism**, Pluto Press, Colorado, 1993, s. 3,4

terim, “ırk” teriminden daha kapsayıcı bir anlamda kullanılmakta;³ etniklik de bir ırk (soy) unsuru olarak değil, kültür, dil ve din gibi toplumsal ilişkiler sistemi içinde yorumlanmaktadır.⁴

Anlaşılabacağı üzere ırk kavramı ile etnikliğin ayrıldığı nokta, kültür kavramından kaynaklanmaktadır. ırk, insanların biyolojik olarak sınıflandırılmış şekli iken; etniklik ise bu tanımın karşısı olarak, insanları kültürel farklara dayandırarak sınıflamaktır.⁵ Dolayısıyla, Etnisite teriminin, etnik grup üyelerinin din, dil, gibi başka kültürel özellikleri de paylaşıyor olmaları sebebiyle, ırk terimi karşılığında kullanılmadığı görülmektedir.

Bu çerçevede etnisite, ait oldukları ve içinde özgün kültürel davranışlar sergiledikleri bir toplumda kendilerini diğer kolektif yapılardan farklılaştıran ortak özelliklere sahip olduğunu düşünen ya da başkaları tarafından bu gözle bakılan kişileri⁶ tanımlamada kullanılan bir terim olmaktadır.

Etnisite kavramının önemi, toplumsal ayrımcılığın (Nazi Almanyası’ndaki Yahudilerin durumunda olduğu gibi) ya da bağımsızlık hareketlerinin temelini oluşturduğu zamanlarda (Sovyetler Birliği’nde yaşandığı şekliyle) açık bir biçimde kendisini göstermektedir.

Diğer yandan, etnikliğin taşıdığı bir takım ham unsurların değişik yollarla organize edilerek anlamlı şekle sokulmaları durumunda başka kimliklerin ortaya çıkması mümkün görülmekle birlikte; sahip oldukları ham materyallere ilâve olarak somut unsurlarla (dil gibi) kendilerini ifade etmeye

³ Hayati Hazır, “Demokrasilerde Etniklik Sorunu ve Türkiye Açısından Tartışılması”, **Avrasya Dosyası**, C.3, Sayı 4, Ankara, Asam Yayınları, 1996, s. 269-270

⁴ Orhan Türkdoğan, **Etnik Sosyoloji**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003, s. 12

⁵ George J. Bryjak and Michael P. Soroka, **Sociology Cultural Diversity in a Changing World**, Allyn and Bacon, Massachusetts, 1994, s. 168

⁶ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 215

çalışmalar dahi, etnikliğin “milli kimlik” gibi özgül bir kimliğe dönüşmesi hiç bir zaman mümkün görünmemektedir.⁷

Etnik grubun en dar tanımı onu, aynı soydan gelenlerle yani kabile ile eşit tutmakta, en geniş tanımı ise bir sosyal grup olan akrabalık bağına dayanılarak yapılmaktadır.⁸ Tanımlamada görülen bu farklılık, farklı gözlemlerin farklı tanımlara ulaştırmasından, etnik grupların bulundukları bölgelerdeki yapısal farklılıklardan ve etnik sorunun temelindeki politik yaklaşımlardan kaynaklanabilmekte; etnik gruplar da farklı sebeplerle farklı özelliklerde ayrılabilirler.⁹

Genel bir tanımla etnik grup, bütünden sosyal mesafe bakımından uzak, ırk¹⁰ veya kültürel olarak teşekkül etmiş bir topluluktur. Mustafa Erkal, bir etnik grubun oluşması için ana kültür kalıbında dilde, dinde, örf ve adetlerde, edebiyatta, mimaride, musikide, sosyal hayatın her bir parçasında farklılığın söz konusu olması gerektiğini; bu çerçevede, sadece mahallî dil farkı değil; yaşama tarzı farkı varsa etnik gruptan bahsedileceğini belirtmektedir.¹¹ Bu durumda etnik grup, baskın gruptan kültürel olarak

⁷ Hayati Hazır, **a.g.m.**, s. 270

⁸ Anthony Smith, **Theories of Nationalism**, Duckworth, London , 1971, s. 180, Aktaran: Hayati Hazır, **a.g.m.** s.270

⁹ Bu kapsamda İspanya’da bulunan Bask (Euskadi) bölgesinde yaşayan sosyal grubun ekonomik, dilsel, kültürel, tarihsel ve bölgesel farklılıkları; Almanya’da bulunan Türk etnik grubu ile bir olmadığı için, iki grubu tanımlarken kullanılacak ölçütler de farklı olmakta, bu da farklı tanımlar ortaya çıkarmaktadır. Aynı şekilde, Güney Afrika’da önceki yönetim şeklindeki beyaz baskın grubuna karşı, nüfus çoğunluğuna sahip olan siyahlar için belirlenecek kıstaslar da diğer etnik yapılarla ilişkin kıstaslardan farklı olmaktadır.

¹⁰ Irk’a (soy) dayalı ayrımcılık daha ziyade Amerikan sosyolojisine hâkim olan bir düşünce tarzıdır. Bu ülkede, etnik gruplar bir eritme potasında (melting-pot) eritilerek “Amerikanizm” denilen bir tipe dönüştürülmektedir. Türk toplum geleneği, Osmanlı deneyimi, çeşitli kültürleri “millet sistemi” şemsiyesi altında toplayarak kimliklerini korumalarına azami ölçüde hoşgörüldü davranmıştır. Kars’ta Malakan (Rus), Eston ve Alman asıllı cemaatlarla; Güney Doğu’da Zaza, Kırmanç, Yezidi, Süryani, Nesturi, Nusayri; Doğu Karadeniz’de “Laz”, “Gürcü” vb. gruplarla; Antalya ve Alanya’da Macar, İstanbul, İzmir, Bursa, Ankara gibi eski kentlerde Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Türkler birlikte yaşamışlardır. 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar sadece Doğu Karadeniz’in Trabzon ilinde Rumlar ve Türkler yaklaşık 600 yıl kadar - tüm Pontus diasporasına rağmen- birlikteliklerini sürdürmüşlerdir. Bkz. Orhan Türkdoğan, **Etnik Sosyoloji**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003, s. 12

¹¹ Mustafa E. Erkal, **Sosyoloji**, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s. 35

farklılaşmış bir sosyal grup; yani, dil, din ve ırk gibi kültürel kriterlerin uyumundaki toplumsal kimlik¹² olmaktadır.

Bu farklılaşmaya dair verilebilecek en yakın örnek, Yunanistan'da bulunan Türk Etnik Azınlığı'dır. Batı Trakya Türk Azınlığı dinde, dilde, edebiyatta, düşüncede olduğu gibi, sosyal yapının diğer unsurları itibarıyla çoğunluk olan Yunan grubundan farklıdır. Bu farklılık, Türk etnik azınlığının etnik kimliğini en açık şekilde ortaya koymaktadır.

Diğer yandan, Sri Lanka'da bulunan Tamil-Hindu etnik grubuna baktığımızda da çoğunluğu oluşturan Snighalese baskın grubu ile Tamil-Hindu grubunun sosyal hayatın hemen her alanında ayrıldıkları görülmektedir. Budist olan Singhalese grubu ile Hindu olan Tamil grubu arasındaki en büyük farklılık, kültürü oluşturan temel öğelerden biri olan bu dinsel ayırmadan kaynaklanmaktadır. Bu gruplar için din farklılığı ve aynı ülkede yaşama mecburiyeti çatışmalara sebep olmaktadır.

Etnik grup ile ilgili veya etnik kavramıyla bağlantılı tanımlamalar yapılırken görüldüğü gibi sosyal yapının unsurları ele alınmakta; etnik grup tanımlamalarında kullanılan ve etnikliği oluşturan sosyal yapı faktörleri nüfus, dil, din ve kültür gibi kavramlar olmaktadır. Ayrıca, kültürel normlar, inanışlar, gelenek ve görenekler sosyal grubun oluşmasında veya baskın gruptan ayrışmasında rol oynayan diğer hususları oluşturmaktadır.

Etnik yapı, farklı olan grubun baskın olan gruptan ayrılması ve sosyal yapının bütün unsurlarıyla farklılık içermesi durumunda oluşmakta; etnik grup da farklı bir tarihte ve ortak bir şuurda beliren bir kimliğin bir grup insan

¹² Reece Mc Gee, **Sociology on Introduction**, Prudeu University Press, Newyork, 1980, s. 194

tarafından paylaşımı olmaktadır. Bu çerçevede etnik gruplar kendi kültürlerine, normlarına, inanışlarına ve geleneklerine sahiptirler.¹³

Diğer yandan etnik yapı, tarihsel kökenleri ve fiziki yapıları ayrı olan insan topluluklarının birbirleriyle olan ilişkilerinden doğan bir olgudur.¹⁴ İki farklı sosyo-kültürel yapıdaki insan topluluğunun karşılaşmaları sonucu doğan ilişkilerden meydana gelen etnik yapıda, bazen grupların sınırlarının çiziminde din olgusu veya mezhepler rol oynayabilmektedir. Bu çerçevede din, sosyal yapının en önemli unsurlarından biri ve kültürü şekillendiren en önemli öğedir. Dolayısıyla din kavramı insanları bir sosyal grup olarak şekillendirmede ve bu sosyal yapıyı bir arada tutmada, diğer bazı sosyal yapı unsurlarından daha etkili olmaktadır.¹⁵

Sosyal yapının önemli bir unsuru olan nüfus ile onunla bağlantılı olan nüfus hareketleri ise insanların ve toplulukların değişik ülkeler arasında gidip gelmeleriyle, yeni etnik gruplar oluşturmaktadır.¹⁶ Hintliler, kendi ülkelerinde kast ve dil bakımından tamamen farklı grupların üyeleri sayılmalarına rağmen, İngiltere’de yaşayan Hintliler etnik bir grup meydana getirmektedirler. Bu durum ise etnik grupların bileşiminin değişikliklere açık olduğunu göstermektedir.

¹³ David Jary and Julia Jary, **Dictionary of Sociology**, Harper Collins, Glasgow, 1991, s. 202

¹⁴ İbrahim Yasa, **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s. 5

¹⁵ Bununla birlikte, din olgusunun bazen diğerlerine karşı kendi kimliğini korumak maksadıyla şiddete yönelmede kullanıldığı da görülebilmektedir. Hindistan’da Hindu, Budist ve Müslümanlar arasında; Orta Doğu’da Müslüman, Hristiyan ve Yahudiler arasında; Sri Lanka’da Hindu ve Budistler arasında, Kuzey İrlanda’da Katolik ve Protestanlar arasındaki şiddet, din temelli fikir ayrılıklarından kaynaklanmaktadır.

¹⁶ Göçler etnik grupların ve azınlıkların oluşumunu, şekillenişini ve bunlar arasındaki fikir ayrılıklarını etkileyen sosyal hareketler olmakla birlikte, bir şehirden diğerine yapılan hareketten ziyade daha büyük çaptaki coğrafi yer değişimlerini tanımlamakta ve genellikle kalıcı yerleşmeyi içermektedir. Bu çerçevede Sri Lanka’da bulunan Tamil etnik grubunu, ABD’de son yıllarda büyük bir hızla nüfus hareketi sağlayan Güney Amerikalı göçmenleri ve Asyalıları (Çin, Vietnam, Tayland, gibi) göç hareketleri ile etnik grup oluşumlarına örnek olarak verebiliriz. Diğer yandan, 1960’lı yıllarda yaşanan Almanya’ya Türk işçi göçü, zamanla bütün Avrupa ülkelerine yayılmış ve Türk işçi nüfusunun artmasıyla günümüzde bir Türk Etnik Azınlığı meydana gelmiştir. Türk Etnik Azınlığı, baskın grup olan Hristiyan Avrupalı yapıdan kültürel yönden tamamen farklılık içermekte ve karışık kültürü benimsemeyi minimum seviyede kabul etmektedir.

1.2. Klan, Aşiret, Kabile, Kast

Aşiret, kabile ve klan gibi terimler, milletleşme ve modernleşme sürecini yaşamamış, dış dünyaya kapalı kalmış ve kan bağlarının güçlü olduğu sosyal gruplardır. Bu gruplar, millet ve etniklik altı sosyal gruplar olarak da tanımlanmaktadır. Aşiret, kabile ve klan yapılarında grup içi bağlantılar, gruba duyulan sadakat sebebiyle daha kuvvetlidir.

Orhan Türkdoğan, millet, etnik grup, kabile ve aşiret gibi terimlerin genelde birbiriyle karıştırılmasına ilişkin açıklamasında; *“Bu kavram kargaşasının en önemli tartışma alanını milletleşme dediğimiz hadise teşkil etmektedir. Millet, halk, kabile, aşiret, cemaat topluluk ve kavim gibi sosyal oluşumlar adeta birbirine girmiş, yerli yersiz kullanıla gelmektedir. Sosyolojik açıdan millet, dil ve kültür değerleri yanında ortak duygularda uyum sağlamaktadır. Bu tanımda görüldüğü üzere dil, kültür ve ortak duygu önemli bir yer tutmaktadır. ... Ancak, her dili, kültürü aynı olan toplulukları millet saymak büyük bir yanılgıdır. Millet tarih ve sosyal ilerlemenin ve gelişimin ürünüdür.”* demektedir.¹⁷

Klan, soyunun ortak bir atadan geldiğini iddia eden ve bir totemle temsil edilen, tek soylu bir akraba grubudur. Anasoylu ya da babasoylu klanlar, genellikle soylara göre bölünür; bunlar da ortak bir atadan gelen soyun kollarıdır.¹⁸

Kabile veya kabile toplumu, bir dinsel veya tarımsal toplumda, kültürel veya dilsel olarak paylaşılan grup üyeliğinin sosyal haklar ve yükümlülükler tarafından karşılıklı olarak sınırlandırılmasıyla oluşan bir gruptur. Bu yapı içinde, ortak kökten gelen ailesel yapının güçlü oluşu ile sosyal birleşme ve

¹⁷ Orhan Türkdoğan, “Bir Sosyoloji Teorisi: Klan’dan Millet’e”, **Türk Kültürü**, Sayı 357, 1993, s. 1-8

¹⁸ Gordon Marshall, **a.g.e.**, s. 412-413

etkileşimin önemi kabul edilmekle birlikte; terim üzerindeki tartışmalar hâlâ sürmektedir.¹⁹

Kast ise aşırı kapanma kriterlerine dayalı olarak, katı, hiyerarşik toplumsal tabakalaşmanın ideal tipi olup, gruplar arasında belli ölçülerdeki birleşmeleri engelleyen çizgilerin kesin olarak çizildiği durumu anlatmaktadır. Kast çizgisinin bir yanından öbür yanına olan evliliğin yasaklanması, bunlar arasındaki engelleri göstermesi açısından önemli bir örnektir.²⁰

Kabile ve aşiret toplumlarında ekonomik ilişkilerin sanayi toplumlarına ve post modern toplumlara nazaran daha basit olduğu görülmekte; en önemli sosyal yapı faktörünün din olduğu bu toplumlarda gelenek ve görenekler de baskın durumda olmaktadır.

Bu çerçevede, kabile ve aşiret sosyal gruplarında demokratik yapıdan söz etmek mümkün olamamaktadır. Zira, aşiret yapısındaki gruplarda ortak kararlar alınırken kararlar, bireysel akıl yürütmeler veya bireylerin olayları kendi mantık süzgeçlerinden geçirmeleri ile değil, aşiret reisinin veya dini önderin kararı doğrultusunda belirlenmektedir. Etnik gruplardaki aşama da bunun benzeridir.

Kabile ve aşiret terimlerinin etnik grup terimiyle bağlantılı kullanımları görülmekle birlikte; kabile ve aşiret yapıları, etnik gruptan daha küçük ve kültürel etkileşimin ve kan bağının daha güçlü olduğu topluluklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan, kabile ve aşiret yapılarının sınırları, etnik, ırki ve benzeri sosyal gruplara nazaran daha keskin olup, bu yapıların ve sosyal grupların parçalanması; ulus-devlet içerisindeki milletleşme olgusunu ve sürecini toplumsal bütünleşme açısından güçlendirmektedir.

¹⁹ Bkz. David Jary and Julia Jary, **a.g.e.**, s. 669

²⁰ Buna rağmen kastlar arası evlilikler oluşmakta, ancak kurulan aile karakteristik biçimde aşağı kasta dahil edilmektedir. Bkz. Gordon Marshal, **a.g.e.**, s. 391

Bazı etnik araştırmacılar kabileci toplumu ayrılıkçı olarak ayrı bir kategoride ele almakta; milletleşmemiş bu etnik yapılar ile devlet kurumuna hâkim baskın yapı arasındaki anlaşmazlıkları, demokratik isteklerden değil, baskın olmayan grubun devlete hâkim olmak istemesinden kaynaklandığını belirtmektedirler. Etnik grup isteklerinin devletin verdiğiinden daima bir fazla olacağı, etnik grup ile devlet arasındaki karşılıklı anlaşmalarda devam eden sürecin masum kültürel isteklerden otonomiye ve ayrı bir devlete doğru giden bir aşama olduğu görüşüne göre etnik grup için nihai amaç, tam bağımsızlık olarak belirtilmektedir.²¹

Bu çerçevede, kabile ve aşiret yapısı ve etnik grup açısından milletleşme olgusu içinde bütünleşme konusuna dönecek olursak; milletleşme olgusu içinde bütünleşme durumunun, genel yapı ile ana kültür kalıbında dilde, dinde, örf ve adetlerde, edebiyatta, mimaride, musikide, sosyal hayatın her bir parçasında farklı olmayan gruplar için geçerli olacağı görülmektedir. Ancak, sadece mahalli dil farkı değil, yukarıda sayılanlar çerçevesinde bir yaşama tarzı farkının bulunması durumunda, baskın gruptan kültürel olarak farklılaşmış bir sosyal/etnik gruptan, dil-din-ırk gibi kültürel kriterlerin uyumundaki toplumsal kimlikten ve dolayısıyla da milletleşme olgusu içinde ters yönde karşılıklı bir etkileşimden söz edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

1.3. Kimlik - Kültür - Kültürel Kimlik

Kimlik, genel olarak sosyolojik, psikolojik ve antropolojik yaklaşımlarla ele alınabilen bir kavramdır.²² Bununla birlikte en yalın tanımıyla kimlik,

²¹ Anthony D. Smith, **Nationalism**, Mouton, Colorado, 1973, s. 42

²² Sosyal bilimlerde ben, benlik-kendilik, kişilik ve kimlik kavramları çoğu zaman eş anlamlı imiş gibi kullanılmaktadır. Oysa bu kavramların her biri başlı başına değişik anlamlar yüklüdürler. Birbirleriyle ortak olan yönleri ise, kişiyi başkalarından ayıran duygu, tutum ve davranışlarını ifade için kullanılmalarıdır.

kişilerin, grupların, toplum veya toplulukların “kimsiniz, kimlerdensiniz?” sorusuna verdikleri cevap ya da cevaplardır.²³

Kimliğin oluşması, sosyalleşme şartları kadar tarihi şartların oluşturduğu faktörler tarafından da şekillendirilmekte; tarihi şartlar, içinde yaşanılan siyasi ve sosyal yapıyı şekillendirdiği gibi, tarih ile ilgili perspektifleri de belirlemektedir.

Bu çerçevede kimlik, insanın potansiyeli ile birlikte zaman içinde değişen veya sabit kalan bütün vasıflarını ifade etmektedir. Bilgi sosyolojisi açısından kimlik kavramı, sosyal olarak üretilmiş ve sosyalleştirme yoluyla ferde aktarılmış bir tür bilgi olarak ifade edilebilmekte; sosyolojik tarifi ise toplumun diğer unsurlarının bize karşı tepkilerinden, tutum ve davranışlarından edinilen izlenimlerdir, şeklinde yapılabilmektedir. Kimlik, bir tür planlanmış davranış veya yüklenilmiş rol olduğundan herhangi bir sosyal durumda bir başka kimlik sergilenebilmektedir.

Uzun bir tarihsel süreçten gelen, zamanın ve ihtiyaçların doğurduğu şuurlu tarihlerle mânâlı ve zengin bir sentez oluşturan, sistemli ve systemsiz bir şekilde nesilden nesile aktarılan, bu suretle her bir insanda mensubiyet duygusu ve kimlik şuuru kazanılmasına yol açan, çevreyi ve şartları değiştirme gücü veren, nesillerin yaşadıkları zamana ve geleceğe bakışları sırasında geçmişe atıf düşüncesi geliştiren, inanışların, kabullenişlerin, yaşama şekillerinin bütününe, kültür denilmektedir.²⁴

Kültür, bir toplumun tarih içinde oluşturduğu değer, norm ve sosyal kontrol sistemlerinin göstergesi olan maddî ve mânevî unsurlarla, bunların şekillendirdiği ilişkiler ışığında, sınır koyma, aklîleştirme ve model olanı

²³ Bkz. Bozkurt Güvenç, **Türk Kimliği**, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1994, s. 3

²⁴ Bkz. Sadık Kemal Tural, **Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1998, s. 5

gösterme suretiyle kimlik kazandırmaktadır. Bu kimlik kazandırış ve mensubiyet şuuru, kişiyi bir yandan atalarına, bir yandan günümüzde beraber yaşadığı veya çeşitli sebeplerle ayrı kaldığı insanlara, bir yandan da gelecek nesillere bağlayan tezahürlere yol açmaktadır.²⁵

Kültür, maddesi ve üslûbu ile hayatın bütünü olarak tanımlanırken; kültürel kimlik ise bu bütünün gelenek, görenek ve eğitim yoluyla kişiye kazandırdıkları ve bunun şuuru²⁶ şeklinde ifade edilmektedir.

Dolayısıyla kültürel kimlik, “ben kimim, biz kimiz?” sorularına verilecek cevabın ana hatlarını ihtiva eden bir kavram olarak karşımıza çıkmakta; belirli bir kültür çevresi içinde yoğrulan ve sosyalleşen insan da bu çerçevede kendi kültür çevresini temsil eden bir varlık olmakta; kültür çevresi ise ferde kimliğini vererek kendini fertte temsil ettirmektedir.²⁷

Kültürel kimlik, bir azınlık grubun kendilerine has sosyal âdetlerini yansıtmaları anlamına gelmekte; milli kimlik ise tarihi tekâmül içinde milli kültür unsurlarının şekillendirdiği bir kimlik tipi olmaktadır. Milli kültür, bir millete has değerlerin yoğurduğu kültür olarak tanımlanabilirken, bu değerlendirmede yer alan millet kavramının saf bir ırkı değil, milli bir entegrasyonunu ifade ettiği görülmektedir.

Diğer yandan, köklere inme ve kim-ne olduğunu sorma, ferdi düzeyde bir kimlik arama süreci olmaktadır. Azınlık veya etnik yapılaşmaların yoğunlaştığı bir toplumsal ortamda, ferdin özdeşleştiği gruplara bağlılık duygusu, etnik kültürü veya etnikliği güdeme getirmekte; dolayısıyla kimlik

²⁵ Bkz. Sadık Kemal Tural, **a.g.e.**, s. 74

²⁶ Nevzat Köseoğlu, “Türk Kimliği Çevresinde”, **Türk Yurdu**, Cilt 15, Sayı 89, Ocak, 1995, s. 5

²⁷ Bu çerçevede milli kültür, milletlerin milli değerlerine bağlı olarak meydana gelen kültür olurken, bunun öngördüğü kimlik ise milli kültürel kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, insan topluluklarının değerleri gereği kültürlerin farklılık göstermesi, kültürel kimliklerin de farklılık göstermesine sebep olmaktadır.

arama en fazla bu azınlık veya etnik gruplar arasında yükselmekte; bu sebeple de azınlık olgusu ile etnik kültür fonksiyonel bir ilişki içinde bulunmaktadır.²⁸

1.4. Millet (Ulus)

Millet olgusunun sadece ırk ile ifade edilebilmesi mümkün değildir. Kuşkusuz, ırk, din ve dil benzerliği, milletlerin oluşumunda temel faktörler olmuşlardır. Ancak bununla birlikte Fransız düşünürü Ernest Renan'ın de belirttiği gibi, *“millet gerçeğinin her şeyden çok ve her şeyden önce, o milleti vücuda getiren fertlerin birlikte yaşama duygusu ve kararlılığına; birlikte yaşanan geçmişin doğurduğu ortak kültüre; ruh ve amaç birliğine dayandığı”*²⁹ gerçeği kabul edilmiştir. Bu açıdan millet oluşumunda en önemli faktör kültürel kimlik ve mensubiyet şuuru olmaktadır.³⁰

Bu çerçevede, millet deyince kültür birliğinin ve kültürel kimliğin birinci planda geldiği görülmektedir.

Diğer yandan, her uygarlık kendine has ve uygarlıkların kültür değerleri, inanç sistemleri ve sosyal yapılarıyla yakından ilgili bir gelişim sergilemekte olup; bu sebeple, bir uygarlığın, diğer bir uygarlığın geçirmiş olduğu safhaları aynen geçirmesi söz konusu olamamaktadır.

²⁸ Orhan Türkdoğan, **Etnik Sosyoloji**, Önsöz

²⁹ Turhan Feyzioğlu, **Atatürk ve Milliyetçilik**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1987, s. 45

³⁰ Bu çerçevede, Fransızlar için ayırıcı kimliklerinde coğrafya ve Fransa'nın tarihi esas olmakta; ne Gal, ne Latin ne de Cermen olan Fransızların, bu unsurların hepsinin kültürleri açısından birleşip kaynaşarak, Hristiyanlık ve vatan kavramları içinde eriyerek Fransa'yı ve Fransızları meydana getirmiş oldukları görülmektedir. Diğer yandan, Batı Trakya'daki nüfus yapısını değiştirmek için Gürcistan'dan ve Kafkaslar'dan getirilen Rumlar'ın Rumca bilmemelerine rağmen kendilerini Yunan kültürüne ait hissetmeleri de millet olgusunda kültürel kimlik ve mensubiyet şuurunun etkileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Sadık Kemal Tural, **a.g.e.**, s. 31; Mustafa Erkal, **İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri**, İstanbul, 1994, s. 131

Bununla birlikte, 18 inci yüzyılın ikinci yarısından sonra batıda gelişen sanayileşme süreci uygarlıklar arası bütünleşmeye yol açmış, milli sınırlar aşılmış, akültürasyon denilen kültürel temaslar ise öncelikle hâkim toplumun damgasını yaymıştır. Bu durum bir yandan derebeyliklerin ve çok halklı imparatorlukların çökmesine sebep olurken; bir yandan da bunların yerine belirli bir coğrafya üzerinde, tasada ve kıvançta ortak duyguları paylaşan yeni bir yapının, “millet” olgusunun gündeme gelmesini sağlamıştır.³¹

Mustafa Erkal’a göre; milletleşmeye tesir eden unsurlardan biri coğrafi bütünleşme olmakla birlikte, bu tek başına yeterli olmamaktadır. Erkal’ın bu konudaki tespitleri şu şekildedir:

*“Millet niteliği ancak belirli bir zaman ve süreç içinde kazanılmaktadır. Tesadüfen bir araya gelmiş kalabalık millet değildir. Sadece mekânda tamlama, yani coğrafi bütünleşme yeterli değildir. Nitekim, bu durum sadece yurtseverlikle ifade edilebilir; fakat milliyetçilik daha kapsamlı bir kavramdır. Fonksiyonel olduğu kadar anlamlı bir kültürel bütünleşme, kültürel aynîleşme gereklidir.”*³²

Görüldüğü gibi millet olma ve milletleşme belli bir tarihi süreç içinde meydana gelen sosyolojik bir olgudur. Bu olgu her millet için değişik süreçleri içeren farklı bir yapılanma arz etmektedir. Bu durumda din, dil, coğrafi bölge faktörü gibi millet oluşumunu etkileyen kıstaslar da her toplum için farklı etkileşimleri içermektedir.³³

³¹ Orhan Türkdoğan, **Niçin Milletleşme**, Türk Dünyası, Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. VIII

³² Mustafa E. Erkal, **Sosyoloji**, s. 42

³³ Bu çerçevede, ABD’de uluslaşma göç olgusu ile birlikte gelişmiş; değişik uluslardan insanlar, Amerikanizasyon ile Amerikalılık bilincine sahip olmuşlardır. Amerika’yı oluşturan göçmenlerin önemli çoğunluğunun İngilizce konuşan halklardan meydana gelmesi sebebiyle, bu sosyal grup için en önemli birleştirici etken dil, yani İngilizce olmuştur. Polonya, İspanya, Yunanistan, İtalya, Almanya, Fransa, Hollanda, Slovakya kökenli insanların hepsi, bu Anglo-Sakson potası içinde erimişlerdir. Dolayısıyla ABD’de millî dil olarak İngilizce’nin tercih edilmesi, milletleşmenin ana unsurunu teşkil etmektedir. Farslarda bu şekillenmenin başatları ise dil ve dinin bir mezhebi olmuştur. Bkz. Orhan Türkdoğan, **a.g.e.**, s. 3

Tarihsel açıdan millet ve milliyetçilik Batılı kavramlar ve oluşumlar olarak kabul edilmekte; dolayısıyla, milletleri etnik gruplardan ayıran şeylerin de kısmen Batılı görünüm ve nitelikler³⁴ olduğu vurgulanmaktadır. Bu görüşü savunanlara göre,³⁵ 1800'lerin ardından milletleşmenin olgunlaşması devlet kavramını güçlendirerek ulus-devlet modelini oluşturmuştur. Ulus-devlet modeliyle milletin olgunlaşması devleti güçlendirirken, devletin güçlenmesi ise sınırları içinde yaşayan topluluğu milletleştirmiş, dolayısıyla bu yapı içinde ikili bir etkileşim meydana gelmiştir. Bu durum ise millet bazında değil, devlet bazında bir “devlet milliyetçiliği”ni geliştirmiştir.

Diğer yandan, ulus-devlet öncesi yönetim şekillerinde, toplumlar arası ilişkilerin sınırlı olmasından dolayı, modern anlamdaki etnik ilişkiler varolmamış; imparatorluklara hâkim olan gücün aile hükümdarlıklarından geçmesi³⁶ sebebiyle, etnik grup ve etniklik, ulus-devlet modelinin gelişiminden sonra doğmuştur. Ulus-devlet yapılanması, baskın bir sosyal grubu ortaya çıkarırken, bu grubun devlete hâkimiyeti diğer grup(lar) ile paylaşmak istememesinden dolayı, baskın grup karşısında etnik azınlık grupları meydana gelmiştir. Dolayısıyla, modern devlet kavramı içinde oluşan ve yukarıda ele alınan bütün farklılıkları içeren bu tip etnik gruplar, devlet tarafından özümselememiş topluluklar olmuşlardır.

Burada gözönünde bulundurulması gereken husus; çeşitli yazarlarca millet ve vatandaşlık kavramının, Batı'nın bir eseri gibi sunuluyor olduğu, ancak, kavramların Batı tarafından sadece daha geniş anlamlandırıldığı gerçeği olmaktadır. Zira, bir devlette, eşit durumdaki özgür insanların devletle

³⁴ Smith, “Teritoryalleşme, vatandaşlık hakları, yasal kurallar ve hatta siyasal kültür, Batı'nın kendini oluşturduğu toplumun özellikleridir.” demektedir. Bkz. Anthony D. Smith **Ulusların Etnik Kökeni**, Çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir, Dost Kitabevi, Ankara, 2002, s. 188-189

³⁵ Anthony D. Smith; Batı Avrupa dışındaki milletlerin, milliyetçiliğin yayılmasını takiben, genellikle milliyetçi amaç ve hareketlerin sonucu oluştuğunu; Batı dışındaki milletlerin ise tasarlanarak yaratılmış olduklarını belirtmektedir. Bkz. Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 158-159

³⁶ Bu ailesel yönetim şekli, Osmanlı'da padişahlık, Büyük Britanya'da krallık, Çin'de imparatorluk ve Rusya'da çarlık şeklinde olmuştur.

ilişki kurma biçimi olan “vatandaşlık”, Roma İmparatorluğu’nda da Osmanlı Devleti’nde de varolmuştur. Diğer yandan devlet de hukuksal kategori olarak, bireyleri kabul etmiştir.

“Millet; dil, ırk, din, tarih kültür ve amaç birliği içinde olan topluluktur.” tanımlamasındaki ögeler, etnik grup tanımı için de geçerli faktörler olmakla birlikte; tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak bir tarihi belleği, kitlevî bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğuna millet denir³⁷ tanımlamasındaki ögelerden bazılarının etnik grup tanımı için kullanılmadığı görülmektedir.

Bu çerçevede, milletler sıkça etnik materyallerden yararlanmış olmakla birlikte, bu, her ikisinin aynı olduğunu ifade etmeye yetmemektedir. İkisi arasında gözden kaçırılmaması gereken en önemli temel fark, ülke ile olan ilişkilerinin niteliği olarak belirmektedir. Buna göre, bir etnik topluluğun ülke ile olan bağının sadece sembolik ve tarihi olmasına karşın, milletle bu bağ fiziki ve fiili³⁸ olmuştur.

Etnik grup ve etniklik, millet olma vasfına ulaşamamış, yöresel kalmış, kültürel gelişim sürecini çeşitli sebeplerle geçememiş ve kendine ait bazı sosyal yapı farkları olan gruplar olurken; millet olma aşamasını geçen sosyal gruplar ise diğer toplumlar ile kültür alışverişinde bulunmuş ve dolayısıyla modernleşme sürecini yakalamışlardır. Bu durumda etnik grupların yöresel kalmanın yanında, dışarıya açılmadıkları ve millet altı olarak adlandırılacak bir seviyede kaldıkları görülmekte; milletleşmenin ise grubun bir devlete sahip olması ile mümkün olabileceği anlaşılmaktadır.³⁹

³⁷ Anthony D. Smith, **a.g.e.**, s. 32

³⁸ Bkz. Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism*, s. 180, Aktaran: Hayati Hazır, **a.g.m.**, s. 270

³⁹ Güney Amerika yerlileri, Eskimolar, bazı Afrika kavimleri (çeşitli bilim adamları Kürtleri de bu gruba dahil etmektedirler) örneklerinde olduğu gibi; tarihsel gelişimde dışarıya açılmamış, devlet kuramamış, modern bir dile sahip olmayan ve bununla bağlantılı köklü bir yazılı edebiyatı bulunmayan, diğer toplumların yüzyıllarca süren kültür aşamalarını yüzyıldan daha az zamanlarda geçmeye çalışan toplumların; modern bir devlete sahip olsalar dahi,

Diğer yandan, “etniklik” kavramının “millet” kavramından sonra gelişmesi sebebiyle, tarım toplumlarında, kabile kültürü ile feodalizmi aşamamış topluluklarda ulusal değerleri gözlemek mümkün olamamaktadır. Zira bu toplumlarda etnik farklar bulunmamaktadır.

1.5. Milliyetçilik – Etnik Milliyetçilik

Milliyetçilik, bir insan topluluğu tarafından ortak bir tarihe, dile, dine ve muhtemelen bir ırka ait olmayı hissetme, duyma ve inanma olup, bu duygu ve inanış bir toprak veya coğrafi bölgeyle tanımlanmaktadır.⁴⁰ Dolayısıyla, duygu, emel ve bilinç; bunların hepsi milliyetçiliği oluşturan ya da ulus devlete her şeyin üzerinde değer biçen görüşlere uyarlanan terimler⁴¹ olmaktadır.

“Milliyetçilik” ifadesinin; “Bütün olarak millet ve millî-devletlerin bütün bir kurulma ve kendini idame ettirme süreci; bir millete ait olma bilinci ve milletin güvenliği ve refahıyla ilgili özlem ve hissiyata sahip olmak; “Millet” ve rolüne ilişkin bir dil ve sembolizm; milletler ve millî irade hakkında bir kültürel doktrin ile millî emellerin ve millî iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri içeren bir ideoloji; milletin amaçlarına ulaşacak ve millî iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal ve siyasî hareket.” anlamlarına gelecek şekilde ve birkaç biçimde kullanıldığını belirten Anthony D. Smith; milliyetçi ideolojilerin ve hareketlerin çok az veya hiç millî bilinç ya da hissiyatı olmayan nüfuslar arasında, nüfusun küçük bir kesiminde ortaya çıkarak görülebileceğini; ancak bu ideoloji ve hareketlerin geniş kesimlerde hiç bir yankı uyandırmayacağını vurgulamaktadır.⁴²

Bazı semboller ve işaretler, milliyetçilik olgusunda yol gösterici işlevler üstlenirken; bu kavramlar din, ırkın saflaştırılması düşüncesi, belli bir

modern manada diğer milletlerin yakalamış oldukları milletteleşme aşamasını yakalayamayacakları görülmektedir.

⁴⁰ David Jary and Julia Jary, **a.g.e.**, s. 416-417

⁴¹ Gordon Marshal, **a.g.e.**, s. 504

⁴² Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, s. 119

coğrafya parçası, ulaşılması amaç edinilmiş bir ideal veya sistem gibi değerlerden oluşabilmektedir.⁴³ Etnik milliyetçilik için de aynı tanımlamalar geçerli olabilmekte; bu tanımlar, etnik gruptaki etnik milliyetçilik duygusunun güçlendirilmesi işlevini görmektedirler. Zira, etnik hareketin gelişimi açısından, gruba ait olan ve grubu bir arada tutan bu tip etnik işaretlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Milliyetçilik ve etniklik birbirine bağlı düşünceler olup, etnik grubun devlet isteği noktasında, milliyetçi ideoloji aynı zamanda etnik ideoloji olmakta; milliyetçilik hareketlerinin büyük çoğunluğunun ise etnik karakterli olduğu görülmektedir. Bununla birlikte pratikte milliyetçilik ile etniklik arasındaki fark bir hayli karmaşıktır.⁴⁴

Devlet kurumuna sahip olmayan etniklik, ülke içindeki baskın etnik yapıdan farklılaşarak kendini ayırtması neticesinde onunla bir etnik rekabete girmekte, bu durum ise etnikliği kuvvetlendirerek grup arasındaki dayanışmayı artırmakta; bu dayanışmanın artmasıyla grubun değerlerine vurgu yapılmakta ve nihayetinde etnik milliyetçilik kendini göstermeye başlamaktadır.⁴⁵

⁴³ Alman milliyetçiliği, Martin Luther ile başlamış ve din millileştirilmiş; daha sonra Alman milliyetçiliğinde etnik işaret ırkın yüceltilmesi olmuş, bununla birlikte devlet ve din gücünü korumuştur. Bu çerçevede Alman Nazizmi milliyetçiliğin değişik bir boyutu olan ırkçılık olup, daha ileriki aşamaları temsil etmektedir. İrkçi hareketler düşmansız var olamayacağından, dolayısıyla bir düşman seçilmesi gerektiğinden, bu çerçevede Yahudiler düşman seçilmiştir. Kilise ile güçlü bağları bulunan Yunan milliyetçiliği, Hristiyanlığın bir mezhebi olan Ortodoksluğu millileştirerek etnik işaret şekline getirmiş ve Megalo İdea ile şekillenmiştir. Yahudilerde bu işaret veya kavram vaat edilmiş topraklar (Arz-ı Mevûd) şeklinde kendini göstermiş, din ile desteklenerek kutsanmış ve yüceltilmiştir. Yahudi sosyal grubu gücünü Eski Ahit'teki ülkeye dönüş ruhundan almakta; din, grup tarafından kavim dini olarak algılanmakta ve grubu bir arada tutarak yaşamasını sağlamaktadır. Yahudilerin kutsal kitabı Eski Ahit'ten alınarak formüle edilen Arz-ı Mevûd ise modern siyonizmdeki uygulamasını Theodor Herzl ile gerçekleştirmiştir.

⁴⁴ Bkz. Thomas Hylland Eriksen, **a.g.e.**, s. 118

⁴⁵ Bu süreç içinde, etnik grup tarafından bir yandan insan hakları, kültürel çoğulculuk gibi birtakım kavramlara vurgu yapılırken, bir yandan da mozaik yapıya atıfta bulunmaktadır. Devlette eşit paylaşımlar ile yola çıkan bu hareketlerinin nihai hedefinin bağımsız bir devlete kurmak olduğu görülmektedir. Bunlara örnek olarak, Sri Lanka'da Tamiller, İspanya'da Basklar, Kanada'da Quebec ve Fransız azınlık gösterilebilmektedir.

Bu çerçevede milletin sivil ve teritoryal modellerinin belirli milliyetçi hareket tarzları yaratma eğiliminde olduğunu vurgulayan Smith; bağımsızlıktan önce “anti-sömürgeci” hareketlerin, bağımsızlıktan sonra ise “entegrasyon” (bütünleşme) hareketlerinin geliştiğini belirtmektedir.⁴⁶

Teritoryal milliyetçiliklerin bağımsızlık öncesi hareketleri; öncelikle yabancı yöneticileri kovmaya ve eski sömürge ülkeyi yeni bir devlete sahip milletle ikame etmeye çalışan anti-sömürgeci milliyetçilikler olurken; bunların bağımsızlık sonrası hareketleri ise, etnik farklılıklar arzeden nüfusu yeni bir siyasi topluluk halinde bir araya getirmeye, bütünleştirmeye ve yeni bir “teritoryal millet” yaratmaya çalışan entegrasyoncu/bütünleştirici milliyetçilikler olmaktadır.⁴⁷

Etnik milliyetçiliklerin bağımsızlık öncesi hareketleri; daha büyük bir siyasi birimden ayrılma, seçilmiş bir etnik yurdu ayırma, burada toplanma ve yeni bir siyasi “etno-millet” kurma şeklinde ayrılıkçı ve diaspora milliyetçilikleri olarak gözlenirken; bağımsızlık sonrası hareketleri ise; “etno-millet”in o andaki sınırları dışında bulunan etnik “akrabaları” ve onların yaşadıkları toprakları ilhak etmek veya “etno-millî” devletlerin birliğiyle daha geniş bir “etno-millî” devlet kurarak genişlemeye çalışan irredentist ve pan milliyetçilikler olarak değerlendirilmektedir.⁴⁸

1.6. Etnik Merkezilik – Bölge Milliyetçiliği

Etnik merkezilik, önyargılı davranışlar ya da sosyal grubun doğasında varolan dışarıdakilere karşı bir güvensizlik olarak tanımlanmakta; bir grubun inançları yönünden önemini ve bunların diğer gruplardan daha iyi olduğunu vurgulamakta; bu çerçevede etnik merkezci görüşler ise diğer kültürleri kendi belirlediği standartlarda ve perspektiflerde yargılamaktadır.

⁴⁶ Anthony D. Smith, **a.g.e.**, s. 133

⁴⁷ **a.g.e.**, s. 133-134

⁴⁸ **a.g.e.**, s. 134

Milliyetçilik ve vatanseverlikle güçlendirilen ve grup sadakatinde temellenen etnik merkezcilikte kültürler, dinler ya da diğer sosyal yapı unsurları, merkez durumunda olan grubun tarafsız gözlemleri dışında incelenmekte, önyargıları altında değerlendirilmekte ve düşüncelerde/ eylemlerde “en doğru biziz/en haklı biziz” mantığı yer almaktadır.⁴⁹ Dolayısıyla, etnik merkezci propagandalar millî gerilim periyodunun artmasına yol açmaktadır.⁵⁰

Kavramsal bazda, etnik grupta etnik merkezçiliğin, millette ise milliyetçiliğin, “biz” kavramının aşırı vurgulamaları olduğu görülmektedir. Bu bir anlamda, kendi kimliği dışındakileri tanımlamadır. Millet ve etnik grupta “biz” duygusu ne kadar güçlü ise, milliyetçilik ve etnik merkezcilik de o derece güçlü olmaktadır. Murat Belge bu konuda;

“Duygu hiç yoksa yaratılamaz. Milliyetçi ideoloji bir fikir jimnastiği olarak kalır. Ama daha çok kuramsal bir durumdur, çünkü ideolojinin ortaya çıktığı bir durumda, zayıf da olsa, bir miktar duygu ortamı olacağı tahmin edilir. Bu durumda seçkinler bu duyguyu geliştirmeye çalışırlar. Fakat duygunun “biz” yönü zayıf olacağından ve bu yön kısa erimde geliştirilemeyeceğinden, ideoloji “onlar” kavramına olabildiğine vurgu yapar.”⁵¹ demektedir.

Diğer yandan, etnik merkezcilikle etnik milliyetçilik yapan grupların belirli coğrafya parçalarında yoğunlaşmış olmaları ve bu bölgelerde etnik anlamda baskın durumda bulunmaları, bölge milliyetçiliği şeklinde bir gelişim gösterebilmektedir.⁵²

⁴⁹Bu gruplar içinde ön yargılı ve ırkçı yaklaşımlar görülebilmektedir. ABD’de gelişen White, Anglo Sakson, Protestan (WASP) sosyal grubunun üstünlüğü tezi, Dazlaklar Hareketi, Ku Klux Klan gibi gruplar bu çerçevede yer alan hareketlere örnek olarak gösterilebilirler.

⁵⁰ Bkz. Paul B. Horton and Chester L. Hunt, **Sociology**, McGraw-Hill, Newyork, 1987, s. 72

⁵¹ Bkz. Murat Belge, “Milliyetçilik Nedir, Ne Değildir, Nasıl İncelenir?”, **Birikim Dergisi**, Sayı 45/46, Ocak-Şubat 1992, s. 43-48

⁵² Bölge milliyetçiliği veya bölgecilik olarak adlandırılan bu tipolojide, sözkonusu bölge genellikle diğer bölümlere oranla az gelişmiş ve milli gelirden daha az pay almakta olup,

Bu çerçevede, bölgenin yapısı etnik milliyetçiliği etkileyerek “biz” duygusuna yol açabilmekte, kimi durumlarda bu yapı kültürel farklılıkların oluşmasına zemin hazırlayabilmekte, bu durum ise etnik farklılığın oluşmasına ya da bir etnik grubun doğmasına sebep olabilmektedir. Ancak burada gözardı edilmemesi gereken nokta, bölge milliyetçiliğinin gelişmesinde, salt ekonomik dengesizliğin yeterli olmayacağı, kültürel farklılık olmadan etnikleşmenin veya bölgeciliğin ortaya çıkamayacağı gerçeği olmaktadır.

1.7. Azınlıklar

Azınlıklar,⁵³ bir kültür içinde fizyonomi, dil, örf ve adetler veya kültürel örnekler açısından hâkim gruptan ayırt edilebilen alt gruplardır. Bu gibi alt gruplar aslî olarak farklı ve hâkim gruba “ait olmayan” kabul edilmekte; kültürel hayata tam katılımdan bilinçli ya da bilinçsiz olarak dışlanmaktadır. Hâkim grup, tarihi, dili, gelenekleri, örf ve âdetleri tüm toplum için belirleyici olan grup olarak tarif edilmekte; bu grubun üstünlüğü, günlük kurallar ve yasalarla onaylanmaktadır. Bu çerçevede azınlık statüsü ise etniklik bilincini bir kimlik arama süreci olarak uyarmaktadır.⁵⁴

Hâkim grup-azınlık ikilisinin oluşabilmesi için, her iki grupça karşılıklı olarak algılanan ve her birinin üyelerinin “özgün biçimde kendi gruplarına ait

bölgecilik yapanların temel iddiaları da bölgenin kasıtlı olarak geri bırakıldığı vurgusuna dayandırılmaktadır. Bunun bir örneği Peru’da görülmektedir. Güney Amerika’daki ilk yerli imparatorluğun kurulduğu ve kıtayı keşfeden İspanyol’lara karşı en büyük yerli ayaklanmanın yaşandığı Ayacucho, aynı zamanda Peru’nun ekonomik yönden en geri kalmış bölgesidir. Peru’da bulunan, Aydınlık Yol (The Shining Path) başta olmak üzere beş büyük terörist grup Bölgedeki yerli halkın tamamından destek almakta; bölgenin geri kalmışlığını ileri sürerek hükûmete karşı eylemlerde bulunmaktadır. Diğer yandan, Bask örneğinde olduğu gibi doğal kaynakların zenginliği ile paralel bir sanayileşme ve refah düzeyinde yükseliğe rastlanabilen durumlar da görülebilmektedir. Euskadi bölgesi olarak anılan alan Fransa’da üç ve İspanya’da dört olmak üzere toplam yedi eyaleti kapsayan ve refah düzeyi yüksek bir bölgedir. Buradaki bölge milliyetçiliği refahın yüksek olması ve sosyo-kültürel yapının ekonomik kaynakları paylaşmak istemeyişinden kaynaklanmaktadır.

⁵³ Bu konuya çalışma içinde detaylı olarak yer verilecek olup, bu bölümde sadece sosyolojik kavramsal çerçeve çizilmektedir.

⁵⁴ Orhan Türkdoğan, **Etnik Sosyoloji**, s. 22-23

olarak tanıyabildikleri farklılıklara” sahip olmaları gerekmektedir. Bu farklılıklar ise ırksal, kültürel ya da her ikisini kapsar şekilde belirmektedir.⁵⁵ Diğer yandan, azınlık statüsünün hâkim grup tarafından diğerine dikte edilmesi sebebiyle, bu grubun sayısal üstünlük, ekonomik güç, daha önce edinilmiş sınıfsal konum gibi ögelerle güçlendirilmiş olması gerekmektedir. Bu şekilde oluşan hâkim-azınlık örneğindeki grup üyelerinin kişiliklerinde, karakteristik tutumlar ve davranışlar yaratma eğilimi gelişmektedir.

Bu çerçevede ayrımcılık ve farklı/eşitsiz muamele hâkim grup-azınlık durumunun temel ögelerinden biri olmakta; önyargı ise ayrımcılığın psikolojik izdüşümü olarak görülmektedir. Buradaki ayrımcılık kategorik olup, azınlığın tüm üyelerine karşı uygulanmaktadır.⁵⁶

Hâkim-azınlık ilişkilerinin çözümlemesinde uyarılma, kültür kaynaşması, asimilasyon ve karma terimleri sıkça kullanılmaktadır. Bunlardan “uyarlama”, bireyler veya gruplar arasında belli iş düzenlemeleri üzerinde sözleşildiği veya bunların kabul edildiği denge durumunu göstermektedir.

“Kültür kaynaşması”, iki veya daha çok kültürün birleşmesi olarak tanımlanırken; bu gibi gruplara sanki daha geniş ortak hayata tamamen ait değilmiş gibi muamele edilmekte, böyle grupların üyeleri de kendilerini kabul edilmemiş hissetmektedirler. Bu nokta bir anlamda kültür kaynaşması ile asimilasyon ayrımını ortaya koymaktadır. Zira “asimilasyon”, iki veya daha çok grubun bir grupta birleşmeleri; değişik âdet, tutum, fikir ve sosyal ilişkilerin ortak birliğine doğru birbirlerine nüfuz etmeleri hâli olmaktadır. Irksal kökene dayalı ve sosyal statüyü de içeren kültürel farkların son bulması

⁵⁵ Çinlilerin ya da Japonların fiziksel özellikleriyle ayırt edilebilmeleri, ya da dil, din, giyim tarzı, karakteristik halk davranışları, bu tip özelliklere örnek olarak gösterilebilmektedir.

⁵⁶ Zaman zaman hâkim grup etnikliğe devam eden ayrımcı süreçlerin halkın teveccühü sebebiyle askıya alınmasını desteklemekle birlikte, bu kırılma görüntüsü hâkim grubun desteği sonucunda oluşmakta ve bir hak olarak değil, dostane bir ayrıcalık olarak gelişmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Türkdoğan, **a.g.e.**, s. 24-25

halinde asimilasyonun tamamlanmış olduğu söylenebilmektedir. Son tanım olan “Karma” ise, daha önce farklı olan ırksal veya alt ırksal grupların biyolojik birliğin anlatımında kullanılmaktadır.

Diğer yandan ayrımcılığa ilişkin meslekî, sivil, alenî, sosyal ve yerel yerleşim ayrımcılığı şeklinde tasniflerin yapıldığı görülmektedir. Bunlardan “mesleki ayrımcılık”, bir azınlık üyesinin belli mesleklerde ya da mesleki sosyal statü düzeylerinde çalışmasına koşulsuz olarak karşı çıkılmasına işaret ederken; “sivil ayrımcılık”, azınlıkların seçme veya resmi makamlara gelme hakkına karşı çıkmak gibi yönetime eşit olarak katılma hakkının engellenmesi durumunu göstermektedir. “Alenî ayrımcılık”, azınlıkların lokanta, hastane ve taşıt araçları gibi kamuya açık yerlere girmelerine karşı çıkılmasıyla ilgili olup; “yerel yerleşim ayrımcılığı” ise azınlık statüsündeki kişi ve ailelere, ikâmetgahların kira ve satışına bir şekilde karşı çıkılmasını anlatmaktadır. Son olarak “sosyal ayrımcılık”, başat ve azınlık üyesi kişilerin evliliğini sınırlandırıcı yasa veya diğer uygulamalar örneğinde olduğu gibi, başlıca maksatları gruplara kabul edilmeye izin vermeme olan uygulama türlerini kapsamaktadır.

Doktrinde ve uluslararası kuruluşların çalışmaları ile belgelerinde “etniklik, etnisite” terimlerinin, “ırk” teriminden daha kapsayıcı bir anlamda kullanılması sebebiyle; çalışma içinde bu terimler ve bağlı kavramlar da bir ırk, soy unsuru olarak değil; kültür, dil ve din gibi toplumsal ilişkiler sistemi çerçevesinde kullanılacak ve yorumlanacaktır.

II. BÖLÜM

ETNİK KİMLİK, TARİHİ GELİŞİM VE SOSYO KÜLTÜREL YAPI AÇISINDAN KÜRTLER

2.1. Etnik Kimlik

Kürtlerin menşei konusunda bugüne kadar pek çok görüş ortaya konmuştur. Bu görüşlerden bazıları, Kürtlerin menşeinin Mezopotamya'nın en eski kavimlerine dayandığını ifade ederken;⁵⁷ bazıları Kürtlerin kökeninin esas itibariyle Med'lere kadar uzandığını;⁵⁸ bazıları ise menşelerinin Araplardan geldiğini⁵⁹ öne sürmektedir. Diğer yandan, Kürtlerin etnik menşei açısından Ermeniler ile aynı ırktan olduklarını⁶⁰ iddia edenler olduğu gibi; Kürtlerin Türklüğünü savunan da pek çok bilim adamı olmuştur.⁶¹

⁵⁷ Viladimir Minorsky, "Kürtler", **İslam Ansiklopedisi**, C. VI, İstanbul, 1966, s. 1089-1114; V. Minorsky, **Kürtler**, Koral Yayınları, İstanbul 1992; Basil Nikitin, **Kürtler, Sosyolojik ve Tarihi Bir İnceleme**, Çev. Hüseyin Demirhan Cemal Süreyya, Deng Yayınları İstanbul, 1991, İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolu'nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller**, Yurt Yayınları, Ankara, 1992, s. 106; İhsan Nuri Paşa, **Kürtlerin Kökeni**, Çev. M.Tusun, İstanbul, 1991, s. 30

⁵⁸ V.Minorsky, **a.g.m.**, s. 1089-1091

⁵⁹ İhsan Nuri Paşa, **a.g.e**, s. 45, 64, 93, 155-156; V. Minorsky, **a.g.m.**, s. 1091

⁶⁰ Ermeni-Kürt Cemiyeti olan Hoybun Cemiyeti, Kürtlerle Ermenilerin akraba oldukları görüşünü ileri sürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erol Kurubaş, **Başlangıçtan 1960'a değin Kürt Sorununun Uluslar arası Boyutu**, Ankara, 1997, s. 171-186; Ayrıca, bu iddialar genellikle, "Kürt, Ermeniler İran Nijad kavimlerinden ve birleşmelidir" şeklinde, İran'a sığınmış olan Taşnaksutyan'a bağlı Ermeni aydınlarınca propaganda amaçlı olarak ortaya atılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmedzade Mirza Bala, **Ermeniler ve İran**, Yay.Haz. Yavuz Ercan, s. Ankara 1994, s. 4-5, Diğer taraftan, Ermeni Tehciri sırasında Ermeni'lere yapılan saldırıların büyük çoğunluğunun Kürt aşiretleri tarafından yapıldığı görülmektedir.

⁶¹ Ahmet Taner Kışlalı, "Kürtler Türkler...", **Cumhuriyet**, 20 Kasım 1998, s. 3; İbrahim Kafesoğlu, **Türk-Bozkır Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (TKAE) Yayınları, Ankara, 1987, s. 18; Nazmi Sevgen, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi**, Yay.Haz. Ş.Kaya Seferoğlu, Halil Kemal Türközü, TKAE Yayınları, Ankara, 1982, s. 11-12; Aydın Taneri, **Türkistan'lı Bir Türk Boyu Kürtler, Kürtlerin Kökeni, Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayatları**, TKAE Yayınları, Ankara, 1983; Ziya Gökalp, **Türk Devleti'nin Tekamülü**, Derl. Kazım Yaşar Koprman, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 79; Mehmet Eröz, **Atatürk, Milliyetçilik, Doğu Anadolu**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 204; Bu konu ile ilgili burada yer verilemeyen pek çok kitap, sözlük çalışması, makale ve çalışma olup; yakın zamanda Yeni Türkiye Araştırma ve Yayın Merkezi'nce konumuza ilişkin detaylı bilgileri de içeren tamamı birincil kaynaklara dayalı bir bilimsel araştırma yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için

Sümer yazıtlarında geçen Karda (Garda) kelimesi “Kürt” kelimesine benzetilerek, Kürtleri ifade ettiği iddia edilmiş⁶² ise de bu durum bilimsel delillerle ortaya konamamıştır. Türkologlar, “Kürt” teriminin Türkçe “yazın dağ başlarında bulunan ve geç eriyen kar, yatkın kar, sertleşmiş kar,” anlamına geldiğini⁶³ belirtirken; bazı araştırmacılar terimin; “Göçebe Hayat tarzı” manasında kullanıldığını da ifade etmişlerdir.⁶⁴ Kendilerini Kürt olarak niteleyen toplulukların dillerinde ise “Kürt” terimi mevcut değildir.⁶⁵

Minorski’nin eserlerinde yer alan Kürtlerin etnik kökenine ilişkin görüşleri şöyle özetlenebilir: Sirtîler; ari soya mensup Medlerin ve şimdiki ari Kürtlerin ataları olup; Doğu Zagros’tan bu sıradağların batısına gelmişlerdir. Sirtîlerin gelişinden önce, bu bölgede hususî kimliği olan kavimler yaşamaktadır. MÖ. 2000 yılından kalan eserler ve levhalar göstermektedir ki; Van Gölü’nün güneyinde “Kardaka” adlı bir yer mevcuttur. Milattan bin yıl önceki Âsuri yönetiminden kalan eserlerde de “Kurti” adlı bir kavimle yapılan savaştan ve onların yenilgilerinden bahsedilmektedir.

Kürtlerin “Ari” kökenli olduğunu savunan ve onlara etnik bir temel kazandırmak isteyen bir grup yazarın tezlerine göre; Kürtler, bundan yaklaşık 3000 yıl kadar önce Karadeniz’in kuzeyi ve Hazar Denizi’nin batısını takiben

bkz. **Türkler**, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002

⁶² Mehlika Altok Kaşgarlı, Yaşar Kalafat; **Türko Kürtlerde Uygarlık ve Ağızlar Hakkında Düşünceler**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1991, s.7-9.

⁶³ Kaşgarlı Mahmut, **Divan-ü Lügat-it-Türk**, Çev. Besim Atalay, C.I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1941, s. 79; Ahmet Çağferoğlu, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1968, s. 123; Yusuf Has Hacıp, **Kutadgu Bilig**, C.III, İndeks, Terc.Reşit Rahmeti Arat Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul, 1979; **Oğuz Destanı Reşidüddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili**, Çev. Zeki Velidi Togan, İstanbul 1972, s. 19; Laszlo Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Çev. Hamit Zübeyir Koşay, TKAE Yayınları, Ankara, 1993, s. 21; M.Fahrettin Kırzioğlu, **Kürtlerin Türklüğü**, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fak. Talebe Derneği Yayınları, No:2, Ankara, 1968, s. 16

⁶⁴ Kürt teriminin değişik kullanım biçimleri ve anlamları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.

M.Farhettin Kırzioğlu, **a.g.e.**, s.16-19. Mahmut Rışvanoğlu, **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm**, Türk Kültür Vakfı Yayını, İstanbul, 1975, s. 11-14; Laszlo Rasonyi, **a.g.e.**, s. 21

⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Yılmazçelik, “Tarihi Dönemler İçerisinde Kürt Tarihinin Gelişimi Üzerine Bazı Tespitler”, **Türkler**, C.10, s. 407

göç ederek Kuzey Avrupa'dan 1000 yıl süren bir yolculukla⁶⁶ Mezopotamya'ya gelmişler; MÖ. 1000 yıllarında Mezopotamya'da yerleşen Kürtler, MÖ. 600 yıllarında Asur Devleti'ni yıkarak, Med İmparatorluğu'nu kurmuşlar;⁶⁷ ancak kısa bir süre sonra, Persler tarafından yıkılmalarının ardından devlet yapısını kaybetmişlerdir.

Her şeyden önce, MÖ. 3000 yıllarında Avrupa üzerinden Kafkaslar'a ve oradan Mezopotamya'ya göç olmadığı tarihçiler tarafından bilinen bir gerçektir.⁶⁸ Bu görüşleri ileri süren yazarlar iddialarının hiç bir aşamasını sağlam delillerle ortaya koyamamış; ileri sürülen teoriler ise yazılı bir metinle ya da arkeolojik bir dokümanla ispatlanamamıştır.

Kürtleri İranlı ya da arilerin kollarından bir Kafkas ırkı olarak kabul eden Sovyet şarkiyatçısı⁶⁹ Basil Nikitin; kuzeybatı İran'da yaşayan ve Med'lerin atası olan Manalıları, Kürtlerin ve Azerbaycanlıların ortak atası olarak kabul etmektedir.⁷⁰

Başta İranlı araştırmacılar olmak üzere çeşitli yazarlar Kürtlerin aslen ari oldukları; Avrupalı araştırmacıların bir kısmı ile Kürtler üzerinde çalışan Ruslar, Kürtlerin kökenlerinin İranlı olduğu konusunda ısrar etmektedirler. Ancak, "Kürt" terimi Kürtlerin menşei olarak gösterilmek istenen İranî unsurlarda da (Pers-Med-Sasani), ari dillerde de bulunmamaktadır.

⁶⁶ Melika Altok Kaşgarlı, Yaşar Kalafat; **a.g.e.**, s.7-9

⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Malmisanij, **Cızıra Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneği'nin Tutanakları**, Avesta Yayınları, İstanbul, 2000; Faik Bulut, **Ehmedê Xanê'nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası**, Tümzamanlar Yayınları, İstanbul, 1995

⁶⁸ İbrahim Yılmazçelik, **a.g.m.**, s. 406.

⁶⁹ Kürt konusu üzerinde çalışan Ruslar, Kürtlerin kökeninin İranlı olduğunu savunmaktadırlar. Aynı şekilde PKK lideri Öcalan da İranlı Medleri, Kürtlerin ataları olarak zikretmektedir.

⁷⁰ Kürt adı altında toplanmak istenen aşiretler İranî menşee bağlanmaya çalışılmıştır. Ancak bunlar sadece bir iddia olarak kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu**, Haz. Bahaidin Ögel, Mehmet Eröz, Hakkı Dursun Yıldız, Bayram Kodaman, Fahrettin Kırzioğlu, Abdulhaluk Çay, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1986, s. 60-61

Kürtleri Osmanlı imparatorluğundan ayırarak Arap ülkelerine bağlamak isteyenler de onların kavmi kökenlerini Asurilere, Keldanilere ve Sami ırkına dayandırmaya çalışmışlardır. Teorileri, bu grup tarafından dayanak olarak alınmış olan Muhammed Emin Zeki Bey;

“Mes’ûdi’nin Mürcû’z-Zeheb adlı eseri gibi İslâmi dönemde telif edilmiş tarih kitaplarında, arkeolojik verilerek dayanılmaksızın, daha çok hikâyelerden ve menkıbelerden yararlanılarak Kürt kavmi Araplardan ayrılmış bir kol olarak görülmektedir. Hatta bu kitaplardan bazılarında, Kürt kavmini Hz.Süleyman’ın hizmetinde olan cinlerden sayanlar olmuştur. Elbette Kürt kelimesi ilk defa İran’ın batısındaki bir kavmin adı olarak Selçuklular döneminde yazılmış eserlerde geçmektedir.”⁷¹ demektedir.

Kürtlerin ayrı bir millet olduklarını ve köklerinin çok eski dönemlere uzandığını savunan kitaplar çeşitli kaynaklara gönderme yapmakla birlikte bu kaynaklar incelendiğinde ne dipnot ne de kitapların sonunda bibliyografya bulunmadığı görülmüştür.

Kürtlerin Türklerin soyundan geldiklerini öne süren görüşler ise şu şekildedir: “Kürt” adının geçtiği ilk yazılı kanıt “Türkçe”⁷² olup; bir uruk veya boy adı olarak “Kürt” kelimesine, tarihte ilk defa Orta Asya’daki kazılarda Elegeş nehri yakınlarında ortaya çıkan bir Türk mezarının kitâbesinde rastlanmıştır.⁷³ Yenisey’de Göktürk kitabelerindeki (Elegeş Yazıtı) Bengütaş’ta yer alan bilgilerden, Kürt Uruğu’nun Göktürkler içerisinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. İskit-Saka Uruğu’nda Kürt İlhanı olan ve 39 yaşında ölen Alp Urungu’nun “Ben Kürt İlhanı Alp Urungu’yum.” başlıklı yazıtının “Türkçe” yazılmış olması ise Kürtlerin Türkler içerisinde geldikleri

⁷¹ Ali Rıza Şeyh ATTAR, **Kürtler, Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler**, Çev. Alptekin Dursunoğlu, Anka Yayınları, İstanbul, 2004, s. 31

⁷² M. Fahrettin Kırzioğlu, **Dağıstan, Aras, Dicle, Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler**, Ankara, 1984, s. 6; Hüseyin Namık Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, C.III, İstanbul, 1940, s. 140

⁷³ Hüseyin Namık Orkun, **a.g.e**, s. 183

tezini bilimsel anlamda daha da kuvvetlendirmektedir.⁷⁴ Ayrıca, Ceyhun deltası içindeki “Kürder Şehri” ve “Kürder Arkı”, anılan kitabelerde adı geçen “Kürt” topluluğun yerleşimiyle ilgili olup;⁷⁵ bunlar, “Kürt” kelimesinin Türkçe’de bulunduğunu⁷⁶ ispatlayan verilerden bir diğerini oluşturmaktadır.

Kürtlerin Türklüğünü savunan bilim adamlarına göre; Orta Asya’da varlığı çok eski tarihlere dayanan Kürtler Uruğu daha sonra Hun Türkleriyle birlikte Hazar’ın güney ve kuzeyinden batıya göç etmişlerdir. Macaristan’da görülen Kürtlerin bunun bir delili olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, Çekoslovakya ve Slovenya topraklarında da bazı Kürt oymaklarının varlığı tespit edilmiştir.⁷⁷ Hazar’ın güneyinden geçenler ise İran ve Anadolu’ya yerleşmişlerdir. Bunların da bölgeye Oğuzlar ile birlikte gelmiş oldukları düşünülmektedir.⁷⁸ Bazı yazarlar; Tarihi dönemler içerisinde, Türklerin yanında yan göçer topluluklar olarak dikkat çeken Kürtlerin; Anadolu Yarımadası’nın doğusundaki dağlık kesimlerde hayvancılığa elverişli alanlara yerleştiklerinin bilindiğini⁷⁹ belirtmektedir.

Tarihi dönemler içerisinde Kürtlerin “Turanî” bir kavim olduğu görüşünü izah eden tarihçiler, genelde Eberhard, Rasonyi ve Ne’meth gibi tarihçilerin konu ile ilgili açıklamalarını zikretmektedirler.⁸⁰ Diğer yandan, Dede Korkut Oğuznâmelerine göre, Kürtler bir Türk boyudur. Kürtlerin Oğuzlara mensup olduklarını gösteren çeşitli çalışmalar mevcut olduğu gibi⁸¹; bazı yerli ve yabancı ilim adamlarının araştırmaları neticesinde Türkiye’deki mevcut Kürt

⁷⁴ **a.g.e.**, s. 183; M.Fahrettin Kırzioğlu, **a.g.e.**, s. 6

⁷⁵ İbrahim Yılmazçelik, **a.g.m.**, s. 408

⁷⁶ Kelimenin Türkçe’de kullanımına ilişkin bir anlam zenginliği ile de karşılaşırız. Örneğin, kar yığını, çığ, kamçı, değnek yapılan kayın ağacı, ayva ağacı gibi. Diğer Türk lehçelerinde de, bu kelime ve ayrı manaları bulunmaktadır. Bkz. Mehmet Eröz, “Kürt Adı Üzerine”, **Türk Kültürü Dergisi**, Sayı: 256, Ağustos, 1984, s.475

⁷⁷ Laszlo Rasonyi, **a.g.e.**, s.114-128

⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Refik, **Anadolu’da Türk Aşiretleri 966-1200**, İstanbul, 1930; Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler)**, Tarihi, Boy Teşkilatı, Destanlar, AÜ. DTCF Yayınları, Ankara, 1967

⁷⁹ İbrahim Yılmazçelik, **a.g.m.**, s. 406.

⁸⁰ İbrahim Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 19

⁸¹ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. M. Fahrettin Kırzioğlu, **a.g.e.**

aşiretlerinin, Oğuzların bir kolu olduğu yolunda önemli sonuçlara ulaşıldığı ifade edilmektedir.⁸² Oğuz Han'ın 24 torunundan birisinin adı da "Kürt"tür. Orhun Anıtları'nda ise bugünün Anadolu Türkçesinde bulunmayan, ama bugünün Anadolu Kürtçesinde bulunan tam 532 sözcük vardır.⁸³ Diğer yandan, Bitlis Emiri Şeref Han tarafından 1597'de yazılan ve Kürtler konusunda bugüne intikâl eden tek tarihi belge olan Şerefnâme adlı eserde ise açıkça Kürtlerin Oğuz Han soyundan geldiği belirtilmektedir.⁸⁴

Görüldüğü gibi, Kürtlerin etnik kökeni konusunda öne sürülen iddiaların siyasi niyetlerle de şekillenmesi neticesinde, birbirinden farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Özellikle; *"bağımsız bir Kürt Devleti yaratmak isteyenlerin kendi tezlerini güçlendirmek için Kürd'ün müstakil bir kimliğe sahip olduğu konusunda ispata ihtiyaç duyduklarını"* belirten Ali Rıza Şeyh Atar, şöyle devam etmektedir:

*"İrk, kimliğin oluşumundaki en önemli unsurlardan biridir. Bu durumda Onlar (bağımız bir Kürt Devleti yaratmak isteyenler), ısmarlama bilimsel çalışmalar, propaganda, rica ya da diğer nüfuz yolları kullanma gibi yöntemlerden yararlanarak, Kürtlerin tarih boyunca bir arada yaşadıkları kavimlerden tamamen ayrı bir ırk olduğuna inanan araştırmacıları teşvik ve himaye ettiler."*⁸⁵

Ali Rıza Şeyh Attar'ın; Reşid Yasemi'nin "Kürtler ve Onların Irki ve Tarihi Bağları" adlı eserinden yaptığı aktarım, aslında bu konudaki tartışmaların bir kısmını noktalar niteliktedir. Bu eserde Kürtler hakkında araştırma yapmanın zorluğuna değinen Yasemi şöyle demektedir:

⁸² İbrahim Yılmazçelik, **a.g.m.**, s. 409

⁸³ Ahmet Taner Kışlalı: **a.g.m.**, s. 3. A.T.Kışlalı, bu konuda kaynak olarak Alman bilim adamı Profesör De Groot'u göstermiştir.

⁸⁴ Şeref Han el-Bitlisi, **Şerefnâme**, Çev: Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul, 1971, s. 27

⁸⁵ Ali Rıza Şeyh Attar, **a.g.e.**, s. 30.

*“... ilim adamları, Kürtleri daha önce müstakil bir ırk olarak farz ettikleri için, onları büyük ırklardan ayıracak özelliklerin ve farklılıkların ardına düşmüş; ama bu tür ayırıcı farklar bulamamışlardır. Doğal olarak herkes yapay birtakım şeyleri hakiki ayrımlar sanmakta, bundan dolayı da ihtilaflar ortaya çıkmaktadır.”*⁸⁶

“Kürt” kelimesinin etnik kimliği üzerine yapılan spekülasyonlar, kimilerince Kürt aşiretleri arasında sayılan “Zaza”lar için de söz konusu olmaktadır. Zazaları Kürt ya da ayrı bir kavim olarak kabul edenler olduğu gibi, Türk olduklarını düşünenler de bulunmaktadır.⁸⁷

Zazalar ile Kürtlerin ayrı olduklarını iddia edenler; Şerefnâme’de de Zazalardan hiç söz edilmediğini belirtmekte ve Zazaların kasıtlı olarak Kürt boyları arasında gösterilmeye çalışıldığını vurgulamaktadırlar. Bu görüşü savunanlara göre, “Zaza” adına MÖ. 9 uncu yüzyılda rastlanırken; menşe yönünden, Türklerle ilişkisi kurulan Hurrî’lere bağlanılmaktadırlar. Diğer yandan Zazaca, Kürtçe’den tamamen ayrı bir dil olup; MÖ. 5 bin yıllarında tarih sahnesine çıkan Sümerlerle, Zazalar arasında dil, inanç ve benzeri açılardan birtakım benzerlikler tespit edilmiştir.⁸⁸ Ancak, kaynakların hiç birinde Zazaların Kürtlerin boyu olduğuna dair bilimsel bir veriye rastlanamamıştır.⁸⁹

⁸⁶ Reşid Yasemî, *Kurd ve Peyvestegî-yé Nejadî ve Tarihî-yé u*, Cavidan Yayınları, Tahran, s. 107, Aktaran: Ali Rıza Şeyh Attar, **a.g.e.**, s. 32

⁸⁷ Kürtler konusunda olduğu gibi Zazaların da etnik kimliği üzerinde yapılan tartışmalar, bunların Türk, Arap ya da Fars olabileceği yolundadır. Bu kavmin Türk olduğu yolundaki kanıtlar ise çok daha kuvvetlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ş. Kaya Seferoğlu, **Doğu Gerçeği**, Ankara, 1985, s. 9-10

⁸⁸ Söz konusu kavmin milattan önceki dönemlerden başlayarak, günümüze kadar Doğu Anadolu Bölgesi’nde yaşadığı, en yoğun oldukları illerin ise Tunceli, Elazığ, Erzincan, Bingöl, Diyarbakır, Adıyaman, Sivas olduğu ve Zaza’ların hiçbir zaman Kürtlere mensup olmadıklarını öne süren Şeliç’in tarihi dönemler içinde “Zuza, Susa, Zamsa, Zapzas” gibi adlarla anılan Zazalara dönük iddiaları ve ayrıntılı bilgi için bkz. H.Şeliç, **Zaza Gerçeği**, Dicle-Fırat Yayınları, Münih, Almanya, (tarihsiz), s. 11-19

⁸⁹ V.Minorsky’de İslâm Ansiklopedisinin İngilizce nüshasında açıkça “kesinlikle” ibaresini kullanarak “20. yy’da Kürtler arasında kesinlikle Kürt olmayan bir unsurun –Zaza- tespit edildiğini” belirtir (s.1134). “Zazaların Kürtçeden çok farklı bir kuzey-batı lehçesi konuştuklarına” değinir (s.1152). Zaza kelimesinin geçtiği her yerde “Gerçek Kürt Olmayan”

Bir diğer görüşe göre ise milattan önceki dönemlerde ortaya çıkan Zazalar, Türklerin çok eski bir boyudur. Orta Asya'dan gelerek Dicle ve Fırat havzalarına yerleşen bu kavim, Saka=İskit veya Subar Türklerine mensup olup; Orta Asya'dan göçerek Anadolu'ya yerleşmiştir.⁹⁰ Su-su adıyla zamanla değişmiş ve bu Türklere Zaza adı verilmiştir.⁹¹

Zazalar üzerinde yapılan bir incelemede Zazalar özetle; “ Atalarının Horasan'dan geldiğini ve anılan bölgeye yerleştiklerini; bölgeye yerleşme olayının dededen toruna anlatılarak bugüne kadar canlı bir şekilde yaşatıldığını; Kürt kelimesinin Zazalar arasında kullanılmadığı gibi kendileri için de etnik bir anlam taşımadığını” Türkmen beylerinin bölgeye yerleşmesi ile ilgili tarihsel süreci ve mevcut belgeleri doğrulayacak şekilde anlatmışlardır.⁹²

Bu görüşü destekler nitelikte Şerefhan Şerefname'de Tunceli ve yöresi hükümdarlarının ve beyliklerin, soy bakımından Türkmen kökenli olup Melikşah'a dayandıklarını ve onların da Turanî ırktan olduğunu ifade etmektedir.⁹³

“İrk” veya “millet” anlamı taşımayan “Kürt” kelimesinin mahiyeti, daha sonraki dönemlerde hayat biçimlerine göre şekillenmiştir. Bu kapsamda; Kürt terimi, Arapça'ya Türkçe'den geçmiş ve “konar-göçer” anlamında

notunu düşer (s.1151).İslâm Ansiklopedisi, İngilizce Nüshası, Aktaran: Ali Tayyar Önder, **Türkiye'nin Etnik Yapısı**, Fark Yayınları, Ankara, 2006, s. 201

⁹⁰ İbrahim Yılmazçelik, **a.g.m.**, s. 408

⁹¹ Anadolu'da görülen ve menşe olarak çok eski tarihlere götürülen bir kısım inanç ve davranışların aynısının veya benzerinin Ortaasya'da yaşayan Türkler arasında görülmesi, Zazaların Türk menşeli oluşu konusunda dikkate değer bir husustur. Hayri Başbuğ, **İki Türk Boyu Zaza-Kurmanclar**, TKAE Yayınları, Ankara, 1984, s. 13-32

⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Veli Fatih Güven, Tunceli ve Çevresinde Yapılan İnceleme ve Araştırma Raporu, Ankara, 1995, Aktaran: Veli Fatih Güven, **Türkiye'de Siyasi Kürtçülük Hareketleri (1923-1995)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999, s. 154-156

⁹³ Şerefname'deki bu bölümünün ayrıntılı olarak incelenmesine yönelik bilgi için bkz. Burhan Kocadağ, **Doğu Anadolu'da Yer Alan Alevi/Türkmen Kökenli (Loulan)-Lolan Oymağının Etimolojik Araştırma Raporu**. <http://www.araban.org/files/Lolan> 25/05/2006.

kullanılmıştır.⁹⁴ İslam Tarihinde Kürt terimi ve Kürtlere ilişkin bilgiler ilk kez X. yüzyıl coğrafyacılardan Mesudî’de görülürken; Mesudî de Kürtleri aynı şekilde “Konar-göçer topluluklar” olarak adlandırmaktadır.⁹⁵ Bu çerçevede Arap kaynaklarında yer almakta olan “Ekrâd”⁹⁶ tabiri ise Türkmenleri diğer Türk topluluklarından ayırt etmek için kullanılmış olup; herhangi bir ırkî anlam taşımamaktadır.

Arap tarihçilerinin Kürtler olarak adlandırdığı bu Türkmen toplulukları; Kurmançlar, Gûranlar, Lurlar ve Kalhurlar⁹⁷ olmak üzere dört grupta toplanmıştır.⁹⁸ Lurlar, sonraki dönemlerde kendi adları ile anılırken; Kürt kelimesine yabancı olan Kurmançlar, Gûranlar ve Kalhurlardan sadece Kurmançlar için Arapların bu terimi kullanmış oldukları düşünülmektedir.⁹⁹

Diğer yandan, Yaşar Kalafat “Türklük”ün, sadece Türkmenlik demek olmadığını, Türklüğü meydana getiren başka unsurların da var olduğunu belirtmektedir. Kalafat’a göre, bu çerçevede Türklüğü meydana getiren Türkmen, Yörük, Kürt, Zaza ve benzeri Türk boyları kapsamındaki oba ve oymakların urukları meydana getirirken, değişen tarih ve coğrafyalarda farklı kombinezonlarla bir araya gelmiş olduklarının da göz ardı edilmemesi gerekmektedir.¹⁰⁰

Tarih, antropoloji ve etnoloji ilimleri bir Kürt Milleti’nden bahsetmezken; Osmanlı arşiv belgelerinde de “Kürt” terimi, bir milleti değil; konar-göçer göçebe topluluklarını ifade etmede kullanılmıştır. Belgelerde yer alan pek çok

⁹⁴ İbrahim Yılmazçelik, **a.g.m.**, s. 407.

⁹⁵ Mesud Fânî Bilgili **Kürtler ve Sosyal Gelişimleri**, Çev. Azmi Süslü, Tanmak Yayınları, Ankara, 1993, s. 9 vd. Ayrıca bkz. s. 57

⁹⁶ Arap tarihçileri, Avrupa, İran ve Türkiye coğrafyasında görülen ve Türkçe konuşan Kürtlerin dışındaki geniş kabileler topluluğundan da “Ekrâd (=Kürtler)” olarak bahsetmektedir. İbrahim Yılmazçelik, **a.g.m.**, s. 408

⁹⁷ Kürt aşiretleri olarak iddia edilen Kurmanç, Gûran, Lur ve Kalhur ağızlarında; bir terim olarak Kürtçe yer almamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Fahrettin Kırzioğlu, **a.g.e**, s. 72

⁹⁸ Edip Yavuz, **Tarih Boyunca Türk Kavimleri**, Ankara, 1968, s. 103;

⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Eröz, **a.g.m.**, s. 256-257;

¹⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara, 1992, s. 155

örnekten de anlaşılacağı üzere, Türkmen toplulukları arasında Kürt/Ekrâd adları, yalnız dağlarda yaşayanlara verilen isimlerdir.¹⁰¹ Diğer yandan, Osmanlı kayıtlarında geçen “Etrak” ve “Ekrâd” terimleriye “Türkler” veya “Kürtler” anlamına gelmeyip; “yerleşik” ve “göçebe” manalarında kullanılmıştır.¹⁰² Dolayısıyla, “Ekrâd” kelimesinin karşılığı Kürtler olmadığı gibi böyle anlaşılması da yanıltıcı olacaktır.¹⁰³ Zira, Osmanlı belgelerinde “Türkmen Ekrâdı” deyimine de rastlanmaktadır.

Diğer yandan, Kürtlerin etnik kökenine dair tartışmalara bir fikir vermek üzere; Türkiye’deki Aşiret Haritası çalışmasına ilişkin ön sonuçlara da işaret etmekte yarar görülmektedir. Türk Tarih Kurumunca yürütülmekte olan ve Yavuz Sultan Selim ile Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinden başlayarak tutulan Tapu Tahrir Defterlerine dayanılarak hazırlanan çalışmanın 3 Ağustos 1996 tarihli ön sonuçlarına göre; kaydı yapılan 11.769 aşiret arasında, adında “Kürt” sözcüğünün geçtiği 2.920 haneden oluşan 92 aşiret tespit edilmiş; “Kürt” adının hem aşiret hem de isim olarak Türkler tarafında da sıkça kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Kayıtlara göre, bu aşiretlerden “Kürt Mehmetlü Cemaati”nin, Danişmentli Türklerine; aynı şekilde Tapu Tahrir Defterlerine göre Şam ve Sivas yöresinde yaşayan 120 hanelik “Kürt Mehmetlü Cemaati”nin ise Dulkadirli Türkmenlerine bağlı olduğu görülmüştür. Diğer yandan, Elbistan-Diyarbakır’da yaşayan “Kürt Mehmetlü Cemaati”, Bozulus Türkmenlerine bağlı iken; Urfa’daki “Döğerli Kürtleri Cemaati”nin ise 24 Oğuz boyundan Döğerli Türklerine bağlı olduğu görülmüştür. Ayrıca, İçel ve Mut’ta bulunan ve Kürt ismi taşıyan aşiretlerin tümünün ise Türk boylarına

¹⁰¹ Anadolu coğrafyasında konar-göçer bir hayat süren Türk topluluklarından bir kısmı yerleşik hayata geçmiş; yerleşik hayatı benimseyenler; konar-göçer Türk topluluklarını ve aşiretlerini Türkmen, Tahtacı, Yörük, Abdal, Zaza, Kürt gibi adlarla kendilerinden ayırmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Yılmazçelik, “1840-1850 yıllarında Harput”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 52, Şubat 1988, s. 128; Abdülhaluk Çay, **Doğu ve Güney Doğu Anadolu’nun Kültürel Yapısı**, Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 1986, s. 14-16

¹⁰² “Boz Ulus Türkmeni” derken, Boz Ulus aşiretinin “yerleşik” olanları, “Boz Ulus Ekrâdı” derken de “Boz Ulus Aşiretinin “Göçebe” olanları kastedilmektedir. Bu terimler aşiretlerin bir kısmının Türk bir kısmının ise Kürt olduğunu göstermemektedir. Daha fazla bilgi için bkz. İbrahim Yılmazçelik, “1840-1850 yıllarında ...”, s. 128;

¹⁰³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk”, **Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme**, **Belleten**, C. LX, Sayı: 227, 1996, s.145-146

bağlı oldukları sonucu ortaya çıkmıştır. Araştırma sonuçları Kürtlerin, Türklerle/Türkmenlerle iç içe olduklarını göstermektedir.

Kürtlerin soylarına ilişkin çalışmaları incelediğimizde; kimi kaynaklarda, Kürtlerin farklı bir etnik kökene ve tarihsel geçmişe sahip oldukları iddia edilse de; bu iddialar hiç bir bilimsel veri ile desteklenememiştir. Diğer yandan, Türklerin olduğu her yerde Kürtlerin de varolmaları¹⁰⁴; Türkler ile Kürtler arasında mevcut olan bir tarihi bağı ve tarihi birlikteliği göstermektedir. Dolayısıyla, iddiaları hiç bir bilimsel kaynağa dayanmayan tezlere oranla, Kürtlerin Türkler ile aynı soydan geliyor olma ihtimalleri yüksek görünmektedir.

2.2. Tarihi Gelişim

Türkiye'deki Kürt yerleşimlerinin yoğun olarak bulunduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, coğrafi olduğu kadar tarihi açıdan da çok eski devirlerden beri Anadolu'nun bir parçası olarak batıdan gelenler için Orta Asya, Kafkaslar ve Mezopotamya'ya açılan bir güzergah; doğudan gelenler için ise batıya, Akdeniz'e ve Balkanlara uzanan bir köprü olmuştur. Bölge bu özelliği sebebiyle de tarihin her safhasında saldırı, işgal ve istilalara uğramıştır.

Türklerin Anadolu'ya ilgisi ve özellikle Doğu Anadolu'da yurt tutma çabaları, MÖ. 7 nci yüzyıla kadar uzanmaktadır. Doğu Anadolu, bu yüzyılda Saka Türkleri ile Persler arasında mücadele sahası olmuştur. 395 yılında Asya Hunlarının Anadolu'ya düzenlemiş oldukları sefer ile Karasu-Fırat vadisi boyunca Malatya ve Çukurova'ya kadar inmeleri; Urfa, Antakya, Sur şehirlerini muhasara etmeleri; Ağaçeri Türkmenlerinin 466 yılında Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya yerleşmeleri; Tarsus, Malatya, Ahlat,

¹⁰⁴ M.Fahrettin Kırzioğlu, **Kürtlerin Türklüğü**, s. 21 vd.

Diyarbakır, Silvan, Erzurum gibi serhat şehirlerine Abbasiler Devrinde Türk birliklerinin yerleştirilmesi, bu ilgi ve çabaları göstermektedir.¹⁰⁵

Bölge ilk ve orta çağlarda, coğrafi yapı ve iklim şartları sebebiyle tarımdan ziyade hayvancılık için uygun bir ortam olmuştur. Tarihi dönemler içerisinde, Türklerin yanında yan göçer topluluklar olarak dikkat çeken Kürtlerin de Orta Asya'dan yola çıkarak Anadolu Yarımadası'nın doğusundaki dağlık kesimlerde hayvancılığa elverişli alanlara yerleştikleri düşünülmektedir.¹⁰⁶

MÖ. 60-MS. 400 yıllarında Doğu Anadolu bölgesine Romalılar hakim olmuşlardır. Diğer yandan, Roma İmparatoru Theodosios'un 395'te ölümünün ardından; Hunlar, bir yandan Balkanlar üzerinden Trakya'ya yürürken, bir yandan da Kafkas Dağlarını aşarak Anadolu'ya akınlar yapmışlardır. Bu dönemde bölgede yerel halkların yanı sıra, Romalı, Kafkas ve Ari unsurlar göze çarpmaktadır. Romalılar, Anadolu'yu ulaşım ağları ile batıdan doğuya birleştirme politikası güderken; bölge hâkimiyeti için Sasaniler ile yaptıkları uzun savaşlar yerel derebeyliklerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Arabistan'da ortaya çıkan ve hızla gelişen İslâmiyet, Sasani ve Bizans İmparatorlukları için tehlike oluştururken; halifeler bölgeye gaza maksadıyla kuvvetler göndermişlerdir. 640 yılında Müslüman Arapların, anılan yerel beyler ile anlaşarak Doğu Anadolu'nun büyük kısmını ele geçirmeleriyle, bölgede üç asır sürecek Müslüman–Arap hâkimiyeti başlamış; bu süreç içinde bir yandan yeni koloniler kurulurken diğer yandan da İran ve Hristiyan kültürünün yanında İslam Kültürü benimsenerek, bölge çok kültürlü bir hale gelmiştir.

Dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, bu kez Bizans ile Abbasilerin temsil ettiği İslâm Dünyası arasında çatışmalar başlamış; Abbasiler Bizans'a karşı

¹⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Göknur Gögebakan, "Doğu Anadolu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Girişi", **Türkler**, C.9, s. 359-367

¹⁰⁶ İbrahim Yılmazçelik, "Tarihi Dönemler İçerisinde...", **Türkler**, C.10, s. 406.

koyabilmek için sadece Müslüman Arapları değil, Orta Asya'dan, Horasan'dan çok sayıda Türk asıllı savaşçıyı da bölgeye yerleştirmiştir. Uzun süren savaşların yaşandığı süreç ise sınır bölgelerinde yeni yaşam biçimleri ve kültürler yaratmıştır.

Onuncu yüzyılın ortalarında başlayan yeni kabile hareketleri İslâm dünyasını ekonomik ve sosyal açıdan olumsuz yönde etkilerken; Deylemli istilasını kısa sürede Azerbaycan, Irak, el-Cezire ve Diyarbekir'e kadar yayılmıştır. Bizans İmparatorluğu ise bu karışıklıktan yararlanarak Doğu Anadolu'yu ele geçirmeye başlamış; derebeyler Bizans'ın ilerleyişine karşı direnişe geçmiş ve yürüttükleri mücadelede Müslümanlardan yardım almışlardır.

1023'te Çağrı Bey'in Van gölü havzasını dolaşarak, bölgenin Türkmenlerin mekân tutması için uygun olduğunu bildirmesi üzerine; bölgede Türk devletlerinin oluşumuna zemin hazırlayan büyük Türkmen hareketleri başlamıştır. 1040'lı yılların başında Bizans İmparatorluğu Doğu Anadolu'nun büyük kısmını hâkimiyeti altına alarak sınırlarını Azerbaycan'a kadar götürmüştü; ancak, Anadolu'da Bizans'ın hakim olduğu bölgelere yönlendirilen Türkmen hareketleri neticesinde, Bizans'ın direnişi 1048 yılında Pasinler Savaşı ile kırılmıştır.

1054 yılında Tuğrul Bey'in Van gölü havzasına gerçekleştirdiği seferden sonra, Selçuklu şehzadeleri tarafından yönetilen ve Türkmen emirlerince yürütülen akınlar neticesinde Türk nüfuzu Orta Anadolu'ya kadar ulaşmıştır.

26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt Ovasında Bizans ordusuna karşı kazanılan Zaferin ardından Artuk, Tutak, Mengücek, Danişmend, Saltuk gibi Türkmen beyleri ile Kutalmışoğlu Alp İlek, Devlet ve Süleyman Şah gibi şehzadeler büyük Oğuz kitleleri eşliğinde Anadolu'da fetihler yapmışlardır. Bu

hareketler neticesinde, bir yandan Doğu Anadolu'da yeni Türk Devletleri tarih sahnesine çıkarken, diğer yandan, İznik merkezli Türkiye Selçukluları Devleti kurulmuştur.

Diyarbakir Bölgesi'¹⁰⁷nin 1085 yılında zaptedilmesinin ardından; Amid (Diyarbakır)'de İnaloğulları, Bitlis ve Erzen'de Dilmaçoğulları, Harput'ta Çubukoğulları Beylikleri kurulmuş; bir yandan Haçlı Seferlerinin yarattığı yeni ortam diğer yandan Selçukluların Tapar-Berkyaruk arasındaki iç mücadeleleri neticesinde ise Mardin ve Hısn-ı Keyfa'da Artuklular, Ahlat'ta Sökmenliler doğmuş; Alp Arslan döneminde kurulmuş olan Danişmendliler, Saltuklular ve Mengücekliler ile birlikte bölgenin siyasi oluşumu tamamlanmıştır.

Döğey boyundan Artuk'un 1063 yılında Sultan Alp Arslan'ın hizmetine girişi ve Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'ya geçişiyle başlayan süreçte; Hısn-ı Keyfâ, Harput ve Mardin adlarıyla üç ayrı kol halinde devlet kuran Artuklular'ın Hısn-ı Keyfâ kolu 1102-1232 yılları arasında; Harput Şubesi, 1185-1233 yılları arasında; Mardin Şubesi ise 1106-1409 yılları arasında tarih sahnesinde yer almıştır.¹⁰⁸

Danişmendiye yöresine Türkmen akınları Tuğrul Bey döneminde başlamış; 1050 yılında gelen Türkmenler, 1059 ve 1068 yıllarında Sivas, Divriği ve Niksar başta olmak üzere bölgeye yerleşmişlerdir. 1107'de I. Kılıçarslan'ın Habur Savaşı sırasında ölümünün ardından Anadolu'daki en önemli Türk Devleti haline gelen Danişmendliler; 1071-1178 yılları arasında

¹⁰⁷ Orta Çağ'da Diyarbakır bölgesi, Amid, Meyyâfârikîn, Erzen ve Mardin kentleri ile irili ufaklı 30 kaleden oluşmaktaydı. X. yüzyıldan başlayarak Orta Çağın sonuna kadar Diyâr-ı Bekr olarak adlandırılan ve günümüzde de Diyarbakır, Batman, Siirt ve Mardin illerini kapsayan Yukarı Dicle havzasının merkezi şehri Amid olmuştur. Bu dönemde Diyâr-ı Bekr'in diğer önemli şehirleri ise Meyyâfârikîn (Silvan), Erzen, Hısn-ı Keyfâ (Hasankeyf), Mardin ve Duneysir/Koç-Hisar (Kızıltepe)'dir. Bölge ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Çevik, **XI ve XIII. Yüzyıllar Arasında Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi (Siyasi, Sosyal ve Ekonomik)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.Tarih Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2002,

¹⁰⁸ Artuklular dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın Usta, "Artuklular", **Türkler**, C. 6, s. 471-481; İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", **Türkler**, C. 6, s. 385-392

Sivas, Malatya, Kayseri, Tokat, Niksar, Amasya, Kastamonu, Çankırı, Çorum ve Elbistan dolaylarında hüküm sürmüşlerdir. 1153 yılında Selçuklu hâkimiyeti altına giren Danişmendliler, 1164'te Yağı-Basan'ın ölümünden sonra dağılmıştır.¹⁰⁹

Mengücek Beyliği, Karasu-Kelkit Irmakları arasında Erzincan, Kemah, Divriği ve Şebinkarahisar kentlerini içine alan bir sahada kurulmuştur. Oğuz Türklerinin Anadolu'ya girmeye başladıkları 11 inci asrın ortalarından itibaren Mengücek yöresi akınlara tabi tutulsa da bölgenin asıl fethi Malazgirt Zaferi'nden sonra gerçekleşmiştir. Mengüceklerin Erzincan Kolu 1164'te Fahreddin Behramşah tarafından; Divriği Kolu ise Melik İshak'ın ölümünden sonra oğlu Süleyman tarafından kurulmuş ve 1250'li yıllara kadar varlığını sürdürmüştür.¹¹⁰

Malazgirt'ten çok önceleri Türk akınlarıyla karşılaşan Erzurum'da kurulan Saltuklular; Malazgirt Zaferi'nden sonra Erzurum merkez olmak üzere Pasinler, İspir, Kars, Oltu, Tercan, Bayburt, Micinkerd, Koçmaz ve Artvin'de hüküm sürmüşlerdir. 1071-1072 yılları arasında kurulan Beylik; İzzettin Saltuk'tan sonra gerileme sürecine girmiş; 1230'a kadar Meliklik olarak Selçuklu şehzadeleri tarafından yönetilmiş ve bu tarihte Türkiye Selçuklu Devleti'ne katılmıştır.¹¹¹

Sökmenli (Ahlatşahlar) Devleti, Ahlat¹¹² merkez olmak üzere Van Gölü Havzası olarak da adlandırılan Van, Erciş, Bargiri, Tatvan, Malazgirt, Muş ve

¹⁰⁹ Danişmendliler dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sefer Solmaz, "Danişmendliler", **Türkler**, C. 6, s. 430-444; İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", **Türkler**, C. 6, s. 392-399;

¹¹⁰ Mengücekler dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Öngül, "Mengücekler", **Türkler**, C. 6, s. 452-459; İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", **Türkler**, C. 6, s. 399-402

¹¹¹ Saltuklular dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Öngül, "Saltuklular", **Türkler**, C. 6, s. 461-468; İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", **Türkler**, C. 6, s. 402-407

¹¹² Son derece hareketli bir tarihsel geçmişe sahip olan Ahlat ve Van gölü havzası, Halife Hz. Ömer zamanında 641 yılında fethedilmiştir. Fakat şehri 928'de Bizanslılar zapt etmiştir. 1055 yılında Türkler tarafından alınan Ahlat, Anadolu'ya yapılan akınların üssü olmuş; Alp Arslan Malazgirt'e Ahlat'tan hareket etmiş; 1085 yılında Melikşah'ın bir ordusu Ahlat'ı tekrar almış;

Sason bölgesinde 1100-1207 yılları arasında hüküm sürmüştür. Çağrı Bey 1018 yılında Anadolu'ya Van Gölü'nün kuzeyinden girmiş; 1040'tan sonra yöreye yoğun Türkmen akınları başlamış; Sultan Alp Arslan devrinde ise Ahlat, Türkmen emirlerinin üssü haline gelmiştir. Malazgirt Zaferi'nin ardından bir süre Selçuklulara tabi¹¹³, bir Türkmen-Arap beyliği olan Mervânilerin elinde kalan Ahlat ve yöresi, 1085 yılında Diyarbakir'in alınması ile buraya bağlı olarak yönetilmiştir. 1100 yılında anılan bölgede kurulan Sökmenli Devleti, 1207 yılında sona ermiş; Van Gölü Havzasında 1232 yılına kadar süren Eyyûbî hâkimiyeti ise yörenin Selçuklu hâkimiyeti içine alınmasıyla son bulmuştur.¹¹⁴

Diyarbakir Bölgesinin hâkimiyet altına alınışı 1085 yılında gerçekleşmiş de olsa; bugünkü Diyarbakır (Amid) merkez olmak üzere Ergani, Talhum, Çermuk ve Zülkarneyn'de hüküm süren İnaloğulları Türk Beyliği 1098 yılında kurulmuştur. Diyarbakir bölgesi ve Amid, Melikşah'ın ölümüne kadar Fahrüddeve'nin oğulları tarafından yönetilmiştir. 1092 yılında Sultan Melikşah'ın ölümünün ardından yaşanan taht mücadeleleri neticesinde; Diyarbakir bölgesi Türkmen reisleri arasında bölüştürülmüş ve Amid, Emir Sadr'ın hissesine düşmüştür. Sadr'ın ölümünden (1098) sonra, Amid'e kardeşi İnal Türkmeni hakim olmuş ve İnaloğulları Beyliğini

1100'de Sökmen, bölgede Sökmenliler diye anılan Türk devletini kurmuştur. 1207'de Eyyûbîlerin idaresine geçen Ahlat ve civarı, 1229'da Celaleddin Harzemşah tarafından zapt edilerek yağmalanmış; 1232'de Selçuklu İmparatorluğu'na katılan bölge; 1244'te Moğolların eline geçmiştir. 1336'da İlhanlı imparatorluğunun parçalanmasının ardından vali ve emirler arasında el değiştiren yöre; bir süre Karakoyunluların, ardından Akkoyunluların hâkimiyeti altına girmiş; 1503'te Safeviler tarafından zaptedilmesinin ardından, Çaldıran Zaferi ile kati olarak Osmanlı topraklarına dahil edilmiştir.

¹¹³ Mervanoğullarının tahtına oturan Nizameddin, "Bizim Alp Arslan'dan başka sultanımız yoktur. Sen Sultanü'l-ümera'sın (emirlerin sultanısın) demiştir. Mervanoğulları 1043'ten itibaren Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'i metbu tanımışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sibr İbnü'l-Cevzi, **Mir'âtü'z-Zaman fi Târihi-i Âyan**, Nşr. Ali Sevim, Ankara, 1968, s. 158-159 Aktaran: Mehmet Altay Köymen, "Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk ve Târihi Rolü", **Türkler**, C. 5, s. 266

¹¹⁴ Sökmenliler (Ahlatşahlar) dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Yaşa, "Ahlatşahlar", **Türkler**, C. 6, s. 484-489; İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", **Türkler**, C. 6, s. 407-413

kurmuştur. Beylik, 1183 yılında Amid'in Selahaddin Eyyûbî'ye teslim edilmesinin ardından tarihe karışmıştır.¹¹⁵

Dilmaçoğulları Beyliği; Sultan Alp Arslan'ın komutanlarından Dilmaçoğlu Mehmet Bey tarafından 1085 yılında kurulmuş; 1192 yılına kadar Bitlis, Erzen ve Vestan'da hüküm süren beyliğin Erzen kolu Moğollar devrine kadar yaşamıştır. Diyarbakir vilayetinin Türkmen emirleri arasında yeniden paylaşımında Erzen Şahruh, Bitlis ise Yeltekin adlı emirlerin yönetimine verilmiştir. Dilmaçoğulları Bitlis ve Erzeni, Berkyaruk ile Tapar mücadelesi sırasında elde etmiştir. 1192 yılında kentin, Sökmenlilerin eline geçmesiyle, Dilmaçoğulları beyliği sona ermiştir.¹¹⁶

Konumuz itibariyle Anadolu'da kurulan bu Türk Devletlerinin dışında; çeşitli kaynaklarda doğrudan bir Kürt devleti olarak nitelenen Mervanoğulları ile Eyyûbîler Devletine de kısaca değinmekte yarar görülmektedir.

Mervanoğulları bir Türkmen-Arap devletidir. 985 yılında; Diyarbakir (Amid), Silvan (Meyyâfârikîn), Ahlat, Erzen, Mardin, Siirt, Hısn-ı Keyfa, Dünyesir (Koç-Hisar), Maden, Gölcük, Atak, Ergani, Çermik, Savar ve Cizre (Elcezire) gibi otuza yakın kaleyi içine alan bir bölgede kurulmuştur. Bu bölge, İslâmiyetten önce, Arap Rebia kolunu temsil eden Bekr b.Vail kabilesinin yerleştiği bir alandır. İslamiyetten sonra da burada Bekr Kabilesi'ne mensup yeni boyların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu boylardan bazıları; 7 nci yüzyılda Şeybanlar, 9 uncu ve 10 uncu yüzyılda Hamadanoğulları ve Büveyhoğulları'dır. Daha sonra da Humeydiyye Ekrâdına¹¹⁷ mensup Mervanoğulları bölgeye yerleşerek burayı yurt

¹¹⁵ İnaloğulları (Yınaloğulları) dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Çevik, "XII. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bir Türkmen Beyliği Yınaloğulları", **Türkler**, C. 6, s. 491-496; İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", **Türkler**, C. 6, s. 413-417

¹¹⁶ Dilmaçoğulları dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", **Türkler**, C. 6, s. 413-417

¹¹⁷ Sıddık Ünalın, burada yer alan Ekrâd kelimesini açıklayan Bedevi Abdullatif Avad'ın görüşlerini aktararak Kabile isimlerini sıralamakta ve sayılan bu kabilelerin tamamının Kürt değil Arap kabileleri olduğunun tüm tarih kaynaklarında yer aldığını vurgulamaktadır. Ayrıntılı

tutmuşlardır. Bu dönemden sonra bölgede Mervanoğulları adıyla bir beylik kurulmuş olup, kurucusu ise Baz'dır.¹¹⁸

Baz, önce Van Gölü Havzası'ndaki Erciş'i ele geçirmiş, ardından Büveyhi hükümdarı Azudü'd-Devle'nin ölümünden (983) faydalanarak Diyarbekir eyaletine akın etmiş ve Amid, Meyyâfârikîn ve Nusaybin'i almıştır. Stratejik bir yörede kurulmuş olan Mervaniler, Baz'ın ölümünden sonra bölgenin güçlü devletleri Abbasiler, Fatimiler ve Bizans İmparatorluğu arasında dengeye dayalı bir politika izleyerek varlıklarını koruyabilmişlerdir. Yöreye ilk Türk akınları 1041-1045 tarihleri arasında gerçekleşmiş ve Tuğrul Bey, Boğa ve Anasıoğlu adlı iki Türkmen reisine Diyarbekir'i ikta olarak vermiştir. Mervanîler, Tuğrul Bey'e tabi olmayı kabul edince Türkmenler Urfa, Talhum, Nusaybin, Harran gibi bölgedeki Bizans garnizonlarına akınlar yapmaya başlamışlar; Mervanîler de bu akınlarda yardımcı olmuşlardır.¹¹⁹ Sultan Melikşah zamanında Mervanoğullarına ait kale ve şehirler Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun sınırları içine alınmış; buradaki yerli halk, Türkmenlere karışıp, onların adlarını aldıkları gibi, Türkmenlerin boy ve oymak teşkilatını da benimseyerek Türkmenlerle birlikte iç ve dış düşmanlara karşı mücadele vermişlerdir.¹²⁰

1092 yılında Sultan Melikşah'ın ölümünün ardından Melik Tutuş, Diyarbekir bölgesine hâkim olurken; Tutuş'un 1095 yılında öldürülmesinin ardından Diyarbekir bölgesi Türkmen reisleri arasında bölüştürülmüş; bölge Emir Sadr'ın hissesine düşmüştür. Sadr'ın ölümünden (1098) sonra kardeşi

bilgi için bkz. Sıddık Ünal, "Mervanoğullarının Kuruluş ve Selçuklu Devleti'nin Hâkimiyetine Girişi", **Yeni Türkiye, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı II Siyasi Tarih**, Ankara, Mart-Nisan 2002, s. 45

¹¹⁸ Sıddık Ünal, Baz'ın bir Türkmen çoban olduğuna dair kuvvetli delillerin olduğunu belirtmekte ve adı geçen incelemede bunlara da yer vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sıddık Ünal, **a.g.m.**, s. 44

¹¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", **Türkler**, C.6, s. 413

¹²⁰ Mervanoğullarına ilişkin çeşitli çalışmalarda yer alan bilinçli ve kasıtlı çarpıtmaların görülebilmesi ve spekülasyon konusu yapılan Mervanoğulları ile ilgili bilimsel verilerin değerlendirilebilmesi için bkz. makalenin tamamı, Sıddık Ünal, **a.g.m.**, s. 44-57

İnal Türkmeni, burada bir asra yakın hüküm sürecektir olan İnaloğulları Beyliği'ni kurmuştur.¹²¹

Mervanî kabilesi; köken itibariyle Arap olup; Türkmenlerin bölgeye gelişiyle Mervanoğulları Türklerle karışmış ve Türkleşmiştir. Dolayısıyla Mervanoğulları melez bir yapı sergileyen bir Türkmen-Arap Beyliği'dir.

Eyyûbiler Ön Asya'da kurulan bir Müslüman Türk Devletidir. 1171 yılında kurulan Devlet, varlığını 1252 yılına kadar sürdürmüştür. Adını, Selahaddin Eyyûbî'nin babası Necmeddin Eyyûb'dan alan Eyyûbiler Devleti, Selçuklu Devleti'nin en önemli güney uzantısı olup; Selçukluların Musul Atabeylerinden İmadeddin Zengi tarafından kurulan Zengiler Devleti'nin de devamıdır. Memlûklular Devleti ise Eyyûbilerin devamıdır.

Eyyûbi ailesi, köken itibariyle Arap olup; Yemen Araplarından Mesennâ el-Ezdî'ye dayanmaktadır. Aile, Abbasî halifesi Ebû Cafer el-Mansur tarafından Basra'dan alınarak Azerbaycan'a yerleştirilmiştir. Zamanla bu bölgedeki Hezbâniyyelerle karışan aile, Selçukluların gelişiyle bu kez Türklerle karışmış ve Türkleşmiştir.

758 yılında Azerbaycan'a yerleştirilen Eyyubilerin atalarından Şâdî, önceleri Kuzey Azerbaycan'daki Şeddâdîler hanedanının hizmetinde çalışmış; Şeddâdîlerin yıkılması üzerine 1126 yıllarında Selçuklu saray ağalarından ve Bağdat şihnelerinden arkadaşı Bihruz el-Hâdim'in hizmetine girmiştir. Bihruz el-Hâdim, Şâdî'yi kendi iktâ Tekrit'e vali tayin etmiş; birkaç yıl sonra Şâdî'nin ölümü üzerine büyük oğlu Necmeddin Eyyûb yerine getirilmiştir. 1131 yılında Musul Atabeyi İmadeddin Zengî'nin Tekrit yakınlarında Abbasî Halifesi Müsterşid-billah ve Karaca Sâki kuvvetlerine yenilmesi üzerine Necmeddin Eyyûb Zengî'nin Dicle Nehri'ni geçmesine yardım etmiş, bunun neticesinde iki taraf arasında dostluk gelişmiştir.

¹²¹ İlhan Erdem, "Doğu Anadolu Türk Devletleri", **Türkler**, C.6, s. 413

Salahaddîn Yusuf'un doğduğu 1138 yılında Tekrit'den ayrılarak Musul'a geçen Eyyûbiler, Zengî'nin hizmetine girmişler ve Zengî'nin ordusunda Haçlılara karşı savaşlara katılmışlardır.

Aile çok eski kökleri itibariyle, Türk-Arap- Kürt karışımı melez bir yapı sergilemekle birlikte; Eyyûbiler Devleti'nin bir Türk Devleti¹²² olduğu konusunda tarihçiler hemfikirdir. Diğer yandan, bütün Mısır kaynakları Eyyubilerin Mısır hâkimiyet devrini "Türk hâkimiyet devri" olarak tanımışlar; Salahaddîn devrindeki tarihçiler ve şairler de eserlerinde ve şiirlerinde bizzat bunu dile getirmişlerdir.¹²³

Bölgedeki Türk Devletleri döneminde Doğu Anadolu istikrara, halkı refaha kavuşmuş; pek çok Türkmen bölgeye yerleştirilmiş; yerel halkla birlikte başlatılan sosyo-kültürel gelişme neticesinde mimari açıdan da sanat değeri yüksek eserlerle donatılan bölge; 12 nci asrın ortalarına gelindiğinde bir Türk ülkesi haline gelmiştir.

Büyük Türk göçünün ardından, Anadolu'nun doğusuna düşen bölgede kurulan Türk devletleri, etnik temellerini göçlerle bölgeye gelen Oğuz Türklerinden almışlardır. Oğuz Türkleri, Horasan, İran, Irak, Azerbaycan, Suriye, Filistin ve Anadolu'da irili ufaklı pek çok siyasi ve askeri yapının

¹²² Hanedana adını veren Necmeddin Eyyûb altı erkek evlat bırakmıştır. Bunların isimleri; Salahaddîn Yusuf, Seyfeddin Muhammed Ebu Bekir, Şemsüddeve Turan-Şah, Seyfu-İslâm Tuğtekin, Şahin-Şah ve Tacülmülk Böri (Kurt) olup; bu altı çocuktan son dördü Türkçe isimler almışlardır. Diğer yandan, Salahaddîn'in oğullarından biri İl-Gazi adını taşıırken; ünlü diplomat Melik Adil'in torununa, Türk geleneğine göre "Atsız" adı verilmiştir. Eyyûbilerin son temsilcisi de Turan-Şah ismini taşıırken, Salahaddîn'in, Arslan Şah, Kılıç Arslan, Şahin Şah adlarını taşıyan yeğenleri vardı. Ayrıca, Salahaddîn'in oğulları ve hanedanın diğer üyeleri arasında da Türkçe isimler yaygın kullanılmıştır. Bunların yanında, Eyyûbi kadınlarının; "Rebia Hatun, Munise Hatun, Zeyfe Hatun, vb." gibi "hatun" olarak adlandırılmaları da Türklerle has bir isimlendirme olması açısından dikkat çekicidir. Burada yer almayan pek çok örnek ve ayrıntılı bilgi için bkz. Muammer Gül, "Önasya'da Bir Türk Devleti: Eyyûbiler (1175-1250)", **Türkler**, C. 5, s. 77-83

¹²³ Eyyûbiler, Eyyubi Devleti ve Salahaddîn Eyyûbi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Şeşen "Eyyûbiler", **Türkler**, C. 5, s. 60-75; Muammer Gül, **a.g.m.**, **Türkler**, C. 5, s. 77-83; Emine Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti Eyyûbi Münasebetleri", **Türkler**, C. 5, s. 86-94; Kazım Yaşar Kopraman, "Mısır Memlûkleri (1250-1557)" **Türkler**, C. 5, s. 99-102; Ahmet Kavas, "Afrika'da Türklerin Hâkimiyeti ve Kurdukları Devletler", **Türkler**, C. 9, s. 577-578;

temelini oluşturmışlardır. Anadolu'nun doğusundaki Türk Devletlerinin kurucuları da Büyük Selçuklu İmparatorluğu hizmetindeki Oğuz-Türkmen beyleri olmuşlardır.

Türkmen beyleri dayanışma içinde bölgeyi ve Anadolu'yu saldırılara karşı başarıyla savunmuşlarsa da; 12 nci asrın sonunda Büyük Selçukluların tarih sahnesinden çekilmesi, beyliklerin daha uzun süre varolma şansını azaltmıştır. Beylikler bu yapı içinde, Anadolu'yu birleştirerek tek bir Türk devleti olma mücadelesi veren Türkiye Selçukluları (Anadolu Selçukluları)'na katılmayı tercih etmişler; kültürel, etnik ve sosyal miraslarını onlara devretmişlerdir.

1040 yılında yapılan Dandanakan Savaşı'ndan çok daha önceleri başlayan Türk akınları, ardından 1071 yılında Alp Arslan'ın Bizans'ı mağlup etmesi, Türklerin Anadolu'ya gelişlerini ve yerleşmelerini hızlandırmış; yüzyıllar boyunca süren yoğun Türkmen nüfus hareketleri neticesinde Türkiye Selçukluları Devleti kurulmuştur. XI. Yüzyılın son çeyreğinde Anadolu'da kurulan Türkiye Selçukluları Devleti'nin kurucusu, Selçuk'un torunu olan Kutalmış'ın oğlu Gazi Süleymanşah'tır. Süleymanşah, Anadolu'nun fethine katılan ancak, kalıcı bir hâkimiyet kuramamış olan çok sayıda Türkmen Bey'ini birleştirmiş; üç kol halinde Anadolu'ya gelen çok sayıda Türkmen'i sistemli olarak iskâna tabi tutmuş ve yeni yerleşim yerleri teşekkül etmiştir.¹²⁴

Türkiye Selçuklu Devleti, 1243 Köseadağ bozgunuyla Moğol hâkimiyeti altına girmiştir. Moğol istilası neticesinde hâkimiyeti ve siyasi bütünlüğü parçalanan Türkiye Selçuklu Devleti'nin ardından ortaya çıkan Anadolu Türk

¹²⁴ Anadolu'nun fethi, Türkleşmesi ve İskânı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. **Türkler**, C. 6, s. 177-365; Türkiye Selçuklu Devleti dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Türkiye Selçukluları", **Türkler**, C. 6 s.503-529; Mustafa Keskin, "Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", **Türkler**, C. 6 s. 529-537

Beyliklerinin tarihi, zaman bakımından Türkiye Selçukluları ile Osmanlılar arasındaki dönemi kapsamaktadır.

İlk Türk Devletlerinin ardından, Anadolu'nun doğusunda Türkiye Selçuklu Devleti, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletleri ile Safevî Devleti hüküm sürmüştür.

Doğu Anadolu'nun kırsal bölgelerinde yaşayan Karakoyunlular; Moğol hâkimiyetinin ardından harekete geçmiş; Van Gölü kıyısındaki Erciş merkez olmak üzere, Erzurum'dan Musul'a kadar uzanan bölgede ortaya çıkarak; Horasan ve diğer dağlık bölgeler hariç, bütün İran ve Irak'ı da içine alan bir devlet kurmuşlardır (1376). Karakoyunlu Ulusunu meydana getiren unsurlar arasında Sa'adlu, Baharlu, Duharlu, Karamanlu, Alpagut, Cakirlu, Ayınlı¹²⁵, Bayramlı, Ağaçeri, Döğer ve Hacilu gibi oymaklar bulunmaktadır.¹²⁶ Karakoyunluların siyasi bakımdan parlamaları, İlhanlı hükümdarı Ebû Sa'id Bahadır'ın ölümü dönemine rastlamakta olup; bilinen ilk hükümdarları ise Bayram Hoca'dır. Bayram Hoca'nın ardından sırasıyla Kara Mehmed (1380-1389), Kara Yusuf Bey (1329-1420), İskender Mirza (1420-1439) hükümdarlık yapmış; Devleti imparatorluk boyutlarına ulaştıran Cihanşah (1439-1467) ülkeye parlak bir dönem yaşatmıştır. Ancak, Cihanşah'ın ölümünün ardından siyasi yapının parçalanmasıyla Karakoyunlu Devleti ortadan kalkmıştır. Uzun Hasan, 1469'da Kirman'ı, 1470'de Bağdad'ı ele geçirerek Karakoyunlu Devletine son vermiş; Devletin hâkim olduğu bölgelerde Akkoyunlu hükümlanlığı kurulmuştur.

¹²⁵ Çeşitli kaynaklarda, Karakoyunlu devletinin bünyesinde Kürt aşiretler bulunduğu belirtilerek, Ayınlı ve Çekirlü (Cakirlu) aşiretleri buna bir örnek olarak gösterilmektedir. Bkz. İsmail Beşikçi, **a.g.e.** s. 109; Ayınlı, ve Çakirlu Kürt aşiretleri değil, Türk oymaklarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Erdem-Mustafa Uyar, "Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri", **Türkler**, C. 6, s. 861-867; İsmail Aka, **İran'da Türkmen Hâkimiyeti (Karakoyunlular Devri)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 8

¹²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Erdem-Mustafa Uyar, **a.g.m.**, **Türkler**, C. 6 s. 861; Faruk Sümer, **Karakoyunlular I, Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları , Ankara, 1967, I, s. 34

Karakoyunluların tarihteki yerleri sadece siyasi kudretleriyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda Anadolu ve Azerbaycan'ın Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardır. Bugün Doğu Anadolu'da yaşayan Türklerin çoğu, bir zamanlar Azerbaycan'ın batısında yaşamış olan ve Ermeni zulmü sonucu ana yurtlarından kovulan Akkoyunlu ve Karakoyunluların torunlarıdır.¹²⁷

Oğuzların Üçok kolundan Bayındır boyuna mensup olan Akkoyunlular'ın (1340-1514) bilinen ilk tarihi şahsiyetleri Tur Ali ve Kutlu Beyler olup; Beyliğin kurucusu ve aşiretten imparatorluğa geçiş sürecini başlatan Kara Yülük Osman Bey'dir.

Moğolların Anadolu'daki hâkimiyetinin sona ermesinden sonra, Akkoyunlular gittikçe güçlenmiş; yöredeki pek çok Türkmen oymakları da Akkoyunlular'a katılmıştır. Akkoyunlular Devleti; Pürnek, Musullu, Koca Hacılı, Hamza Hacılı, Süleyman Hacılı, İzzeddin Hacılı, Haydarlu, Emirlü, Yurtçu, Şeyhlü, Çavundur, Dodurga, Karkın, Afşar, Begdili, Bayat, Döğer, Çepni, Kacar, Ağaçeri, Tabanlı, Ahmedlü, Karamanlu oymaklarından¹²⁸ meydana gelmiştir. Diyarbakir merkezli beyliğin bir tarafı Erzincan'a diğer tarafı Mardin'e uzanmıştır. Osman Bey, hâkimiyetini Kemah, Amid ve Ergani'yi de kapsayacak şekilde genişleterek; Karakoyunlular, Memlûk Devleti, Türk oymaklarından Döğerler, Avşarlar ve İnallılar ile bazı Arap ve Kürt kabileleriyle komşu olmuş; 1404-1405 yılları arasında Mardin civarındaki bu Kürt kabilelerini itaate alarak vergiye bağlamıştır.¹²⁹

¹²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Aka, "Selçuklu Sonrası Orta Doğu'da Türk Varlığı", **Türkler**, C. 6 s. 839-841; İlhan Erdem-Mustafa Uyar, **a.g.m.**, **Türkler**, C. 6 s. 861-867

¹²⁸ John E.Woods, **Akkoyunlular Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk: 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme**, Çev. Sibel Özbudun, Haz. Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu, İstanbul, 1993, s.325, vd; . İsmail Aka, **a.g.m.**, **Türkler**, C. 6 s.842; Bu oymaklar, yazın Erzincan-Erzurum ovasında yaylamakta, kışın ise Urfa-Mardin yöresinde kışlamakta idiler.

¹²⁹ Akkoyunlular dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Aka, **a.g.m.**, **Türkler**, C. 6 s.841-843; İlhan Erdem-Mustafa Uyar, "Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı", **Türkler**, C. 6 s. 873-880

Osman Bey'in ardından tahta geçen hükümdarlardan Uzun Hasan döneminde Akkoyunlular yükseliş devrini yaşamıştır. Karakoyunluların ve Timûrilerin saf dışı bırakılmasının ardından, Azerbaycan ve Batı İran'ı ele geçiren Uzun Hasan, İran memleketini oğulları arasında paylaştırmış; Uğurlu Mehmed'e Fars'ı, Zeynel Mirzâ'ya Kirman'ı, Maksud Bey'e Bağdat ve çevresini, Yakub Bey'e ise İsfahan'ı vermiştir. Akkoyunlular, Uzun Hasan'ın ölümünden sonra duraklama devrine girmiş; Uğurlu Mehmed'in oğlu Göde Ahmed'in 1498 yılında öldürülmesinin ardından İmparatorluğun paylaşılması Akkoyunluların sonunu hazırlamıştır. Şah İsmail 1502'de Elvend Mirza'nın saltanatına son vermiş; daha sonra da Murad'ı yenerek Akkoyunlu Devletini ortadan kaldırmıştır.¹³⁰

Türkiye'nin doğusunda kurulan bir diğer Türk Devleti ise 1501- 1736 yılları arasında hüküm süren Safevî Hanedanlığı'dır. Safevî Devletini kuran ve daha sonra ayakta tutan Ustacalu, Şamlu, Rumlu, Afşar, Kacar (Sivas, Amasya, Tokat yöresi), Tekelü (Antalya yöresi), Zu'lkadr (Maraş yöresi), Turgutlular (Karaman bölgesi) ve Varsaklara (Tarsus ve Çukurova bölgesi) mensup Türkmenlerdir. Safevî Hanedanlığı, adını kurucusu Şeyh Safiüddin'den almıştır.

XV. yüzyılın ortalarına kadar Sünnî esasları takip eden Safevîler; zamanla Şîî inancını benimsemiş; Şah İsmail, yanındaki Türklerle birlikte Şîîliği, İran'da hâkim mezhep haline getirmiştir. Şah İsmail'in temelini attığı Safevî Hanedanlığı; önce yalnız Azerbaycan'ı kendi egemenliği altına alırken, fetihler sonucu sınırlarını genişleterek 3 milyon km² ye yayılan bir imparatorluk haline gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi ve sosyal şartlardan yararlanmaya çalışan Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasında

¹³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. . İsmail Aka, **a.g.m, Türkler**, C. 6 s.841-843; İlhan Erdem-Mustafa Uyar, "Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı", **Türkler**, C. 6 s. 873-880

1514 yılında yapılan Çaldıran Savaşı neticesinde, Şah İsmail ağır bir yenilgiye uğramıştır. Safevî hanedanlığı 1736 yılında son bulmuştur.

Yukarıda da anlatıldığı gibi, Anadolu'nun doğusunda İlk Türk Beyliklerinin ardından, yine her biri bir Türk Devleti olan Türkiye Selçuklu Devleti, Karakoyunlu Devleti, Akkoyunlu Devleti ve Safevî Hanedanı hüküm sürmüştür. Bu sürece ilişkin bilimsel verilere bakıldığında Kürtlere dair bilgilere Akkoyunlular ve Karakoyunlular döneminde rastlanmaktadır. Kayıtlardan, bu bölgede bir kısım Kürt kabilesinin yer aldığı, bu kabile idarecilerinin “Emir” ya da “Reis” olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır.

Çeşitli kaynaklarda Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerini oluşturan oymaklara atıf yapılarak bunlardan bazılarının Kürt aşireti olduğu iddia edilmektedir. Her iki devletin de kurucuları belli olup, tamamının Türk oymaklarından teşekkül ettiği tespit edilmiştir. Diğer yandan, yine benzer görüşle yazılan kaynakların hemen hemen tamamında, İslâm Ansiklopedisi'nin Kürtler maddesine atıf yapılarak bu iki devletin Kürtler ile ilişkileri hakkında verilen bilgiler, eldeki ciddi tarihi bilgilerle karşılaştırılmış olup; makalenin tümünde yer alan diğer bilgilerde olduğu gibi, hiç bir gerçeklik payına rastlanmamıştır.¹³¹ Ayrıca, yine bu döneme dair iddia edilen;

¹³¹ İslâm Ansiklopedisi'nin “Kürtler” maddesi, Rus şarkiyatçısı ve çeşitli çevrelerce Kürdolojinin babası olarak görülen Prof. Dr. Viladimir Minorsky tarafından yazılmıştır. Minorsky 1914-1917 yılları arasında Urmiye (Rizaiyye) şehrinde Petersburg İlimler Akademisi'nde şarkiyatçı olmasına rağmen, konsolos olarak görev yapmıştır. Rusya'ya çağrılan Minorsky, Rus ordularının Doğu Anadolu'yu işgali sırasında buradaki Kurmanç aşiretlerinden nasıl faydalanılabileceği ile ilgili Rus Genelkurmay Basımevi'nde gizli olarak bastırılan “Kürtler” adlı bir kitap yazmıştır. Rus emperyalizminin çıkarlarına göre ve tarihi gerçeklerin saptırılması ile hazırlanan kitap, bu yönü sebebiyle bilimsel dayanaklardan da yoksun olmuştur. 1917 Ekim Komünist İhtilali'nden sonra, Minorsky ve onun yerine görev almış olan Basil Nikitin, Avrupa'ya sığınmışlar; “Prof” sıfatıyla Minorsky Londra'da, Basil Nikitin ise Paris'te yerleşerek; İngiltere ve Fransa'nın emrinde “Kürtler Masası”nı tekrar teşkilatlandırmışlar ve Türkiye, Irak ve İran'daki Kürtleri isyana teşvik etmek için geniş çaplı bir propagandaya girişmişlerdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Rışvanoğlu, **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm**, Türk Kültür Vakfı Yayını, İstanbul, 1975 s. 22-23. Minorsky, kendi uydurduğu bir menşe efsanesine dayanarak, ilmî olmayan ve tarihî gerçekliği bulunmayan, propaganda yöntemine dayalı bir “Kürt Tarihi” yaratmıştır. Ona dayanarak çalışma yapan ve görüşlerini bir tez olarak kabul edenlerse, kendi eklentileri ile iddiaları çeşitlendirmişlerdir. Minorsky'nin yazdığı bu madde 1927'de İslâm Ansiklopedisi'nin İngilizce nüshasında yer alırken, 1955 yılında Türkçe İslâm Ansiklopedisi'nde de tercüme edilerek,

“Karakoyunlular’ın Kürt aşiretlerinden oluşturdukları 50 bin evlik “Kara Ulus” kuvveti”ne dair bir bilgi hiç bir objektif ve ciddi kaynakta yer almamaktadır.¹³² Benzer şekilde, ciddi tarihi kayıtlarda, Kara Mehmed’den sonra Karakoyunlu tahtına geçen Kara Yusuf’un; Timur tarafından Van ve çevresinin hâkimiyeti verilen Kürt Emiri İzzeddin Şirşah’ı bir gece baskını ile esir alarak hapsetmesine rastlanırken; Karakoyunlu hükümdarı Kara Mehmed’in Timur orduları ile yaptığı savaşta, dağlık yerlerde hayvancılık yaparak yaşayan Kürt aşiretlerinden yararlandığı yönündeki iddiaları destekler herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kaldı ki, Akkoyunlu hükümdarı Osman Bey’in Mardin civarına düzenlediği baskınlara karşı, Kürt kabilelerinin Memlûk Suriye Valisi Emir Çekem’den yardım istemeleri; Bu kabilelerinin baskınlara dahi karşı koyabilecek büyüklükte ve güçte olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, kendilerini korumaktan aciz çeşitli kabile yapılarının; Karakoyunlu Devletine

iddialar araştırılmadan ve doğruluğu teyit edilmeden yayınlanmıştır. Bunun ardından, Kürtçüler ve bölücüler ise bu makaleyi delil gibi göstermiş ve propaganda malzemesi olarak kullanmışlardır. Ansiklopedi’nin 1089-1114 sayfaları arasında yer alan “Kürtler” maddesi okunduğunda, tamamen propaganda amaçlı yazıldığı görülmektedir. Tarihi kaynaklarda yer alan verilerle hiçbir şekilde örtüşmeyen bilgilere dair kaynakçaya bakıldığında ise kaynakçanın İngiliz, Alman, Fransız, Ermeni ve Rusların çalışmalarına (özellikle de Petersburg İlimler Akademisi’nde hazırlanan sözlük vb. kaynaklara) dayandırıldığı; bazı kaynaklardan ve bunların Türkçe tercümelerinden bahsedilirken de “İlâkin fazlaca eskimiştir”, “fihristi yoktur” gibi ifadelerle yer verildiği görülmektedir. Bu yönüyle Minorsky’nin yazmış olduğu “Kürtler” maddesinin, bilimsel bir çalışma için dayanak teşkil edemeyeceği düşünülmektedir.

¹³² Bu bilgiye, benzer görüşü paylaşan kitapların yanında, Kürtçü, bölücü ve PKK’lı internet sitelerinde de rastlamak mümkündür. İsmail Beşikçinin adı geçen eserinde de bu bilgi yer almakta (s.109); kaynak olarak ise basım tarihine kaynakçada yer verilmeyen İslâm Ansiklopedisi’nin 1098. sayfası gösterilmektedir. Gerek adres gösterilen sayfaya, gerekse maddenin tamamına bakıldığında, “50 bin evlik Kara Ulus Kuvvetleri”ne dair hiçbir bilgiye rastlanmamakta, bu bilgilerin de uydurma eklenti tarih yaratma çabalarının bir neticesi olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan, ciddi tarihi kaynaklar, Karaulus’un bir Türkmen aşireti olduğunu belirtmektedir. TTK Başkanı Yusuf Halaçoğlu, Karaulus Türkmenlerinin bugün Urfa ve çevresinde yaşadıklarını, bu grubunun 16 ncı yüzyılda aşağı yukarı 1652 hânedan meydana geldiğini ve bunların bir kısmının çadırdaki bir kısmının konar-göçer, bir kısmının ise yerleşik olarak yaşam sürdürdüklerini belirterek, nüfuslarının 10 bin civarında olduğunu söylemektedir. Yusuf Halaçoğlu, “Türkiye’nin Sosyal ve Kültürel Tarihi ve Aşiret Haritası”, Basın Toplantısı, Ağustos, 1996; Diğer yandan, Kara Ulus’ların Kuzey Irak’taki kolu halen Hamrin Dağı’nın batısı, Mendeli, Hanekin, Kerkük, Telafer, Musul ve diğer yerlerde ikamet etmekte olup; bunlara bağlı diğer kollar ise Kaytul, Kecini, Neftçi, Cermo, Silel, Havasiye, Yetkoker ve El Kıbrat’tır. Bkz. Habib Hürmüzlü, Ekrem Pamukçu, **Irak’ta Türkmen Boy ve Oymakları**, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Global Strateji Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2005, s. 60-61; Ayrıca, Maraş bölgesinden göç eden Ağaçeriler gibi Kara Ulus Türkmenlerinden bazılarının da Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah (1437-1467) tarafından Azerbaycan’a yerleştirildiği bilinmektedir. Bkz. Abdulhaluk Çay, Azerbaycan ve Türkler, www.akmb.gov.tr/turkce/books/azerbaycan/abdulhaluk%20cay.htm –69k– 21/5/2006

Timur'un saldırılarına karşı koyuşunda destek verebilmesi mümkün görünmemektedir.

XVI. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı padişahları, çoğunlukla batı yönlü bir siyaset izleyerek; devletin batı sınırlarını mümkün olduğunca genişletmişlerdir. Ancak, İran'da kurulmuş ve Şiîliği devletin resmi mezhebi olarak kabul etmiş olan Safevî Hanedanlığının batıya doğru genişlemesi, II. Bayezid devrinden itibaren Osmanlı Devleti için tehlikeli bir durum ortaya çıkarmıştır.

Yavuz Sultan Selim'in 1514 Çaldıran Zaferi sonrasında Şah İsmail yenilmişse de; Doğu Anadolu'da kimin hâkim olacağı meselesi iki tarafı da uzun süre meşgul etmiştir. İdris-i Bitlisî¹³³, Çaldıran Savaşı dönüşü; Diyarbakır ve Mardin gibi önemli vilayetlerin Osmanlı'nın eline geçmesinin gerekliliğini Sultan Selim'e telkin etmiş; ayrıca, bu bölgenin büyük çoğunluğunun Sünnî olduğunu vurgulayarak, Şiî Safevi hâkimiyetinde bulunan bölgenin alınamaması durumunda Osmanlı iç siyasetinin olumsuz yönde etkileneceğini belirtmiştir¹³⁴.

¹³³ Büyük bir Sünnî alimi olan İdris-i Bitlisî, daha önceleri Akkoyunlu hükümdarı Yakub'un divanında kâtip iken, Yakub'un ölümünden sonra diğer Akkoyunlu hükümdarlarının Şah İsmail tarafından mağlup edilmesi üzerine İran'da durmamış ve Şiîliğe karşı olduğundan Şah İsmail'in kalması yönündeki teklifini de reddederek Osmanlı ülkesine gelmiştir. 1501 yılında II. Bâyezid tarafından Osmanlı sarayına kabul edilen ve Sultan'ın emriyle Osmanlı tarihiyle ilgili eserini Farsça olarak kaleme alan Bitlisî; 1511 yılında orada kalma niyetiyle hacca gitmiş, ancak, 1512 yılında Yavuz Sultan Selim'in daveti üzerine İstanbul'a dönmüştür. Dönüşünden sonra Yavuz Sultan Selim'in en yakınında bulunanlardan biri olmuş; O'nunla birlikte Çaldıran Seferi'ne çıkmıştır. Bitlisli olduğu için yörenin örf ve adetlerini, gelenek ve göreneklerini, dini hassasiyet ve mezhep durumlarını iyi bilen Bitlisî; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun fetih çalışmaları için birkaç kez bölgeye gitmiş ve doğuda bulunan aşiret reisleri ile görüşmüştür. Bitlisî'nin çalışmaları kısa zamanda etkisini göstermiş; bölgenin hemen hemen bütün şehirlerinde Şah İsmail ve Safevîlere karşı isyanlar başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Bayraktar, **Bitlisli İdris**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 7; Joseph Von Hammer Purgstall, **Osmanlı Devlet Tarihi**, IV, Üçdal Yayınları, İstanbul, 1983, s.1084; Hoca Sadeddin, **Tacü't-Tevarih**, IV, Sadeleştiren İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 246

¹³⁴ Bkz. Mehmet Bayraktar, **a.g.e**, s. 90-91

Bölge halkı eskiden beri Sünnî olup; Şah İsmail'in bölge valisi Muhammed Han'ın kuvvetlerine yalnız başlarına karşı gelemeyişlerinden dolayı, onların idaresini kabullenmek zorunda kalmışlardır. Muhammed Han Diyarbekir bölgesinde kendisine uymayan Beyleri yakalamış, kimini idam ettirmiş kimini ise sürmüştür. Bölge halkı Şah İsmail ve idarecilerini benimsememiş; bu sebeple bazı Sünnî Türkmen ve Kürt Beyleri Çaldıran Savaşı'nda Yavuz Sultan Selim'in yanında yer almışlardır. Çaldıran Zaferi'nin ardından, tamamı Sünnî ve çoğunlukla Şafiî mezhebinden olan bu Beyler, Diyarbekir Valisi Muhammed Han'ın da ölmesi üzerine Safevîler'e isyan ederek İdrîs-i Bitlisî aracılığıyla Osmanlı Padişahı'na itaat etmek istediklerini bildirmişlerdir.¹³⁵

Çaldıran Zaferi'nin ardından Diyarbekir halkı, Muhammed Han'ın kaymakamını kovarak Yavuz Sultan Selim'e itaatlerini arz etmiştir. Bu sırada, Bitlisî Bitlis'te; Eyyûbiye Hanedanına mensup Melik Halil, Hasankeyf'de Şah İsmail'e karşı bir isyan başlatmış; Sason Beyi Mehmed Bey, Herzen arazisini; Seyyid Ahmed Zerkî, Atak ve Meyyâfarîkîn (Silvan) şehirlerini; Kasım Bey Merdisî'de Eğil mevkiini zaptetmiştir. Merdisli Cemşid Bey, Palu hisarlarına Osmanlı sancağını dikerken; Cizre kumandanı Ali Bey, İran askerlerini kaçırtmış; Soran Beyi Seyyid Bey de Kerkük ve Erbil'i istila etmiştir. Bunların dışında onaltı bey daha Yavuz Sultan Selim taraftarı olduklarını duyururken; daha güneyde bulunan bazı Arap kabile reisleri de Osmanlı Sultanı'na biat etmişlerdir. Bölge halkı tamamen kendi arzu ve isteği ile Osmanlılara bağlanmış olup; bunda en büyük etken iki tarafın da Sünnîliği olmuştur.¹³⁶

Osmanlı sınırındaki en önemli şehirlerden biri olan ve Safevîlerin elinde bulunan Diyarbekir'in alınması; İdrîs-i Bitlisî'nin dile getirdiği sebepler

¹³⁵ Ayrıntılı Bilgi için bkz. Hoca Sadeddin, **a.g.e.**, s. 246-249; Ahmet Akgündüz, **Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları**, Osmanlı Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 32-35; Ali Emiri Efendi, **Osmanlı Şark Vilayetleri (Osmanlı Vilayat-ı Şarkıyyesi)**, Haz. Abdülkadir Yuvalı, Ahmet Halaçoğlu, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1992, s. 47

¹³⁶ Ayrıntılı Bilgi için bkz. Hoca Sadeddin, **a.g.e. IV**, s. 246-251; Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, s. 40; Ali Emiri Efendi, **a.g.e.**, s.55; J.Von Hammer Purgstall, **a.g.e.**, s. 1084

yanında; doğu sınırları açısından ve özellikle İran'a karşı önemli bir teminat oluşturması sebebiyle, bu dönemde Osmanlı Devleti için çok büyük bir önem taşımıştır.

Diyarbakir'in Şah İsmail'in eline geçmesiyle Osmanlılara sığınan Uzun Hasan'ın torunlarından Sultan Murad, şehri almaya memur edilmişse de, başarı kazanamamıştır.

Şah İsmail'in Doğu Anadolu'da Osmanlı lehine gelişen değişikliklere mani olmak için görevlendirdiği Ustacalu Muhammed Han'ın kardeşi Karahan; -o tarihlerde henüz isyan etmemiş olan- Ruha (Urfa) hakimi Turmuş Han'ın kuvvetleri ve Mardin ile Hısnıkeyfa (Hasankeyf) 'dan katılanlarla birlikte Diyarbakir'i kuşatmıştır. Diyarbakir halkının Yavuz Sultan Selim'den yardım istemesiyle Padişah; Hacı Ahmed Yekta komutasında bir miktar askeri Diyarbakir'e göndermişse de; İmparatorluk kuvvetlerinin Dulkadir topraklarına yönelmiş olması nedeniyle kuşatma bir yıl uzamıştır. Bir yardım gelmemesi durumunda durumun daha da kötüleşeceği düşüncesiyle başta Bitlis Hâkimi Şerefüddin Bey, Hizan Meliki Emir Davud, Hasankeyf Emiri II. Halil ve İmadiye Hâkimi Sultan Hüseyin olmak üzere Kürt Beyleri¹³⁷, Yavuz Sultan Selime itaatlerini arzedip ondan yardım istemişlerdir.¹³⁸ Gönderilen mektup özetle şu şekildedir:

“Can-ü gönülden İslam Sultanı'na biat eyledik (...) ve Ehl-i Sünnet mezhebi olan Şafiî mezhebini icra eyledik. İslam Sultanı'nın namı ile şeref bulduk ve hutbelerde dört halifenin ismini anmaya başladık. Cihada gayret gösterdik ve İslam Padişahı'nın yollarını bekledik. Duyduk ki, Padişah Dulkadir eyaletine gitmiş; bunun üzerine biz de Mevlana İdris'i makamınıza

¹³⁷ Ahmed-i Hanî'nin Mem-û-Zin adlı destanında bu sayı 18 Kürt Beyi olarak belirtilirken, Ali Rıza Şeyh Atar bu sayının 16 olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, Yavuz Sultan Selim'in itaat eden beylere ve Kürt Meliklerine dağıtılmak üzere 17 bezeli sancak göndermiş olması; bu mektubu göndererek Osmanlı Devletine katılmak isteyen Kürt Beylerinin sayısının 17 olduğunu düşündürmektedir.

¹³⁸ Safevî dönemi ile ilgili Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Ekinci, “Yavuz Sultan Selim Döneminde Osmanlı-Safevî İlişkileri”, **Türkler**, C. 9. s. 453-455

gönderdik. Hepimizin arzusu şudur ki: Bu muhlis ve size itaat eden bendelere yardım edesiniz. Bizim beldelerimiz Kızılbaş diyarına yakındır, komşudur ve hatta karışıktır. Nice yıllar bu mülhidler, bizim evlerimizi yıkmışlar ve bizimle savaşımlardır. Sadece İslam Sultanı'na muhabbet üzre olduğumuz için, bu inancı saf insanları o zalimlerin zulümlerinden kurtarmayı merhametinizden bekliyoruz. Sizin inayetleriniz olmazsa, biz kendi başımıza müstakil olarak bunlara karşı çıkamayız. Zira Kürtler, ayrı ayrı kabile ve aşiret tarzında yaşamaktadırlar. Sadece Allah'ı bir bilip, Muhammed ümmeti olduğumuzda ittifak halindeyiz. Diğer hususlarda birbirimize uymamız mümkün değildir. Sünnetullah böyle cari olmuştur. Ancak ümidvarız ki, padişahın yardım olursa Arap ve Acem Irak'ı ile Azerbaycan'dan o zalimlerin elleri kesilir. Özellikle Diyarbakır ki, İran memleketlerinin fethinin kilidi ve Bayındırhan Sultanlarının payitahtıdır, (...) Eğer padişahın yardımı bu Müslümanlara yetişirse, hem uhrevi sevap ve hem de dünyevi faydalar elde edileceği muhakkaktır... Baki ferman yüce dergahındır.”¹³⁹

Yavuz Sultan Selim, mektubun ardından Erzincan Valisi Bıyıklı Mehmed Paşa'ya bir ferman göndererek Diyarbakır'ın yardımına gitmesini emretmiş; Sivas Beylerbeyi Şadi Paşa'yı da kuvvetleriyle birlikte bölgeye göndermiştir. Bu arada İdrîs-i Bitlisî de 10 bin kişilik bir gönüllü grubu oluşturmuştur. Şadi Paşa'nın kuvvetleriyle çok daha güçlenen Osmanlı ordusunun Diyarbakır'a doğru geldiğini haber alan Kara Han, kuşatmayı kaldırmış ve Mardin'e kaçmıştır. Osmanlı kuvvetleri 1515 yılı Eylül ayı ortalarında şehre girmiş;¹⁴⁰ Yavuz Sultan Selim, Bıyıklı Mehmed Paşa'yı Diyarbakır Beylerbeyliğine tayin etmiştir (4 Kasım 1515).

¹³⁹ Koca Müverrih, Bedayi, II, v. 452 a-b, Aktaran: Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, s. 143-144

¹⁴⁰ Bkz. İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır 1790-1840 Fiziki, İdari ve Sosyal-Ekonomik Yapı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 7; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 273-274; Nejat Göyünç, “Diyarbakır Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, Mart 1969, s. 23

Yavuz Sultan Selim, bölge topraklarının “teslim alınma” yöntemiyle ele geçtiğini haber almasının ardından; Bitlisî’ye bir ferman ile itaat eden beylere ve Kürt meliklerine dağıtılmak üzere 17 bezeli sancak, yirmi beş yük akçe (25.000 duka altını), beş yüz zerrin kumaştan yapılmış giysi (sırma işlemeli 500 hil’at) göndermiştir. Molla İdris ise padişaha lâayık armağanlarla sevindirilmiştir.¹⁴¹

Yavuz Sultan Selim, İdris-i Bitlisî’ye Doğu Anadolu’da dirlik verdiğine dair gönderdiği fermanda; “...senden umulan ve boynuna borç olan işi güzelce yapman, doğruluk ve bağlılıktaki aşırı tutumun gereğince Diyarbakır ilinin tümünden ele girmesine neden olduğun bildirilmiş; yüzün ağ olsun. Diyarbakır yöresinde size inanarak gelen beylerin bağlılıkları ve iyi niyetleri karşılığı hizmetlerindeki başarıları ve yeterliliklerine göre ol ilde verilen ve atanan sancakların ve beylerin durumları, ad ve sanları, değerleri senin bilginde olduğundan...” cümleleriyle onun faaliyetlerini överek taltif etmiştir.¹⁴²

Diyarbakır’dan sonra, Mardin Kalesi’nin de kesin olarak zapt edilmesinin ardından; Çermük, Hısn-ı Keyfa, Ergani, Ruha (Urfa), Siirt, Çemişgezek, Arapgir, Van, Adilcevaz, Erciş, Ahlat, Telafer, Musul, Rakka gibi, Erbil’e kadar Doğu ve Güneydoğu’nun bütün önemli şehirleri ve toprakları Osmanlı ülkesine katılmıştır.

1518 tahririne göre, Osmanlı İdari teşkilatı içerisinde; Amid, Mardin, Sincar, Beriyyecik, Ruha, Siverek, Çermik, Ergani, Harput, Arapgir, Kiğı ve Çemişgezek’ten müteşekkil Diyarbakır Eyaleti; Safevî dönemi tesiri ile çok geniş bir sınıra sahip olup; bütün Doğu Anadolu sancakları bu eyalette bir araya toplanmıştır. Erzurum Beylerbeyliğinin teşkilinden sonra, Diyarbakır Beylerbeyliğinin kuzeyindeki bir kısım yerler buraya bağlanırken; Kanuni

¹⁴¹ Nejat Göyünç, **a.g.m.**, s. 25; Hoca Sadeddin, **a.g.e.**, s. 229-230; M.Mehdi İlhan, “Bıyıklı Mehmed Paşa’nın Doğu Anadolu’daki Askeri Faaliyetleri”, IX, **Türk Tarih Kurumu, 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler, II**, Ankara, 1988, s. 808-809; J.Von Hammer, **a.g.e.**, s. 1085-1090

¹⁴² Mehmet Bayraktar, **a.g.e.**, s. 90-91

Dönemi'nde, Van ve Urfa Eyaletlerinin teşkil edilmesinin ardından, doğu ve güneyindeki bazı yerler bu yeni eyaletlere geçmiştir.¹⁴³

Bunların yanında; Adilcevaz, Muş, Bitlis, Bargiri, Erciş, Mahmudî gibi sancakları ihtiva eden Van Beylerbeyliği, 1548 yılında ihdas edilmiştir. Maraş, Malatya, Elbistan, Ayıntab, Divriği, Kâhta, Gerger, Sümeysat gibi beldeleri içine alan Dulkadir Bölgesi, Şehsuvaroğlu Ali Bey'in ölümünden sonra "Vilâyet-i Arab" adıyla beylerbeylik olarak Osmanlı idari sistemi içinde yer alırken; bunların bir kısmı bir süre sonra Rum-ı Hadis Eyaletine dahil olmuştur.¹⁴⁴

Osmanlı İmparatorluğu, siyasi ve idari sistemini oluştururken, fethedilen bölgenin ve bu topraklarda yaşayanların durumunu göz önünde bulundurarak yönetim kurmuştur. Bu geleneğini Doğu Anadolu'nun alınışından sonra da uygulayan Osmanlı; bölgenin hâkimiyetine geçmesinde yardımını gördüğü mahalli beylere bazı haklar¹⁴⁵ vermiştir. Bu yolla mahalli beylerin hâkimiyeti kırılarak Osmanlı idaresi altında birleşme, bütünleşme sağlanmıştır.

Ağırlıklı olarak Anadolu'nun doğusunda yaşayan ve aşiret hayatını devam ettiren Kürtler; Osmanlı döneminde herhangi bir ayrıma tabi tutulmamışlardır. Osmanlı Devleti'nin tebealarından gayri müslimler devlete

¹⁴³ Bkz. İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk...** s. 8; Nejat Göyünç, **a.g.m.**, s. 27 vd., ayrıca, s. 34

¹⁴⁴ İdari sistem değişiklikleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-Anadolu'nun İdari Taksimatı**, TKA E Yayınları, Ankara, 1988, s. 25, 87, 104

¹⁴⁵ Mahalli beyler, Osmanlı egemenliğini tanımak kaydıyla, kendi bölgelerinde serbest olmuşlar, babadan oğula geçen valiliklerini devam ettirmişlerdir. Kanunî devrinden sonra da "yurtluk ve ocaklık" yoluyla sancak ve dirlik tasarruf edenlerin imtiyazları devam etmiştir. Sancakların durumuna göre uygulanan vergi sistemi kanunnâmelerde ayrı ayrı yazılmış, bir önceki dönemin kanunlarının bir kısmı bir müddet uygulanarak tedricen kaldırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram Kodaman, **Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu**, Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 1986, s. 12 vd. ; İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı, İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat**, Elazığ, 1998, s. 32; Stanford Shaw-E.Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye I**, Çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 1983, s. 126

ödedikleri bir vergi (cizye) karşılığı askerlikten muaf tutulmuşlar; hatta yine Osmanlı tebeasından olan Müslüman Araplar dahi askere alınmamışlar; fakat devlet bünyesinde Türklerle iç içe yaşayan Kürtler, devletin asıl sahiplerinden biri olarak görüldükleri için böylesi ayrı bir uygulama onlar açısından söz konusu olmamıştır.

19 uncu yüzyılın sonlarında, Rusya ve İngiltere'nin Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeni toplumu üzerindeki politikaları neticesinde, Ermeniler bağımsız bir Ermenistan kurma teşebbüslerine başlayınca, Sultan II. Abdülhamit, devlet ile aşiretler arasında ittifakı tesis etmek ve tehlikeyi bertaraf etmek amacıyla "Hamidiye Alayları"nın oluşturulmasını sağlamıştır.¹⁴⁶

IV. Ordu Komutanı Zeki Paşa 1891 yılından başlamak üzere çoğunluğu aşiretlerin gençlerinden oluşan Hamidiye Alayları'nı kurmuş¹⁴⁷; bunu 1892'de İstanbul'da beş yıllık "Aşiret Mektebi"nin kuruluşu takip etmiştir. Hamidiye Alayları'nın kuruluş gerekçesi olarak temas edilen noktalar, 1891 tarihli nizamnamede şu şekilde yer almıştır:

"Memleketin ta'addiyât ve tecâvüzât-ı ecnebiyyeden muhâfazası zımnında tertîbi muktezî olan heyet-i askeriyyenin terkîbi ol memleket

¹⁴⁶ Mehmet Aydın'ın İkinci Abdülhamit Han'ın Liderlik Sırları adlı kitabında, Hamidiye Alaylarının kurulduğu dönemi özetle şöyle anlatmaktadır. Şark Vilayetlerine sığınan Ermeni bağımsızlık çatışmaları, bu dönemde bir tehdit haline gelmiştir. Doğu Anadolu'da bulunan Ermeni gençler, alenen kabileler halinde, Doğu Beyazıt ve Iğdır üzerinden Erivan'a geçerek askeri ve gerilla eğitimi alıp geri dönmekte, ardından da bölgede terör ve Müslüman unsurlara yönelik katliamlara girişmekteydiler. Ermenilerin 13 Haziran 1878'de Berlin Konferansı'nda Ermenistan'a ilişkin bir proje sunması ve bu projenin olumlu karşılanışının ardından içerideki terör ve katliam eylemleri hızlanmıştır. Ermeni Hınçak ve Taşnak örgütlerinin düzenli ordu haline dönüşmesi, Rusya'nın Şark Vilayetleri ile ilgili emellerini açıkça ifade etmesi ve işgal hazırlıklarına başlaması üzerine Osmanlı Devleti, asayişin temin edilmesi, Ermeni şaki ve katillerin tedip edilmeleri ve Rus işgaline karşı konulabilmesi için halktan silahlı güçler oluşturmayı kararlaştırmıştır. Bayram Kodaman ise Hamidiye Alayları ile amaçlananın, özetle; asayişin bozulmasına neden olan aşiretlerin denetimde alınması, Ermenilerin hareketlerine karşı durulması, olası bir Rus-Osmanlı savaşında aşiretlerin Osmanlı yanında yer almalarının sağlanması ve yabancı devletlerin aşiretleri kışkırtmalarının denetlenmesi olduğunu belirtmektedir. Bayram Kodaman, **a.g.e.**, s. 36

¹⁴⁷ Bayram Kodaman, **a.g.e.**, s. 36-38

ahâlîsinin nüfûs-ı umûmiyyesine ait mükellefiyet cümlesinden olup bu mükellefiyetden ahâlîden bir kısmının istisnâsı kuvve-i umûmiyyenin noksanını icâb edeceği derkâr bulunduğu ve bu kaide-i meşrû'anın Memâlik-i Mahrûsa-i Şâhâne'de bi-hakkın mer'î tutulmasıyla kuvve-i umûmiyye-i Osmâniyye'nin tezyîd ve teksîr olunması maksad-ı meşrûasına binaen husûsiyet-i haller hasebiyle şimdiye kadar tamamiyle intizâm-ı askerî altında hizmet-i askeriyyede bulunamayan ve cundîlik ile meşhûr ve me'lûf oldukları halde hayme-nişîn olan efrâd-ı aşâyirden müceddeden 'Asâkir-i Hamîdiyye' nâm-ı celîliyle Süvari Aşâyir Alayları teşkîli muktezâ-yı irâde-i seniyye-i hilâfet-penâhidir."¹⁴⁸

Hamidiye Alayları, Doğu Anadolu'da Rus nüfûzunun azaltılmasında, Ermeni komitelerinin cinayetlerine son verilmesinde büyük rol oynamışlardır. Diğer yandan bu alayların bir başka yararı da XIX. yüzyıl ortalarında Kürt mahallî emirliklerinin kalkmasıyla Doğu Anadolu şehir ve kasabalarında hükûmet memurlarıyla işbirliği yaparak güçlenen eşraf zümresine karşı denge kurmuş olmalarıdır.¹⁴⁹

Kürtlerin toprak sahibi olmalarını ve toprağın önemini anlamalarını isteyen II. Abdülhamid; göçebe aşiretleri hazineye ait boş tarım arazilerine yerleşmeye teşvik etmiştir. Aşiret reisleri, Alaylar yoluyla Kaymakam, Albay, Paşa gibi unvanlar alarak siyasi ve idari alanda aşiretin işlerini yapacak seviyeye yükselmişlerdir. Alayların teşkili ile aşiretler vergiden ve askerlikten de muaf olurlarken; bu durum bir yandan onları devlete bağlamış, bir yandan da kendilerini savunacak hale getirmiştir. II. Abdülhamid'in uygulamaları neticesinde aşiretler, sosyal, iktisadi, idari ve askeri alanda varlıklarını hissettirmeye başlamışlardır. Diğer yandan, bu politika, Doğu Anadolu'da var olan feodal yapı, ağalık, şeyhlik düzenini kuvvetlendirmiştir.

¹⁴⁸ a.g.e., s. 38

¹⁴⁹ Ercüment Kuran, a.g.m., s. 167

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren; 1839 yılında ilân edilen Tanzimat Fermanı ile uygulamaya çalıştığı bir kısım yeni düzenlemeleri bütün ülkeye yaymak için uğraşmaya başlamıştır. Bu kapsamda 1848 tarihinde Diyarbekir Eyaleti yeniden teşkilatlandırılmış ve ülke genelinde yapılan bir kısım değişiklikler bu bölgede de yürürlüğe konulmuştur. Ancak, coğrafi ve sosyal yapıdan dolayı doğu bölgelerinde hâkimiyetin uzun bir süre tam olarak tesis edilememesi¹⁵⁰ sebebiyle, yeni uygulama devlet otoritesinden uzak yaşayan aşiretlerin muhalefeti ile karşılaşmıştır.¹⁵¹

Bölgede oluşan aşiret hayatının devam etmesinden dolayı, özellikle aşiret reisleri ve seyyidlerin bölge halkı üzerindeki tesirleri büyük olmuş, bu kişiler halkı istedikleri gibi yönetmişler; Devletçe yapılmak istenen uygulamalara da kendi durumlarını tehlikeye düşüreceği için karşı çıkmışlardır. Bu durum aşiretler arasındaki çekişmeleri artırmış ve bir kısım aşiretleri daha imtiyazlı bir hâle getirmiştir.¹⁵²

Yapılmak istenen düzenlemelere muhalefetin nedeni, Bruinessen'in aşiretlerin karakterine ilişkin analizi ile örtüşmekte ve önderlerin, geleneksel otoritelerine kaçınılmaz biçimde zarar vererek liderliklerine son verecek olmasından¹⁵³ kaynaklanmaktadır.

Osmanlı Devleti bölgede devlet otoritesini tesis etmek için 1848'den itibaren çeşitli uygulamalarda bulunmuş da olsa, beraberinde ıslahatların yapılamaması sebebiyle, durum kısa sürede eski haline dönmüştür. Diğer yandan, bölgenin problemlili bir coğrafi yapıya sahip olması, Osmanlı Devleti'nin bu bölgede hâkimiyetini sağlama ve ıslahatlarını uygulama konusunda işini zorlaştıran hususlardan bir diğeri olmuştur. Bu nedenle

¹⁵⁰ Bayram Kodaman, **Osmanlı Devrinde ...**

¹⁵¹ İbrahim Yılmazçelik **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında...**, s. 181-184

¹⁵² İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk yarısında...**, s. 184 vd.

¹⁵³ Martin Van Bruinessen, **Ağa Şeyh Devlet**, Çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 121-122

Bazı aşiret liderleri zaman içinde bu devletlerle daha sıkı ilişkiler kurmuşlar ve birtakım isteklerde bulunmuşlardır. Ancak, onların istekleri bu devletlerce hiç bir zaman gerçekleştirilmemiştir.¹⁵⁵

Osmanlı hâkimiyetinin sonlarına doğru I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere; bölge topraklarının stratejik bir öneme sahip olması, ve gelecek için İngiliz sömürgeciliğinin gelişmesine imkân tanınması nedeniyle; Osmanlı Devleti'ni parçalama maksatlı “manda yönetimli Kürt Devleti” fikrini ortaya atmıştır.

Erol Ulubelen'in “İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye” isimli eserinde yer alan aşağıdaki satırlarda güdülen maksat açıkça görülmektedir:

*“İngilizler, Kürt Devleti kurmak istedikleri bölgede çok fazla maden olduğundan eminler.”*¹⁵⁶

“Mezopotamya şimdilik bizim olacağına göre, ona (Binbaşı Noel'e) bir Kürt Devleti kurdurup, Kuzey dağlarını böyle koruyabiliriz. Abdülkadir ve onun gibilerle konuştum. Kürdistan'a gidip tesirlerini kullanmalarını istedim. Onlara tesir edebilmek için biz de Türklere hile yapıyoruz diye belki beş defa tekrarlamak zorunda kaldım. Maamafih, Kürtlere fazla itimat edilemez. Majestenin hükûmetinin amacı, Türkler'i azami derecede zayıflatmak olduğuna göre, Kürtler'i bu şekilde harekete getirmek fena bir plan değildir.”

“Binbaşı Noel, Kürt Şeyhleri ile görüş birliğine varırsa, bundan büyük faydalar sağlayacağımızı söylüyor. Bunlar İstanbul'da Abdülkadir ve Bedirhan'dan daha fazla ünlü kimselerdir. Bunlar şüphe uyandırmamak için Noel'den ayrı olarak Kürt Bölgeleri'ne gidecekler. Türkler Sulh Konferansı'na

¹⁵⁵ Emperyalist devletlerce Kürtlerin kandırılmalarına ilişkin örnekleri incelemek üzere bkz. Uğur Mumcu, **a.g.e.**, ve Kazım Karabekir, **Kürt Meselesi**, Yay.Haz. Faruk Özerengin, İstanbul, 2000, Emre Yayınları,

¹⁵⁶ Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Aytaç Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 228

Kürtler'in de getirileceğinden korkuyorlar. Kürtler henüz Mustafa Kemal'e karşı ayaklanmadı ama, Noel bunun temin edileceğinden emin."¹⁵⁷

"Kürt kabileleri İngiliz ve Fransız hâkimiyetine konacak, Kürdistan'da hiç bir şekilde Türk bırakılmayacak. Bir tek Kürt Devleti mi, yoksa birçok küçük Kürt Devletleri mi kurulacağı düşünülecek, Ermenilere Amerikalılar kanalıyla silah temin edilecek."¹⁵⁸

İngiltere başta olmak üzere Fransa ve Rusya'nın da çabaları ile bazı Kürt aşiret liderleri aşiretlerini ayaklandırmıştır. Ayrıca, bölgeye gelen Amerika'lı misyonerler Nasturiler ve diğer Hristiyan gruplarla temas etmiş; ancak Kürtler bu misyonerlerin varlığından hiç memnun olmamışlardır. Diğer taraftan, İran-Rus savaşlarında, İran'ın yenilerek Gülistan Anlaşması'nı imzalaması, bazı Kürt aşiret liderleri arasında Rusya'nın saygınlığını artırmış; bunlar, 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya'nın yanında savaşmışlardır. Rusya, bu gelişmeler üzerine, yoğun biçimde Kürt politikası oluşturma çalışmalarına girmiş ve özellikle Van, Erzurum gibi yerlere gönderilen Rus konsolosları aracılığıyla Kürtlerle temasa geçerek bölgeye dönük politikalarını uygulamaya çalışmıştır. Bütün bunlar incelendiğinde, isyanların ve öne sürülen taleplerin, Anadolu ve Orta Doğu'da oynanan oyunların bir parçası olduğu görülmektedir.¹⁵⁹

I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması aşamalarında da bu devletlerle birlikte İran, Irak ve Suriye'nin bölgeye dönük, çalışmaları sürmüştür; bazı aşiret liderleri vasıtasıyla Kürtlerin bir kısmı da bu çalışmalarda kullanılmıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁷ a.g.e., s. 202

¹⁵⁸ a.g.e., s. 218

¹⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Arfa, **Kürtlerin Kısa bir Tarihi**, İstanbul, 1998, s. 75 vd.; Abdulhaluk Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara, 1993, s. 445-448; Suat Akgül, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyanı ve Gerçekler**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 107-108; Erol Ulubelen, a.g.e., s. 202-273

¹⁶⁰ Noel adındaki bir İngiliz binbaşı, Osmanlı Hükûmeti aleyhinde propaganda yapmış, aşiret liderleriyle görüşmüştür. Bazı aşiretler, kayıtsız şartsız Türk kardeşlerinden

- Lozan Barış Antlaşması'nda Kürtler

Emperyalist Devletlerle ve onların işbirlikçileriyle önce Balkan, ardından da Birinci Dünya ve İstiklâl Savaşlarında mücadele edilerek işgalci devletler yenilgiye uğratılmıştır.

Türkiye kazanmış olduğu savaşların ardından Lozan'da, I. Dünya Savaşı'nın galipleriyle hukukî ve siyasi yönden müzakereye oturmuştur.

Atatürk Lozan Konferansı'na değinirken; “... *Lozan Barış masasında söz konusu edilen meseleler, üç-dört senelik yeni devreye ait ve yalnız onunla sınırlı kalmıyordu. Yüzyılların hesapları görölüyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bu kadar kirli hesapların içinden çıkmak, elbette o kadar basit ve kolay olmayacaktır.*”¹⁶¹ demektedir.

Konferans, ilk günden itibaren büyük tartışmalara sahne olmuştur. Tartışma konuları arasında Konferans gündemine gelen Musul ve Kerkük'ün Misâk-ı Millî sınırlarımızdan¹⁶² koparılması çabaları önem arz etmektedir. Bu

ayrılmayacaklarını, bu uğurda son nefeslerine kadar çarpışmaya ve hayatlarını feda etmeye hazır olduklarını bildirmişler; Noel'in vermek istediği parayı kabul etmemişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, s. 43; Siverek mebusu Bekir Sıtkı Bey, çoğunluğu Türklerden ve Kürtlerden oluşan Diyarbakır halkının; İslam topluluğu ve Osmanlı Birliği'nden çıkmayı katıyen akıllarından geçirmediklerini söylemiştir. Siverekliiler tarafından İstanbul'a gönderilen bir telgrafta: “...İslam Birliği ve Osmanlı topluluğu ve Halifelik idaresi dışında herhangi bir idare altında yaşamak bizim için imkânsız olup, böyle bir idarenin kurulması ve yaşatılması için seller gibi kan akıtılması, yüzbinlerce insanın yok edilmesi, bakımlı yerlerin harabeye çevrilmesi dahi yetmez ve savaş ateşini yakmaktan başka işe yaramaz” denilmektedir. Hakkari bölgesinden gönderilen bir telgrafta “...Osmanlı Hükûmetinden daha adil bir hükûmete, İslam Hilafeti'nden daha güçlü bir dayanağa, Türklerden daha cana yakın ve iyi niyetli vatandaşa bütün dünyada rastlanamayacağını ilan eden biz Kürtler...” şeklinde ifadeler yer alırken; Hasankale'den İstanbul'a gönderilen bir başka telgrafta: “... Biz Kürtlerin, Türk kardeşlerimizle birlikte Halifemizin etrafında birleşmekten ve dünyanın sonuna kadar beraber yaşamaktan başka bir dileğimiz yoktur” denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Goloğlu, **Üçüncü Meşrutiyet 1920**, Ankara, 1970, s.81-89

¹⁶¹ **Nutuk II**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 310

¹⁶² Bugün tartışmaların odağında bulunan Musul, Süleymaniye ve Kerkük, Misâk-ı Millî sınırları içinde kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bir konuşmasında “Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan, hudut meselesi tâyin ve tespit edilirken, hudut-u millîmiz İskenderun'un cenubundan geçer, Şarka doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi,

bölgede 1848 tarihinden Osmanlı Devletinin dağılmasına kadar geçen sürede çeşitli yeni düzenlemeler gerçekleştirilse de, aşiretleri tam manasıyla hâkimiyet altına almak ve ıslahat çalışmalarını uygulamak mümkün olamamıştır.

18 ve 19 uncu yüzyıllarda merkezi otoritenin zayıflaması sonucunda bütün ülke genelinde olduğu gibi Doğu bölgesinde de isyan olayları meydana gelmiştir. Ancak burada altı çizilmesi gereken husus, bu dönemlerde Doğu bölgesinde meydana gelen isyan hadiselerinin siyasî, dinî ve etnik bir mahiyetinin bulunmamasıdır.¹⁵⁴

Doğu bölgesinde yaşayan ve aşiret hayatını devam ettiren Kürtler, 19 uncu yüzyılda diğer devletlerle tanışmış ve yakınlaşmıştır. Bu yakınlaşmanın Kürtler açısından en önemli sebebinin; güçlenen aşiret liderlerinin, ıslahat çalışmaları ile devlet otoritesi altına alınma çabalarına karşı, kendi otoritelerini sürdürme isteği olduğu anlaşılmaktadır. Yabancı devletler açısından bu yakınlaşmanın nedeninin ise 19 uncu yüzyılda, Kürtlerin yaşamakta oldukları bölgenin emperyalist politikalara alet edilmeye başlanması olduğu görülmektedir.

¹⁵⁴ Yılmazçelik, XIX. yüzyıl içerisinde Doğu bölgesinde meydana gelen isyan hareketlerinin, devlete karşı bir isyan hareketi olmaktan ziyade, bölgedeki yöneticilerin keyfi uygulamalarına bir tepki olarak ortaya çıktığı tespitinde bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Yılmazçelik, "XIX. Yüzyılda Diyarbakır Eyaletinde Yönetim-Halk Münasebetleri", **Prof.Dr. Bayram Kodaman'a Armağan**, Samsun, 1993, s. 387; Diğer yandan, Yılmazçelik, isyan hareketleri yanında yine aynı yüzyıl içinde Doğu Anadolu bölgesinde meydana gelen eşkıyalık olaylarının sebebinin de ekonomik problemler olarak görünmediğini belirtmektedir. Zira bu bölgede eşkıyalık olaylarına karışan aşiretlerin kendilerini geçindirmeğe yetecek kadar arazileri ve başka geçim kaynakları -özellikle hayvancılık- vardır. Dolayısıyla eşkıyalık olaylarına karışan aşiretler soygun yaparak elde edecekleri paraya muhtaç değildirler. Buna ilave olarak üzerine düşen vergileri veremeyecek durumda da değildirler. Aksine vergi vermenin Devletin otoritesi altına girmek olduğu düşüncesinden hareketle kontrol altına girerek kendi otoritelerini yitirmek istememektedirler. Bütün bunlara dayanarak eşkıyalığın aşiret yapısından kaynaklanan iktisadi ve sosyal düzensizlik ile merkezi otorite boşluğundan kaynaklanan bir sosyal olay olduğu söylenebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında...**, s. 184

süreçteki gelişmelere baktığımızda İngiltere'nin Kürt konusuna açık ve gizli organize faaliyetlerle destek verdiği görülecektir.

Bu çerçevede İngiltere, Kürtleri bahane ederek, siyasi ve ekonomik çıkarları için Musul'a sahip olmak isterken, Türkiye ise Misâk-ı Millî sınırları içerisinde gördüğü topraklarını sınırları içinde tutma mücadelesi vermektedir.

Lozan Konferansı'nda Kürtçülük faaliyetlerinin arkasında gizlenen ve Emperyalist Devletlerin öncelikli gerçek meselesi olan petrol konusu da görüşülmüştür. İngiltere, Fransa, Almanya ve hatta ABD arasında rekabet konusu olan Musul/petrol, 1916'da Sykes-Picot Antlaşması ile Fransa'ya verilmiş, Nisan 1920'de San Remo Konferansı'nda ise Fransa, bu bölgeyi Orta Doğu'da desteklenmesi karşılığında, İngiltere'ye bırakmıştır.¹⁶³ Bu sebeple İngiltere Lozan Konferansı'nda bir yandan Musul'un Irak sınırlarına dahil olmasını isterken, diğer taraftan Sevr'in 64 üncü maddesine göre özerk bir Kürdistan'ın kurulması için çalışmıştır.¹⁶⁴ Türk temsilciler ise İngiliz kaynaklarını da kanıt olarak göstererek hem Kürtlerin Türk olduğunu, hem de Musul'un Türkiye'nin doğal bir parçası olduğunu belirtirmiş¹⁶⁵ ve etnoğrafik, siyasi, tarihi, coğrafi, iktisadi, askeri ve stratejik açıdan Musul'un Türkiye'ye verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁶⁶

Kerkük'ü ihtiva eder. İşte hudut-u millîmiz budur dedik. Halbuki Kerkük şimalinde Türk olduğu gibi Kürt de vardır. Biz onları tefrik etmedik" demektedir. Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev ve Demeçler**, C.I, Mayıs 1920, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s. 74-75; Ayrıca Atatürk, 2 Nisan 1920'de Meclis'te yaptığı bir başka konuşmada; "Cenûb hudûdu İskenderun cenûbundan başlar. Halep'le Katıma arasında Cerablus Köprüsü'ne muntehî olur (uzanır); bir hat ve şark parçasında da Musul Vilâyeti, Süleymaniye ve Kerkük havâlfisi ve bu iki mıntıkayı yek diğerine kalbeden (bağlayan) hat. Efendiler, bu hudûd sırf askerî mülâhazât ile çizilmiş bir hudût değildir, hudûd-ı millîdir." demiştir. TBMM Zabıt Ceridesi, C.I, Devre: 1, İkinci Celse (Üçüncü Baskı), Ankara, 1959, s. 16, Aktaran: İlker Alp, "Misak-ı Milli Hedeflerinin Lozan Antlaşması'na Yansıması", **Türkler**, C.16, s. 298

¹⁶³ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980** Türkiye İş Bankası Yayınları Ankara, 1983, Ankara, 1973, s. 321-322

¹⁶⁴ Nihat Erim, **a.g.e.**, s. 553-554

¹⁶⁵ Ömer E. Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri, 1919-1926**, AÜ. SBF Yayınları, Ankara, 1978, s. 256-257

¹⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, Çev. Seha L Meray, Takım I, C. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 343-366

Yukarıda anılan çıkarları gereği Kürtçülük konusunu sürekli gündemde tutmaya çalışan İngiltere, Konferans öncesinde diplomatik usulleri bir yana bırakarak ve sınırda Kürt grupları kullanarak ilan edilmeyen bir savaş başlatmıştır.¹⁶⁷

İngiltere'nin aşiretleri kullanarak Musul'u Türkiye'den koparma girişimlerine karşı Mustafa Kemal Paşa, Şubat 1922'de Şefik Özdemir'i görevlendirmiştir. Süleymaniye, Kerkük ve Musul'daki halkın Türkiye'den yardım istemesine karşılık Atatürk'ün bölge ile ilgilenmesi İngiltere'yi rahatsız etmiş; İngiltere, aleyhteki bu tür gelişmelere engel olmak maksadıyla Kürtçülük faaliyetlerine hız vermiştir.¹⁶⁸

Ancak, bir yandan Eylül ayında bölgedeki aşiretlerin, Türkiye ile işbirliği içinde başarılı faaliyetlerde bulunması¹⁶⁹, diğer yandan Musul ve Süleymaniye temsilcilerinden Şeyh Ahmet Efendi ve Seyyid Hüseyin Efendi'nin Mustafa Kemal Paşa'ya Misâk-ı Milli'nin gerçekleşmesi yönünde bir taleple başvurmaları¹⁷⁰, İngiltere açısından kötü gelişmeler olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Milli Mücadele'yi yürütenlerin cephelerde kazandığı yeni zaferler, İngiliz oyununu bozmuş ve İngiltere'yi bir politika değişikliğine zorlamıştır. Şeyh Mahmut, Seyit Taha ve Simko liderliğindeki bazı aşiretleri kullanan, ancak, bunların muharebedeki yetersizlikleri nedeniyle beklediği sonucu alamayan ve aşiretleri kışkırtmakla bir yere varamayacağını anlayan İngiltere, Musul meselesi bir çözüme bağlanmadıkça devam eden istikrarsızlığın ekonomik ve askeri sonuçlarına daha fazla katlanamayacağı gerçeğini de göz önünde bulundurarak Türklere belli etmeden kademeli çekilme kararına varmıştır. Konferans öncesi askeri yöntemlerden bir süre için vazgeçip diplomasi usullerini kullanmaya çalışan İngiltere, sırtında Musul kamburu ile Lozan Konferansına gitmiştir.¹⁷¹

¹⁶⁷ Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz...**, s. 97

¹⁶⁸ **a.g.e.**, s. 98-99

¹⁶⁹ **Türk İstiklal Harbi**, s. 270-278

¹⁷⁰ Bilal Şimşir, **Atatürk ile Yazışmalar, I, 1920-1923**, Ankara, 1981, s.242

¹⁷¹ Mim Kemal Öke, **a.g.e.**, s. 99-104

Konferans'ta taraf ülke temsilcileri Türkiye'yi azınlıklar konusunda sıkıştırmaya çalışmış ve azınlıkla ilgisi olmamasına rağmen özellikle Kürt konusunu gündeme getirmişlerdir. İsmet Paşa “... *uygarlık dünyasının azınlıklara tanıdığı hakları kabul etmenin Türklerin geleneklerine hiç bir yönden aykırı düşmediğini ve Türk halkının, öteki halklar gibi kendi varlığına, bağımsızlığına ve haklarına ilişkin herşeye son derece bağlı olduğunu..*” belirtmiştir.¹⁷²

Lozan Konferansı'nın 9 Ocak 1923 tarihli oturumunda, Fransız temsilci M.Barrere'nin “Müslüman olmayan azınlıklar gibi Müslüman azınlıkların da örneğin Kürtlerin, tasarıdaki koruma tedbirlerinden yararlanmalarından” bahsetmiştir. Türk heyetinin buna cevabı ise, “Türkiye’de Kürt azınlık bulunmadığı ve korunmaya ihtiyaçları olmadığı” yönünde olmuştur.¹⁷³ Ayrıca, kuramsal yönden olduğu kadar uygulamada da Müslümanlar arasında hiç bir ayrımın gözetilmediğine vurgu yapılmıştır.¹⁷⁴ İsmet Paşa ise “*çeşitli kaynaklarda olduğu gibi İngiliz kaynaklarında da Kürtlerin Türk olduğunun belirtildiğini, ayrıca, etnoğrafik, siyasi, tarihi, coğrafi, ekonomik ve askeri açılardan hem bölgenin hem de bölge insanının Türkiye’ye ait olması gerektiğini*” ifade etmiştir.¹⁷⁵

Erzurum Milletvekili Necati Bey ile Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey de, 3 Kasım 1922’de Meclis kürsüsünden yaptıkları konuşmalarda İsmet Paşa’nın tezine yürekten destek vermişlerdir.¹⁷⁶ Yusuf Ziya Bey aşağıdaki konuşmayı yapmıştır.

“Avrupalılar diyorlar ki: Türkiye’de yaşayan akalliyetlerin (azınlıkların) en büyüğü, en kesretlisi (kalabalığı) Kürtlerdir. Bendeniz Kürt oğlu Kürt’üm.

¹⁷² Lozan Barış Konferansı..., s. 210-211

¹⁷³ a.g.e., s. 301

¹⁷⁴ a.g.e., s. 306

¹⁷⁵ Mim Kemal Öke, a.g.e., s. 104

¹⁷⁶ Mustafa Akyol, **Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek Yanlış Giden Neydi Bundan Sonra Nereye**, Doğan Kitapçılık, Nisan 2006, s. 73

Binaenaleyh bir Kürt mensubu olmak sıfatiyle sizi temin ederim ki Kürtler hiçbirşey istemiyorlar. (Alkışlar) Biz Kürtler vaktiyle Avrupa'nın Sevr paçavrası ile verdiği bütün hakları, hukukları ayaklarımız altında çiğnedik ve bütün manasıyla bize hak vermek isteyenlere iade ettik. Nasıl ki El-Cezire Cephesi'nde çarpıştık. (Alkışlar) Nasıl ki Türklerle beraber kanımızı döktük, onlardan ayrılmadık ve ayrılmak istemedik ve istemeyiz. (Alkışlar) Binaenaleyh sözüme hitam (son) verirken Heyeti Murahhasamızdan rica ederim ki, akalliyetler mevzubahis edildiği zaman Kürtlerin hiç bir mutalebesi (talebi) olmadığını ve Kürtlerin kanaatine tercüman olarak buradan söylediklerimi söylesin ve iddia etsin.”¹⁷⁷

Lozan Barış Konferansı'nda Musul meselesi ve Azınlık konuları ile bağlantılı olarak Kürt konusu gündeme gelmiş olmakla birlikte; “Özellikle” Kürt konusu Lozan Konferansı'nda yer almamış, sadece Musul sorunun ana parçası olarak incelenmiştir.¹⁷⁸ Bu durum aslında Batılıların gerçekte Kürt konusu ile değil, çıkarları ile ilgilendiklerini gösterir ciddi bir göstergedir.

Musul meselesi Konferans öncesi ve Konferans esnasında süren tartışmalara rağmen çözüme kavuşturulamamış ve bu nedenle Konferans gündeminden çıkarılarak¹⁷⁹; Antlaşmanın 3. maddesinin 2. fıkrasına göre 9 ay içerisinde İngiltere ile Türkiye arasında dostça çözüme kavuşturulması aksi takdirde, çözümün Milletler Cemiyeti'nce gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁸⁰

Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz 1923'te Müttefik Devletlerce imzalanmış, 23 Ağustos 1923'te de Türk Hükûmeti tarafından onaylanmıştır. Anlaşma metninde, Kürtlere özerklik ve Kürdistan konularında hiç bir söz yer

¹⁷⁷ **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923**, C. II. Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara, 1995, s.343

¹⁷⁸ M.S. Lazarev, **Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)**, Çev: Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara, 1989, s. 253

¹⁷⁹ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Cilt II, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 286-287

¹⁸⁰ İsmail Sosyal, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C.I, 1920-1945, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 87-88

almazken, Türkiye'nin Batıyla ilişkilerinde Kürt konusu sadece fiili değil, aynı zamanda resmen de gündemden çıkarılmış ve “Doğu Sorunu” Kürtlerle ilgili bir tek söz söylenmeden kapanmıştır.¹⁸¹

Musul meselesinin çözümüne yönelik çalışma, Haliç Konferansı'nda devam etmiş ancak bir sonuç alınamaması üzerine Milletler Cemiyeti'nin hazırlattığı rapora göre sonuçlandırılmak istenmiştir. Türkiye her ne kadar bu rapora itiraz ederek bölge insanının Türk olduğunu, bunun tespiti için plebisit yapılması gerektiğini ifade etse de olumlu sonuç alınamamış ve 5 Haziran 1926'da İngiltere, Irak ve Türkiye arasında “Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması” imzalanarak Musul meselesi İngiltere lehine çözümlenmiştir.¹⁸² Yani bir diğer deyimle İngiltere, Türkiye'yi ileride parçalanmaya götürebilecek ve içişlerine karışmayı mümkün kılacak bir Kürt kitlesini elinde bulundurma, bu suretle de petrol madenlerinden emniyetle faydalanma imkânına kavuşmuş ve Kürtleri Araplara karşı savunma bahanesiyle, Irak'tan hiç çıkmamak için yeni sebepler ortaya koyma amacını gerçekleştirmiştir.¹⁸³

2.3. Tarihî Gelişim Çerçevesinde Değerlendirme

Tarihsel gelişim içinde yapılacak bir değerlendirmede; Kürtler, Mervanoğulları Beyliği içinde “Kürt” adı altında görülmekle birlikte; Kürt etnik kimliği ile kurmuş oldukları kendilerine ait bir beyliğe ya da devlete rastlanmamıştır. Tarihçilerce bir Müslüman Türk Devleti olduğu kabul edilen ve Türklüğü, tarihî ve kültürel verilerle de bilimsel olarak ortaya konulan Eyyûbîlerin dışında; Mervanoğulları, küçük ve önemsiz bir Türkmen-Arap beyliği olarak kısa bir süre devam etmiş; ancak, tarih sahnesinde varlığını uzun süre muhafaza edememiştir.

¹⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. M.S. Lazarev, **a.g.e.**, s. 269

¹⁸² İsmail Sosyal, **a.g.e.**, s. 307-319

¹⁸³ Faik Bulut, **Dar Üçgende Üç İsyan, Kürdistan'da Etnik Çatışmalar Tarihi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 242

Coğrafi açıdan bir güzergâh ve kültürler arasında bir köprü olarak incelenen bölge; Roma-Sasanî savaşları, Müslüman Arap hâkimiyeti ve İran-Hristiyan-İslâm karma kültürünün tesiri altında büyük bir çeşitliliğe sahip iken; Malazgirt Zaferi'nden uzun yıllar önce, Türklerin ve onların yan göçerlerinin de bölgeye gelişleriyle; etnik ve kültürel anlamda çok daha büyük bir çeşitliliğe sahne olmuştur. Diğer yandan, Bizans-Abbâsî çatışmaları ve Orta Asya'dan gelerek bölgeye yerleşen yoğun Türk nüfusunun tesiri; devam eden uzun savaşlarla birlikte sınır bölgelerinde yeni yaşam biçimleri ve yeni kültürler meydana getirmiştir. Bu yapı içinde Kürtlerin bir kısmının "Kürt" adı altında varlıklarını sürdürdükleri, bir kısmının ise etnik yönden diğer unsurlarla birleşerek onlara karıştıkları düşünülmektedir. Zira tarihin bu döneminde çeşitli kabileler içinde Kürtlere rastlanmakla birlikte, kimliklerine, kültürlerine ve tarihsel süreçlerine dair net veriler bulunmamaktadır.

16 ncı yüzyılın ortalarında halen küçük kabile yapıları içinde yer alan Kürtlerin; bu dönem zarfında da siyasi ve kültürel anlamda bir varlık gösteremedikleri görülmüştür. Dönemin siyasi ve idari hareketliliği göz önüne alındığında, pek çok beyliğin ve devletin kurulduğu bir tarihsel süreç ve coğrafya içinde, Kürtlere ait bir beyliğe ya da devlete rastlanamayışının sebebinin; Kürtlerin kabileler halinde yaşamalarından ve devlet kurma geleneğinden yoksun bulunmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Kürtlerin kökeninin MÖ 2000 yıllarına, Sümerlere kadar uzandığını iddia eden kimi yazarlar, o döneme ilişkin iddialarını bilimsel olarak ortaya koyamadıkları gibi, 1000-1500 yılları arasındaki dönemi izah ederken de "Kürtlerin bir süre boğulmuş gibi olduklarını (tarih sahnesinde yer almadıklarını) görüyoruz"¹⁸⁴ demektedirler. 500-600 yıl gibi bir zaman diliminin nasıl olup da "bir süre" diye ifade edilebildiğini; etnik temelli devletler kurmuş olduklarını iddia ettikleri Kürtlerin durumunun nasıl olup da

¹⁸⁴ Kürtler hakkında geniş bilgiye sahip olunduğunu ve Kürtler tarafından Devletler kurulduğunu belirten yazarlara örnek olmak üzere bkz. İsmail Beşikçi, **a.g.e.** I, s. 106-107; ayrıca V. Minorsky, **a.g.m.**, s. 1092

beşyüz yıldan uzun bir süre ortalarda görünmemişlerdir şeklinde açıklanabildiğini ve bu iddialar üzerine tezler dayandırılabilirdiğini anlamak mümkün değildir.

Diğer yandan burada, Kürt ve Türkmen mahalli beylerin, Osmanlı Devletinin egemenliği kabul ederek Osmanlı ülkesine katılmaları ile ilgili birkaç hususa değinmekte yarar görülmektedir.

Osmanlı'nın hâkimiyetini kabul eden Sünnî Türk ve Kürt mahalli beylerin tercihlerini bu yönde kullanmalarında, o günün siyasi konjonktürü kadar, mezhep birliğinin de tesirli olduğu düşünülmektedir. Zira, Çaldıran Savaşı öncesinde bu Beyler Yavuz'un ordusuna katılmış ve Safevîlere karşı savaşımlardır. Çaldıran Zaferi'nden sonra ise hep birlikte Safevîlere karşı isyan ederek Osmanlı Devleti'ne iltihak etmişlerdir.

Diğer yandan, Yavuz Sultan Selim'e Kürt Beylerince gönderilmiş olan mektupta yer alan ifade ve bilgilerden yola çıkılarak; Kürtlerin bu dönemdeki durumları hakkında çeşitli bilgilere ulaşılmaktadır: *"...Sizin inayetleriniz olmazsa..." "...biz kendi başımıza müstakil olarak bunlara karşı çıkamayız..."*, *"...Kürtler, ayrı ayrı kabile ve aşiret tarzında yaşamaktadırlar...."* *"...Sadece Allah'ı bir bilip, Muhammed ümmeti olduğumuzda ittifak halindeyiz. Diğer hususlarda birbirimize uymamız mümkün değildir...."* Bu cümlelerden anlaşılmaktadır ki; Kürtler, Osmanlı idaresi altına girdikleri zaman, hâlâ birbirinden kopuk "kabile" ve "aşiret" tarzında yaşamaktadırlar. Bu kabile ve aşiretler arasında ortak olan tek değer, Allah ve Muhammed inancıdır. Bu dini değerler dışında, kabile ve aşiretlerin ortak hareket etmelerini sağlayacak hiç bir birleştirici unsur yoktur. Dolayısıyla, Kürtler; kabile ve aşiretler halinde yaşamaları ve dinsel inanç dışında, ortak hareket etmelerini sağlayacak

birleştiricilerden yoksun olmaları sebebiyle birlik haline gelememekte, bir arada hareket edememektedirler.¹⁸⁵

Yine bu mektuptan anlaşıldığına göre, Kürt Beylerinin beklentisi, öncelikle; Şiîlerin baskı ve zulmü altındaki belde insanların kurtarılması ile Safevîlerin “*Arap, Acem Irak’ı ile Azerbaycan*”dan çıkartılmaları, dolayısıyla oralardaki baskı ve zulmün son bulmasıdır. Burada dikkat çeken ilk husus, can güvenliği dışındaki temenninin yine dinsel duyarlılığa vurgu yapmasıdır.

Ayrıca, mektupta yer alan “belde” kelimesinin; sahiplenilmiş bir toprak/yurt/vatan mânâsında değil; “Kürt kabile ve aşiretlerinin yerleşmiş oldukları, hayatlarını sürdürdükleri birbirinden ayrı ve farklı coğrafi mekanlar” mânâsında kullanıldığı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, birbirinden ayrı ve farklı kabile ve aşiretlerin yaşadığı bu coğrafi alanlardan kimi Safevî diyarına yakın, kimi komşu ve hatta kimi Safevî diyarıyla karışık/içiçedir. Diğer yandan mektupta Şiîlerden bahisle; “...evlerimizi yakmışlar ve bizimle savaştıklarıdır...” şeklinde ifadelere yer verilirken; bunların yaşandığı zaman zarfı içinde kendilerine ait ortak bir toprağın işgali ya da ortak bir toprağa saldırı gibi, sahiplenilmiş sınırlara ilişkin ifadeler yer almamıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki; dinsel değerler dışında ortak birleştiricileri/kültürleri olmayan Kürtlerde; kabileler ve aşiretler halinde ayrı ayrı yaşamalarından ve birlikte hareket edemeyişlerinden kaynaklanan; sahiplenilmiş sınırlara dayalı, ortak bir “Kürt Yurdu” fikri yoktur.

Diğer yandan, mektupta kuşatma altındaki Diyarbakır’a özellikle vurgu yapılmakta ve Diyarbakır; “...*Bayındırhan Sultanlarının payitahtıdır...*” şeklinde nitelenmektedir. Burada Bayındırhan olarak anılan, Akkoyunlu Hanedanı’dır ve hatırlanacağı gibi, Diyarbakır 1340-1514 yılları arasında Akkoyunluların

¹⁸⁵ Yalçın Küçük bu durumu “feodal ve aşiret yaşamının bir damgası” olarak nitelemektedir. Yalçın Küçük, **Kürtler Üzerine Tezler**, Başak Yayınları, Ankara, 1992, s. 58

merkezi olmuştur.¹⁸⁶ Dolayısıyla, bu ifade ile Akkoyunlulara ve Sünnî Müslüman Türklere gönderme yapılmaktadır. İfadenin devamında; “Diyarbakır, yüzlerce yıl Akkoyunlu Türklerinin ve Sultanları’nın yönetiminde olmuş bir Sünnî Müslüman Türk Başkentidir. Burası bir yılı aşkın süredir işgal altında olup, Şiîlerce pekçok insan öldürülmüştür. Siz de aynı etnik ve dini kökene sahip bir Sünnî Müslüman Türk imparatorluğunun sultanı olarak, Diyarbakır’a, Türkmen atalarınızın topraklarına ve bu topraklarda yaşayan Müslüman insanlara sahip çıkmalısınız.” denildiği görülmektedir.

Kürtler Osmanlı egemenliğine girdikleri dönemde hâlen kabile ve aşiretler halinde yaşamaktadırlar ve dinsel inançları dışında, bu kabile ve aşiretleri birleştiren, ortak hareket etmelerini sağlayan birleştiricilerden yoksundurlar. Bu tarihe kadarki süreç içinde; Kürtlere ait siyasi ve kültürel verilere rastlanamayışının sebebinin; kabilelerin bir araya gelemeyişleri, birlikte hareket edemeyişleri ve dinsel inanışları dışında birbirlerine uyan hiç bir yönlerinin olmamasından dolayı, bir Kürt kültürel birikiminin meydana getirilememesi olduğu düşünülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla her bir aşiretin, her bir kabilenin kendi içinde ayrı ayrı dili, kültürü, gelenek ve görenekleri, örf ve âdetleri vardır. Ancak, aşiretler ve kabileler topluluğunca oluşturulmuş ortak bir Kürt kültür birikimi yoktur. Bu kültür birikiminden ve birleştiricilerden yoksun olmaları sebebiyle; birlik haline gelememekte, bir arada hareket edememektedirler. Bütün bunların bir sonucu olarak da anılan dönemde, Kürtlerde sahiplenilmiş sınırlara dayalı, ortak bir Kürt yurdu bilincinin oluşmadığı, devlet kurma geleneğinden yoksunluğun¹⁸⁷ da bu sebeplere dayandığı görülmektedir.

¹⁸⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Aka “Selçuklu Sonrası Orta Doğu’da Türk Varlığı”, **Türkler**, C. 6. s. 841-843; İlhan Erdem-Mustafa Uyar, “Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı”, **Türkler**, C. 6. s. 873-880

¹⁸⁷ Sovyet Kürdolog Lazarev de “Kurdakiy Vopros 1891-1917” başlıklı çalışmasında, minyatür Mehabad’ı da devletten saymayarak Kürtlerin hiçbir devlet kuramadıklarını kaydetmektedir. Aktaran: Yalçın Küçük, **a.g.e**, s. 62-63

Bu kabilelerin ve aşiretlerin Osmanlı İmparatorluğu'na katılımı eş zamanlı gerçekleşmiş olsa da; gerçekte her bir aşiret ya da kabile, kendi adına katılma kararı almıştır. Yani ortada kollektifmiş gibi görünen bir katılma kararı olsa da; her bir aşiret ve kabile içinde alınmış olan ayrı ayrı katılım kararlarının eş zamanda uygulanması söz konusudur. Dolayısıyla, Osmanlı'ya sadece Kürt aşiretlerinin ve kabilelerinin katılımından söz edilebileceği; ancak, bu kabile ve aşiretlerin tamamını kapsayan bir “Kürt Halkı”nın ve “Kürt Milleti”nin katılımından söz edilemeyeceği anlaşılmaktadır. Zira, bu dönem itibarıyla “Kürt kabile ve aşiretleri” vardır, ancak bir “Kürt halkı” ve “Kürt Milleti” söz konusu değildir.¹⁸⁸

Hatırlanacağı gibi, etniklik “bir grup insanın kendilerinin gerçek ya da hayali müşterek bir atadan geldikleri inancıyla duygusal bağlarla birleşerek çoğunluktan ayrıldıklarını benimsemeleri hâli”; etnisite ise “ait oldukları ve içinde özgün kültürel davranışlar sergiledikleri bir toplumda kendilerini diğer kollektif yapılardan farklılaştıran ortak özelliklere sahip olduğunu düşünen ya da başkaları tarafından bu gözle bakılan kişileri tanımlamada kullanılan bir terim” olarak tanımlanmıştı. Bunlardan yola çıkarak etnik gruba dair yaptığımız tanım ise “bütünden sosyal mesafe bakımından uzak, ırkî veya kültürel olarak teşekkül etmiş bir topluluktur” şeklinde olmuştu. Kabile veya kabile toplumunun, bir dinsel veya tarımsal toplumda, kültürel veya dilsel olarak paylaşılan grup üyeliğinin sosyal haklar ve yükümlülükler tarafından karşılıklı olarak sınırlandırılmasıyla oluşan bir grup olduğu belirtilmiş; bu yapı içinde ortak kökten gelen ailesel yapının güçlü oluşuna ve sosyal birleşme ile etkileşimin önemine vurgu yapılmıştı.

Bütün bu hatırlatmalar çerçevesinde, yukarıdaki tespitlerden de yola çıkarak konuya tekrar dönülecek olursa; Kürtlerin Osmanlı hâkimiyetine

¹⁸⁸ “Halk” terimi “aynı nesilden gelen, dil ve kültür topluluğu” ; “Millet” terimi “Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu” şeklinde basit bir tanımlamaya gidilmesi halinde dahi Kürtler’in durumu bu tanımların kriterlerine girmemektedir.

girdikleri dönemde, aşiretler halinde yaşadıkları ve birer etnik grup değil birer aşiret toplumu oldukları görülmektedir. Kollektifmiş gibi görünen katılım kararının, gerçekte her bir aşiretçe alınmış bireysel kararlar toplamının eşzamanlı uygulaması olduğunu göz önünde bulundurulduğunda; katılıma iştirak eden aşiretlerin tek tek ele alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Bunlar her şeyden önce, etnik gruptan çok daha küçük yapılar olup, her bir aşiret içinde kan bağı dolayısıyla ailesel yapı söz konusudur. Diğer yandan, kültürel etkileşimin, her bir aşiretin kendi içinde güçlü olduğu ve aşiretler arası ortak bir kültürel etkileşimin olmadığı görülmektedir.

Her bir aşiret toplumunda dinsel, dilsel, tarihsel ve kültürel olarak paylaşılan bir grup üyeliği mevcut olmakla birlikte; Osmanlı'ya katılan aşiretlerin tamamı arasında tek ortak nokta dinsel değerler olup; bunun dışında dilsel, kültürel ve tarihsel bir birlik söz konusu değildir. Bu çerçevede bir aşiret üyesinin kendini tanımlaması da mensup olduğu aşireti ile ilintili olup, "Kimsiniz, Kimlerdensiniz?" sorusuna verilen cevaplar, doğrudan aşiretle bağlantılı olmaktadır. Dolayısıyla birey kimliği, içinde yaşadığı aşiret dokusu çerçevesinde şekillenirken, bu doku da o bireye kimliğini ve kültürünü vermektedir. Bu şekillenişte, aşiretin tarih içinde oluşturduğu değerleri, normları, gelenek ve görenekleri de içeren maddi-manevi unsurlar, yani aşiretin kendi kültürü baskın olmaktadır. Bu sebeple aşiret üyesi birey, kültürel kimliği ile sadece kendi aşiretini ve onun kültür çevresini temsil etmektedir.

Bu analizin her bir aşiret için ayrı ayrı yapılması zorunluluğu, aşiretlerin tamamı için ortak bir Kürt kültüründen, Kürt dilinden, Kürt tarihinden ve Kürt kimliğinden söz etmeyi olanaksız kılmaktadır. Bu çerçevede, Osmanlı'ya bir Kürt etnisitesinin ya da etnik grubunun katılımından söz etmek mümkün olamayacağı gibi, bu tarihte bir Kürt etnisitesi ve etnik grubunun varolmadığı da görülmektedir.

Bununla beraber aşiretler arasında birlikte yaşama duygusu ve kararlılığının bulunmayışı yanında; birlikte yaşanan geçmişçe meydana getirilmesi beklenen ortak bir kültürün, dilin, tarihin ve kimliğin oluşmaması; ortak, tarihi bir toprağın/ülkenin, tarihi belleğin, kamu kültürünün, ekonominin, yasal hak ve görevlerin, ortak bir ruh ve amaç birliğinin varolmaması sebebiyle; bir Kürt Milletinin ve Halkının varlığından söz etmek de mümkün değildir. Ayrıca, tarih boyunca Kürtler tarafından kurulmuş hiç bir devlet olmadığı da analizimizde yer verdiğimiz sebepleriyle birlikte hatırlanacaktır.

Anadolu'nun Türkleşmesine paralel olarak uzunca bir süre Orta Asya ve İran'dan gelen aşiretlerin önemli uğrak yerleri arasında olan Doğu Anadolu bölgesi; 1514 tarihinden itibaren bu önemini kaybetmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti Şiilere karşı bir takip politikası başlatmış, bu ise bir kısım aşiretlerin yeniden İran ve Azerbaycan'a dönmesine yol açarken bir kısım aşiretler de Doğu Anadolu'da bulunan dağlık arazilere çekilmişlerdir.¹⁸⁹ Bu dönemde Doğu Anadolu Bölgesindeki sarp ve ulaşılmaz yerler önem kazanırken bu tarihlerden sonra uzunca bir süre Osmanlı Devleti bu bölgeler ile pek fazla ilgilenememiştir.¹⁹⁰

Osmanlı Devleti topraklarında çeşitli bölgelere dağılmış halde yaşayan Kürtler, yoğunlukla Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini de içeren Anadolu'da yer almışlardır.

Uzun dönemler sonunda, Osmanlı Devletinin zayıflamasına paralel olarak oluşan merkezi otorite boşluğu sebebiyle, bölgede kendine özgü sosyo-ekonomik ve kültürel bir yapı meydana gelmiştir. Kürtlerde bu yapı, aşiretçilik içerisinde ağalıklar olarak ortaya çıkmış olup bu yapıda; Açalık, servet ve toprak esasına dayanan zenginliği; Şeyhlik, mezhep ve tarikatların kullanılması; Aşiretçilik ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yarı

¹⁸⁹ Burhan Kocadağ, **Doğu'da Aşiretler, Kürtler, Aleviler**, Ant Yayınları, İstanbul, 1997, s. 125-138

¹⁹⁰ İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İkinci...**, s. 181-184

müstakil yaşayan ve kendi içinde feodal bir yapı gösteren toplulukları ifade etmektedir.¹⁹¹

Bruinessen; büyüklüğü, doğal hayvan ve bitki örtüsünün çeşitliliği, değişik üretim biçimlerinin bir arada oluşu ve tarihi olayların değişik yöreleri değişik şekillerde etkilemesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan aşiret örgütlenmelerinden bahsederek; genel olarak aşiret yapısının kendi içinde de alt aşiretler, klanlar ya da sülaleler benzeri alt birimlere ayrıldığını belirtmektedir. Bruinessen, Kürt aşiretlerinin ise gerçek ya da gerçek olduğu varsayılan ortak bir ataya dayanan ve akrabalık temelinde örgütlenmiş, genellikle toprak bütünlüğü olan, kendine özgü bir iç yapıya sahip birimler olduğunu dile getirmektedir.¹⁹² Burada anılan toprağın, ülkesel anlamda belirli sınırlara dayalı bir vatan toprağı olmadığı, aşiretin yerleştiği ve üzerinde hayatını sürdürdüğü, kullanıma dayalı coğrafi mekânlar olduğu; göçer aşiretler açısından bu coğrafyanın zaman zaman değişebildiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Bruinessen'e göre; genel olarak her aşiret belirli bir toprak parçası ile birlikte düşünülmekte; bu topraklar aşiret dışından kimselere satılamamaktadır. Meralar üzerindeki haklar kollektif olup, göçerlerin aşiretin topraklarından geçmesi halinde ilgili sülaleye ya da köyün reisine belli bir para ödenmesi gerekmektedir.¹⁹³ Aşiretlerin sınırları belirgin olmayıp, göçer sülale ve çadır toplulukları dışında, aşiretler için birleşik bir grup olarak kabul edilebilecek tek birim köy olmaktadır. Köyler bazen alt aşiretlerin bir kolundan ya da bir sülaleden oluşabilmekte; her aşirette çekirdeği oluşturan merkezi

¹⁹¹ Martin Van Bruinessen, **a.g.e.**, s. 72-153, ayrıca bkz. 169-211

¹⁹² Yörede üçlü bir aşiretleşme olgusuna dikkat çeken Bruinessen, bunları soylu aşiretler, aşiretten yoksun bulunan köylülük yapısı ve ikisinin arasında yer alan yavaşma aşiretler olarak açıklamaktadır. Bruinessen ayrıca, Kürtler'in diğer aşiret biçimlerindeki örgütlenmelerde olduğu gibi soy ağaçlarını akılda tutamadıklarını belirterek, aynı atadan geldiği varsayılan "klan" ile "aynı atadan geldiği tespit edilen "sülale" arasındaki ayrımın Kürtler için yapay kaldığını belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. **a.g.e.**, s. 81-83

¹⁹³ Bruinessen'e göre; Türk kanunlarına göre dağlık bölgelerdeki topraklar ve meralar, Devlete ait topraklar kabul edildiği için özel mülkiyete ait olamazlar. Ancak, bu topraklar, bölgenin nüfuzlu kişilerince özel mallarıymış gibi kullanılmışlardır. **a.g.e.**, s. 87-91

sülaleler bulunmaktadır. Diğer yandan, aşiretler ve sülaleler nadiren birlikte hareket edebilmekte; bu hareket ancak bir ihtilaf, kan davası ya da aşiretler arası çatışmalarda söz konusu olabilmektedir. Aşiretlerin alt-birimleri arasındaki muhalefet ve ittifak sürecini en iyi anlatan ve aşiret olmanın merkezinde yer alan tek çatışma tipi kan davası olarak görülmekte olup; Kürtler de bir dayanışma söz konusu olduğu zaman, kan davasına atıfta bulunmaktadırlar. Genel olarak aşiretlerin kendilerini algılayışları da bu merkezde olmaktadır.¹⁹⁴

İsmail Beşikçi ise aşiretleri, akrabalık ve soy-sop birliğine dayalı, kendinden olmayana kapalı, daima bir reisin liderliğinde hareket eden ilkel bir toplumsal ve siyasal yapı olarak tanımlamakta; aşiretlerde “bizlik” duygusunun önemli rol oynadığını vurgulayarak; bu duygunun aşiretler arasında çatışmalara yol açtığını, bu çatışmalar neticesinde de aşiretlerin üstün, soylu, hanedan ya da sıradan aşiretler şeklinde kademelendiğini belirtmektedir. Beşikçi’ye göre, egemen “biz”lik duygusu ile sıkça kullanılan, “bizim aşiret”, “filanın aşireti” gibi sözler de bağlı olunan aileye ve aşirete mensubiyeti ifade etmektedir.¹⁹⁵

Ziya Gökalp, göçebe Kürt aşiretlerinin ekseriyetle kabile halinde yaşadıklarını; kabilelerin emirliklerden meydana geldiğini; bir reis tarafından

¹⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. **a.g.e.**, s. 92-98

¹⁹⁵ Bkz. İsmail Beşikçi, **a.g.e.** II., s. 381; Beşikçi ayrıca, ağalık sistemi ile ilgili şu bilgileri vermektedir: Ağalar toprakları çeşitli biçimlerde –atadan dededen kalma ya da zor kullanarak- ele geçirmiş olabilmektedir. Toprakların mutlak sahibi olan ağa, bunları işletebilmek için toprağı olmayan pek çok köylüyü barındırmakta; köyde devletin fonksiyonlarını yerine getirmekte; köyün güvenliğinden sorumlu olup, köye gelen gideni ağırlamakta; haberler bizzat kendisi veya adamları tarafından getirilmekte, götürülmekte ve yayılmaktadır. Bütün işlerini hizmetçileri ve kahyaları aracılığıyla yerine getiren ağa; geniş mülkiyetini kontrol edebilmek için pek çok sayıda adamı kullanmaktadır. Bunlar ağaya karşı olan sözleri önledikleri gibi, fiili tecavüzleri de bastırırlar. Ağa ile köylü arasındaki anlaşma tamamen sözlü olup, topraksız kiracı, ortakçı veya işçiler, ağanın her isteğine çaresiz uymak zorundadır. Köylü ve ağanın toplumsal ve ekonomik fonksiyonlarında görülen büyük farklılaşma, bunların konutlarına da yansımaktadır. Bkz. İsmail Beşikçi, **a.g.e.**, s. 150-158 Burada hatırlatılması gereken bir husus ise, Orhan Türkdoğan’ın, Beşikçi’nin Alikan aşireti üzerinde gerçekleştirdiği alan araştırmasına atıfla bu aşiretin Kurmanç (Kürt) olarak ifade edildiği, oysa aşiretin Kürt değil Zaza olduğuna dair tespittir. Bkz. Orhan Türkdoğan, **Türk Toplumsal Yapısı**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2002, s. 413

idare edildiklerini; emirlik ağalarının bu reislere tabi olduğunu belirterek Viranşehir'deki Millî kabilesini örnek göstermektedir. Millî Kabilesi'nin iki çeşit emirlikten meydana geldiğini belirten Gökalp, bunlardan ilkinin yedi mühür sahipleri lakabını hâiz olan aslî emirlikler olarak nitelemekte ve bunların kurmanç ve şafiî olduğunu belirtmekte; ikincisinin ise Kürtleşmiş Türk Aşiretleri olduğunu, kabile dahilinde her emirliğin özel bir reisi bulunduğunu, bu reislerin kendi emirliklerinin soyundan geldiklerini ve haleflerini kendilerinin tayin ettiğini vurgulayarak, Kürt emirliklerinin reislerine “ağa”, Arap emirliklerinin reislerine de “şeyh” namı verildiğini söylemektedir.¹⁹⁶

Kürtler, Osmanlı Devleti'ne katılımlarından sonra geçen süreç içinde yani Osmanlı Devleti döneminde, Devlet'in asıl sahiplerinden biri olmuşlar ve herhangi bir şekilde bir ayrıma tabi tutulmamışlardır. Dolayısıyla bu dönem içerisinde ayrı bir Kürt tarihinden bahsetmek mümkün olamamaktadır. 16 ncı yüzyıldan 20 nci yüzyıla kadar Türklerle iç içe yaşayan Kürtler; diğer bütün unsurlar gibi, Osmanlı'nın ortak kültür birikimine dahil olmuşlardır.

Hatırlanacağı gibi, bir etnik grubun oluşmasında ana kültür kalıbında, dilde, dinde, örf ve adetlerde, edebiyatta, mimaride, musikide, sosyal hayatın her bir parçasında bir farklılığın söz konusu olması gerektiği; bu çerçevede, sadece mahallî dil farklılığının değil, yaşama tarzı farklılığının olması durumunda, etnik gruptan bahsedilebileceği yargısına varılmıştı. Diğer yandan, millet olgusunun sadece ırk ile ifade edilemeyeceği; ırk, din ve dil benzerliğinin, milletlerin oluşumunda etkili olmakla birlikte; millet gerçeğinin

¹⁹⁶ Ziya Gökalp'in ağalık sistemi ile ilgili verdiği bilgiler şu şekildedir: Köy ağası, konuşma sanatındaki mahareti vasıtasıyla hükûmet nüfuzundan bir kısmını ele geçirdi mi derhal köylerindeki vergi vermeye mecbur olanları askerden, suçluları mahkemeden, vergi ve çalışmaya mecbur olan ameleleri vermek zorunda oldukları bedelleri tahsildarlardan kurtarmaya çalışır. Bu hizmet sayesinde köyler dahilinde bir emir gibi hüküm sürer. Suçlulardan, nikah kıymalardan, kız kaçırmaktan haraç alır. Daha başka türlü çıkarlar da elde ederler. Köylüler de ağaların bu iyiliğine şükrettiklerinden nüfusa yazdırmamak ve vergi kaçırmak suretiyle hükûmetten kaçırdıklarını tümü ile ağaya verirler. Köyün aşar'ını ağadan başka kimsenin toplayamaması için, küfür, iftira, yalan tanıklık gibi benzer her türlü davranışı yaparlar. Gökalp ayrıca, Kürt aşiretlerini; tam göçebe aşiretler; yarım göçebe aşiretler; yerleşik aşiretler; ağa köyleri; ahali köyleri olarak beş kısma ayırmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Gökalp, **Kürt Aşiretleri Üzerine...**, s. 15 vd.

onu vücuda getiren fertlerin birlikte yaşama duygusu ve kararlılığına, birlikte yaşanan geçmişin doğurduğu ortak bir kültür ile amaç birliğine dayandığı belirtilmişti. Dolayısıyla da millet denilince kültür birliğinin ve kültürel kimliğin birinci planda geldiği; millet olma ve milletleşmenin belli bir tarihi süreç içinde meydana geldiği vurgulanarak; millet en yalın haliyle dil, ırk, din, tarih, kültür ve amaç birliği içinde olan topluluk şeklinde tanımlanmaktaydı.

Kürtler; Osmanlı Devleti'ne katılımlarından itibaren, yani 16 ncı yüzyıldan 20 nci yüzyıla kadar geçen süre içinde Osmanlı'nın ortak kültür birikimine dahil olmuşlardır. Bu uzun dönem, bir yandan Kürtlerle Türklerin¹⁹⁷ birlikte yaşama duygusunun ve kararlılığının bir göstergesi olurken; diğer yandan yaklaşık 400 yılı bulan tarihsel beraberlik, yaşanan ortak geçmişi oluşturmuştur.¹⁹⁸ Bu süreç içinde Kürtlerde, farklı bir tarihe, kültüre, dine ve ortak bir Kürtlük şuuruna dayalı ayrı bir Kürt kimliği ortaya çıkmamıştır. Bu tip bir kimliğe dayalı, etnik grupların ya da etnisitenin oluşmamasında Kürtlerin Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olmaları, hiç bir şekilde ayrıma tabi tutulmamaları ve Osmanlı kültür birikimine dahil olmaları önemli bir rol oynamış; bu sebeple, bir Kürt etnisitesi ya da etnik grubu meydana gelmemiştir.

Bu çerçevede, dinde, örf ve adetlerde, edebiyatta mimaride, musikide, sosyal hayatın her bir parçasında ana kültür kalıbına karşı herhangi bir farklılık söz konusu olmamıştır. Daha önce de ele alındığı gibi din, sosyal yapının başta gelen unsurlarından biri olup, kültürü şekillendiren en önemli öğedir. Kürtlerin Osmanlı'ya katılımında din faktörünün önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Osmanlı kültüründe din önemli bir yere sahip olurken; “halifelik”

¹⁹⁷ Buradaki Türk terimi, etnik anlamda Türk ırkını ifade etmemektedir. Osmanlı Döneminde “Türk” kavramı etnik ve ırki bir yön taşımamış, aksine, Müslüman ve Osmanlı ile özdeş anlamda kullanılmıştır. Bu durum tarihçilerce bilinen bir gerçektir. Diğer yandan, son birkaç yıl içinde zaman zaman bulunduğum eski Osmanlı toprağı olan çok sayıda ülkede, etnik yönden kendini, Arnavut, Arap, Makedon, Boşnak, vb. şekillerde tanımlayan pek çok kişi tarafından hâlâ “Ben de Türküm” ya da “Ben de Osmanlıyım” şeklindeki ifadelerle bizzat şahit oldum.

¹⁹⁸ Kürtlerle Türklerin beraberliği bin yıldan daha uzun bir maziye sahip olmakla beraber, burada kastedilen Yavuz Sultan Selim'den sonraki Osmanlı Dönemi'dir.

müessesesinin de Osmanlı'da temsil edilmesi, dinin toplumsal bütünleşme üstündeki gücünü arttırmıştır. Dolayısıyla Osmanlı kültürü, dinsel şekillenmeleri ile birlikte bütün Müslümanlar için kuşatıcı ve birleştirici olmuş; bu kültür, örf ve adetlerde olduğu gibi hayatın her bir parçasında kendini göstererek kültürel bir homojenleşmenin meydana gelmesini sağlamıştır.

Bu çerçevede, örneğin mimaride, Osmanlı stili/üslûbu camiler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, köprüler gibi kültürel miraslar varolurken, bir tek Kürt stili/üslûbu camiye, köprüye ya da benzeri bir mimari esere ve sanatsal yapıta rastlanmamıştır.¹⁹⁹ Kürtlerin herhangi bir kültürel ve sanatsal öge ortaya koyamamalarının nedeninin, bir eksiklik sonucu ortaya çıkmadığı; Osmanlı-Türk kültürünün bir parçası olmalarından ve bu kültür ile ayniyet içinde bulunmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Diğer yandan, Osmanlı'da sadece günlük konuşma dilinin değil resmi dilin de Türkçe olması sebebiyle; aşiretleri idare edenler ve ileri gelenleri, Türkçe'ye hâkim olmuş ve kullanmışlardır. Bu durum, Osmanlı kültür tesiri de göz önünde bulundurulduğunda, coğrafi şartlar sebebiyle Türkçe'nin aşiret mensuplarının hepsi tarafından olmasa da büyük kısmınca bilindiği sonucuna götürmektedir. Bununla birlikte, yapıları ve kelime hazineleri birbirinden farklı dillerin/lehçelerin, Türkçe'den ve sınır bölgelerindeki diğer kültür dillerinden etkilenecek Kürtlerin yaşadığı coğrafi alanlarda ve çoklu bir dil yapısı içinde varolduğu ve Kürtler tarafından kullanıldığı görülmektedir. Bu durumda, mahallî dil farklılığının dışında, yaşama tarzında herhangi bir farklılaşmanın meydana gelmediği Osmanlı'da, ayrı bir etnik Kürt grubundan bahsedebilmek imkânsızlaşmaktadır.

¹⁹⁹ Başta Türkler adlı 21 ciltlik eserin kültür ve sanat bölümleri olmak üzere, konuya ilişkin çeşitli kaynaklar taranmış, ancak Kürtlere özgü ve Kürt adı ile başlayan hiçbir kültürel mirasa ya da veriye rastlanmamıştır. Bu konuda tek örnek "Kürt Kilimi" olarak adlandırılan ve siyah keçi kılından yapılan kilimlerdir. Aynı şekilde, Türk müziğinde yer alan Kürdili Hicazkar ya da Acem Kürdi gibi makam adlarının da Kürtlerle bir ilgisi tespit edilememiştir.

Bu dönemde, sosyalleşme şartları kadar tarihi şartların oluşturduğu faktörler tarafından şekillendirilen kimlik, “Osmanlı Kimliği” olmuştur. Her ne kadar, aşiret yapılarının varlığı sürmüş olsa da aşiretler, dolayısıyla bunları oluşturan bireyler, bu uzun tarihsel süreç içinde Osmanlı kültürüne adapte olmuşlar; genel hatları ile bu kültür içinde eriyerek parçası haline gelmişlerdir. Bu çerçevede aşiretlerin “biz” vurgusu aşiret ile birlikte Osmanlı kimliğine yönelmiş, Osmanlı kimliği bir üst kimlik olarak kuşatıcı olmuştur. Bu çerçevede, nesilden nesile aktarılan ve bu suretle her insanda mensubiyet duygusu ve kimlik şuuru kazanılmasına yol açan kültür de Osmanlı-Türk kültürü olmuş; din ile şekillenen bu kültür, inanışları, kabullenişleri ve yaşama tarzlarını belirlemiştir. Bu kültüre bağlı kimlik kazandırış ve mensubiyet şuuru ise, Kürtleri birlikte yaşadığı Türklere ve gelecek nesillere bağlamıştır.

Millet oluşumunda kültür birliğinin ve kültürel kimliğin birinci planda olduğu ve milletleşmenin belli bir tarihi süreç içinde meydana geldiği göz önüne alındığında; kimi yazarlarca her ne kadar millet Batılı bir oluşum olarak addedilse de, belli bir ülkedeki din, dil, ırk, tarih, kültür ve amaç birliği içinde olan topluluk şeklindeki millet tanımlaması bizi “Osmanlı-Türk Milleti” kavramlarına götürmektedir. Bu çerçevede, Kürtler açısından “Millet” kavramının “Osmanlı” ile özdeş olması sebebiyle; bu dönem içinde Kürtler arasında ortak bir Kürt etnik bilinci gelişmediği gibi, doğal olarak ayrı bir “Kürt Halkı”, “Kürt Milleti” de meydana gelmemiştir.

Bruinessen de 19. yüzyılın başlarına dair analizinde, Kürt milleti deyiminin kullanılamayacağını belirterek; Kürt milliyetçi hareketlerinin pek çok Kürdün direnişiyle karşılaştığını belirtmekte ve şöyle devam etmektedir. *“Bu karşı çıkışın en önemli nedeni, milliyetçilik hareketinin başarısı halinde önderlerin, kazanacakları ek güç ve prestij ile geleneksel rakiplerine ve onların geleneksel otoritelerine kaçınılmaz biçimde zarar vererek liderliklerine son verecek olmalarıdır. Bu bakımdan milliyetçilik, aşirete bağlılıktan daha kuvvetli bir motivasyon haline gelmedikçe geleneksel otoritelerin düşman*

*güçlerle çıkarları birleşir, hareketin yenilgisi onların kendi güçlerini takviye eder*²⁰⁰

19 uncu yüzyıldan itibaren Avrupa kültürünün de etkisiyle, Osmanlı'yı zayıflatmak için “milliyetçilik” kavramı Kürtlere tanıtılmış; milliyetçilik hareketlerinin takviye edilebilmesi için Avrupa Devletlerince büyük çabalar sarfedilmiştir. Ancak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar geçen dönemde ortaya çıkarılmak istenen Kürt milliyetçilik hareketleri, Osmanlı'nın dışında ayrı bir Kürt Halkı/ Kürt Milleti/ Kürt Etnik Bilinci olmayışı sebebiyle, bütün Kürtleri kapsayacak bir ulusal harekete dönüşmemiş ve karşılık bulamamıştır. Kürtler I. Dünya savaşında Osmanlı ile birlikte hareket etmişler; ardından Anadolu'daki direniş hareketinin içinde olmuşlardır. 1919 yılında Erzurum Kongresine katılan 56 delegeden 22'sinin Kürt oluşu da bunu göstermektedir.

Anılan devletlerin, Lozan Barış Konferansı'nın ardından, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yürüttüğü çalışmalara son vermediği; bugüne kadar Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde yaşanan çeşitli isyan ve Kürtçülük hareketlerinde de görülebilmektedir.

²⁰⁰ MartinVan Bruinessen, **Ağa Şeyh Devlet**, s. 121-122

III. BÖLÜM

İSYANLAR VE KÜRTÇÜLÜK FAALİYETLERİ

3.1. Osmanlı Dönemi

3.1.1. İlk Hareketler

3.1.1.1 Babanzâde Abdurrahman Paşa İsyanı

İlk kayda değer olay olan ve 1806-1808 yılları arasında devam eden Babanzâde Abdurrahman Paşa isyanının gerçekleştiği süreçte; Eflâk ve Boğdan Rusya tarafından işgal edilmiş; Osmanlı Devleti Rusya ile savaşa girmiştir. Edirne’de ıslahat aleyhtarları ayaklanırken (1806), Kabakçı Mustafa isyanıyla (1807) III. Selim tahttan indirilmiş; bu sırada da Vehhabî olayları meydana gelmiştir.²⁰¹

Bağdat Valisi Ali Paşa; Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa ile Köy Sancağı Mutasarrıfı Mehmed Paşa’yı Vehhabî olayını bastırmakla görevlendirmiştir.²⁰² Mehmed Paşa’ya düşmanlığı olan Abdurrahman Paşa; Kerkük civarında bulunduğu Mehmed Paşayı öldürmüştür. Olanları öğrenen Ali Paşa, Abdurrahman Paşa’yı cezalandırarak görevinden azletmiş; Abdurrahman Paşa’nın yerine Baban Mutasarrıflığına Halid Paşa’yı; Köy ve Harir Sancakları Mutasarrıflığına da Süleyman Paşa’yı getirmiştir.²⁰³ Abdurrahman Paşa’nın Mehmed Paşa’yı öldürmesi; Halid Paşa’nın Süleymaniye Valiliğine tayininde en önemli etken olmuştur.

²⁰¹ Nazmi Sevgen, **a.g.e.**, s. 182-185

²⁰² **a.g.e.**, s. 182

²⁰³ Basil Nikitin, **a.g.e.**, s. 330; Nazmi Sevgen, **a.g.e.**, s. 183

Süleymaniye Valisi Babanzâde İbrahim Paşa'nın ölümünde sonra, yerine aynı aileden Babanzâde Halid Paşa'nın atanmasını kabullenemeyen Abdurrahman Paşa; 1806-1808 yılları arasındaki yaklaşık iki yıl boyunca bölgede olaylar çıkarmış; alınan önlemler neticesinde bu olaylar sona erdirilmiştir.²⁰⁴ Abdurrahman Paşa ise İran'a kaçarak Şah'a sığınmıştır. Görüldüğü gibi Abdurrahman Paşa isyanı tamamen şahsi hırsan kaynaklanmaktadır.

3.1.1.2. Babanzâde Ahmet Paşa İsyanı

Türk-Rus savaşının (1806-1812) sonlarına doğru ve Osmanlı Devleti'nin Sırp isyanıyla uğraştığı bir dönemde ortaya çıkan isyan hareketi;²⁰⁵ Abdurrahman Paşa'nın intikamının alınması için oluşan bir ayaklanma gibi görünse de, gerçekte Babanzâde Ahmet Paşa'nın makam hırsından kaynaklanmıştır.²⁰⁶ İsyan, Osmanlı Devletince kısa sürede bastırılmıştır.

3.1.1.3. Yezidî İsyanı

1830 yılında başlayan ve üç yıl süren isyanın nedeni, Yezidîler'in, Sultan II. Mahmud'un Revanduz, Hakkâri ve Irak/Sincar bölgesinde yapmaya çalıştığı bazı idari düzenlemeleri bahâne etmeleridir.²⁰⁷

²⁰⁴ Basil Nikitin, **a.g.e.**, s. 330; Vedat Şadillili, **Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar**, C.1, Kon Yayınları Ankara, 1980, s. 25-57; Abdulhaluk Çay, **a.g.e.** s. 35; Faik Bulut, **Dar Üçgende Üç İsyan, Kürdistan'da Etnik Çatışmalar**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 89; Nazmi Sevgen, **a.g.e.**, s. 182-185; Hıdır Göktaş, **Kürtler, İsyan-Tenkil** Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 13

²⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 13-14

²⁰⁶ Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 285; Mahmut Rışvanoğlu, **a.g.e.**, s. 705-706

²⁰⁷ Abdulhaluk Çay, s. 286; Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 15; Vedat Şadillili, **a.g.e.**, s. 28

3.1.1.4. Mîr Muhammed İsyanı

Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa 1831 yılında isyan etmiş, oğlu İbrahim Paşa komutasında sevk ettiği kuvvetler Osmanlı ordusunu mağlup etmiştir. 1833 Kütahya Anlaşması ile Kavalalı tehlikesini geçici de olsa ortadan kaldıran Osmanlı Devleti, merkezî otoriteyi kuvvetlendirmek için eyaletleri merkeze bağlama faaliyetlerine hız vermiştir. Ancak, Kavalalı isyanından cesaret alan çeşitli aşiret reisleri ayaklanmışlardır.

1833 yılında, Soran Aşireti Reisi Mîr Muhammed, saldırgan hareketlere başlamıştır. Ancak, Molla Hadî gibi bölgedeki dinî liderlerin tepkisi Mîr Muhammed'i engellemiş ve Osmanlı kuvvetlerine teslim olmak zorunda kalmıştır.²⁰⁸

3.1.1.5. Kör Mehmed Paşa İsyanı

1810 yılından itibaren çevre aşiretler üzerinde otorite sağlamaya çalışan ve 1832 yılında ayaklanan Revanduz Hâkimi Kör Mehmed Paşa; Kavalalı isyanının devam ettiği yıllarda Erbil, Şirvan, Bredost, Altunköprü ve Musul'a kadar etkisini genişletmiş; İsyan 1834'e kadar sürmüştür. 1834 Martında bölgede görevlendirilen eski sadrazamlardan Mehmed Reşit Paşa, Güneydoğu Anadolu'da eşkıyalık yapan unsurların üzerine gitmiş; İran'a kaçan Kör Mehmed Paşa ise tutuklanarak İstanbul'a gönderilmiştir.²⁰⁹

²⁰⁸ Faik Bulut **a.g.e.**, s. 91; Vedat Şadillili, **a.g.e.**, s. 28; Mahmut Rışvanoğlu, **a.g.e.** s. 706

²⁰⁹ Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 286-287; Ercüment Kuran, "Türkiye'de Kürt Meselesi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 79, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, Ağustos, 1992, s. 164; William Aegleton, **Mehabad Kürt Cumhuriyeti, 1946**, Çev. M.Emin Bozarslan, Koral Yayınları, İstanbul, 1990, s. 26

3.1.1.6 Bedirhan İsyanı

Bedirhan Bey, Bitlis emîri Şeref Han'ın torunlarından olup; Cizre ve Bohtan Mütesellimi görevlisidir. Cizre bölgesinde büyük nüfuz kazanan Bedirhan; bir yandan Osmanlı hükümdarlarına devamlı itaat arzederken, bir yandan da 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yeni ordu kuruluşu için Devlet'in, ülkenin her yerinden asker alması kararına, 1828-29 Osmanlı-Rus savaşından da cesaret alarak,²¹⁰ muhalefet etmiştir.

Bu muhalefet Osmanlı'nın Kavalalı Mehmed Ali Paşa kuvvetlerine yenik düşmesiyle bölgede huzursuzluk olaylarına dönüşmüş; Cizre aşiretleri'nin yanısıra Ermeni ve Nastûriler de Bedirhan'ın liderliğinde harekete geçmişlerdir. Tenkille görevlendirilen Mehmed Reşid Paşa 1836 tarihinde Cizre'yi ele geçirmiş, vefatının ardından yerine getirilen Hafız Paşa döneminde teslim olan ve devletle anlaşmak zorunda kalan Bedirhan Bey sadakatten ayrılmayacağına söz verdiği için yerinde bırakılmış (1833) ve Devlet tarafından da desteklenmiştir.²¹¹

Tanzimatla birlikte eyâlet yönetiminde yapılan değişiklikler neticesinde Cizre'nin Bohtan ve Hacı Behram havalisi Musul eyaletine bağlanmış, geri kalan Cizre, Midyat gibi yerler Diyarbakır eyaletine bağlılıklarını sürdürmüşlerdir.²¹² Musul Valisi Mehmed Paşa Cizre'nin de Musul'a bağlanmasında ısrar ettiyse de Bedirhan'ın girişimleri neticesinde başarılı olamamış, Devlet bu tercihte Bedirhan'ı desteklemiştir.²¹³

Bedirhan, Musul Valisi Mehmed Paşa'ya karşı hükûmete yaklaşmak istemiş ve Cizre'nin Musul'a bağlanan kazalarını tekrar Diyarbakır'a

²¹⁰ Martin Van Bruinessen, **a.g.e.**, s. 218-221; Faik Bulut, **a.g.e.**, s. 91-98

²¹¹ Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 287-288

²¹² BOA, İ.Mesâil-i Mühimme, no: 1225-1227, Aktaran: Ayhan Aydın, **XIX. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki İsyanlar**, HÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1998, s. 2

²¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nazmi Sevgen, **a.g.e.**, s. 182

bağlattırmak için kardeşi Salih Bey'i Diyarbekir Valisi'ne göndermiştir.²¹⁴ Diyarbekir Valisi ise Bedirhan'ın herhangi bir olumsuz hareketini önlemek için ona defaatle mektuplar yazmıştır.²¹⁵

Diğer yandan uyarılara ve nasihatlarla aldırmayan Bedirhan; Batılı misyonerlerin kışkırtmaları sonunda²¹⁶ Hakkari bölgesindeki Nastûrilerin yıllık vergilerini, Bedirhan'ın taraftarı olan Hakkari beyine vermekten vazgeçmesi sonucu 1843'te Nastûriler'e saldırarak onbinleri bulan büyük bir katliam yapmıştır.²¹⁷ Bedirhan Nastûri Patriği "Marşemun"un akrabalarını şiddetli bir şekilde cezalandırmış; Kasım 1848'te patriğin annesi öldürülerek Zab nehrine atılmıştır. Bir kadın Marşemunluğa aday olan şahsı kurtarıp, dağ başında saklamış; Bedirhan kuvvetleri çekildikten sonra ortaya çıkarmıştır. Bu şekilde Marşemun yani Patrik kaçarak Musul'daki İngiliz konsolos vekiline sığınmıştır.²¹⁸

İngiliz ve Fransızlar Osmanlı Devleti'ne başvurarak olayı protesto etmişlerdir. Olay üzerine Şam, Musul ve Diyarbekir Valilerine ve Diyarbekir Müşiriyet'ine yazılan emirnamelerde genel olarak Bedirhan'ın Hristiyan kabileleriyle muharebe ettiği, zulüm ve haksızlıklarda bulunduğu beyan edilmiş, iyilikle doğru yola çekilmesi ve yabancı müdahalesine meydan

²¹⁴ Bedirhan Bey'in Diyarbekir Valisi'ne yazdığı 29 Şubat 1842 tarihli belgede "Cizre kazasının öteden beri olduğu gibi Diyarbekir'e bağlanması hususunda kaza ahalisiyle tarafımdan sunulan dilekçeler, padişahımızın yüksek katlarına arz edilmiş olduğu cihetle müsaade-i seniyyenin lutfedileceği şüphesizdir. Hayırlı haberler tahakkuk edinceye kadar idaremizde bulunan Midyat, Bohtan ve Hacı Behram kazalarının uygun bir tarzda idaresine çalışılacak, Allahın inayetiyle Cizre Diyarbekir'e bağlanıncaya kadar geliri Musul Valisi Mehmed Paşa'ya gönderilip teslim olunacak...", Aktaran: Ayhan Aydın, **a.g.t.**, s.21-22

²¹⁵ Bu mektuplara bir örnek olarak 29 Kasım 1842 tarihli mektupta "Cizre kazasının Musul'a bağlanması sebebiyle Musul Valisi Mehmed Paşa ile aranızda geçimsizlik bulunduğunu işittik Devlete hizmet edenler hakkında iltifattan başka hiç bir taraftan kötü muamele edilemeyeceği meydandadır... sen devletin rızasından ayrılmadıkça ve tarafımıza iyi hizmetler ettikçe Mehmed Paşa sana bir şey yapamaz..." denmektedir. BOA.İ. Mesâil-i Mühimme, 1225. Aktaran: Ayhan Aydın, **a.g.t.**, s. 22

²¹⁶ Amerikan ve İngiliz misyonerler ilk defa 1840'lı yıllarda Hakkâri'deki Hristiyan Nastûrileri keşfetmişler, Tiyari bölgesindeki Amerikalılar bir yatılı okul inşa etmişler, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yanında dini propaganda da yapan Amerikalı misyonerler bununla da yetinmeyip Nastûrileri vergi vermeme konusunda kışkırtmışlardır.

²¹⁷ Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 288; Martin Van Bruinessen, **a.g.e.**, s. 221-222; Nazmi Sevgen, **a.g.e.**, s. 77-78

²¹⁸ BOA.İ. Mesâil-i Mühimme, 1229, Aktaran: Ayhan Aydın, **a.g.t.**, s. 23

verilmemesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. Ayrıca hadiseyi izleyen dönemde, Bedirhan'ın yüksek dağlara çekilip mukavemet edeceği göz önünde bulundurularak ordunun teşkiline çalışılması, bu arada hal ve hareketlerinin takip edilmesi ve ileride yeterli kuvvetle gâilenin sona erdirilmesine teşebbüs edilmesinin uygun olacağı yönünde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de karar alınmıştır.²¹⁹

Diğer yandan, Osmanlı Devleti bir Nakşibendî müridi olan Bedirhan'ı temin için her yola başvurmuş, Nakşibendî şeyhlerinden Salih, İbrahim ve Azrail efendilerden yardım istemiş, Nazım Efendi adlı bir devlet büyüğünü görevlendirmiştir. Bedirhan ise bir yandan Nazım efendi ve İngiltere'nin Bağdat konsolosluğu vasıtasıyla hükûmete karşı bağlılığı yönünde taahhütlerde bulunurken, diğer yandan bölgesinde hükümrانlık alâmeti olarak kendi adına hutbe okutmuş ve imâmet görevini ifa etmeye başlamıştır.²²⁰

Olayın uluslararası bir mesele haline gelmemesi için hükûmet kuvvetleri Bedirhan'ın üzerine yürümüştür. Etrafındaki aşiretler Bedirhan'ı yalnız bırakarak Devlete meyletmişler; ilerleyen günlerde de süvarileri Osmanlı Ordusu'na iltihak etmişlerdir. Bedirhan ise ailesi ve yandaşlarıyla birlikte 1847'de teslim olmuştur. Önce İstanbul'a getirilen Bedirhan Girit Adası'na sürgün edilmiş, sekiz yıl burada kaldıktan sonra İstanbul'a, oradan da Şam'a yerleşmiş ve 1870'de Şam'da ölmüştür. Bedirhan olayının bastırılmasının ardından, bölgedeki diğer feodal beyler de kısa sürede etkisizleştirilmiş ve bölgede huzur sağlanmıştır.²²¹

²¹⁹ BOA.İ.Mesâil-i Mühimme, 1229 ve BOA.BEO.Ayniyat Def. No: 609, s. 1-10, Aktaran: Ayhan Aydın, **a.g.t.**, s. 23-25

²²⁰ BOA, İ. Mesâil-i Mühimme, 1266 ve 1258. Aktaran: Ayhan Aydın, **a.g.t.**, s. 26-28

²²¹ Faik Bulut, **a.g.e.**, s. 97-98; Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 289-290; Nazmi Sevgen; **a.g.e.**, s. 159-160

3.1.1.7. Nurullah Bey İsyanı

Hakkârî'nin yönetiminde görevli Nurullah Bey; zimmetine para geçirmiş, bu suçtan ceza görmemek için olaylar çıkarmıştır. Daha sonra İran'a geçerek İngiliz konsolosluğuna sığınan Nurullah Bey, girişimler neticesinde 1849 yılında teslim alınarak tutuklanmıştır.²²²

3.1.1.8. Şîr Yezdan İsyanı

1853'teki Osmanlı-Rus Savaşı esnasında; bazı olaylara karışan, ancak daha sonra Devlet'e sığınan Yezdan-ı Şîr, Bedirhan'ın yeğenidir. Önemli bölgelere Osmanlı kuvvetlerinin yerleştirilmesi, zorunlu askerlik ve vergilerin ağırlığı gibi sebepler göstererek Cizre ve Hakkârî bölgesinde isyan eden Yezdan-ı Şîr; Ruslarla ve Doğu'da yaşayan bir kısım Nastûri ve Ermenilerle işbirliği yaparak Bitlis'i kontrol altına almış²²³ Musul ve Van Gölü'nün güneyinde bazı yerler ile 1855 yılında Musul'a kadar pek çok şehri işgal eden Yezdan-ı Şîr; olayların yayılması neticesinde güvenlik güçlerince aynı yıl yakalanarak İstanbul'a götürülmüştür.²²⁴

3.1.1.9. Babanzâde Ahmed Paşa İsyanı

Osmanlı Devleti'nde uygulanan reformların doruk noktasına ulaştığı bir dönemde ve devlet otoritesinin ülkenin her yanında hissedilmeye başlandığı günlerde isyan girişiminde bulunan Süleymaniye Emiri Babanzâde Ahmed Paşa; Bağdat Valisi'nin üzerine gönderdiği kuvvetler tarafından 1847 tarihinde bozguna uğratılmıştır. Üç yıllık mücadelenin sonunda 1850 yılında Baban Emirliği ortadan kaldırılmıştır. Bu dönemde ayrıca Doğu, Güneydoğu

²²² BOA, İrade Def.: 1264, no: 1343; İrade Def.: 1265, no: 10323, 10579, Aktaran: Ayhan Aydın, **a.g.t.**, s. 30-31

²²³ Celile Celil, **XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler**, Çev. Mehmet Demir, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992, s. 163

²²⁴ Vedat Şadillili, **a.g.e.**, s. 30; Mahmut Rışvanoğlu, **a.g.e.**, s. 707

ve Mezopotamya'da zamanla siyasi şartların ortaya çıkardığı emirliklerin tamamı ortadan kaldırılmış; Kırım Savaşı zaferle sonuçlanırken (1853-1854); Osmanlı Devleti Avrupa Devletler topluluğuna dahil olmuştur (1856).²²⁵

3.1.1.10. Bedirhan oğullarından Osman ve Hüseyin Beylerin İsyanı

Osmanlı-Rus Savaşı döneminde (1876-1877), meydana gelen olaylardan biri de Bedirhan oğullarından Osman ve Hüseyin beylerin İsyan olup; isyan hareketi Mardin'in Cizre ve Midyat bölgelerinde gelişmiştir. Osman ve Hüseyin Beyler, savaşın yarattığı karışık ortamdan faydalanarak; başta Şîr Bey oğlu İsmail Bey olmak üzere bölgedeki birkaç aşiret reisinin de desteğini alarak, Cizre bölgesinden topladığı kuvvetle halka yönelik saldırılarda bulunmuşlar ve Ruslar hesabına çalışmışlardır. Bedirhanoğulları, aşiret reisleri ve maiyetindeki kuvvetler, Osmanlı kuvvetleriyle Siirt yakınlarında Binariz Dağı'nda girdikleri çarpışmada hezimete uğramışlar; isyancılar yakalanarak tutuklanmıştır.²²⁶

3.1.1.11. Şeyh Ubeydullah İsyanı

Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Mezopotamya'daki feodal kalıntıların ortadan kaldırılması ve merkezî bürokrasinin bölgeyi tanımamasından kaynaklanan aksaklıklar, bölgede asayişin bozulmasına sebep olmuştur. Diğer yandan, aşiretler ve bölge halkı nezdinde tek otorite olarak kabul edilen beylerin ortadan kaldırılması ise bölgede idarî bir boşluğun doğmasına yol

²²⁵ 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla Müslüman ve gayr-i Müslim tüm Osmanlı teb'asının eşitliği, mal, can, ırz ve namus güvenliği teminat altına alınmış; 1856 Islahat Fermanı'yla da bu hükümlere askerlik ve vergilendirmede yeni düzenlemelerin yanı sıra gayr-ı Müslimlere çeşitli siyasi hakların verilmesi eklenmiştir. Enver Koray, **Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat**, MÜ. Yayınları, İstanbul, 1991, s. 39-178; Halil İnalcık, **Osmanlı imparatorluğu-Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler**, Eren Yayınları, İstanbul, 1993, s. 343 vd.; Martin Van Bruinessen, **a.g.e.**, s. 207

²²⁶ Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 293, Nazmi Sevgen, **a.g.e.**, s. 174-177; Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 17-18

açmıştır. Bu ortamda eski beylerin bıraktığı boşluk şeyh, seyyid, dede, molla, halife gibi kişilerce doldurulmaya başlanmıştır.

Diğer yandan, Tanzimat ve Islahat Hareketleri devleti bir nebze rahatlatırsa da 1871'de Âlî Paşa'nın ölümünün ardından gelen idarecilerin yetersizliği, Sultan Abdülaziz'in hal'i ve I. Meşrutiyet'in ilanı; ülkede sıkıntılı bir dönemin başlamasına sebep olmuştur. Rusya'ya açılan savaş "93 Felaketi" ile sonuçlanmış; savaş sonrası Rusya Balkanlarda ve Doğuda önemli kazanımlar elde etmiş (13 Mart 1878 Ayestafanos Anlaşması);²²⁷ ve 13 Temmuz 1878 Berlin Anlaşmasından sonra Osmanlı'nın parçalanmasının temelleri atılmıştır.²²⁸

İşte bu karışık dönemde yaşanan isyanların en önemlisi Şeyh Ubeydullah isyanı (1880) olmuştur. Şeyh Ubeydullah, Irak'da Büyük Zap Irmağı yakınlarındaki Barzan köyünde yaşayan; Nakşibendî tarikatına mensup bir şeyhtir.²²⁹ İran'ın Hoy bölgesinde yaşayan Nakşibendî tarikatına mensup Kürtlerin İran hükûmetine vergi vermemesi sebebiyle İran Yönetimi ile aralarında bir huzursuzluk başlamış; bunun üzerine Şeyh'ten yardım istenmiştir. Şeyh Ubeydullah; çevreden topladığı insanlarla birlikte; İran'daki Mungur aşiretinin desteğini sağlamıştır. Diğer yandan; Ruslar, İngilizler ve Araplarla görüşen Ubeydullah; İngilizlerden silah temin etmiştir. 1880 yılında 20 bin kişi ile İran sınırını geçerek; Mehabat'ı işgal eden, ardından Meyanduvap'a yürüyerek pek çok Azerî Türkünü katleden Şeyh Ubeydullah; İran Ordusu'nun harekete geçmesi neticesinde 1881'de Türk Devletine

²²⁷ Ayrıca, bu Anlaşmanın 16. maddesi Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin mukîm olduğu Doğu Anadolu'da ıslahat yapmasını öngörüyordu.

²²⁸ 1878'de Kıbrıs'a yerleşen İngilizler, 1882'de Mısır'ı işgal etmişler, Tunus da 1881'de Fransızların eline geçmiştir. 1878 Berlin Anlaşması'nın akabinde Bulgaristan ve Romanya krallıkları ortaya çıkmış, Kars, Ardahan, Batum vilayetleri Rus işgalinde kalmıştır.

²²⁹ William Aegleton, **a.g.e**, s. 28. Eserde; Amerikalı ünlü misyoner Dr. Joseph P. Cochran, 1880 yılında Urmiye şehriden çıkarak Osmanlı Devleti'nin Şemdinan bölgesinde bulunan Nastûrilerin yanına gittiği; bu ziyaretinde bölgede hristiyan katliamı yaptığını görmesine rağmen Şeyh Ubeydullah ile dost (!) olduğu belirtilmektedir.

sığınmıştır.²³⁰ İstanbul'da bir süre kalan Ubeydullah; 1882'de bölgeye dönerek tekrar huzursuzluk çıkarmaya başlamış; bunun üzerine Osmanlı kuvvetlerince yakalanarak Mekke'ye gönderilmiş ve orada ölmüştür.²³¹ Olayın başlangıcı ve mahiyeti açısından herhangi bir Kürtçü yön taşımadığı görülmekte olup, Bruinessen'e göre de isyana katılım milli duygulardan değil, tamamen şeyhe bağlılıktan kaynaklanmıştır.²³²

3.1.1.12. Emin Ali Bedirhan Olayı

19 uncu yüzyılın sonlarında meydana gelen ve Bedirhan'ın oğlu Emin Ali ile Kardeşi Mithat'ın, 1889 yılında, Erzincan ve Bayburt bölgesinde başlattığı silahlı saldırı olaylarıdır. Olayların başlamasından bir süre sonra Emin Ali ve Mithat, önce İstanbul'a, oradan da Mısır'a kaçmışlardır.²³³

3.1.2. İttihat ve Terakkî Dönemi Hareketleri

XIX. Yüzyılın sonunda devletin yaşatılabilmesi için yapılan mücadeleye başarılı olamamış; aydın Türk unsurları arasında gelişen mevcut yönetime karşı olma ve mücadele etme çabaları, bir süre sonra devlet düşmanlığına dönüşmüştür. Zira, Jön Türk adı verilen geniş cephe içinde, mutlakiyet

²³⁰ M. Van Bruinessen, **a.g.e.**, s. 303; Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 294;; Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 18-19; V. Şadillili, **a.g.e.**, s. 30-31; William Aegleton, **a.g.e.**, s. 28-29; Mehabad şeklinde anılan şehrin adı gerçekte Soğuk Bulak (Savuç Bulak için bkz. BOA.DH.MUİ., Dosya 71, Vesika 68. Aktaran Ayhan Aydın: **a.g.t.**, s. 59) olup; Önce Sablax ardından da Mehabat olarak değiştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, 294

²³¹ Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından (1908); Şeyh'in yakınları serbest bırakılmış ve Türkiye'ye dönmüş; büyük oğlu Seyid Abdulkadir Osmanlı Âyan Üyeliğine getirilmiştir. Ardından 1918 yılında kurulan Kürt Teali Cemiyetinin başkanlığını yapan Abdulkadir; 1925 yılında Şeyh Said olayına katıldığı için idam edilmiştir. V. Şadillili, **a.g.e.**, s. 30-32; M. Rişvanoğlu, **a.g.e.**, 708-709; Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 294-295; Hıdır Göktaş; **a.g.e.**, 18-20

²³² "Martin Van Bruinessen, Kürt Toplumu ve Modern Devlet, Uluslaştırmaya Karşı Etnik Ulusçuluk", Çev. Halil Turansal, s. 187-188; aynı yazar, "Osmanlıcılıktan Ayrılıkçılığa Şeyh Said Ayaklanmasının Dinî ve Etnik Arka Planı", s. 137, Aktaran, Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 295

²³³ Emin Ali ve Mithat; Mısır'da 22 Nisan 1898 tarihinde, "Kürdistan" adıyla basit bir dergi yayınlamaya başlamıştır. Emin Ali Bedirhan 1918'de Kürt Teali Cemiyetinde görev alarak Kürtçülük faaliyetlerine devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Vedat Şadillili, **a.g.e.**, s. 32-33; Muammer Göçmen, **İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri**, (yayınevi bilinmiyor), İstanbul, 1995, s. 245

rejimini yıkmaya düşüncesinde²³⁴ olan Türk asıllı aydınlar kadar; Batılı devletler tarafından kışkırtılan ve Türk devletinin enkazı üzerinde pay kapma mücadelesi içinde olan Hınçak, Taşnak gibi Ermeni kuruluşlarının, Pontus, Mavri Mira gibi Rum kuruluşlarının ve Arap milliyetçi kuruluşlarının mensupları da bulunmuştur.²³⁵ Ayrıca, bu dönemde Kürtçü unsurlar gibi Muhalif Jön Türk unsurlarının da yurt dışına çıkmaları ve Sultan II. Abdülhamid'in şahsında Türk Devleti'ni hedef almalarının, Batılı güçlerin politikalarına yardımcı olduğu görülmektedir.

Jön Türklerin yoğun gayretleri sonucunda II. Abdülhamid, 1908'de Kanûn-ı Esasî'yi kabul ederek meşrutiyeti ikinci kez ilân etmek zorunda kalmış; bu durum bazı etnik ve dini grupların örgüt ve dernek kurma faaliyetleri için uygun bir ortam oluşturmuş, akabinde, Kürtçülük hareketleri hız kazanmıştır.

13 Nisan 1909'da 31 Mart Vak'ası'nın meydana gelmesi ve bu hadisenin Hareket Ordusu'nun müdahalesiyle bastırılması sonucu Abdülhamid tahttan indirilmiş; Anayasa'da padişahın yetkilerini kısıtlayıcı düzenlemeler yapılmış; bu durum ise kısa bir süre sonra Enver, Talat ve Cemal Paşaların egemenliğine geçecek olan İttihad ve Terakki Partisi'nin 1918 Mondros Mütarekesi'ne kadar sürecek olan Merkez-î Umumî cuntası dönemini başlatmıştır.

Bölgedeki olayları tahrik eden ve Kürtçü bir hedefe yönelten gelişmeler; 19 uncu yüzyılın başından itibaren Batı Avrupa'da gelişmeye başlayan milliyetçilik akımından ve bu akımla gelişen "her milletin kendi devletine sahip olması gerektiği" inancından etkilenmiştir. İdeolojik Kürtçülük hareketleri bu etkileşimin tesiri ile filizlenmiştir. Bu dönemde, Kürtçülük

²³⁴ İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989; M.Şükrü Hanioglu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989

²³⁵ Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 296

hareketlerinin batılı devletlerden yardım ve destek sağladığı, özellikle Ermeni kuruluşları ile sıkı ilişki içine girdiği görülmektedir.

3.1.2.1. Siyasi Kürtçülük Hareketlerinin Başlaması

Kürtçülük ideolojisi Türk Devleti'nin dışında, fikrî olarak ilk önce Mısır'da Kahire'de başlamıştır. İngiltere bir oldu bitti ile işgal ettiği Mısır'dan (1882), Osmanlı Devleti'ne karşı siyasî ve fikrî taarruza geçmiş, bu arada Osmanlı'daki her türlü etnik problemi kullanmıştır. Yurt dışına çıkan Kürtçülerden Kahire'ye yerleşen bir grup; 22 Nisan 1898'de Bedirhanzade Mikdat Midhat'ın yayımcısı olduğu ve ilk Kürtçe gazete kabul edilen "Kürdistan"ı yayınlamaya başlamıştır. İlk çıktığında onbeş günde bir yayınlanan Kürdistan, altıncı sayısından sonra Mikdat Bedirhan'ın kardeşi Abdurrahman Bedirhan, daha sonra da diğer kardeşi Süreyya Bedirhan tarafından yayınlanmıştır.²³⁶ Bu sayıdan sonra idarehanesi Kahire'den Avrupa'daki merkezlere yerlere de taşınan gazete, Suriye üzerinden Güneydoğu Anadolu'ya sokulmuş; bu arada meseleye ilgi duyan Avrupalılar da ihmal edilmemiştir. Celile Celil'e göre gazete aralıklarla I. Dünya Savaşı yıllarına kadar çıkmıştır.

Cenevre'ye taşınışının ardından Abdurrahman Bedirhan'ın kontrolüne giren gazete; onüçüncü sayısından itibaren, Avrupalı emperyalist güçlerin desteğiyle, Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca bir tavır sergilemeye; Osmanlı Sultanı'na karşı halkı isyana teşvik etmeye ve hükümdarı canîlik ve hırsızlıkla suçlamaya başlanmıştır. Diğer yandan, Şerefnâme ve Mem-u Zîn gibi eserlerden alıntılarının da yayınlandığı gazetenin, Ermeni teşkilatları ile işbirliği içinde olduğu da açıkça görülmektedir. Yazar kadrosu arasında İshak

²³⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Muammer Göçmen, **a.g.e.**, s. 245 vd.

Sukûti ve Abdullah Cevdet'in de yer aldığı Kürdistan'ın, Londra'da çıkışı sırasında sorumlusu Nişan Siroyan isimli bir Ermeni olmuştur.²³⁷

Abdulhaluk Çay, Kürdistan adlı gazeteyi Cenevre'de idare eden Abdurrahman Bedirhan'ın aynı zamanda Jön Türklerin Cenevre grubunun yayın organı olan Osmanlı Gazetesi'nin de önde gelen yazarlarından biri olduğuna vurgu yaparak; İttihat ve Terakki'nin kurucuları arasında Kürt oldukları bilinen İshak Sukûti ve Abdullah Cevdet'in bulunmaları yanında; Avrupa'daki Jön Türk hareketinde Abdurrahman Bedirhan'ın yer almasının, üzerinde düşünülmesi gereken bir husus olduğuna dikkat çekmektedir.²³⁸

Osmanlı Devleti içindeki etnik unsurların arasındaki birliğin menfaat esasına dayalı olduğu ve bundan dolayı çeşitli toplumsallaştırma araçlarıyla Türk milleti etrafında yapılacak bir birleşmenin yararsız ve gereksiz olduğu düşüncesinde olan Abdullah Cevdet; “... *Muhtelif unsurlardan müteşekkil imparatorluklarda bu unsurların ittihadı yolu münferid bir lisanın, münferid bir kanunun, münferid bir tarz-ı muamelenin isti'mâli ve tatbiki olduğu zehabı, zehab-ı batıldır... Tevhid-i anâsır, tevhid-i menâfi'den ibarettir...*” diyerek görüşünü belirtmektedir.²³⁹ Diğer yandan, Balkan Savaşı'nın yarattığı ortam içinde “... *Kürdistan, Arabistan, Lazistan, Ermenistan kelimeleriyle oynamak zamanında...*” olmadıklarını²⁴⁰ belirtmekle birlikte; Kürtlerin lisanlarını, tarihlerini, geliştirme ve etnik kimliklerini istemelerinin doğal olduğunu ileri sürmesi, Abdullah Cevdet'in konuya asıl yaklaşımını göstermektedir.

²³⁷ Muammer Göçmen, **a.g.e.**, s. 247; Ercüment Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâb Hareketleri ve Millî Mücadele**, (yayınevi bilinmiyor), İstanbul, 1956, s. 266

²³⁸ Abdurrahman'ın çeşitli görüşlerini, Abdulhaluk Çay'ın Nor Dar (Yeni Asır) adlı bir Ermeni gazetesinden aktardığı şu satırlarda görmek mümkündür: “Kürtçe-Türkçe gazeteyi kurduktan sonra O (A. Bedirhan), Sultan'ı devirmek ve otonom bölgelerini Arnavutların, Rumelili Hristiyanların, Ermenilerin, Suriyelilerin (Araplar) ve Kürtlerin oluşturacakları federal bir Türk devleti kurmak için çağrıda bulunmaktadır.”

²³⁹ Abdullah Cevdet, “İttihad Yolu”, **Roj-u Kürd**, Aded 2, 6, 6 Temmuz 1329, s. 8, Aktaran:

Ayhan Aydın, **a.g.t.** s. 53

²⁴⁰ Aktaran: Ayhan Aydın, **a.g.t.**, s. 53

Abdullah Cevdet'in; Kürtlerin yaşadığı bölgelerin müstakbel Ermenistan sınırları içinde kalacağı iddiasına Kürt tarihinden örnek vererek müdafaada bulunması ve bu savunması nedeniyle de etnik ayrılıkçılar tarafından aşırı bir övgüye mazhar kılınması²⁴¹ dikkate değer bir diğer nokta olup, bütün bunlar Cevdet'in zihninde uzun vadede imparatorluktan ayrılma maksadı ve düşüncesi olduğunu da yansıtmaktadır. İngiliz temsilcilerinden de yardım gören Kürt-Teali Cemiyeti'nin, etnik ayrımcılık düşüncesini yayan yayın organlarındaki ayrımcılığa dönük isteklere, Abdullah Cevdet'in de faal biçimde katıldığı;

*"... Kürdler, böyle bir asrın böyle bir kıyametinde uyumak mümkün müdür? Ey Kürd uyan! diye bağırmağa lüzum görmem. Zira Kürdler uykuda hâlâ, uykuda iseler çoktan ölmüşler demektir. Kürd uyanıktır ve kendisini asırlardan beri uykuya davet etmiş ve uykuya dalmış hûdaendleri (Türkleri) de uyandıracaktır. ... Biz bir asırda yaşıyoruz ki, bir saat uyumuş olmak, bir millet için ölmüş olmak demektir..."*²⁴² sözlerinden de anlaşılmaktadır.

Meşrutiyet sonrasında Abdullah Cevdet'in düşüncelerindeki değişiklik; Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik gruplar üzerindeki yönetimini bir çeşit emperyalizm olarak görmesi yönünde olmuş; Cevdet, Wilson ilkelerinin uygulanması suretiyle Batı desteğinde kurulacak bir "Kürdistan" isteğini

*"... Her millet kendi mukadderatını tayin, kendi hükûmetini intihâb, kendi tarz-ı idâresini tayin etmekde hürdür ve bir millet, diğer bir millete hâkim olamaz diyen prensip, meselâ yalnız İzmir'in Yunan idaresine geçmesini protesto ederken temsîk ve istîmal olunamaz. Ekseriyetini Kürdler teşkil eden vilayetlerin Kürdistanlığı mevzu bahis olunca da bu prensip tanınmak ve mut'a ve mer'i bulunmak icabeder. ..."*²⁴³ şeklinde ifade etmiştir.

²⁴¹ M.Şükrü Haniöğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet Dönemi**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 198, s. 318

²⁴² M.Şükrü Haniöğlu, **a.g.e.**, s. 319

²⁴³ **a.g.e.**, s. 321

3.1.2.2. Kürt Teâvün ve Terakki Cemiyeti

Kurucuları arasında Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Seyyid Abdülkadir'in de bulunduğu Kürt Teâvün ve Terakki Cemiyeti (Kürt Yükseliş ve Yardımlaşma Cemiyeti); Arapların el Munteda-ul Edebi ve Arnavutların Başkim adlı örgütlerinden etkilenererek; 19 Eylül 1908'de kurulmuştur.²⁴⁴ Her ne kadar nizamnamesinde “*Kânûn-ı Esâsi'ye ve Osmanlılık idealine bağlanmış bir hayır cemiyeti*” olduğu belirtilmişse de cemiyet, kuruluşundan itibaren Kürtçülük fikrini yaymaya ve Osmanlı topraklarında zemin bulmaya çalışmıştır.²⁴⁵ Bu maksatla, yazar kadrosunda İsmail Hakkı Babanzâde'nin de bulunduğu “Kürt” adını taşıyan haftalık bir gazete yayınlanmaya başlamıştır.

Asıl faaliyetleri 1909 yılında başlayan Cemiyet tarafından Dahiliye Nezareti'ne verilen muhtırada “*Anadolu ahvâlinin tedkik ve ıslahı ile gereken tedâbir-i âcile ve müessire ittihazı için müteaddid heyetlerin izamı*” istenmiştir. Ocak 1909 tarihli bu muhtırada yer alan istekler, Ermeni Patrikhanesi tarafından da dile getirilmiştir. Bunların sonucunda iki ayrı heyet kurulmasına karar verilmiş; Kürtlerle Ermeniler arasındaki anlaşmazlıkların ve arazi davalarının çözümünü üstlenmeleri, mütegalibenin tutuklanarak yargılanması, kıtlık ve açlık içinde bulunan vilayetler halkına (Van, Bitlis, Kozan) yiyecek dağıtılması ve sivil-asker yetersiz memurların değiştirilmesi ya da azledilmesi bunlardan birinin görevleri arasında sayılmıştır.²⁴⁶

Cemiyetin faaliyetleri Kürtçülük hareketlerini hızlandırmıştır. Cemiyetin bir yan kuruluşu olarak oluşturulan “Kürt Neşr-i Maarif” teşkilatınca, başında Abdurrahman Bedirhan'ın bulunduğu “Meşrutiyet” adında Kürtçe eğitim

²⁴⁴ Vedat Şadillili, **a.g.e.**, 153-154; Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 26, Robert Olson, **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı**, Çev. Bülent Peker-Nevzat Kırac, Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992, s. 37

²⁴⁵ Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 300-301

²⁴⁶ BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Dosya 122-123, sıra: 78. Aktaran: Ayhan Aydın, **a.g.t.**, s. 56

yapan bir okul faaliyete geçirilmiştir.²⁴⁷ Bununla birlikte Celile Celil'in tespitlerine göre, İstanbul'daki bu faaliyetler hızla devam ederken, Kürtçülerin "Kürdistan" olarak niteledikleri Doğu ve Güneydoğu'da halk bu türden faaliyetlere itibar etmediği gibi bölgede tek bir okul dahi açılmamıştır. Şeyh Abdülkadir ise Osmanlı Devleti ve İran'daki Kürt aşiretleri arasında Kürtçülük ve Kürdistan fikirlerini yaymaya çalışmıştır.²⁴⁸ Ayrıca, Cemiyet özellikle Ermeni cemiyetleri ile işbirliğine girmiş, II. Meşrutiyet'i takiben "birlik ve beraberlik" sloganı altında Ermenilerle ortak mitingler ve "Kürt-Ermeni Dostluk Geceleri" düzenlemiştir.²⁴⁹ Faaliyetleri ülke geneline yayılan ve Bitlis, Musul, Bağdad, Muş ve Erzurum'da şubeler açan cemiyete ilişkin dikkate değer noktalardan biri de hiç şüphesiz Bitlis Şubesi'nin faaliyetlerine Çarlık Rusyası'nın Bitlis Konsolosu Akimoviç'in katılmasıdır. Celile Celil'in Akimoviç'in raporlarından aktardığına göre; Bitlis şubesinde faaliyet gösterenler daha çok bölgenin zengin aileleri olup, halktan ve aydınlardan cemiyeti destekleyen hemen hiç çıkmamıştır.

²⁴⁷ Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 301

²⁴⁸ Bununla ilgili olarak Van Vilâyeti'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan 1911 tarihli bir tahriratta şunlar belirtilmektedir: "Kürdlerin bir takım maksad-ı gayr-ı ma'lûme üzerinde ötede beride ictimâ ederek mahiyeti henüz meçûl bir fikrin ta'mîm u tevsî'ine çalıştıkları cümle istihbârâtıdır. Mübâlağadan hâli olmadığına kanaat mevcut olmağla beraber gerek hâl-i firârda bulunan ve gerek vilâyât-ı ma'lûmece mevcut rüesâ-yı aşâirin idâre-i cedîdeye karşı bir hareket-i irticâiyyeye yeltenmek arzusunda bulundukları hiss olunmaktadır. Vukûundan korkulan hareket Ermenilere karşı olmayarak sırf hükûmet-i Osmaniyye'ye karşı bir kıyam şeklinde zuhûr etmesi muhtemel görünmektedir. Bu müfsidenin müretteb ve munzamı me'zûnen Şemdinan'da bulunan Âyândan Abdülkadir Efendi'nin olması edinilen tahkikatdan ve revîş-i hâlden istidlâl olunmaktadır. Pederleri Şeyh Abdullah'ın vaktiyle takib eylediği meslek meydanda müşevvekte en ziyade bu Abdülkadir Efendi olduğu o zamanın ahvâline ittîlâ-ı onlarca malumdur. İran ekrâdıyla memâlik-i Osmaniyye'deki ekrâdı birleştirerek fikr-i bâtılınca bir Kürdistan hükûmeti veyahud mahtariyetle idare edilir bir Kürdistan kıtası teşkil etmek ve bi't-tabîî riyâseti de kendisine tevdi' olunmak gaye-i emeldir. Buraya geldikde ittihâd-ı anâsıra hâdim olmak üzere zât-ı devletlerinden almış olduğu talimât mücebince rüesâ-yı aşâyirîi celbeylemiş sûret-i zâhirde Meşrutiyet'in mehâsin u fevâidine ve ittihâd-ı anâsırın lüzum ve meâfiine dair vesâyâ icrâ etti ise de rüesâ-yı mezkûre ile müzâkerât-ı hafıyyesi anlaşılacakla beraber azimetinden sonra rüesâ efkârında husûle gelen tebeddülât bu müzâkerâtın bir maksad-ı hayra ma'tûf olmadığını göstermiş idi. Sıhhatini pek de tasdîk etmemek şartıyla İstanbul'da avdetini müteakib burada tevki' eylediği kendi akrabasından Şeyh Muhammed Efendi zade Şehabeddin ve Mecid Efendiler müşârunileyhden aldıkları talimat dairesinde hareket ederek bir fesat ikâ'ına çalışacakları ve nevâhi-i cedîde ve Savuçbulak'daki ekrâd-ı İraniyye'nin dahi kendilerine müzaheretde bulunacakları muhtelif menâbi'den tereşşuh edilmektedir..." BOA.DH.MUİ., Dosya 71, Vesika 68. Aktaran Ayhan Aydın: **a.g.t.**, s. 59

²⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 301

Cemiyetin giderek artan zararlı faaliyetleri karşısında Devlet, önce Bitlis Şubesi'ni (1909 Mayıs) daha sonra da genel merkezi ile diğer şubelerini 1909 yılı ortalarında kapatmıştır.²⁵⁰ Cemiyet tarafından zengin Kürt ailelerinin İstanbul, Fransa, İngiltere ve İsviçre'de okutulan çocuklarının oluşturduğu Kürt Entellicensia'sı; Avrupa ve Ortadoğu'da yürütülen Kürtçülük faaliyetlerinin temelini oluşturmuştur.²⁵¹

3.1.2.3. Hevi (Umut) Cemiyeti

1912 yılı başlarında Dr. Mehmed Şükrü Sekban'ın gayretleriyle Halkalı Ziraat Mektebi'nin doğulu öğrencileri tarafından kurulan Cemiyet,²⁵² 1913 yılından itibaren İstanbul'da Roj u Kurd (Kürd Güneşi) adlı bir dergi yayınlamaya başlamıştır. Üçüncü sayısından itibaren adı Hatavi Kürd olarak değiştirilen ve yazarları arasında Babanzâde İsmail Hakkı ile Dr. Abdullah Cevdet'in de bulunduğu dergi, zararlı neşriyatları nedeniyle kısa sürede kapatılmıştır.²⁵³

Hevi Cemiyeti Doğu Anadolu bölgesinde hızla teşkilatlanmış, Avrupa'da şubeleri açılan örgütün, yurt içinde ise başta Erzurum ve Bitlis olmak üzere pek çok yerde şubesi açılmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında faaliyetine ara veren cemiyetin mal varlığı ve arşivi Abdülaziz Baban'a bırakılmış; I. Dünya Savaşı sırasında Abdülaziz Baban'ın liderliğinde tekrar faaliyete geçen Cemiyet 1922 yılında kapatılmıştır.²⁵⁴

²⁵⁰ a.g.e., s. 368

²⁵¹ William Aegleton, a.g.e., s. 34; Vedat Şadillili, a.g.e., s. 153-154

²⁵² İsmail Gölbaş, **Kürdistan Teâli Cemiyeti**, Doz Yayınları, İstanbul, 1991, s. 64; Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler I**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 406

²⁵³ Hıdır Göktaş, a.g.e., s. 27; Vedat Şadillili, a.g.e., s. 156

²⁵⁴ Hıdır Göktaş, a.g.e., s. 27; Abdulhaluk Çay, a.g.e., s. 303

3.1.2.4. Gehandenî Cemiyeti

1913 yılı başlarında Hoy'da faaliyetlerine başlayan Gehandenî Cemiyeti, daha sonra Abdurrezzak Bedirhan başkanlığında “İrşad” adıyla teşkilatlanmış; kültür ve eğitim amaçlı bir örgütlenmeye giderek pek çok aşiret reisini kazanmıştır. Her ne kadar cemiyetin başlıca amacı Hoy bölgesinde okul açmak, gazete ve dergi çıkarmak gibi görünse de, 1911 yılı başlarında Abdurrezzak Bedirhan'ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da halkı silahlandırarak kıyama teşvik ettiği ve amacının bölgede otorite sağlamak olduğu²⁵⁵ anlaşılmaktadır.

Abdurrezzak Bedirhan'ın faaliyetleri sırasında en büyük yardımcısı Hoy'daki Rus konsolos muavini Çirkov olmuştur. Rusya'ya okutmak üzere öğrenci gönderen Abdurrezzak Bedirhan, Petersburg Bilimler Akademisi bünyesinde bir Kürt Dili ve Edebiyatı bölümünün açılmasına önayak olmuş; Rus alfabesini esas alarak bir Kürt alfabesi hazırlamaya çalışmış; ilk Kürt okulunun 22 Ekim 1913 tarihinde Hoy'da faaliyete geçmesini sağlamıştır. 1912 Ağustosunda İstanbul'da görevli olan Rus elçisi Girs raporlarında Cemiyet'i kastederek gizli bir organizasyon bulunduğunu ve yönetiminin ise Doğu bölgesinde olduğunu belirtmektedir.

Rus yanlısı politikasını siyasi alanda sürdürebilmek amacıyla da “İrşad” adlı gizli bir teşkilatlanmanın içine giren Abdurrezzak Bedirhan ve taraftarları, Doğu Anadolu'daki aşiretler üzerinde Rus propagandasının gittikçe artmasından da yararlanarak, Rus askerî yardımını sağlayıp bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacıyla Rusya'ya sınır bölgelerde faaliyetlerini arttırmışlardır. Bu gizli teşkilatın önde gelen liderlerinden olan Bitlisli Molla Selim, 1913 yılı içinde Ermeni komitelerinin temsilcileriyle sıkı ilişki içine girmiş; yine lider kadrosundan Hayreddin Berâzî ise Rus Konsolosluğu'na faaliyetleri hakkında bilgi vererek, “Komiteye yeterli desteğin

²⁵⁵ BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbataları, No: 152-78. Aktaran: Ayhan Aydın, **a.g.t.**, s. 61

sağlanması halinde, 15 gün içinde bir isyan hareketini organize edebilecekleri” vaadinde bulunmuştur.²⁵⁶ Bu olayda, Rusya’nın doğrudan yardım, teşvik ve tahrikleri olduğunu gösterir belgeler bulunmaktadır.

Vergi adı altında halktan zorla para toplayan ve silahlanan İrşad yanlıları; isyan hareketinin başlaması için 1913 ilkbaharını planlamış ve Siirt’in Şirvan ilçesi merkez olmak üzere bir Kürt devleti kurulmasını kararlaştırmıştır. Osmanlı Devleti bu ihaneti kısa zamanda tesbit etmiş ve irşad teşkilatı tamamen kaldırıldığı gibi lider kadrosundan Abdurrezzak Bedirhan ile Hayreddin Berâzî öldürülmüşlerdir.²⁵⁷

3.1.2.5. Molla Selim İsyanı

Batılı devletlerin Türk Hükûmeti’ne Doğu vilayetlerinde ıslahat yapılması ile ilgili baskıları, özellikle de Çarlık Rusyasının yayılmacı politikalarına Ermenileri alet etme çabaları, Hükûmetin doğu vilayetlerinde ıslahat için harekete geçmesine sebep olmuştur. 8 Şubat 1914 tarihinde yapılan anlaşma “ıslahat” ile ilgili olmakla birlikte, Rusya için bu bölgeyi işgal etmekte önemli bir adım olarak kabul edilmiş; Ermenilere paralel olarak bölgede bir isyan için Rusya’dan yardım talebinde bulunan İrşad mensuplarından Bitlisli Molla Selim; Rus ve Ermeni desteği sağlayarak isyan çıkarmıştır.²⁵⁸

Yöre halkı ile memurlar arasında yaşanan sürtüşmelerin; Balkan Savaşı’nın ardından artırılan ağnâm vergisinin bölge halkı üzerinde bir hoşnutsuzluk yaratmasından kaynaklandığı düşünülmekle²⁵⁹ birlikte; bölgede “Şeriflik” iddiasıyla dinî mahiyetli bir ayaklanmanın hazırlanmakta olduğu da bilinmektedir. Her ne kadar Molla Şerif, Bitlis Valisince ayaklanma

²⁵⁶ Celile Celil, **a.g.e.**, s. 202-203

²⁵⁷ Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 303-305; Naci Kutlay, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Beybun Yayınları, Ankara, 1992, s. 47-48;

²⁵⁸ Vedat Şadillili, **a.g.e.**, 33-34; Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 28-29

²⁵⁹ Celile Celil, **a.g.e.**, s. 204, Naci Kutlay, **a.g.e.**, s. 161.

öncesinde tutuklanmış olsa da 23 Şubat 1914 tarihinde taraftarlarınca jandarmanın elinden kurtarılmıştır. Bu olay isyan hareketinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.²⁶⁰

Önceki yıllarda Ermeni komiteleri ile temasta olan ve Ermenilerin desteğini temin eden Molla Selim, isyanın elebaşı görünümündeyken; isyanın arka plandaki lideri Hızanlı Şeyh Seyid Ali de Ermeni komitecilerle anlaşma yapmıştır. Molla Selim, 1913 yılında Şeyh Seyid Ali adına harekete geçmiş; Muş yakınlarındaki Surp Garabet adlı Ermeni manastırında Taşnak liderlerinden Vartan Vartabet ile ortak hareket etme konusunda anlaşmıştır.²⁶¹

Celile Celil, Molla Selim'in bir mektupla İstanbul'daki Ermeni Patriğine müracaat ettiğini; "İsyanın sadece Jön Türklere karşı olduğunu" ileri sürerek, Ermenileri kendileri ile birlikte hareket etmeye çağırdığını; buna karşılık pek çok Ermeni'nin isyancılarla birleştiğini vurgulamaktadır. Diğer yandan, Abdulhaluk Çay ise isyanın gerçek lideri konumundaki Yusuf Kâmil Bedirhan'ın bölgeye gelişine kadar Humaç'ta hazırlıklarını yürüten Molla Selim'e kısa zamanda Ermenilerin silah, mühimmat ve militan vermek suretiyle isyana fiilen katıldıklarını kaydetmektedir.²⁶²

Bin kadar âsi ile 1-2 Nisan 1914 tarihinde Bitlis'e saldıran Molla Selim ve yandaşları ağır kayıplar vererek gerilemek zorunda kalmışlardır. Ancak, isyan diğer bölgelere yayılma eğilimi göstermiş; özellikle bölgenin nüfuzlu din adamlarından Şeyh Şahabettin ile Şeyh Seyid Ali'nin isyanı desteklemeleri üzerine hükûmet harekete geçmiştir.

²⁶⁰ Celile Celil, **a.g.e.**, s. 204-205

²⁶¹ Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Bir Rus Komplosu: Şeyh Selim Ayaklanması", **Türk Kültürü**, Sayı: 350, Haziran 1992, s.363

²⁶² Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 305

Bitlis saldırısında yenik düşen Molla Selim üç arkadaşı ile birlikte Rus Konsolosluğu'na sığınmış, Divan-ı Harb-i Örfî'de yargılanarak gıyâben idama mahkûm edilmişlerdir. Bir süre sonra Rus Konsolosluğu'ndan teslim alınan eylemciler, idam edilmişlerdir.²⁶³ Bu isyanın arkasında, doğrudan yardım, teşvik ve tahrikleri olan Rusya'nın bulunduğu dair belgeler bulunmaktadır.²⁶⁴

Molla Selim İsyanı, Çarlık Rusya'sının Türkiye üzerindeki emelleri doğrultusunda planlanarak desteklenmiştir. İsyân hareketi, Rusya'nın Kürtçü örgütler üzerindeki tesirini göstermektedir. Diğer yandan görüldüğü gibi isyan, bölgedeki Ermeni komitelerinden, İstanbul'daki Ermeni Patriği'ne kadar Ermeniler tarafından desteklenmiştir.

3.1.3. Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemi Hareketleri

Fransız ihtilâlinin ortaya çıkardığı yeni fikirler, devletleri olduğu kadar bu devletlerin içinde yaşayan milletlerin davranışlarını da etkilemiştir.

Bruinessen'e göre, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Rus konsoloslu Nikitin, bölgedeki aşiret reislerini Türk Devleti'ne karşı eyleme teşvik etmiş, bunlardan bir kısmını Rusya'ya götürerek Türkiye aleyhinde yetiştirilmelerine yardımcı olmuştur. Ancak, savaşın başlaması ile birlikte Osmanlı Sultanı'nın, "Cihad" çağrısında bulunması üzerine, aşiret reisleri Rusların tüm yardım vaadlerini kayıtsız şartsız reddetmiş ve Türk Devleti'nin hizmetinde düşmana karşı savaşmışlardır.

²⁶³ Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 305-306; Ayrıca bkz. Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, sf, 28-29, Vedat Sadıllılı, **a.g.e.**, s., 47-48

²⁶⁴ Bedirhanlılardan Rusya'da firari bulunan Abdurrezzak'ın isyanın lideri konumunda bulunan Molla Selim'e gönderdiği "... Bölge halkına silah dağıtılacağı ve mevcut hükûmetin tanınmayarak isyana büyük bir katılım sağlanması isteği"ni belirtir mektup için Bkz. BOA.BEO. (S), 20/5, No:321161, Aktaran: Veli Fatih Güven **Türkiye'de Siyasi Kürtlçülük Hareketleri**, HÜ. Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, Haziran 1999, s. 63, Ayrıca, BOA.BEO.(S), 20/5, No: 321065 Aktaran: Ayhan Aydın, **a.g.t.**, s. 69

Robert Olson, İstanbul'da bulunan Kürtçü unsurların Birinci Dünya Savaşı sırasında, İttihat ve Terakki yönetimine karşı İtilaf ve Hürriyet Fırkası içerisinde 150 kişilik bir grup oluşturarak Kürtçülük faaliyetlerine destek verdiklerini belirtmektedir.²⁶⁵

Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesinin ardından Mondros Mütarekesi imzalanmıştır (30 Ekim 1918). Mütarekenin birinci maddesiyle, Çanakkale ve İstanbul boğazlarının İtilaf Devletlerince işgali kabul edilmiş; yedinci maddesiyle de İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik mevki işgal hakkına sahip olmuşlardır.

İttifak Devletleri'yle yapılacak barış anlaşmalarının hazırlanmasına yönelik 18 Ocak 1919 tarihli Paris Barış Konferansı'nda, İngiltere ve Fransa, Amerika'nın yalnızlık politikasına dönmesinden de yararlanarak, barış şartlarını belirlemeye çalışmışlardır. Kararların İngiltere ve Fransa'nın çıkarları doğrultusunda alındığı Konferans çalışmalarında Willson İlkeleri dikkate alınmamıştır.

Musul'u Fransa'ya bırakan Sykes-Picot Anlaşması (1916)'ndan memnun olmayan İngiltere Başbakanı Llyod George; anlaşmada iki değişiklik yapılarak bu durumun düzeltilmesini istemiştir. Bunlardan ilki, Musul'un İngiliz bölgesinde tutulması, ikincisi ise Filistin'in sınır ve statüsünün yeniden tespit edilmesidir. İngilizler, Ruhr Havzası, Suriye ve Kilikya gibi Fransız isteklerine karşı, Musul ve Filistin'deki değişik statüyü öne sürmüştü; Fransa da bu değişiklikleri Musul petrollerinden hisse almaları şartıyla kabul etmiştir (15 Şubat 1919).

12 Ocak 1919'da Paris'te toplanan Paris Barış Konferansı'na Şerif Paşa Osmanlı Devleti Heyet Başkanı olarak katılmış olmasına rağmen;

²⁶⁵ Robert Olson, **a.g.e.**, s., 40.

Konferans'ta, "Kürt Halkının Talepleri Üzerine Notlar" başlığı altında bazı istekler dile getirerek, Wilson Prensipleri çerçevesinde bir Kürt Devleti kurulması talebinde bulunmuştur.²⁶⁶ Paris Barış Konferansı'nın 30 Ocak 1919 tarihli toplantısında Türkiye'den ayrılacak topraklar üzerinde kurulması düşünülen "Kürdistan" gündeme alınmıştır.²⁶⁷

20 Kasım 1919 tarihinde Ermeniler adına Bogos Nubar Paşa ile "Kürt-Ermeni Antlaşması"nı imzalaması nedeniyle Said Nursî gibi kişilerce çok ciddi şekilde eleştirilen²⁶⁸ Şerif Paşa; Konferansta önce, Osmanlı temsilciliği görevini; ardından da "Kürt Temsilcisi" sıfatını terk etmek zorunda kalmıştır.

Tepkilere sebep olan ve Kürt-Ermeni anlaşması ile ilgili Paris Barış Konferansı'na sunulan muhtırada;

"Ermeni ve Kürt ulusların yetkili delegeleri olan bizler yüksek ırka mensub, çıkarları ortak ve gayr-ı resmi hükûmetleri kendilerine bunca zulüm etmiş bulunan Türklerin boyunduruğundan tamamen kurutularak ve bağımsızlıklarından başka bir gaye ve maksad takip etmeyen iki milletin emellerini Barış Antlaşması'na sunmakla onur duyarız. Ulusların kendi

²⁶⁶ Şerif Paşa, **Bir Muhalifin Anıları-İttihat ve Terakki'ye Muhalafet**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s. 13; Mim Kemal Öke, **İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in faaliyetleri (1919)**, TKAE Yayınları, Ankara, 1988, s. 76

²⁶⁷ Ermeniler üzerinde o güne kadar etkin olan Rus propagandası sebebiyle İngilizler bilhassa Kürtçülerin isteklerine ilgi gösteriyor, Lloyd George da bu istekleri hararetle destekliyordu. Daha sonra kendini "Kürt Heyeti Başkanı" olarak nitelendirecek olan Şerif Paşa'nın Konferans'ta verdiği muhtırada Diyarbakır, Harput, Bitlis, Musul ve Urfa sancaklarının birleştirilmesi ve bu topraklar üzerinde bir Kürt Devletinin kurulması istenmekteydi.

²⁶⁸ Şerif Paşa'nın Ermeni temsilcisi Bogos Nubar paşa ile Osmanlı Devleti dışında bir devletin mandaterliğinde bir Ermenistan ile Kürdistan kurulması konusunda anlaşması, Meclis-i Mebusan'da şiddetli tepkilere neden olmuş, aşiretler ise hain olarak nitelendirdikleri Şerif Paşa'yı protesto telgraflarının yanında Türk Devletine bağlılık telgrafları göndermişlerdir. Benzer protesto telgrafları, Dersim, Keçeli ve Eleşkirt aşiretlerinden de gelmiştir. Ayrıca, ABD Başkanı Wilson'a, Cizre'deki 16 aşiret reisi Türk Devleti'nin yönetiminden başka bir yönetim altında yaşamalarının mümkün olmadığını bildiren telgraflar göndermişlerdir. Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı**, Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s. 33; Hayri Başbuğ, **Kürttürkleri ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri**, TKAE Yayınları, Ankara, 1984, s. 34-39; Mim Kemal Öke, **a.g.e.**, s. 68-72; E.Kuran, **agm**, s. 170; Aşiret reislerinin telgrafları için bkz. Hâkimiyet-i Milliye, "Aşairin Vatanperverliği", Sayı 9, Ankara, 16 Şubat 1336, s.3; Aktaran: Veli Fatih Güven, **a.g.t.**, s. 75

*kaderlerini kendilerinin tayin etmeleri konusundaki ilkesine dayanarak büyük devletlerden birisinin koruması altında bağımsız bir Ermenistan ve bir Kürt devletinin kurulmasını ...” ifadeleri yer almaktadır.*²⁶⁹

İtilaf Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'na uygulanacak barış koşullarının esaslarını 24 Nisan 1920'de San Remo Anlaşması'yla belirlemişlerdir. Diğer yandan, 18 Nisan 1920'de San Remo Yüksek Barış Konseyi Toplantısında Kürt konusunun görüşülmesi; İngiltere ve Fransa tarafından, Paris ve Londra Konferanslarında Kürdistan şeklinde adlandırılan bölgeyi Türkiye'den ayrı bir otonom idare haline getirmek için çözüm aranması; ve Lloyd George'un, Kürtler dahil *“Türk İmparatorluğundan Türk olmayan unsurların, yaşadığı tüm bölgelerin ayrılması”*nın amaçlandığını açıklaması ile başlayan süreç Osmanlı İmparatorluğu'nu tarih sahnesinden silmeyi gaye edinen “Sevr Anlaşması” 10 Ağustos 1920'de İstanbul Hükûmetine dikte ettirilmesiyle noktalanmıştır.²⁷⁰

Nitekim, 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'nın ilgili maddeleri de bu istekler doğrultusunda hazırlanarak; Osmanlı Hükûmeti'ne imzalatılmıştır. Sevr gereğince “Kürdistan Meselesi”ne Anlaşma'nın 62, 63 ve 64. maddelerinde yer verilmiştir. Anlaşmanın 64 üncü maddesinde

“...Kürt halkı, yani bu bölgede bulunan halk çoğunluğu, Türkiye'den ayrılarak muhtariyetlerini ilan etmek arzusunu izhar ederse ve Cemiyet-i Akvâm'a müracaat ederse ve şayet Cemiyet-i Akvâm'da bu halkın istiklâl arzusunu gerçekleştirebilecek kapasitede bulundukları kanaati ortaya çıkarsa ve bunun yerine getirilmesini tavsiye ederse, Türkiye bu tavsiyeyi aynen

²⁶⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Mumcu, **a.g.e.**, s. 13-14

²⁷⁰ Anadolu'da başlayan Milli Mücadele Hareketinin karşısında uygulama alanı bulamayan bu anlaşmanın en önemli noktaları; Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan ile onun güneyinde özerk bir Kürdistan Devleti Kurulması ve Güneydoğu Anadolu bölgesi ve Suriye'yi Fransa, Irak ve Filistin'i de İngilterenin alacak olmasıdır.

*uygulamaya ve bölgedeki bütün haklarından vazgeçmeyi ve kendisini buna göre ayarlamayı şimdiden taahhüd eder.*²⁷¹

ifadesine yer verilmiştir. Bu anlaşmada bahsedilen bir “Kürt Devleti” değil, Kürdistan” adında bir bölgedir. Bu bölgenin %90’ı yine anılan Anlaşma metni gereğince Ermenilere emanet edilmiş; bu yolla Kürtler ve Ermeniler aynı topraklar üzerinde bir birliktelik içine konulmaya çalışılmıştır. Ancak, Sevr Antlaşması Milli Mücadele Hükûmeti tarafından imzalanmamış ve yürürlüğe girmemiştir. Diğer yandan, aşağıda istisnaları görülmekle birlikte bölge insanları bu oyunlara gelmemiş; Milli Mücadele dönemi boyunca, düşmanlara karşı mücadele etmişlerdir.

3.1.3.1. Kürt Teâli Cemiyeti

Hevi Cemiyeti’nin Diyarbakır’daki taraftarları 17 Aralık 1918’de Kürt Teâli Cemiyeti (Kürdistan Yükselme Derneği) adında bir Kürtçü örgütün kuruluşunu gerçekleştirmişlerdir.²⁷² Kurucuları arasında Seyyid Abdulkadir, Hüseyin Şükrü (Baban), Dr. Mehmed Şükrü (Sekban), Babanzade Hikmet, Kamran Ali Bedirhan, Berzencizâde Abdülvahid, Babanzâde Mustafa Zihni Paşa (Eski Hicaz Valisi), Bedirhanzâde Murat Remzi (eski belediye başmüfettişi) Bedirhanzâde Mehmed Ali, Bedirhanzâde Hasan Remzi, Babanzâde Hikmet, Bedirhanzâde Bedirhan, Hüseyin Hüsnü (Dersim Aşiretlerinden) gibi isimlerin yer aldığı²⁷³ örgüt; Osmanlı Anayasasına ve Osmanlılık idealine bağlı bir hayır cemiyeti şeklinde kurulmuş; ancak, bölgede bir Kürt oluşumu için faaliyet göstermiştir.²⁷⁴ Cemiyet, İngilizlerin

²⁷¹ Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C.I, AÜ. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953, s. 551-552

²⁷² Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s. 186-187; İsmail Göldaş, **a.g.e.**, s. 12

²⁷³ Uğur Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925**, Tekin Yayınları, İstanbul, 1994, s.183-184; Abdulhalûk Çay, **a.g.e.**, s. 375-376

²⁷⁴ Ayrılıkçı yönünü Wilson ilkelerinin Kürtlere de uygulanmasını isteyerek ortaya koyan Cemiyet’in Erzurum, Diyarbakır, Van, Bitlis, Malatya, Elazığ ve Muş’ta birer şubesi açılmıştır. Cemiyetin ilk çalışması, İstanbul’da bulunan İngiliz, Amerikan ve Fransız komiserlerini ziyaret etmek olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hıdır Göktaş, **Türkiye Cumhuriyetinde İsyanlar**, s. 31

egemenliğinde bir Kürt oluşumuna gitme niyetini mühründe “Kürt Teâli Cemiyeti” ifadesi yanında Fransızca olarak “Autonomie du Kurdistan” sözcüğünü kullanarak;²⁷⁵ ortaya koymuştur.

Milli Mücadele’ye muhalif cephede yer alan başta Hürriyet ve İtilaf Fırkası olmak üzere İngiliz Muhibleri Cemiyeti gibi kuruluşlarla sıkı bir işbirliği içinde bulunan Örgüt, Şeyh Seyyid Abdülkadir’in başkanlığında bir komite oluşturarak Ocak 1919’da İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiserliği’ne başvurmuş; Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Mezopotamya ve Güneybatı İran’da bir Kürdistan kurulması için destek talep etmiştir. ABD Cumhurbaşkanı Willson’un ilkelerine dayalı Kürt isteklerini kapsayan 2.1.1919 tarihli bir muhtıra bu komite tarafından İngiliz Yüksek Komiserliği ile İstanbul’daki Düvel-i İ’tilâfiyye’nin temsilcilerine verilmiştir.

İngiltere’nin desteğinde bir Kürt devleti kurmayı amaç edinen Kürt Teâli Cemiyeti, Müdafaa-i Hukuk hareketi karşısında bozguna uğrayarak parçalanmıştır.

3.1.3.2. Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti

Kürt Teâli Cemiyeti’nin bölünmesi sonucu Mondros Mütarekesi ortamından yararlanılarak ve İngilizlerin yardımı ile Diyarbakır ve İstanbul’da Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti kurulmuş; kırmızı, sarı, beyaz ve yeşil renklerden oluşan sözde ilk Kürt bayrağı da bu Cemiyet tarafından belirlenmiştir.²⁷⁶

1920 yılının Mayıs ayı içinde kurulan ve kurucuları arasında Dr. Abdullah Cevdet, Celâdet Bedirhan, Emin Ali Bedirhan, Babanzâde Şükrü, Babanzâde Fuad, Babanzâde Hikmet, Dr. Mehmed Şükrü Sekban gibi

²⁷⁵ Cevat Dursunoğlu, **Milli Mücadelede Erzurum**, Ankara, 1946, s.,18.

²⁷⁶ Bkz. İsmail Göldaş, **a.g.e.**, s. 192-193

isimlerin²⁷⁷ bulunduğu Cemiyet; siyasi mantığından ve içinde barındırdığı bağımsızlık yanlısı Kürtçü kadrolardan dolayı Osmanlı Hükûmeti'nin, Mustafa Kemâl Paşa'nın ve Ankara Hükûmeti'nin şiddetli tepkisiyle karşılaşmıştır.²⁷⁸ İstanbul'da amaçlarını gerçekleştiremeyeceğini anlayarak Güneydoğu Anadolu'ya yönelen Cemiyet, gerek burada gerekse Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk ve Milli Mücadele hareketi karşısında tutunamamış ve ortadan kalkmıştır.

3.1.3.3. Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti

Kürt Teâli Cemiyeti'ne bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren derneklerden biri de 1919 yılı başlarında kurulan Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti'dir. Kurucuları arasında Bedirhanzâde Emin Ali, Dr. Abdullah Cevdet, Bedirhanzâde Midhat, Erzurum Mebusu Seyfullah, Hakkâri Mebusu Tahâ Efendi, Bedirhanzâde Kamil Bey, Bedirhanzâde Abdurrahman gibi isimlerin²⁷⁹ bulunduğu Cemiyet, görünüşte Kürt yayın ve eğitim alanında çalışmalar yapabilmek için kurulmuştur. Cemiyet, ayrı bir Kürt ırkı, Kürt dili, Kürt tarihi yaratma faaliyetlerine girişmişse de Mem u Zîn adlı eserin basımından öte gidememiştir.

1. Dünya Savaşı döneminde bu derneklerin dışında Kürt Kadınları Teâli Cemiyeti, Kürt Talebe Hevi Cemiyeti, Kürt Kulübü,²⁸⁰ Kürt Milliyet

²⁷⁷ a.g.e., s. 196-197

²⁷⁸ a.g.e., s. 202-203

²⁷⁹ a.g.e., s. 248; Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 214-215

²⁸⁰ Kürt Teâli Cemiyetine halkın ilgi göstermemesi üzerine 1919 yılında Diyarbakır'da kurulan Kürt Kulübü adlı örgütün yöneticileri, İngiliz himayesinde özerk bir Kürdistan kurulmasını istemişler, bunun için İngiliz ajanı Noel ile temas kurmuş ve onun vasıtasıyla temin ettikleri çok miktardaki yabancı paraları yine Noel'in direktifleri doğrultusunda çeşitli aşiretlere vermişler ve bunları Devlete karşı kışkırtmaya çalışmışlardır. Bu tip çalışmalarla bölge insanının milli birlik duygusu yok edilerek, gençlere Kürtçülük fikri empoze edilmiştir. Atatürk'ün 15 Haziran 1919'da Diyarbakır Valiliğine gönderdiği yazıda, Kürt Kulübü'nün faaliyetlerinin engellemesine yönelik alınan kararların yerinde olduğu ifade edilmiş, bunun üzerine Kulüp kapatılmıştır. Bu olaylar dönemin hassasiyetini ve İtilaf devletlerinin ülke insanı üzerinde oynadığı büyük oyunları göstermesi açısından son derece dikkat çekicidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulhaluk Çay, a.g.e., s.309; Hıdır Göktaş, a.g.e., s. 33-35; Mazhar Müfit

Fırkası, Kürt Milli Fırkası, Kürt Hoybun Cemiyeti gibi Kürtçü siyasi teşekküller kurulmuştur. Her birinin güttüğü ortak politika; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki derebeylerin, ağaların, şeyhlerin desteğinin sağlanmaya çalışılması; bunun için, bölgenin ekonomik ve sosyal yönden geri kalmışlığının istismar edilmesi olmuştur.

1921 ve 1922 yılı başlarında Türk Milli Hareketinin işgalciler karşısındaki başarıları ve Sevr Anlaşması'nın 62 nci maddesindeki Kürdistan kurulması isteğine desteğin azalmasıyla yerel bir Kürt devletinin kurulması fikri küçük bir zümrenin dışında kabul görmemeye başlamıştır.²⁸¹

“Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri”nin kurulması çalışmaları, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesiyle birlikte hız kazanmıştır. Mustafa Kemal ve arkadaşları Kürt Teâli Cemiyeti'nin zararlı faaliyetlerini engellemek için aşiret reisleri ile görüşmelerde bulunmuşlar,²⁸² bu görüşmeler neticesinde, bölgedeki aşiretler M. Kemal Paşa'nın yanında yer alarak Milli Mücadele hareketine destek vermişlerdir.²⁸³ Kürt Teâli Cemiyeti gibi diğer bütün dernekler de Müdafaa-i Hukuk ve Milli Mücadele hareketi karşısında tutunamayarak ortadan kalkmışlardır.

3.2. Milli Mücadele Dönemi

1. Dünya Savaşı yenilgisinin ardından Mondros Mütarekesi imzalanmış; Mütareke'nin 7. maddesine dayanılarak Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları İtilaf Devletleri'nce işgal edilmeye başlanmıştır.

Kansu, **Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber** C.1, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 255-258, 286

²⁸¹ Martin Van Bruinnessen, **Türkiye'de Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri ve Gelişimi**, Berlin, Mukayeseli Sosyal Bilimler Enstitüsü B.V.S.P.OB.1125.D.1000 Berlin 30. Aktaran: Veli Fatih Güven, **a.g.t.**, s. 76

²⁸² M.Kemal Atatürk, **Nutuk** C. III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1970, s. 937-940, Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s. 200-201

²⁸³ Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926**, TKAE Yayınları, Ankara, 1992, s. 116

Bu gelişmelerin neticesinde; “sınırları belli ülke milliyetçiliği” ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, Milli Mücadele dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yılları, milliyetçilik inancının somut bir vatan anlayışı ile bütünleştiği bir süreç olmuştur.

19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkan Mustafa Kemal Paşa’nın Amasya’da yaptığı toplantılar neticesinde “Amasya Tamimi” olarak bilinen genelge ilan edilirken 1919’un Temmuz ve Eylül aylarında Erzurum ve Sivas Kongreleri yapılmış; manda ve himayenin asla kabul edilemeyeceği, milli sınırlar içinde vatanın bir bütün olduğu, yabancı işgal ve müdahalesine karşı Osmanlı Hükûmeti’nin dağılması halinde, milletin hep birlikte direneceği yönünde kararlar alınmıştır. Heyet-i Temsiliye üyelerince hazırlanan Misâk-ı Millî; önce Son Osmanlı Meclis-i Mebûsan’ınca 28 Ocak 1920’de, ardından da 23 Nisan 1920’de Ankara’da kurulan Büyük Millet Meclisi’nce aynen kabul edilmiştir. Misâk-ı Millî’nin ilk maddesi şu şekildedir:

“Osmanlı Devleti’nin 30 Ekim 1918 tarihli mütarekenin yapıldığı esnada düşman ordularının işgali altında kalan Arap çoğunluğunun bulunduğu kısımlarının kaderi halkların özgürce verecekleri oylara göre belirlenmek gerekeceğinden, sözü edilen mütareke hattı “içinde ve dışında” dini, soyu, istekleri bir olan ve birbirlerine karşılıklı saygı ve fedâkarlık duyguları taşıyan; sosyal haklarıyla çevre şartlarına uymuş bulunan Osmanlı-İslâm çoğunluğunun oturduğu bölgelerin tamamı fiilen, hükmen ve hiç bir sebeple ayrılık kabul etmez bir bütündür.”

Kürtçülük faaliyetleri, özellikle İngiltere’nin Musul ve çevresini işgal etmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde, bölgede Ermeni ve Kürt oluşumun gerçekleşme şanslarının birbirleri ile bağlantılı olduğu ön kabulüyle, Musul’dan Van gölüne kadar uzanacak bir Kürt oluşumu gerçekleştirilebileceği kanaati bu çevrelerde hâkim olmuştur. Bu ortam, siyasi dernekler ile partileri olduğu kadar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun

aşiret liderlerini de harekete geçirmiştir. Geçen süreç içinde önce Ermeni ve Arap projeleriyle çatışan Kürdistan konusu, milletlerarası platforma taşınmış ve petrolle bütünleşmiştir.

Bu dönemde, bir yandan Milli Mücadele hareketi sabote edilmeye çalışılırken; bir yandan da Elazığ Valisi Ali Galib'in, Bedirhanlardan Celâde ve Kamuran Ali kardeşlerin ve İngiliz ajanı Noel'in çalışmaları ile Kürtçülük faaliyetleri sürdürülmeye çalışılmıştır. Diğer yandan, İtilaf Devletlerinin desteğine dayanan Kürtçü örgütlerin faaliyetleri ile Anadolu'da meydana gelen Ali Batı, Cemil Çeto, Milli Aşireti ve Koçgiri olayları da bu hareketleri desteklemiştir.²⁸⁴

3.2.1. Ali Batı İsyanı

Midyat'ın güneyindeki aşiretlerden birinin reisi olan Ali Batı, Güneydoğu Anadolu'da İngilizlerin teşvik ve yardımlarıyla bir Kürt devleti kurmayı amaçlamış, bu maksatla, mütareke döneminde ortaya çıkan karışıklıktan da faydalanarak Cizre, Nusaybin, Savur ve Mardin havalisine hâkim olmaya çalışmıştır.²⁸⁵

Emrindeki birkaç yüz silahlı ile 11 Mayıs 1919'da Nusaybin'e gelen Ali Batı; hapisanedeki mahkûmları serbest bırakmış, halktan para ve asker toplamaya başlamıştır. 5 inci Tümen Komutanlığının emriyle bir kuvvet Nusaybin'e sevk edilmiş, alınan tedbirleri duyan Ali Batı Nusaybin'i terk ederek dağlık bölgeye çekilmiştir. Yüzbaşı Yusuf Ziya komutasındaki kuvvetlerle Ali Batı taraftarları arasında yapılan müsademedede asilerin çoğu öldürülmüş, Nusaybin bölgesinde barınamayacağını anlayan Ali Batı Midyat'ın güneyine çekilmiştir. 5 inci Tümen Komutanı Midyat'da bir

²⁸⁴Mazhar Müfit Kansu, **a.g.e.**, s. 47; Robert Olson, **a.g.e.**, s.51-53, **Türk İstiklal Harbi**, Türk İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, C. VI T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Harp Dairesi Başkanlığı Resmi Yayınları Seri No:1 Ankara, s. 40-42-178-181

²⁸⁵ **Türk İstiklal Harbi**, s.23

beyannâme yayınlarak “*Hükûmetin yalnız Ali Batı’yı takip ettiğini, köylülerin ve aşiretlerin bu şakîye yardımda bulunmamak şartıyla serbest olduğunu*” ilan etmiş; Ali Batı, 18 Ağustos 1919 tarihinde Medah mevkiinde basılarak öldürülmüştür.²⁸⁶

Ali Batı olayında her ne kadar dini etki görülse de olayın asıl nedeni İngilizlerin bölgede kaos çıkarmak suretiyle Milli Mücadelenin başarısızlığa uğramasını sağlama istekleri²⁸⁷ olmuştur.

3.2.2. Cemil Çeto Olayı

Bu dönemde, meydana gelen bir başka vaka ise, Bitlis’te Cemil Çeto tarafından başlatılan olaydır.

Garzan’da Bahtiyar (Pencinar) Aşiret reisi olan Cemil Çeto, Kardeşi Beşşar Çeto ile birlikte Milli Mücadele’nin sürdüğü bir dönemde İngiliz ve Fransızlar’ın faaliyetlerinden cesaret alarak bölgede bir etkinlik kurmak istemiştir.²⁸⁸ Cemil Çeto; Raçkotan Aşireti Reisi’ne yazdığı bir mektupta “*Hükûmet ve cihet-i askeriyyeyi ortadan kaldırmak için Garzan’da bütün aşiretler birleştik. Yalnız siz kaldınız, şayet siz bu ittifaka dahil olmazsanız pişman ve perişan olacaksınız.*” demiştir. Raçkotan aşireti reisi Sabri ise cevabında “*Ecdadım şimdiye kadar hep hükûmetin sayesinde yaşadı ve reislik yaptı. Ben de ecdadımın eserine uyacağım. Binaenaleyh hükûmetten başka bir kuvvete boyun eğmem ve beni hiç bir kuvvet tehdit edemez.*”²⁸⁹ diyerek yabancı devletlerin oyununa gelmeyeceğini vurgulamıştır.

1920 yılının Mayıs ayında Haydaran Aşireti Reisi Hüseyin Paşa, Cemil Çeto’yu ziyaret etmiş ve İstanbul’daki Kürt Teâli Cemiyeti’nin yayınladığı

²⁸⁶ a.g.e., s.24-25

²⁸⁷ İbrahim Ethem Gürsel, **Kürtçülük Gerçeği**, Kömen Yayınları, Ankara, 1977, s. 241

²⁸⁸ **Türk İstiklal Harbi**, s.135-136

²⁸⁹ a.g.e., s.135-136

beyannameleri vererek dağıtımını sağlamıştır. Bu beyannamelerde *“Paris’deki murahhasımız Şerif Paşa’nın bize bildirdiği vechile sulh konferansı Kürtlerin mukadderatı hakkında kat’i karar vermiştir. Kürdistan müstakil olacaktır. İngiliz ve Fransızlar yakında Mustafa Kemal Paşa Hükûmeti’ni bertaraf edeceklerdir. Sizlere başarı haberi tayyarelerle atılacak beyannamelerle bildirilecektir. Siz o zaman silaha sarılarak harekete geçeceksiniz, bunun için şimdiden hazırlanmanız”*²⁹⁰ şeklinde yer alan ifade, İngiltere ve Fransa’nın dönemin Kürtçü hareketleri üzerinde ne denli etkili ve yönlendirici olduğunun ciddi bir göstergesidir.

300 kadar silahlı adamıyla Kuva-i Milliye aleyhine harekete geçen Cemil Çeto ve adamları, Garzan bölgesini denetimi altına almışlarsa da 2 nci Tümenine bağlı 1 inci Tabur tarafından kısa zamanda dağıtılmışlardır. Cemil Çeto ise teslim olmak zorunda kalmıştır.²⁹¹

3.2.3. Milli Aşireti İsyanı

Musul meselesini lehlerine halletmek için Türkleri bölgeden uzak tutmayı ve başka problemlerle meşgul etmeyi düşünen İngilizler, 1919 yılı ortalarında Milli Aşireti’ne el atmışlar,²⁹² bölge aşiretlerini teşvik ve tahrik ederek, onlara maddi yardımda bulunmuşlardır.²⁹³ İngiliz ve Fransızlar’ın bölgede yaptıkları menfi propagandalar, Urfa ve civarındaki aşiretlerin müstakil bir Kürdistan fikri etrafında birleşmelerine sebep olmuştur. Bu maksatla güneydeki düşmanlarla gizli temas kuran Milli aşiretinin ileri

²⁹⁰ a.g.e., s.136

²⁹¹ a.g.e., s.180-181; Suat İlhan, **8’inci Kolordu Bölgesindeki İsyanlar**, Harp Akademisi Yayınları, İstanbul, 1971, s. 31

²⁹² Dahiliye Nezâreti’nden Sadâret’e gönderilen 31 Ağustos 1919 tarihli bir belgede şunlar yazmaktadır: “... Süleymaniye İngiliz Hâkim-i Siyâsî’nin Deyrik’den Diyarbakir’e gelerek Viranşehir’e geçtiği ve Urfa’dan gelen İngiliz yüzbaşısının Viranşehir’i ziyaret etmesine nazarın İngilizlerin Milli Aşireti’ni elde etmek üzere mütemâdiyen ve musırrâne tahrikatdan hâli kalmadıkları Diyarbakir vilayetinden bildirilmekle berâ-yı malûmat arz olundu. Fî 31 Ağustos 1335” BOA.DH.KMS (Dahiliye Kalem-i Mahsus Müdüriyeti) 53-1/19, Aktaran: Ayhan Aydın, a.g.t., s. 98

²⁹³ Suat İlhan, a.g.e., s. 48

gelenleri; Siirt'ten Tunceli ve çevresine kadar olan bölgeyi idareleri altına almaya kalkmışlardır. 13 üncü Kolorduya bağlı 5 inci Tümen, millî kuvvetlerin de katılımıyla, 18 Haziran 1920'de isyancılarla karşılaşmış; buna mukabil güneye kaçan isyancılar düşmandan yardım alarak Viranşehir'i işgal etmişlerdir. Asiler haberleşme hatlarını keserek, millî birliklerin irtibatını ve millî kuvvetleri destekleyen aşiretlerin yardımını engellemek isteseler de millî birlikler ile bunlara taraftar aşiretlerin ortak hareketi sonucu mağlup edilmişlerdir. Bir kısım eylemci teslim olurken, bir kısmı da 7-8 Eylül 1920 gecesi Suriye'ye kaçmıştır.²⁹⁴

3.2.4. Koçgiri İsyanı

Koçgiri Aşireti Sivas'tan Erzincan'a kadar uzanan bölgede Koçhisar, Zara, İmranlı, Suşehri, Refahiye, Kangal, Kemah, Divriği, Ovacık, Kuruçay kazalarıyla, Hama, Zımara bucakları ve bunları çevreleyen 135 köyde yaşayan Alevî inançlı bir aşirettir.²⁹⁵ Bu aşiretin mensupları, 7 ve 8 inci yüzyılda Horasan'dan gelen Ahmet Yesevî ve Malatya civarına yerleşen Türkmen ailelerin torunlarıdır.²⁹⁶ Ancak, bölgede yüzyıllardır meydana gelen sosyal, siyasi ve idari değişiklikler ile bölgenin feodal güçleri tarafından askerlik ve vergi konularına gösterilen tepkiler neticesinde ortaya çıkan olaylar, Türkmenleri olumsuz yönde etkileyerek asıllarını gizlemeye yöneltince; onlar da diğer bazı aşiretler gibi Devlete düşman edilmeye çalışılmışlardır.²⁹⁷

Sivas bölgesindeki Koçgiri Aşireti, 1920 yılının ortalarından itibaren, Mustafa Paşa'nın oğullarından İmranlı Bucak Müdürü olan Haydar ile Alişan'ın liderliğinde bir isyan hazırlığı içine girmişlerdir. İmranlı Bucak Müdürü Haydar, Kürt Teâlî Cemiyeti'nin bir şubelerini İmranlı'da açarak, diğer

²⁹⁴ **Türk İstiklal Harbi**, s.134-135

²⁹⁵ **a.g.e.**, s. 151

²⁹⁶ Suat İlhan, **a.g.e.**, s. 31.

²⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., **a.g.e.**, s. 31-32

bütün aşiret reislerini bu Cemiyete üye yapmış; Cemiyet'in İstanbul'daki kurucusu Şeyh Abdülkadir bölgeye gerekli talimatları verdiği gibi her türlü yardımı da sağlamıştır.²⁹⁸ Örgütün Dersim'de de kurulmasını isteyen Kürt Teâli Cemiyeti bu konuda Alişan Bey'i görevlendirmiş; Alişan Bey de Baytar Nuri (Dersimî) ile birlikte Dersim örgütünü kurmuştur.²⁹⁹ Baytar Nuri, 1921 yılı başlarında birçok aşiret reisinin katıldığı bir toplantı düzenlemiş; bu toplantıda Sevr antlaşması'nın uygulanması, Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim ve Koçgiri'yi içine alan bir Kürdistan Devleti'nin kurulması kararı çıkmıştır.³⁰⁰

Asiler Alişan ve Haydar Beyler'in önderliğinde 1920 Temmuz ve Ağustos aylarında harekete geçmişlerdir. Ankara Hükûmeti bu huzursuzluğu yatıştırmak için Koçgiri Aşireti Reisi Alişan Bey'i Refahiye Kaymakamlığı'na ve kardeşi Haydar'ı da İmranlı Belediye Reisliğine getirmiştir.³⁰¹ Konumunu iyi kullanan Alişan Bey; diğer aşiretleri de isyancı saflara çekmeye çalışmış, bunun için Hozat'a kadar uzanan bir alanda faaliyette bulunmuştur.

Aşiret reisleri yaptıkları bir toplantıdan sonra Ankara Hükûmeti'nden;

"1- Ankara Hükûmeti'nin İstanbul Hükûmeti'nce Kürdistan'a tanınmış olan muhtariyeti açıklaması,

2- Ankara Hükûmeti'nin, muhtırayı kaleme almış bulunan Dersim'li liderlere muhtar Kürdistan'ı idare tarzına dair malumat vermesi,

3- Elazığ, Malatya, Sivas ve Erzincan hapishanelerinde bulunan Kürtlerin derhal salıverilmesi,

²⁹⁸ **Türk İstiklal Harbi**, s. 152-153

²⁹⁹ Bir Kürt Devleti kurulmasını isteyen ve özerklik talebiyle yetinen Seyid Abdülkadir'i ajanlıkla suçlayan Baytar Nuri ayrıca, Zara, Divriği, Kangal, Hafik ilçeleriyle Beypınar, Celalli, Sincan, Hama, Zimara ve Domurca bucaklarında örgütlenmeyi gerçekleştirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Mumcu, **a.g.e.**, s.35

³⁰⁰ **a.g.e.**, s.36

³⁰¹ Robert Olson, **a.g.e.**, s. 56

4- Kürt ekseriyete sahip vilayetlerde bulunan Türk memurların derhal çekilmesi,

5- Koçgiri havalisine gönderilen Türk askeri kuvvetlerinin geri çekilmesi.”³⁰² isteklerinde bulunmuşlardır.

Bu muhtıranın ardından Batı Dersim Aşiret reisleri adına BMM'ne 25 Kasım 1920 tarihinde “Sevr Antlaşması gereğince Diyarbakır, Elazığ, Van ve Bitlis illerinde bağımsız bir Kürdistan kurulması gerekiyor. Yoksa bu hakkı silah zoruyla almaya mecbur kalacağımızı beyan ederiz”³⁰³ şeklinde bir başvuruda bulunulmuştur.

150 kişilik bir isyancı grubun Kemah ve köylerine saldırması ve Şadan Aşireti'nden Hüseyin'in (Zalim Çavuş) bölgeye gelmesinden sonra, Sivas'ta henüz kurulmakta olan 6 ncı Süvari Alayı, asıl gitmesi gereken yer İmranlı olmasına karşın, kış sebebiyle Zara'ya alınmıştır. Alayın 14 Şubat 1921'de İmranlı'ya gelmesi, isyancıların karşı propagandalarına sebep olmuş ve Alay'ın Zara'ya dönmesi istenmiştir. 6 Mart günü, asilerin teklifini reddeden Binbaşı Halis komutasındaki Alay'a saldıran isyancılar İmranlı'ya girmişler ve Alay Komutanı Binbaşı Halis'i, Jandarma Takım Komutanı Müştak'ı ve Alaydan 4 er'i şehit etmişlerdir.³⁰⁴

İmranlı'nın asilerce tamamen işgalini takiben Haydar, Tunceli'de bulunan kardeşi Alişan'a yazdığı mektupta, her kabileden 50'şer kişinin toplanarak Koçgiri'ye yardıma gelmesini istemiştir. Alişan, Dersim'den topladığı 500'den fazla aşiret mensubuylar Fırat'ı geçerek Kuruçay üzerinden

³⁰² Baytar Nuri'nin babası İbrahim Efendi tarafından kaleme alınan muhtıra için bkz. Uğur Mumcu, **a.g.e.**, s.37, Robert Olson, **a.g.e.**, s. 57

³⁰³ Uğur Mumcu, **a.g.e.**, s. 37-38; Robert Olson, **a.g.e.**, s. 57

³⁰⁴ **Türk İstiklal Harbi**, s. 154-155

İmranlı'ya gelmiş; yollarda silahsız bütün Türk köylerini yağmalayarak Türk ahaliyi katletmiştir.³⁰⁵

Sivas Valisi'nin asileri isyandan vazgeçirme girişimi ve Danıştay eski üyelerinden Şefik Bey'in Zara'ya gönderilmesi gibi hükûmetin iyi niyetli teşebbüslerinin sonuç vermemesi üzerine; 10 Mart 1921 günü Vekiller Heyeti kararıyla Elazığ Vilayeti, Erzincan Sancağı ve Sivas Vilayeti'nin Divriği ve Zara kazalarında sıkıyönetim ilân edilmiştir. Diğer yandan, 13 Mart 1921'deki Vekiller Heyeti kararıyla Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, seferde Ordu Komutanı yetkisiyle Koçgiri isyanını bastırmakla görevlendirilmiştir.³⁰⁶

Nurettin Paşa, 3 Nisan 1921 tarihinde Zara'daki 14 üncü Süvari Tümeni'ne, Koçhisar'daki 13 üncü Süvari Tugayı'na, Kangal'daki 27 nci Süvari Tugayı'na, Refahiye'deki Giresun Alay Komutanı'na, Erzincan Mevzi Komutanlığı aracılığıyla da Kemah Müfrezesi'ne özet olarak şu direktifi vermiştir.

“ Harekâtın şiddeti, ayaklanmanın tertipçi ve tahrikçisi olan ve halkı kışkırtan kişilere yöneltilecektir. Mal, can, ırz ve namusları hükûmetin teminatı altında bulunduğu ve din farkı gözetilmeksizin bütün vatandaşların haklarının mahfuz olduğu ahaliye duyurulacak ve inandırılmalarına çalışılacaktır. Tenkilin amacı vatandaşlar olmayıp, onları kandıran ve kışkırtan ve zararlarına sebep olanlardır. Bu hedefe varmak için harekâta başlanmadan önce her kıta komutanı durumu bu suretle ahaliye duyurarak, kanunlara uymaya çağırarak, fesatçı ve tahrikçilerin teslimini, yağma mallarının geri verilmesini isteyecektir. 48 saati geçmemek şartıyla verilecek olan mehlin bitiminde buna uymayanlar asi sayılacak, silah kuvvetiyle tenkil edilecektir. Bu mühletin başlangıcı, harekâta geçirilmesi için tarafımdan verilecek olan emir tarihinin ertesi günü sabahından itibaren edilecektir (...)

³⁰⁵ a.g.e., s. 155

³⁰⁶ a.g.e., s. 155-156

Tenkil harekâtı Koçgiri Aşireti'ne ve bunlara katılmak üzere Tunceli'den gelmiş olan asilere ve Koçgiri etraf ve civarında isyana katılmış olanlara yöneltilecektir. Bunlara komşu olup, namus ve kanunlara bağlılıklarını devam ettirmiş bulunan köy ve aşiretler halkının hiç bir suretle zarar görmemesi çok lüzumludur. Tenkil harekatı sırasında ordu personeli tarafından kişi haklarına çok önem verilmesini, halkın kalbini kazanmaya gayret harcanmasını silah arkadaşlarımdan bekler, aksi halde ceza ile karşılaşacaklarını beyan ederim. ...

*Bu talimatın çok gizli tutulmasını ve alındığının bildirilmesini rica ederim.*³⁰⁷

Hükûmet kanadında bu gelişmeler yaşanırken asiler, 12 Mart 1921'de Kemah bölgesindeki Türk köylerinde yağma ve katliam yapmışlar; 13 Mart'ta Alişir Erzincan'ı yağmalamıştır. 23 Mart'ta Erzincan'ın güney batısını yağmalayan asiler, Bulucan bucağını basmışlardır. Diğer yandan, 26 Mart'ta Alişan'ın Pülümür aşiretlerini isyana katma teşebbüsü, bu aşiret mensuplarının Hükûmet yanında yer almalarıyla sonuçsuz kalmıştır. 27 Mart'ta Suşehri'ni basan asiler bazı evleri yağmalamışlardır. 30 Mart-3 Nisan tarihleri arasında Zara'nın güneyindeki köylerin halkı, asilere karşı koyarak saldırılarını püskürtürken; 5 Nisan'da Alişir, Alişan ve Dersimli aşiretlerin Refahiye'ye yaptıkları taarruz ise Topal Osman Ağa komutasındaki Giresun Alayı tarafından püskürtülmüştür. 6 Nisan'da Zara'nın güneyindeki çarpışmalarda pek çok ölü ve yaralı veren asiler Çorumözü yönünde kaçarlarken, 7 Nisan'da Tuzlagözü mevkiine saldıran isyancılar da geri çekilmeğe mecbur kalmışlardır. 8 Nisan 1921 tarihine gelindiğinde ise asiler bir yandan Suşehri'ne ve Merkez Ordusu Kuvvetlerinin toplanmakta olduğu alanın civarındaki Türk köylerine saldırırlarken; diğer yandan da Hükûmet'e başvurarak Koçgiri kazasıyla Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah ilçelerinin mümtaz bir vilayet haline getirilerek valiliğine bir Kürd'ün, yardımcılığına ise

³⁰⁷ a.g.e., s. 156-158

bir Türk'ün atanmasını istemişlerdir. Ankara Hükûmeti ise bu teklifi reddetmiştir.³⁰⁸

Merkez Ordusu 11 Nisan'da harekete geçmiş, 22 Nisan'a kadar süren harekât sırasında isyancılar dağıtılmış ve bölge asilerden temizlenmiştir. Ancak, isyancıların liderlerinden Alişan, Haydar ve Alişir kaçmışlardır. 27 Nisan-24 Mayıs tarihleri arasında 15'ten fazla çarpışmaya giren millî kuvvetler 500 kadar asiye öldürmüşlerdir. 30 Mayıs 1921'de asiler Dersim'den Ilıç'a saldırmışlarsa da ağır bir yenilgiye uğramışlardır. 17 Haziran 1921 tarihinde ise Alişan ve 32 asi ileri geleni teslim olmuş, teslim olan 500'ü aşkın isyancı muhakeme edilmek üzere Sivas'a götürülmüştür.³⁰⁹

İkinci İnönü Savaşı'na rastlayan bu olayların yaşanmasında, İtilaf Kuvvetleri'nin rolü çok büyük olmuştur. Diğer yandan Nureddin Paşa, İsyanın ardından bölgede güvenliğin tesis edilebilmesi için olayları başlatan iki aşiretin dağıtılarak, Türk köylerinin yanına yerleştirilmesini önermişse de bu öneri Meclisteki yöre milletvekillerinin itirazı üzerine kabul edilmemiştir.³¹⁰

3.3. Cumhuriyet Dönemi

Samsun'a çıktığı günden itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın, zihnini meşgul eden iki önemli problemten biri vatanın istiklâli, diğeri ise ulusal egemenliğe dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız olan yeni bir Türk Devleti kurmak olmuştur.³¹¹

Türk ülkesini bölmek ve parçalamak isteyen emperyalist devletlerle yaklaşık on yıl süren bir savaş sonunda ülkenin varlığı ve bağımsızlığı

³⁰⁸ a.g.e., s. 158-161

³⁰⁹ a.g.e., s. 171

³¹⁰ a.g.e., s. 171, Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, İzmir, 1998, s. 226

³¹¹ **Nutuk**, C.I. s. 12

korunurken; ulusal sınırlarımız ve bağımsızlığımız Lozan Antlaşması ile tüm Dünyaya onaylatılmış, sıra 23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılışı ile ilân edilen “Egemenlik Kayıtsız ve Şartsız Milletindir” prensibinin Cumhuriyet yönetimi ile pekiştirilmesine gelmiştir.³¹²

1 Kasım 1922’de Saltanatın kaldırılması, Halifeliğin ise muhafazası, devlet başkanlığında bir belirsizlik yaratmıştır. Zira, dönemin telakkileri açısından halkın bir kısmı hilafetin devamını istemektedir. Bu durum ise iç huzursuzluklara sebep olma potansiyelini bünyesinde barındırdığı için büyük bir hassasiyet taşımaktadır. Diğer yandan, saltanatın kaldırılması altı asırlık bir yönetim biçimine son verilmesi bakımından da son derece önemli bir olaydır. Bu konu halledildikten sonra, yürürlüğe konulacak hükûmet biçiminin kabullenilmesinde bir direnişle karşılaşılması beklenirdi.³¹³

Mustafa Kemal Paşa, yakın arkadaşları ile görüşerek hazırlattığı önergeyle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda gerekli değişiklikleri yaptırdıktan sonra, “Türkiye Devleti’nin Hükûmet şekli Cumhuriyettir” açıklaması yapılarak Devletin yönetim şekli belirlenmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Kürtçülük faaliyetlerine gerekçe gösterilen etkenlerin tespiti açısından dönemin siyasal gelişmelerinin gözardı edilmemesi önem taşımaktadır. Zira Kürtçü çevreler siyasi ortamdan istifade ederek en küçük siyasi karışıklığı dahi kullanmışlardır. Bu sebeple Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki siyasal süreç, Kürtçülük faaliyetlerinin temellerini otaya koyma açısından önemlidir.

³¹² Feridun Fazıl Tülbentçi, **Cumhuriyet Nasıl Kuruldu?**, Sel Yayınları, İstanbul, 1995

³¹³ Dursun Ali Akbulut, “Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları”, **Türkler**, C. 16, s. 348

3.3.1. İsyamlar

3.3.1.1. Şeyh Said İsyanı

a) Dış Etkenler

Öncelikle, döneme ilişkin dış etkenlerin Şeyh Said İsyanı'nda son derece önemli bir yere sahip olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Bu çerçevede, Musul meselesinin çözümünün Lozan sonrasına bırakılması ve bu nedenle İngiltere ile Türkiye arasında varolan gerginliğin giderek artması (ki bu en önemli etkidir); Fransa gibi İtalya'nın da İngiltere'yi desteklemesi; İtalya'nın 1925 yılında, Türkiye'nin Musul bölgesini işgal girişiminde bulunması halinde Anadolu'ya asker çıkaracağı şeklinde açıklamalarda bulunması³¹⁴ belli başlı etkenler olarak görülmektedir. Diğer yandan, bu gelişmelerin İngiltere'nin Türkiye aleyhindeki arzularını güçlendirdiği ve bu durumun Türkiye üzerinde bir baskı aracı olarak kullanıldığı da gözardı edilmemelidir.

Bilindiği gibi, Lozan Barış Görüşmeleri'nde İngiltere'nin Musul'u bırakmama konusundaki ısrarı sürmüştür; Anlaşma'nın tehlikeye girmemesi için Musul sorununun daha sonra taraflar arası görüşmelerle halledilmesi uygun görülmüştür. Bu çerçevede, Lozan Antlaşması'nın 3 üncü maddesinde Türkiye ile Irak arasındaki sınır sorununun dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında barışçı yollarla çözülmesi karara bağlanmıştır.

İngiltere Musul'a sahip olabilmek amacıyla bir yandan Türkiye aleyhinde kamu oyu oluşturmaya çalışırken; diğer yandan da üçlü komisyon raporunu İngiliz istekleri doğrultusunda hazırlatmak için mücadele etmiştir. İngiltere, Mustafa Kemal Paşa'nın Musul için savaşılmaya kararlı olduğu ve

³¹⁴ Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri, 1919-1926**, AÜ SBF Yayınları, Ankara, 1978, s.302; Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 328

baharda Musul'a harekât düzenleyeceği yönünde aldığı duyumlardan rahatsız olmuştur. Bu rahatsızlığın ardındansa mânidar bir şekilde Şeyh Said olayları başlamıştır.³¹⁵ Yaşar Kalafat'a göre; olaylar öncesinde, Nastûri İsyanı ile Şeyh Said olayları için nabız yoklanmış ve bölgedeki Türk asıllı halkın politik tansiyonu ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin imkân ve kabiliyeti ölçülmeye çalışılmıştır.³¹⁶

Öte yandan, İngiltere'den Diyarbakır'a gönderilen eşyalar üzerinde "Diyarbakır'da Kürdistan Reis-i Hükûmetine", "Diyarbakır'da Kürdistan Harbiye Nazırı Efendiye", "Diyarbakır'da Belediye Riyasetine"³¹⁷ gibi yazıların bulunması, İngiltere'nin Şeyh Said isyanına verdiği desteği göstermekte; aynı destek, Kamuran Bedirhan'ın 1948 tarih ve 2 sayılı Kürt İncelemeler Merkezi Bülteni ve Le Peuple (28 Şubat 1925 Brüksel) deki ifadelerinde de görülmektedir.³¹⁸

İngiltere'nin Şeyh Said isyanına destek verdiğine dair iddiaların bir diğer dayanağı ise İngiliz silah fabrikalarından Şeyh Said'e silah kataloglarının gelmesidir. Her ne kadar Mete Tunçay, bunun bir silah ticareti olduğu ve İngiliz silah şirketlerinin de hükûmetin onayıyla hareket etmedikleri³¹⁹ kanaatindeyse de Uğur Mumcu, o dönemde silah şirketlerinin hükûmetten bağımsız davranamayacaklarını³²⁰ savunmaktadır.

Diğer yandan, Komüntern belgelerinde de, Şeyh Said olayı bir İngiliz manevrası olarak değerlendirilmekte ve İngiltere'nin, olayı Musul üzerindeki taleplerini Türkiye'ye kabul ettirmek için kullandığı belirtilmektedir. Bununla

³¹⁵ Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz...**, s. 158

³¹⁶ Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında, Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1992, s. 203

³¹⁷ Hasip Koylan, **Kürtler ve Şark İsyanları, I. Şeyh Said İsyanı**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1946, s. 183

³¹⁸ Kutschera Chris, **Le Mouvement National Kurde**, Flammarion, Paris, 1979, s. 89-92, Aktaran: Veli Fatih Güven, **a.g.t.**, s. 109

³¹⁹ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s. 130

³²⁰ Uğur Mumcu, **a.g.e**, s.216

birlikte, olaydan en çok İngilizlerin hoşnut olduğu ve İngilizlerin olayları kışkırtmalarından Türklerin şüphelenmesi hatta suçlamalarda bulunmasının hiçte şaşırtıcı olmayacağı ifade edilmektedir.³²¹

İngilizlerin olaylara ilgisini gösterir bir diğer durum ise; Kürt Teâlî Cemiyeti ve gizli olarak kurulan Kürt İstiklâl Cemiyeti üyelerinden Palulu Sadi'nin, Mart 1925 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanlığı Şark Şubesi görevlilerinden Miralay Templeton olarak tanıtılan Türk istihbarat görevlisi Nizamettin Bey'le görüşmesi; Sadi'nin, İngiliz görevli sandığı Nizamettin Bey'e, Kürt bağımsızlık hareketi başkanı Seyit Abdulkadir adına görüştüğünü belirterek, İngilizlerden Kürt emirliğinin kurulması için destek sağlanmasını, silah, cephane ve altın yardımında bulunulmasını istemesidir.³²²

Mim Kemal Öke; İngiltere'nin Şeyh Said olayına verdiği destekle ilgili yaptığı değerlendirmede;

*“İngiltere perde arkasından olsa dahi Şeyh Said Olayı'na destek sağlamışsa müdahalenin dozunu gayet iyi ayarlamış, eylemcileri nihai zafere ulaştıracak geniş çaplı bir arka çıkmadan kaçınmıştır. Bu suretle eylemcileri cesaretlendirerek, gizli tasavvurlarını icra safhasına sokmalarını sağlamıştır. Ancak bunu yaparken Türkiye'nin elindeki askeri imkânların üzerinde bir desteği asilere tanımamakla, Ankara'nın tenkil harekâtında başarı sağlayacağından emin olmak istemiştir.”*³²³ demektedir.

Metin Toker, İngilizler'in teşvikiyle bir Kürt hareketinin hazırlanmakta olduğunun Hükûmet tarafından önceden öğrenildiğini ve bu konuda birçok

³²¹ Martin Van Bruinessen, **Osmanlıcılıktan Ayrılıkçığa, Şeyh Said Ayaklanmasının Dini ve Etnik Arka Planı**, Çev. Levent Kafadar, Berlin, 1984, s. 395, Yaşar Kalafat, **a.g.e.**, s. 195

³²² Vedat Baroş, Kürdistan, (Vatan Cephesinin Halk Meclisi Neşriyatı) Sofya, 1964, s. 32, Aktaran: Veli Fatih Güven, **a.g.t.** s., s.109

³²³ Mim Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz ...**, s. 160

plan ele geçirildiğini belirtirken;³²⁴ İngiliz çıkarlarıyla tam bir paralellik arzeden İsyan hakkında, İngilizlerce organize edildiğine ya da fiilen desteklendiğine dair kesin kanıtlar bulunamamıştır. Bu durum devrin Başbakanı İsmet İnönü tarafından, “*Şeyh Said İsyanı’nı doğrudan doğruya İngilizlerin hazırladığı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulunamamıştır.*”³²⁵ şeklinde ifade edilirken; Yaşar Kalafat da “*bu konuda çeşitli iddialar ortaya atılmışsa da İngiltere’nin isyandaki yeri hakkında belgelere dayalı kesin bilgiler ortaya konulamamaktadır.*”³²⁶ demektedir.

Şeyh Said olayı hakkında öne sürülen bir ilginç iddia daha vardır ki bu da; Türkiye’nin Musul’u almak için böyle bir olay planladığı ve Kürt eylemcilerin yardım isteklerine İngiltere’nin olumsuz cevap verdiği yönündedir. Ancak, İngiltere’nin bu hadiseden sağlamış olduğu kazançlara bakılınca iddiaların ne denli anlamsız olduğu görülmektedir³²⁷

Uğur Mumcu, Mart 1925’te Fransa’nın Bağdat Yüksek Komiserliği’nden Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen bir raporda şöyle dendiğini aktarmaktadır: “*Kürt ayaklanması (İngiltere için) bundan daha iyi koşullarda patlak veremezdi. Ayaklanma, Türklerin Musul üzerindeki iddialarını araştıran komisyonda Türklerin kendi topraklarındaki Kürtler arasında bile huzuru sağlayamayacağını gösterecekti.*”³²⁸

³²⁴ Metin Toker, **Şeyh Said İsyanı**, Ankara, 1968, s. 17

³²⁵ İsmet İnönü, **Hatıralar**, C.II. Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 202

³²⁶ Yaşar Kalafat, **a.g.e.**, s. 179

³²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. **İngiliz Belgeleriyle Türkiye’de Kürt Sorunu 1924-1938 Şeyh Said, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları**, Haz. N. Bilal Şimşir, Ankara, TTK Basımevi, 1991, s. XI

³²⁸ Uğur Mumcu, **a.g.e.**, s. 97

b) İç Etkenler

Şeyh Said Olayı'nın ortaya çıkışında, iç etkenlerin önemli rol oynadığı aşikârdır. Ancak, bu etkenlerin başında halifeliğin kaldırılması hiç kuşkusuz ilk sıradadır.

Hilafet, Dünyadaki tüm Müslümanlar için ortak bir sembol niteliği taşıyan ve Hz. Muhammed'in vefatından itibaren varlığını koruyan tarihsel bir kurumdur. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde almış olduğu bu sıfat, O'ndan sonraki sultanlara da aktarılmıştır.

Hilafeti Milli Mücadele döneminde mükemmel bir şekilde değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, bu etkili kurumun Milli Mücadeleye karşı kullanılmasını önlemiş; lehte bir işlev görmesini sağlamak için çaba göstermiş ve bunun karşılığını da görmüştür. Ancak, 1923 yılına gelindiğinde şartlar değişmeye başlamıştır

Atatürk, "milli hâkimiyet"i temsil eden TBMM dışında siyasi bir otorite olmasını hem modern egemenlik kavramına aykırı, hem modernleşme projesine engel olarak görmektedir. Hilafetin devamının, halifenin yetkileri ne kadar sınırlanırsa sınırlansın, devrimci Kemalist rejimin çağdaşlaşma projesiyle ve otorite-yetki anlayışıyla bağdaşmadığı³²⁹ düşünülmektedir.

Kâzım Karabekir Paşa, Musul sorununun gündemin başköşesinde olduğu o günlerde *"İstiklal Savaşı'ndan daha zayıf olduğumuzu"* vurgulamış ve hilâfetin o aşamada kaldırılmasının Kürtleri soğutup Musul tezimizi zayıflatacağını ifade ederek; daha sonraki bir dönemde kaldırılmasını savunmuşsa³³⁰ da, Atatürk ve yakın çalışma arkadaşları, hilafetin

³²⁹ Mustafa Akyol, **Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek, Yanlış Giden Neydi Bundan Sonra Nereye**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2006, s. 86

³³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kazım Karabekir, **a.g.e.**, s. 145-158

çağdaşlaşma açısından kaldırılmasını acil ve zorunlu bir adım olarak görmüşlerdir. Bunun sonucunda Hilafet, 3 Mart 1924'te kaldırılmıştır.

Halifeliğin kaldırılışından iki yıl önce, saltanatın kaldırılması dahi Sünni Kürtlerde rahatsızlığa sebep olurken; hilafetin saltanattan ayrılarak korunması geçici de olsa rahatlatıcı bir çözüm olarak görülmüştür. Hilafetin, Osmanlı Hanedanı'ndan ve Abdülmecid Efendi'nin şahsından alınarak "TBMM'nin manevi şahsiyetine" girdiği ifade edilmiş olsa da; bu durum diğer Sünni Müslümanlarda olduğu gibi Kürtlerde de tepkiyle karşılanmıştır. Martin Van Bruinessen'e göre; Halifeliğin kalkmasıyla birlikte Türk-Kürt kardeşliğinin en önemli sembolü de ortadan kalkmış, Ankara Hükûmeti'ni din dışı olarak suçlamak mümkün hâle gelmiş, hükûmetin aldığı bazı kararlar bu suçlamayı destekler nitelikte görülmüş ve bu argüman da İslama kuvvetle bağlı olan Kürtler için diğer herhangi bir argümandan daha etkili olmuştur.³³¹

Ömer Kürkçüoğlu, Halifeliğin kaldırılmasının Kürtlerin ayaklanmasında son derece önemli bir rol oynadığını vurgulamakta; bu durumun Musul üzerindeki Türk iddiasını zayıflattığını, Musul tezine bir darbe indirdiğini belirtmekte ve şöyle devam etmektedir:

*"İngiltere'nin Musul'daki bir görevlisi, halifeliğin kaldırıldığı yolundaki haberleri hayretle karşılayıp, inanmakta güçlük çektiğini yazmaktadır. Bu İngiliz görevlisi, o zamana kadar "Kürdistan'ı patlamaya hazır bir volkan gibi kaynaştıran Türk propagandasının, Kürtlerin Halife'ye kesin bağlılığına dayandırıldığını, Türklerin kendi bindikleri dalı kesmelerinin ise inanılmayacak kadar mükemmel bir şey olduğunu" belirtmektedir... "Tabii, bu yeni durumdan kendimiz için yararlanmayı ihmal etmedik" diye eklemektedir"*³³²

³³¹ Martin Van Bruinessen, **a.g.e.**, s. 201

³³² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s. 290-291

Bu konuda Prof. Nader Entessar ise Halifeliğin kaldırılışının Kürtler üzerindeki etkilerini şöyle açıklamaktadır: ³³³

“Halifeliğin 1924 yılında kaldırılması Osmanlıların Müslüman “ümme” kavramını zayıflattı... Kürt dini ve aşiretsel liderleri kendi otoritelerini sultan ve halife kurumlarından aldıkları için, bunların ortadan kaldırılması kendilerinin de güncel ve spritüel meşruiyetlerini ortadan kaldırdı ... Kürt kimliğine yönelik bu tehdit, Kürtleri birbirleriyle çelişen, bazen tamamen zıt noktalarda bir araya getirerek onları Cumhuriyet Türkiyesi’ne yönelik ortak bir mücadelede birleştirdi.”

Cumhuriyet’in ilanı ve ardından halifeliğin kaldırılmasının, Kürt aşiretleri arasında tepkiyle karşılandığını belirten Uğur Mumcu; bu duruma bir misal olmak üzere Bozan aşireti reisi Şahin Bey’in 15 Nisan 1924’te Halep’te yayımladığı bildiriyle Kürtlere bir isyan çağrısında bulunduğunu, bu bildiride hilafetin kaldırılmış olmasının menfi propaganda aracı olarak kullanıldığını ve Cumhuriyetin dinsizlikle suçlandığını ³³⁴ anlatmaktadır.

Şeyh Said isyanında görüldüğü gibi, Hilafetin kaldırılması, halifeye samimiyetle inanan dini yönelimli şeyhler ile eski Hamidiye ağalarını ve bunların tesiri altındaki insanları Kürtçülerle birlikte direnişe geçme yönünde ve ciddi şekilde etkilemiştir. Ayrıca, bu durumun İngiltere açısından bölge insanını genç Cumhuriyete karşı kıskırtmaya ve Musul meselesinde kullanmaya elverişli bir ortam hazırladığı da aşikârdır. Diğer yandan, modern bir devletin laik olması gerektiği görüşü saklı kalmak kaydıyla, Halifeliğin kaldırılmasının o dönem itibarıyla, genç Cumhuriyet’in aleyhine bir durum yarattığı ve özellikle zamanlama açısından yanlış bir dönem seçildiği düşünülmektedir. Bununla birlikte, Halifeliğin kaldırılması ile Kürtlerin “ümme” birleştiriciliğini, dolayısıyla Türklerle aralarında varolan bağı

³³³ Nader Entessar, *Kurdish Ethnonationalism*, Boulder, CO, Lynne Rienner Publishers, 1992, s. 83, Aktaran: Mustafa Akyol, *a.g.e.*, s. 86

³³⁴ Uğur Mumcu, *Kürt-İslam...*, s. 57-58

yitirdiklerine dair görüşleri teyit etmek mümkün görünmemekte olup; bu konudaki karşı görüşlere daha sonra yer verilecektir.

c) Azadi (Azada) Örgütünün Faaliyetleri

Şeyh Said isyanını düzenleyenler, Şeyh Said'den ve çevresindekilerden ibaret olmayıp; gerçekte isyanın perde arkasında Ciwata Azadi Kurd (Kürt İstiklal Komitesi) olarak bilinen ve sonradan adı Ciwata Kweseriya Kurd (Kürt Bağımsızlık Derneği) (Kısaca Azadi/Özgürlük) olarak değiştirilen bir örgüt bulunmaktadır.³³⁵ İngiliz istihbaratının Kürt eylemcilere dayanarak verdiği bilgilerde; Azadi Örgütü'nün Erzurum Şube başkanlığını yapan Cibranlı Miralay Halit tarafından Erzurum'da kurulduğu, diğer şubelerin kuruluşunun ise bu merkezin denetiminde gerçekleştirildiği ve örgütün sayısı ve önde gelenlerinin isimlerinin gizli tutulduğu belirtilmektedir.³³⁶ Bununla birlikte Hamit Bozarslan'a göre, Azadi Örgütü'nü oluşturanların önemli bir kısmı Fehmi ê Bilal gibi ateistlerden oluşmaktadır.³³⁷

Örgütün etkinliğinin artırılması maksadıyla öncelikle bölgedeki nüfuz sahibi kimselerle bağlantılar kurulmuş; 1923 yılında yapılacak olan Meclis seçimleri için seçim çalışması yapılıyormuş görüntüsü altında olayların planlanması maksadıyla görüşmeler yapılmış; planlanan olaylar hakkında görüş alışverişinde bulunulmuştur.³³⁸ Bu şekilde planlara dair bir alt zemin oluşturulurken olaylara katılımı arttırmak için 1924 yılında yapılan bir toplantıda, planlanan olaya dini görünüm vermenin çifte yararı olacağı görüşüne varılmış; ayrıca, sadece Kürt dini liderlerinin olaylara katılması yeterli görülmeyerek, Mustafa Kemal'e muhalif kesimlerden ve diğer dini

³³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. R.Olson , **a.g.e.**, s.72; Martin Van Bruinessen, **a.g.e.**, s.348

³³⁶ Martin Van Bruinessen, **a.g.e.**, s. 349, Diğer yandan, Robert Olson Eylül 1924 itibarıyla bu örgütün mensuplarından bir kısmının isimlerini tespit etmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Robert Olson, **a.g.e.**, s.247-251

³³⁷ Hamit Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi, 1889-2000" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Ed.: Tanıl Bora-Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 849

³³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Kalafat, **a.g.e.** s.204

çevrelerden de istifade edilmesi gerektiği, TBMM'ne karşı geniş bir tepki geliştirilmesinin uygun olacağı konularında fikir birliği sağlanmıştır.³³⁹

1924 yılında, Şeyh Said'in de katıldığı³⁴⁰ örgütün ilk kongresinde, tüm ayrıntılarıyla planlanacak genel bir silahlı ayaklanmanın 1925 yılında başlatılması, bunun için İngiliz, Fransız ve Rus desteğinin sağlanması yönünde çalışmalar yapılması kararlaştırılmıştır. Rusya, başlatılacak silahlı olayı desteklemelerine rağmen yardım edemeyecekleri cevabını vermiştir.³⁴¹

Azadi Örgütü'nün üç temel hedefi olduğunu belirten Robert Olson, bunların; "Kürtleri Türk yönetiminden kurtarmak, Kürtlere kendi ülkelerini kurma özgürlüğünü ve fırsatını vermek ve Kürtler tek başlarına ayakta kalamayacaklarına göre, İngilizlerin desteğini kazanmak"³⁴² olduğunu belirtmektedir. Zira bu maksatla İngiliz istihbarat görevlileri ile temasa geçilmiş; İngiliz subayların cephelerde eylemcilere eşlik etmeleri; Türk propagandasının engellenmesi; Kürdistan devrimi fikrinin teşvik edilmesi için Kürtlerin Musul'da gazete yayımlamalarına izin verilmesi; Kürtlerin Zaho'da Goyan, Silopi ve Şırnak aşiret reisleriyle yakın ilişkide olmalarını sağlayacak bir merkezin kurulmasına izin verilmesi hususlarında, İngiliz görevliler ikna edilmiştir.³⁴³

³³⁹ Bkz. Robert Olson, **a.g.e.**, s.74

³⁴⁰ Şeyh Said; ayaklanma konusunda gönülsüz veya çekimser duran bazı eski Hamidiye komutanlarının ikna edilmesinde önemli bir rol oynadığı gibi, Martin Van Bruinessen'in de belirttiği üzere, isyana katılacak olan ancak Bolşevik Ruslarla işbirliği yapma fikrine soğuk bakan ve kendilerini Türklere çok daha yakın hissettiklerini belirten Kürt liderlerini, Ruslarla işbirliği yapma konusunda dahi ikna etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Martin Van Bruinessen, **Ağa, Şeyh...**, s. 281

³⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Martin Van Bruinessen, **Osmanlıcılıktan Ayrılıkçığa...**, s. 349-350, Yaşar Kalafat, **a.g.e.**, s. 129-130

³⁴² Robert Olson, **a.g.e.**, s.75

³⁴³ **a.g.e.**, s.76

d) Olayın Cereyanı

Şeyh Said olayı öncesinde gerek siyasi gerginliğe neden olan Halit Paşa'nın öldürülmesi olayı,³⁴⁴ gerekse Cumhuriyetin kuruluş sürecinde yaşanan siyasal sıkıntıların BMM çatısı altında tartışma konusu edilmesi gibi bir takım hadiseler; bazı mihraklar tarafından istismar edilerek bir kargaşa ortamı yaratılmıştır.

Şeyh Said İsyanı, 13 Şubat 1925'te Bingöl'de başlamış; hemen ardından Elazığ ve Diyarbakır yörelerine yayılmıştır. Her ne kadar isyancılar bu hareketi birkaç ay sonra ve çok iyi hazırlanarak başlatmayı planlasalar da Şeyh Said'in Bingöl'ün Piran köyünde bulunan kardeşinin evine bir grup jandarmanın gelerek, Şeyh Said'in yanında bulunan ve aranan iki kişiyi teslim almak istemeleri ve bu isteğe eylemcilerin ateşle karşılık vermesi, isyanın istenenden erken başlamasına sebep olmuştur.³⁴⁵ Bu şekilde başlayan olaylar, planlandığı şekilde yayılmış ve 15 Nisan 1925'e kadar devam etmiştir. Silahlı olaylar, Genç, Bingöl, Muş, Diyarbakır, Tunceli, Elazığ, Ergani, Palu, Çermik, Çemişkezek, Silvan, Siirt ve Urfa bölgesinde etkili olmuş³⁴⁶; çok sayıdaki yerleşim alanı eylemcilerin saldırılarına maruz kalmıştır.³⁴⁷

Piran'daki olayın planlanandan erken başlaması, eylemcilerin müstakil Kürdistan emellerini gerçekleştirme ve Milletler Cemiyeti'ne başvurma gibi isteklerini uygulama imkânını ortadan kaldırdığı gibi; düşünülen uygulama planını altüst etmiş; kontrolün liderlerin elinden çıkmasına sebep olmuş;

³⁴⁴ Halit Paşa, Trablusgarp'da ve I. Dünya Savaşı'nda büyük başarılar kazanmış, Dersim (Tunceli), Erzurum, Erzincan bölgesindeki aşiretlerden oluşturduğu milis kuvvetlerle bölgeyi düşmandan temizleyen, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yanlısı olarak bilinmesine rağmen, Cumhuriyet Halk Fırkası içinde de etkinliği olan, asker kökenli bir mebustur. Kürtçülük faaliyetlerine karşı çıkışları nedeniyle önemli bir şahsiyettir. 4 Şubat 1925'te öldürülmüş, bu hadiseden bir hafta sonra Şeyh Said olayı başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Kalafat, **a.g.e.**, s. 97-99

³⁴⁵ Suat İlhan, **a.g.e.**, s. 54-55; Robert Olson, **a.g.e.**, 144; Yaşar Kalafat, **a.g.e.**, s.150-151

³⁴⁶ Yaşar Kalafat, **a.g.e.**, s.154

³⁴⁷ Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 328-329

Şeyh Said ise Emir-ül Mücahidin şeklinde adlandırılarak, halifenin ve Müslümanların temsilcisi olarak tanıtılmıştır.³⁴⁸

Olay esnasında çatışmalar Çapakçur (Bingöl), Muş, Diyarbakır ve Elazığ cephesinde sürdürülmeye ve söz konusu cephelerde güvenlik kuvvetlerine karşı konulmaya çalışılmış ve özellikle Diyarbakır'ın ele geçirilmesine büyük çaba gösterilmiştir. 29 Şubatta yaklaşık 10 bin kişi ile Diyarbakır'a saldırılmış, ancak, Diyarbakırlı Pirinçizadelerin yakınlarından, Derikli Hacı Necim Efendi, Nakipzade Bekir Bey, Derikli İlyas Bey ve Bahçerli Hacı Hamid Bey'lerin güvenlik kuvvetleri yanında yer alarak karşı koymaları³⁴⁹ sonucu, eylemciler saldırılarında başarılı olamamışlar, saldırganların bir kısmı öldürülmüş, diğerleri ise kaçarak kurtulmaya çalışmışlardır.³⁵⁰

VII. Kolordu Komutanı Mürsel Paşa, olayları bastırmak üzere harekete geçmiş ve öncelikle Şeyh Said'i olaydan vazgeçirmek için güvendiği Diyarbakırlı Şeyh Ahmet ve Şeyh Ömer'i Şeyh Said'e göndermiştir. Görüşmelerde Şeyh Said olaya katılmaktan vazgeçmek niyetinde olduğunu açıkça ifade etmiş, ancak, *"bu işi durdurmak elimde değildir"* ³⁵¹ diyerek, olayları durdurmada etkili olamadığını ve çevresindekilerce kullanıldığını göstermiştir.

Şeyh Said'in kontrolü dışında gelişen saldırıların gün geçtikçe yayılması üzerine, olayların bastırılması konusunda hükûmet daha etkin önlemler almak maksadıyla harekete geçmiş; ondört ilde birden sıkıyönetim ilan etmiş ve konuyu Meclise getirmiştir.

³⁴⁸ Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 56,61; Uğur Mumcu, **a.g.e.**, s. 54;

³⁴⁹ Yaşar Kalafat, **a.g.e.**, 153-154

³⁵⁰ M.V. Bruinessen, **Osmanlıcılıktan Ayrılıkçıya**,... s.387, R.Olson, **a.g.e.**, s. 164-166, Y.Kalafat, **a.g.e.**, s. 152-153

³⁵¹ Uğur Mumcu, **a.g.e.**, s. 55-56

25 Şubat 1925'te Başvekil Fethi Bey, konuşmasında, *'Türkiye Cumhuriyeti'nin o bölgede 800 kişiyi öldürteceği ve Şeyh Said'in de bunlardan biri olduğu, bundan kurtulmak için de Said'in niyet ettiği ayaklanmaya gittiği'* yolunda bir mektubu asilerin birinin üzerinde ele geçirdiklerini açıklamıştır. Fethi Bey, gene ele geçen 17 Şubat 1925 tarihli rapora dayanarak; *"ayaklanmanın amacının şeriatı sağlamak olduğunun anlaşıldığını ve 'olay padişahlığı, hilafeti, şeriatı ve Abdülmecid'in oğullarından birinin saltanatını sağlamak' için yapılan, gericilik maskesi altında yapılan bir Kürtçülük hareketiydi"* demiştir.³⁵²

Bu ve benzeri verilerden yola çıkılarak aynı tarihte, "dini ya da dinin kutsal kavramlarını alet ederek devletin şeklini bozmak isteyenlerin vatan haini olması" hakkındaki yasa onaylanmıştır.

Doğu'daki ayaklanma haberi kısa bir zaman içinde yurdun her yanından duyulmuş ve gericiliği lânetleyen, Cumhuriyete bağlılığı belirten telgraflar gelmeye başlamıştır.

Yeni Hükûmet 3 Mart 1925'te, güvenoyu aldıktan sonra, olayların bastırılması, huzurun sağlanması ve bölgede devlet otoritesinin tesisi için Seferberlik ve Takrir-i Sükûn Kanun'u çıkarılması ve bu kanunların uygulanabilmesi maksadıyla biri doğuda, diğeri Ankara'da olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi kurulmasını öngören hükûmet programı hazırlamıştır.³⁵³ Ayrıca, birinci maddesinde *"İrtica ve eylemlerle memleketin huzur ve sükûnunu bozan örgütlenmeler, kışkırtmalar, özendirmeler, girişimler ve yayın faaliyetleri, Hükûmet ve Reisicumhurun onayı ile resen yasaklanabilir. Böyle davrananlar İstiklal Mahkemesinde yargılanır"* denilen Takrir-i Sükûn Kanunu 4 Mart sabahı Meclis'te kabul edilmiştir.³⁵⁴ Bu Kanun'un ardından

³⁵² Mahmut Goloğlu, a.g.e., s. 101-103

³⁵³ Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992. s. 156

³⁵⁴ a.g.e., s. 156-157

İsmet Paşa'nın Ankara'da ve Diyarbakır'da İstiklal Mahkemesi kurulması konusundaki kanun teklifi de kabul edilmiştir.³⁵⁵

Daha sonra, çalışmalar hızlandırılmış; 14-15 Nisan gecesi Şeyh Said de Varto'da teslim olmak zorunda kalmıştır. Diyarbakır'daki İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilen Şeyh Said ve yandaşlarından bir kısmı, yargılanmalarından³⁵⁶ sonra, 29 Haziran 1925'te idam edilmişlerdir.

e) Sonuçları

Gerçekte Şeyh Said İsyanı, Kürtlerin az bir kısmından destek görmüştür.³⁵⁷ Aslında isyan, Sünni Zazalar tarafından başlatılmış ve yürütülmüş bir hareket olup; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan 715 aşiret, grup ve kabileden sadece 50-51'i³⁵⁸ ayaklanmaya dahil olmuştur. İsyanı destekleyen yerel liderler çoğunlukla kırsal alanda tesir göstermişler, ancak şehir merkezlerinde aynı etkiyi sağlayamamışlardır. Diyarbakır'ın ele geçirme girişiminin başarısız olması ve Elazığ'da isyancıların yağma ve taşkınlıklarına hedef olan Kürt nüfusun, onların aleyhine dönmesi de bu durumu açıklar niteliktedir. Ayrıca, söz konusu yağmacılıklar, dini amaçlarla hareket ettiklerini söyleyen isyancıların önemli bir bölümünün, aslında çıkar arayışındaki "eşkiya" olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, Nakşibendî tarikatından Şeyh Said'in mahkemede dile getirdiği, *"bu ahaliyle bir şey olmazdı... ahaliden sıtkım sıyrıldı, şeriata razı*

³⁵⁵ İsmet İnönü, **a.g.e**, s. 200

³⁵⁶ Şeyh Said, mahkemede, "Kürtçülük için değil, İslâm şariatını getirmek için olaylara katıldığını ve halkı olaylara katılmak için teşvik ettiğini; ancak kendisinin hiçbir zaman Kürtçü amaç taşımadığını" ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Mumcu, **a.g.e**, s. 103-105

³⁵⁷ Uğur Mumcu'nun da belirttiği gibi, "Şeyh Said... ayaklanma sırasında Lolan, Hormek ve Hayderan aşiretleri başta olmak üzere Kürt aşiretleriyle dövülmüştür. Birçok Kürt aşireti de Ankara'ya bağlılık telgrafi çekme konusunda birbiri ile yarışmıştır." Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Mumcu, **a.g.e**, s. 103

³⁵⁸ Hüseyin Koca, **Yakın Tarihten Günümüze Hükûmetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları**, Mikro Yayıncılık, Konya, 1998, s. 82

olan kalmamıştır.” sözü de peşinden gelen çapulculardan duyduğu hayal kırıklığının ifadesi olmuştur.³⁵⁹

Olayların başlamasından sonra Kürtçü çevrelerin amaçlarına âlet olma konusunda, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın bazı üyeleri suçlanmıştır. Kendilerine yöneltilen bu tür suçlamalar karşısında Rauf Orbay, Şeyh Said olayı ile Parti’nin ilişkisinin olmadığını, Parti programında yer alan “Dini itikatlara hürmetkarız” ifadesinin de olayları destekledikleri anlamına gelmeyeceğini belirterek suçlamaları reddetmiştir.³⁶⁰ Kâzım Karabekir Paşa da, Şeyh Said’in cahil bir kişi olduğunu ve Hükûmetin bölgedeki devlet idaresini yerleştirme projesine karşı yabancıların kışkırtmasıyla ayaklandığını belirtmiştir.³⁶¹ Diğer yandan, Şeyh Said olayının Cumhuriyet Halk Fırkası’nın icraatına tepki olarak doğmuş dini karakterli bir olay olduğu ve bu noktada Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile organik bir bağ olmasa dahi temaları itibariyle hassasiyet arzeden ortak bir yön bulunduğunu³⁶²; olayın çıkışında, İngilizlerden ve Padişah yanlılarından destek gören basının tahriklerinin etkisi olduğu şeklinde karşı görüşler de ileri sürülmüştür.

Şeyh Said İsyanı’nını fırsat bilen Vekiller Heyeti, 3 Haziran 1925’te vatandaşların aldatılıp, kışkırtılmaktan korunması için Takrir-i Sükûn Yasası gereğince, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın bütün merkez ve şubelerinin kapatılmasına karar vermiştir.³⁶³ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılması ile Türkiye’nin çok partili hayata geçiş süreci uzamış, demokrasi yara almıştır.

Şeyh Said olayı kendi sınırları içinde başlayıp biten bir hadise olmamıştır. Olaylarda, dış tahrik ve destek kadar, basının ve iç dinamiklerin

³⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akyol, **a.g.e.**, s. 94-95; Hüseyin Koca, **a.g.e.**, s. 98

³⁶⁰ Yaşar Kalafat, **a.g.e.**, s. 182

³⁶¹ **a.g.e.**, s. 157

³⁶² **a.g.e.**, s. 182

³⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, “Atatürk Dönemi ve Atatürk İnkılapları”, **Türkler**, C.16, s. 378

de etkisi olmuştur. Bu hadise Kürtçü çevrelerce bir Kürt başkaldırısı olarak gösterilmeye çalışılırken, Kürtçü örgütlerin Marksist-Leninist kimliklerinin yanı sıra dini motifleri de kullanmaları teşvik edilmiştir. Diğer yandan, Musul konusunda çıkar sağlamak isteyen İngiltere, olayları bahane ederek “Türklerin Kürtlerle bir arada yaşayamadıkları” şeklindeki iddialarını güçlendirmiş ve Türkiye’nin Musul meselesinde direnç göstermesi engellenmiştir. İsyan, Mîsak-ı Millî sınırlarımız içinde yer alan topraklarımızın kaybına ve Musul petrollerinin elimizden çıkmasına neden olmuştur.

Şeyh Said İsyanı’nın bir diğer özelliği ise günümüze kadar uzanacak olan sosyal ve siyasi gerginlikler konusunda bir kırılma noktasının başlangıcını oluşturması; kendinden sonra gelecek bir dizi tahribata zemin hazırlaması; Kürtçülük faaliyetlerinde de gerekçe olarak kullanılmaya çalışılmasıdır.

3.3.1.2. Şemdinli Olayı

Şeyh Said olayının sanıklarından Seyid Abdülkadir’in idam edilmesinin ardından oğlu Abdullah babasının intikamını almak amacıyla, kaçak İhsan Nuri ve Seyyid Taha’nın katılımı ile gizli bir örgüt kurmuş; bu örgüt Hakkârî’nin Nevşar bölgesinde, Şemdinli, Çal-Çukurca, Beytüşşebab ve Oramar çevresinde faaliyette bulunmuştur.³⁶⁴

25 Haziran 1925 günü 6. Hudut Taburu’nun 6 subayı Örgüt mensuplarınca, köye misafir olarak davet edilmiş; subaylar yemek sofrasında Abdullah’ın adamları tarafından şehit edilmiş ve Tabur ele geçirilmiştir.³⁶⁵ Örgüt, 1926 yılında, kaçak İhsan Nuri, Seyid Abdullah ve Seyid Müslim’in öncülüğünde 600 kişilik Gerdi aşireti mensubu ile Şemdinli’ye ikinci kez

³⁶⁴ Vedat Şadillili, **a.g.e.**, s.113, Kürt Teâli Cemiyeti’nin Başkanı olan Seyit Abdulkadir, kendisinin ve ailesinin aslen Kürt olmadığını, bulundukları bölgeye sonradan gelip yerleştiklerini, yaşadıkları bölge itibarıyla Kürt olarak anıldıklarını ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Mumcu, **a.g.e.**, s. 99

³⁶⁵ Vedat Şadillili, **a.g.e.**, s.114

saldırmıştır. Yüksekova'dan Casim ve Dostkili Tahir idaresinde 150 kişilik bir sivil kuvvetin güvenlik kuvvetlerine katılımı ile bir harekât düzenlenmiş ve kısa sürede eylemciler etkisiz hâle getirilmiştir.³⁶⁶

3.3.1.3. Raçkotan ve Raman Olayları

Olayların çıkış sebebi; Şeyh Said olayının ardından bölgede iç güvenliğin ve huzurun tam olarak sağlanabilmesi için, İçişleri Bakanlığı'nın 26 Mayıs 1925'te Şark İstiklal Mahkemesi Savcılığına özetle "olaylarla ilgisi olan, Kürtçülük ve irtica ile uğraşan kişi ve grupların ellerinde bulunan silahların toplanması, kaçakların yakalanması" konularını içeren bir genelge göndermesi; Beşiri bölgesindeki Raman, Garzan ve Raçkotan aşiretleri ile Silvan ve Kulp'un Bükran aşiretlerinin saldırılarda bulunarak tedip harekâtını engellemeye çalışmalarıdır.³⁶⁷

Bunun üzerine hiç bir tedip hareketi görmemiş Koçuşağı aşiretinin tedip edilerek silahlarının toplanması, tedip sırasında Cemil Çeto ve Pençiran aşiretinin tarafsızlığının sağlanması, Cemil Çeto dahil sadakat gösterenlerin itaatsizlikleri görülmedikçe sadakatlerine inanılması, İngiliz propagandaları ve sınırındaki aşiretlerin İngilizlerle temaslarının kesinlikle önlenmesi³⁶⁸ hususlarında karar alınmış; 7-12 Ağustos 1925 tarihleri arasında gerçekleştirilen tedip harekâtı neticesinde de Raman, Alikan ve Recephan aşiretlerinin silahlarının toplanması işlemleri tamamlanmıştır. Genelkurmay'a gönderilen raporda, harekâtın sona erdiği, Raçkotan ve yakınındaki diğer aşiretlerin de silahlarını toplama işlemlerinin tamamlanmak üzere olduğu belirtilmiştir.³⁶⁹

³⁶⁶ a.g.e., s. 114-116

³⁶⁷ Reşat Hallı, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1972, s. 145-148; **Genelkurmay Belgelerinde Kürt...**, s. 197-199

³⁶⁸ **Genelkurmay Belgelerinde Kürt...**, s. 200-202

³⁶⁹ a.g.e., s. 205-206

3.3.1.4. Pervari Olayı

Bölgede meydana gelen bir diğer olay ise, Pervari ilçesinde şapka inkılabına karşı aşırı hassasiyet ve tepki gösterilmesi nedeniyle meydana gelmiştir. 1926 yılında ortaya çıkan bu küçük çaplı Olay'a, Erüh'lu Yakup Ağa ve oğulları ile Siirt'in Zilan ve Adıyan aşiretleri katılmışlardır. Güvenlik kuvvetlerinin olaya müdahalesi ile Yakup Ağa ve oğulları Suriye'ye kaçmış, olaylar sona ermiştir.³⁷⁰

Diğer yandan, aynı yıl içerisinde Pervari'nin Rüba Köyü'nde yaşayan birkaç kişinin haklarındaki çağrı belgesine tepki göstermeleri ve bunu köylülere yanlış şekilde aksettirerek onları kışkırtmaları sonucu bir başka olay meydana gelmiştir. Her ne kadar Medrese Köyü'ndeki Şeyh Abdurrahman da olaya katılmaya ve hadise büyütülmeye çalışılmışsa da Köye gönderilen takviye güvenlik kuvvetlerince olay bastırılmıştır.³⁷¹

3.3.1.5. Koçuşağı Olayı

Şeyh Said olayından sonra, Koçuşağı aşireti mensupları³⁷² Şeyh Said olayına katılan eylemciler ile işbirliğine gitmişler, yasal vergilerini vermekten ve askerlik görevlerini yerine getirmekten kaçınmışlar ve dışarıdan aldıkları silah ve cephanelerle Devlet yönetimine karşı terörist eylemlerde bulunmuşlardır. Bu eylemlerin bastırılması için Albay Mustafa (Muğlalı) görevlendirilmiş; Muğlalı'nın 7 Ekim 1926'da teröristlere yönelik olarak başlattığı operasyon neticesinde olaylar bastırılmıştır (30 Kasım 1926).³⁷³

³⁷⁰ Vedat Şadillili, **a.g.e.**, s. 118

³⁷¹ Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 87, Vedat Şadillili, **age**, s. 119

³⁷² Kürt olmadıkları halde Kürtçü unsurların amaçlarına hizmet edecek olaylara katılmaktan geri kalmayan alevi inançlı Koçuşağı aşireti, geçmişte de olduğu gibi söz konusu olayı da Kürtçü unsurların tahrikleriyle başlatmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Veli Fatih Güven, **a.g.t.**, s. 118

³⁷³ "Doğu Bölgesinde Geçmiş...", s. 20; Vedat Şadillili, **a.g.e.**, s. 123-126

3.3.1.6. Hakkâri Olayı

Bu olayın nedeni; Şeyh Said olayının ardından Anadolu'da zorunlu ikamete tâbi tutulmak istenen Şeyh Enver'in kararın uygulanmasını engellemek isteyişidir. Enver'in çıkarmayı düşündüğü olayları geniş bir alana yayarak güvenlik kuvvetlerinin gücünü zayıflatma fikri; Ertuş, Güyan, Jirki ve Şerefhan aşiretlerinin ileri gelenleri tarafından da uygun bulunmuştur. Bu maksatla Ekim 1926'da Hakkâri merkez ilçesi Çölemerik ve Beytüşşebab ile Van'ın Nordüz bölgesinde yasadışı eylemler başlatılmış; devlet daireleri yağmalanmış, karakollara baskınlar düzenlenmiş ve bu hadiseler esnasında hayatını kaybedenler olmuştur. Şubat 1927'de eylem alanının genişlemesi üzerine bölgeye takviye güvenlik kuvvetleri gönderilmiş ve kapsamlı bir harekât düzenlenmiş; eylemcilerin bir kısmı ölürken, bir kısmı İran ve Irak'a kaçmış, yakalananlar ise yargılanarak cezalandırılmışlardır.³⁷⁴

Benzeri bir diğer olay ise Mart 1926 yılında yaşanmıştır. Batı illerinde zorunlu ikamete tabi tutulacağı endişesini taşıyan, Nusaybin'in Batıp köyünde yaşayan Haverli Aşiretinin önde gelenlerinden Şihî Haço'nun başlattığı olaylar kısa sürede bastırılmış, Şihî Haço ve oğulları Suriye'ye kaçmışlardır.³⁷⁵

3.3.1.7. Sason Olayları

Sason, yüksek ve engebeli dağlar ve vadilerle çevrili bir bölge olup, bu özelliği nedeniyle terör olaylarına merkezlik etmiştir. Bu coğrafyada saklanan silahlı eylemciler her fırsatta halkı Şeyh Said olaylarına katılması için zorlamışlardır. Halkı zorla eylemlere teşvik ve tahrik edenlerin yakalanması, bölgede huzur ve güvenin sağlanması maksadıyla bölgede silahlı eylemcilere yönelik bir dizi harekât yapılmıştır.

³⁷⁴ Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 87; Vedat Şadillili, **a.g.e.**, s. 120-123

³⁷⁵ Vedat Şadillili, **a.g.e.**, s. 122-123

İlk harekât ile Asi, Küsküt ve Herük bölgeleri eylemcilerden temizlenirken; bölgedeki güvenlik önlemlerinin etkin şekilde sürdürülememesi, Ertelenme Kanunu gereği Batıya nakledilen aşiret reislerinin geri dönerek bir kısmının tekrar yasadışı eylemlere girişmesi, tedip sırasında dağlara gizlenen eylemcilerin gruplar oluşturarak saldırılarda bulunmaları, dış kaynaklı güçlerle temasa geçilerek silah cephane gibi yardımlar sağlamaları ile Ağrı dağı olaylarının yarattığı huzursuzluk ve otorite boşluğundan yararlanılarak devlete karşı silahlı eylemlerin yoğunlaşması üzerine Eylül 1932’de ikinci bir harekât gerçekleştirilmiştir. Bu harekâta çok sayıda silah ele geçirilmiş ve terörist hedefleri tahrip edilmişse de kış mevsiminin şartları nedeniyle harekât geçici olarak durdurulmuştur.

Bunu fırsat bilen eylemcilerin, 1933 yılı içinde devlet memurlarını öldürmeye varan saldırılarına tekrar başlamaları üzerine; 1935 yılında bölgeye dönük üçüncü bir harekât düzenlenmiş, bu harekât 10 Temmuz 1936’ya kadar devam etmiştir. Ancak, bölgenin olumsuz şartları nedeniyle istenilen sonucun alınamaması neticesinde, sivil ve askeri yetkililer yeni bir planlama ve uygulamaya gidilmesine karar vermişlerdir. Bu çerçevede, bölgede huzur ve güvenin tesisine yönelik önlemler gereği Beşiri, Silvan ve Garzan ilçelerine geçici olarak yerleştirilmiş halkın iskân ve iaşeleri süratle sağlandıktan sonra Batı Anadolu’ya ve Trakya’ya nakledilmeleri kararlaştırılmış;³⁷⁶ kararın uygulanmasıyla, Beşiri, Silvan ve Garzan bölgesinden 2400 kişi Eskişehir, Kocaeli, Çankırı, Bolu, Zonguldak, Bursa, Bilecik, Kütahya, Afyon, Aydın, Balıkesir, Manisa, Burdur, Isparta ve Muğla illerine gönderilmiştir.³⁷⁷

³⁷⁶ Maloto Dağından itibaren Sason dağlarının güneybatı istikameti, Sason’un Günen köyünün 2 km. doğusundan güneybatı istikameti ve Çalkış Dağından Gov, Harbak, Yukarı ve Aşağı Şat köyleri yasak bölge içinde bırakılarak, Hazro merkezinin 2 km kuzeyinden doğu yönünde Noşin Köyünün kuzeyi ve Garzan suyunu takiben Rezi Dağı ile Kerho arasından Yarak Dağına ve oradan Şinas Dağı üzerinden Maloto Dağına uzanan sınırın içinde kalan bölgenin “Yasak Bölge”ye dahil edilmesi ve halkın batıya nakledilmesi kararlaştırılmıştır.

³⁷⁷ Sason olayı ile ilgili Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Hallı, **a.g.e.**, s. 155-158; **Genelkurmay Belgelerinde Kürt...**, s. 211-215; Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 87-89; Vedat Şadillili, **a.g.e.**, s. 146-149

23 Kasım 1936'dan itibaren yasak bölgenin kontrol altında tutulması için bölgede güvenlik birimleri oluşturulmuş, operasyonlar Ekim 1937 tarihine kadar sürdürülmüştür. Operasyonlar sonucu sağ ve ölü eylemciler ile silah ve malzemeler ele geçirilmiş, silahlı saldırı olayları durdurulmuş, kaçabilen eylemciler dağlara saklanmışlardır. Uzun süreli bu harekât devlete büyük bir ekonomik yük getirmiştir.

3.3.1.8. Mutki Olayı

Olay, Sason olaylarına karşı yürütülen birinci harekât sırasında, Hersan ve Silent aşiretlerinin silahlarının tam olarak toplanamaması ve bu aşiretlerin yeni olaylar için potansiyel tehlike olmaları nedeniyle; Bitlis Valiliği'nin Mutki'deki 35 köyü nakletme kararı'na karşı köylülerin kışkırtılmasıyla başlamıştır.³⁷⁸ Askeri birliklerin Mayıs 1927 başlarında teröristlere karşı düzenlediği harekât neticesinde çıkan çatışmalarda pek çok şehit verildiği gibi, eylemcilerden de çok sayıda ölen olmuştur. Alikan Aşiret Reisi Halil Sami'nin Beşiri bölgesinde huzursuzluk çıkarmaya çalıştığı haberi alınması üzerine yeni bir harekât başlatılmış, ancak olayın baş sorumluları ile yakınlarının Dicle'yi geçerek güneye kaçmaları neticesinde tenkilden istenilen sonuç alınamamıştır.

Diğer yandan 5 Temmuz 1927'de Mutki ve civarında Buban aşiretinin eylemlerinin engellenmesi ve eylemcilerin tesirsiz hale getirilmesi konusunda özetle; güvenlik güçlerine karşı silahlı saldırıda bulunanların cezalandırılması, saldırmayanların ise korunması ve kendilerine iyi davranılması, kaçanların yakalanması, yardım ve yataklık edenlerin harp divanına gönderilmeleri, silahların toplanması, köylülerin birbirlerine karşı iftirada bulunmaları hususunda dikkatli olunması, nakillerin gündüz yapılması, kandırılarak olaylara katılanlara iyi davranılması, gerekirse affedilmeleri ve uygulamalarda adaletin esas alınması şeklinde yeni bir karar alınmış, bu karar

³⁷⁸ Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 102; Reşat Hallı, **a.g.e.**, 193

doğrultusunda da 10 Temmuz 1927'de harekat başlatılmıştır. 25 Ağustos 1927 tarihinde sona eren operasyon sonucu az sayıda kaçanların dışında asilerin çoğu öldürülmüş, bir kısmı ise yakalanarak mahkemeye sevk edilmiş ve bölgede güven ve huzur ortamı sağlanmıştır.³⁷⁹

3.3.1.9. Ağrı Olayları

Ağrı olaylarına geçmeden önce Hoybun Örgütü'ne ve Ağrı olaylarındaki rolüne değinilmesi gerekmektedir.

a) Hoybun Örgütü

Şeyh Said olaylarının ardından İskender isimli bir şahıs, Kürtçülük faaliyetlerinin yürütülmesi ve Avrupa'da bir Kürt kongresinin gerçekleştirilmesi için, Mehmet Şükrü Sekban, İhsan Nuri, Mülazım Vanlı Rasim ve Hertuşlu Mülazım Hurşit ile görüşmeler yapmış; görüşmelerde tavsiye edilen hususlar Paris'te bulunan Şerif Paşa'ya iletilmiş; cevabın olumlu olması üzerine İskender, Ermenilerin yardımını almak için harekete geçmiştir.³⁸⁰

Kürt-Ermeni yakınlaşmasının Paris Konferansı'nda Ermeni delegesi Nubar ile Şerif Paşa arasında sağlanmış olması ve 1924 tarihinde Ermeni Taşnak Komitesi ile Kürt Millî Komitesi arasında Sevr ilkeleri çerçevesinde bir anlaşmanın gerçekleştirilmesi, Hoybun Örgütü'nün altyapısını oluşturmuş³⁸¹; Örgüt'ün fiili kuruluş kararı ise Paris'ten gelen Hanzabedyan ve Dr. Melkunyan'ın önerileri³⁸² ile olgunlaştırılmıştır.

³⁷⁹ Mutki olayları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar**, s. 193-212; Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 102-105

³⁸⁰ Oğuz AYTEPE, "Yeni Belgeler Işığında Hoybun Cemiyeti", **Toplumsal Tarih**, Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, Ankara, Ekim, 1998, Sayı 174, s. 1

³⁸¹ Oğuz AYTEPE, **a.g.e.**, s. 1-2; Hıdır Göktaş, **ag.e.**, s.93-94

³⁸² Bu öneriler içinde, örgütün kuruluş aşamasında Ermenilerin Kürtlere yüzbin frank para yardımında bulunması, örgüt merkezinin Paris'te olması, bir Kürt iki Ermeniden oluşan ve masrafları Ermeniler tarafından karşılanacak olan bir genel merkez ile Suriye, Kıbrıs veya Mısır'da bir diğer merkez kurulması, ... , parasal desteğin ve siyasi faaliyetlerin Ermenilerce

Kürtler kullanılarak Ermeni amaçlarının gerçekleştirilmesi, Ermeni Taşnaklar için bulunmaz bir fırsat olarak görülmüş;³⁸³ bu sebeple Ermeni Taşnak örgütü İngilterenin gizli teşkilat kurma fikrini hemen kabul etmiştir.³⁸⁴

Hoybun, Lübnan'da (Bihamdun'da) 1927 yılında, temeli Ermeni Taşnaklardan, organları kandırılmış Kürtlerden ve organizatörü de İngilizlerden oluşan bir örgüt olarak kurulmuştur. Örgütün kuruluş toplantısına Bedirhanlardan Kamuran, Celaled Ali ve Süreyya isimli kardeşler ile Memduh Selim, Cerablus'tan Barzani aşireti reislerinden Şahin'in oğulları Bozan ve Mustafa Şahin, Diyarbakır'lı Cemilpaşazade Kadri ve Ekrem, Cizre'de oturan Heverki aşireti reisi Haco, Eski Van Mebusu Vahan Papazyan (Goms) gibi isimler katılmış; Cemiyetin başkanlığına da Ermeni Vahan Papazyan getirilmiştir. Papazyan'ın başkanlığa getirilmesine Bedirhanlar ile kaçak subayların dışında tüm Kürtler şiddetle tepki göstermişler, Kürtlere kurulan tuzağın farkına varan Ali Rıza ve taraftarları Hoybun'dan ayrılmışlardır.³⁸⁵

Örgüt'ün ilk şubesi Bağdat, diğer şubeleri ise Beyrut, Şam ve Kahire'de açılmış olup, İngilizlerin Revanduz kaymakamı Seyit Taha tarafından organize edilen ve perde arkasında İngilizlerin Irak fevkalade komiser yardımcısı ve Entelijans Servisi görevlisi Edmonds'un bulunduğu³⁸⁶ ilk toplantısında İngilizlerin Kürtlere para ile silah ve mühimmat yardımı

yürütülmesi, Rusya ve İran desteğinin sağlanması konusunda Ermenilerin sorumlu olması, Ermenilerin tüm bu sorumluluklarına karşın Kürtlerin, silahlı çatışmalara girmesi, sınırlardan Türkiye'ye terörist gönderilmesini sağlamaları, Türkiye'deki Kürtleri tahrik ve teşvik etmeleri, sınırlarda Türk güvenlik görevlilerinin sevk ve hareketlerinin engellenmesi görevlerini yerine getirmeleri istenmiştir. Tefik Cemil ise Ermeni önerilerine karşı çıkarak Ermenilerin Kürt konusunu istismar ederek Amerika ve Avrupa'dan alacakları paranın ancak onda birini Kürtlere vereceklerini, Kürtlerin Ermenilerin emellerine alet olacaklarını ifade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yaşar Kalafat, **a.g.e.**, s. 136; Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, 93-94; Oğuz AYTEPE, **a.g.e.**, s.2

³⁸³ Bu planın gerçekleşmesi ile Ermeni komitacılar, bir yandan sözde Büyük Ermenistan içerisindeki Kürtleri zayıflatırken, diğer yandan Ermeni amaçlarına Kürtleri âlet etmeyi hedeflemişlerdir.

³⁸⁴ Hayri Başbuğ, **a.g.e.**, s.52

³⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayri Başbuğ, **a.g.e.**, s.57-58; Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 331-332; Oğuz AYTEPE, **a.g.e.**, s. 3; Bazil Nikitin, **Kürtler, Sosyolojik ve Tarihi İnceleme**, C.2, Çev. Hüseyin Demirhan, Cemal Süreyya, Deng Yayınları, İstanbul, 1994, s. 38

³⁸⁶ Oğuz AYTEPE, **a.g.e.**, s. 3; Yaşar Kalafat, **a.g.e.**, s. 134; Hayri Başbuğ, **a.g.e.**, s. 49; Yusuf Sarıay, **a.g.m.**, s. 217

bulunması, Nastûrilerin, Kürt kıyafeti giyerek, Kürtlerin yanında olaylara katılması, örgütün güçlenmesinin ardından başlatılacak olayların, Şemdinan ve Yüksekova bölgesinden başlatılması, Van'ın ele geçirilmesi gerçekleşikten sonra İngiltere'nin vaad ettiği para ve silah yardımına başlaması,³⁸⁷ Ermenilerle askıda kalmış bütün anlaşmazlıkların kesin bir çözüme kavuşturulması³⁸⁸ kararlaştırılmıştır.

Ermenilere hizmeti amaçlayan Hoybun ve Taşnak Örgütleri, Türkiye'yi zayıf düşürmek için geniş çaplı bir organizasyona gitmişler; Fransa'nın kontrolündeki Taşnaklar, Hoybun örgütü aracılığıyla Kürt eylemcileri desteklemek suretiyle Türkiye'ye yönelik hareketlerde insiyatifi ellerinde bulundurmayı ve uygun bir fırsat doğması halinde hayali Ermenistan topraklarını ele geçirmeyi amaçlamışlardır.³⁸⁹

Örgütün faaliyetleri arasında propaganda³⁹⁰ ve Ağrı Olayı'na destek sağlama çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır. Hoybun örgütü Ağrı'da İhsan Nuri'nin elebaşılığında silahlı saldırı olayları başlatmış, silah ve mühimmat desteğinde bulunmuş, ayrıca, kurulan bir telsiz sistemi ile bölgedeki diğer terörist gruplarla haberleşme imkânı sağlanmıştır.³⁹¹

Oğuz Aytepe'ye göre; Seyit Taha ve Ali Rıza'nın örgütten ayrılmaları; Kürt-Ermeni çekişmesinin örgüt içerisinde sürekli olarak yaşanması ve Paris Taşnak merkezinin üyelere ödediği maddi desteği 1935 yılından itibaren kestğini bildirmesi, örgütü çöküşe götürmüş; 1946 yılına gelindiğindeyse,

³⁸⁷ Hayri Başbuğ, **a.g.e.**, s. 49; Yaşar Kalafat, **a.g.e.**, s. 134

³⁸⁸ Yaşar Kalafat, **a.g.e.**, s. 135; Hayri Başbuğ, **a.g.e.**, s. 53

³⁸⁹ Bkz. Yusuf Sarıay, **a.g.m.**, s. 217

³⁹⁰ Propaganda faaliyetleri Kahire, Beyrut, Paris, Detroit, Philadelphia'da bulunan merkezlerden idare edilmiş olup, propaganda malzemeleri Bedirhanlardan Celaleddin Ali, Kamuran, Süreyya ve Dr. Mehmet Şükrü tarafından hazırlanmıştır. Bkz. Oğuz Aytepe, **a.g.e.**, 6-7

³⁹¹ Bkz. Hıdır Göktaş, **Kürtler, İsyan-Tenkil**, C.I. İstanbul, 1991, s. 94-95

Mehabat Kürt Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından, diğer Kürtçü örgütler gibi adı geçen sözde Cumhuriyet'e katılmıştır.³⁹²

Hoybun örgütü, Ağrı olaylarını organize ederek Türkiye'nin 1926'dan 1930 yılı sonlarına kadar asilerle uğraşmasına, çok sayıda can ve mal kaybı ile birlikte ekonomik kayıplara uğramasına sebep olduğu gibi, Kürtçü çevrelerce de kullanılmıştır.

b) Olayların Cereyanı

Hoybun Örgütü'nün kuruluş çalışmalarının sürdüğü bir dönemde, Yusuf Taşo isimli bir eşkiyanın adamları ile birlikte İran sınırını geçerek Beyazıt ilçesine bağlı köylerde yaptığı hayvan hırsızlığının önlenmesi için alınan tedbirler sonucu 16 Mayıs 1926 tarihinde başlayan olaylar dizisi Cumhuriyet tarihimizde "Ağrı Olayları" olarak adlandırılmıştır.³⁹³ Hayvan hırsızlığı şeklinde başlayan olaylar silahlı kitle hareketine dönüştürülmek istenmiş; Hoybun Örgütü de bu amaca ulaşmada eylemcileri desteklemiştir.

Olayların etkili olduğu bölgenin 4 bin metre yüksekliğe ulaşan dağlar ile derin vadilerden oluşan bir arazi yapısına sahip olması, harekâtın süratli bir şekilde yürütülmesine engel olduğu gibi, eylemcilerin gizlenmesine imkân sağlaması da harekâtın kısa sürede tamamlanmasını güçleştirmiştir.³⁹⁴

³⁹² Oğuz Aytepe, a.g.e., s. 10-12

³⁹³ **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar**, s. 168; **Genelkurmay Belgelerinde Kürt...**, s. 231

³⁹⁴ **Genelkurmay Belgelerinde Kürt...**, s. 229; Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar**, s. 167-173;

Ağrı olaylarına İngilizlerin destek verdiği yönünde bilgiler alınması üzerine Türk Hükûmeti, Büyükelçi vasıtasıyla İngiliz Hükûmeti'ni uyarmıştır.³⁹⁵ Olaya destek veren ikinci bir ülke ise İran olmuştur.³⁹⁶

Birinci Ağrı olaylarının bastırılması için Haziran 1926'da yapılan harekâta asîlerin çoğunlukla İran'a kaçmaları nedeniyle eylemciler, tamamen tedip ve tenkil edilememiş ve yeni bir harekâta ihtiyaç duyulmuştur. 3. Ordu Müfettişliği, 25 Ağustos 1927 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği yazıda, “... İranlıların Ağrı'daki eylemcileri teşvik ettiğine dair bazı bilgilerin olduğunu, bu nedenle, İran Hükûmetiyle gerekli temaslara geçilmesi” gereği bildirilmiş; yapılan hazırlıklar neticesinde 13-20 Eylül 1927 tarihleri arasında eylemcilere yönelik ikinci harekât gerçekleştirilmiştir. Ancak, kış şartlarının ortaya çıkardığı güçlükler sebebiyle harekât yapma imkânı zorlaşmış ve eylemcilerin tamamı tesirsiz hale getirilememiştir.³⁹⁷

İkinci Ağrı hareketinin ardından terörist unsurlarca “Kürt Yönetimi” adı altında bir grup oluşturulmuş, silahlı faaliyetler sorumluluğuna İhsan Nuri'nin getirildiği bu oluşum daha sonra Hoybun Cemiyeti'ne katılmıştır.³⁹⁸

Ağrı, Çaldıran, Erciş, Gevaş, Pervari, Eruh, Siirt, Van, Şirvan, Siverek, Suruç, Şemdinan, Çal ve Beytüşşebab gibi yerleşim bölgelerinde durumun gerginleşmesi; eylemcilerin genel bir saldırı başlatmak maksadıyla İngilizlerden top, uçak ve çok sayıda silah aldıkları şeklinde duyumların alınması; zayıf garnizonlara saldırı düzenlenmesi ihtimâlinin ortaya çıkması; İngiliz Casusu Lawrens'in 1930 yılında Türkiye, Irak, İran ve Suriye'de genel bir Kürtçü olay planlamak üzere bölgeye gönderilmesi ve Kürt Teâli Cemiyeti

³⁹⁵ İngiliz yetkili, böyle bir yardımın mümkün olmayacağını, Türkiye ile dost olmak istediklerini, ancak yine de bu durumu yetkili mercilere bildireceğini ifade etmiştir. Ahmet Mesut, **a.g.e.**, s. 209

³⁹⁶ **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s. 173; **Genelkurmay Belgelerinde Kürt...**, s. 236

³⁹⁷ **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s. 213-229; Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, I, s. 96

³⁹⁸ Emin Karaca, **Ağrı Eteklerindeki Ateş Bir Kürt Ayaklanmasının Anatomisi**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 18

gibi kuruluşları yeniden organize etmeye çalışacağı yönünde bilgilerin alınması, bölgede yeni bir harekâtı zorunlu hale getirmiştir.³⁹⁹

Bu arada, eylemciler Ağrı'yı Kürdistan vilayeti olarak ilan edip; Hoybun Örgütü'nce Celâli Aşireti reisi İbrahim Heski'nin sözde bir paşalık rütbesi ile Ağrı Valiliğine, Temir Ağa'nın komutanlığa, Molla Hüseyin'in Korhan Kaymakamlığına, diğer bir kısım eylemcinin de çeşitli görevlere getirildiği şeklinde propagandalarla; bir yandan devlete teslim olmaların önüne geçmeye, diğer yandan da eylemcilere moral sağlamaya çalışmışlardır.⁴⁰⁰

7 Eylül 1930 sabahı başlayan harekât neticesinde, 14 Eylül 1930'da Ağrı bölgesi yüksek dağ kesimleri de dahil olmak üzere tamamen teröristlerden temizlenmiştir.

3.3.1.10 Oramar Olayı

Oramar Olayı, aslında Ağrı olayları çerçevesinde meydana gelen bir hadisedir. Ağrı olaylarının örgütleyicisi İhsan Nuri'nin, Ağrı olaylarının bastırılacağı korkusu ile Hoybun örgütüne yaptığı yardım çağrıları sonucu meydana gelmiştir. Bu çağrı üzerine örgüt, bir grup teröristi Irak'tan Ağrı olaylarına katılmak üzere göndermiştir.⁴⁰¹ Terörist grubun Mardin'e saldırmak ve Ağrı olayına destek sağlamak amacıyla gelişini, olayları tasvip etmeyen ve eylemlere katılmayı reddeden Kasım Ağa'nın güvenlik güçlerine bildirmesi neticesinde; güvenlik güçleri ile terörist gurup arasında 16 Temmuz-10 Ekim 1930 tarihleri arasında bir çatışma yaşanmıştır. Oramar olayına dini ve kürtçü bir boyut kazandırılmaya çalışılması neticesinde, Irak'taki Şeyh Ahmet Barzani 500 kişilik bir grup ile Irak sınırını aşarak Oramar'ın doğusundaki Şat dağına gelmiş ve Oramar'daki askeri kışlaya saldırmıştır. Kasım Ağa'nın

³⁹⁹ İbrahim Ethem Gürsel, **a.g.e.**, s. 56-57

⁴⁰⁰ Günümüzde Kürtçü çevrelerin propaganda amaçlı bu isimlendirme ve görevlendirmeleri sanki gerçekmiş gibi istismar ettikleri görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 97; Emin Karaca, **a.g.e.**, s. 18

⁴⁰¹ **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s. 305-313

yanısıra, Kerim ve Ferhat Ağaların da adamlarıyla birlikte güvenlik güçlerinin yanında yer almaları neticesinde eylemcilerin çoğu Irak, Suriye ve İran'a kaçmışlardır. Bölgedeki diğer teröristlerin temizlenmesi planı, Barzani'nin Oramar, Herki ve Erüh bölgelerindeki etkisi⁴⁰² nedeniyle gecikerek tamamlanmıştır.⁴⁰³

İstanbul'daki İngiliz Askeri Ateşeliği'nden İngiliz Hükûmetine gönderilen 14 Mart 1927 tarihli mektupta; İngiliz ve İranlı görevli arasında, İngiltere ve İran'ın Ağrı olaylarına desteğini gösteren konuşmalara yer verilmiştir.⁴⁰⁴ İngiltere'nin Halep Konsolosluğundan İngiliz Hükûmeti'ne gönderilen 28 Aralık 1927 tarihli yazıda ise *“Fransızların, Kürt Eylemcilerle ilgili gelişmeleri yakından izledikleri ve genel bir kanıya göre Kürt olayına göz yumdukları; başlarına bir Türk sorunu çıkması durumunda eylemcileri misilleme yoluyla Türkiye'ye karşı kullanmaya hazır olmak için bir Kürt eylemci grubu oluşturmayı umdukları”*⁴⁰⁵ belirtilmektedir.

Diğer yandan, Almanya'da yayınlanan Glarus Zeitung Gazetesi'nin 11 Ekim 1930 tarihli sayısındaki Ağrı olayı ile ilgili yorumlar da hayli ilginç ve durumu açıklar niteliktedir. Gazetede özetle; *“Kürtler, İngiliz görevliler tarafından teşvik edildi. Silah, para ve malzeme yardımı yapıldı. İngiliz basını da Cemiyet-i Akvâm'ın müdahalesi için çalıştı. İran da olayların başında eylemcilere yardımda bulundu. Amaçları ise, Türkiye ile Rusya arasına tampon bir devletin sokulması, doğu petrolerinden istifade edilmesi ve Türkiye'nin iktisaden zayıf düşürülmesiydi”*⁴⁰⁶ denmektedir.

21 Ekim 1930 tarihli Feth-El-Arap gazetesinde ise konuya ilişkin olarak; *“Türkler bu başarıları ile övünmez, çünkü ölenler kardeşleridir. Kürtler*

⁴⁰² Irak yönetiminin İngiliz mandası altında olması nedeniyle sınırdaki yasadışı eylemlere hâkim olunamamış, geçişlerin engellenmesi çalışmaları olumlu sonuç vermemiştir.

⁴⁰³ Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 114- **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s. 305-313

⁴⁰⁴ Ahmet Mesut, **a.g.e.**, s. 213-214

⁴⁰⁵ **a.g.e.**, s. 219

⁴⁰⁶ Vedat Şadillili, **a.g.e.**, 134; Sadi Koçaş, **Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1990, s. 318-319

iyi ders aldı. Gördüler ki yabancı vaatleri bir yere kadar gelir, felaket baş gösterince ortada görünmez. Bu harekâтта Ermenilerin rolü büyüktür. Kürtler unutmaları ki şerefli ve mefahirle dolu Türk tarihinden ayrılarak yabancı boyunduruğuna girmek feci bir gaflettir.” yorumu yer alırken; İran basını Ağrı olaylarına pek yer vermemiş, sadece Sehen adlı gazetenin 7 Aralık 1930 tarihli sayısında Türklerin iyiliğine rağmen Kürtlerin aynı hatayı birkaç kez işlediği şeklinde yazılar yer almıştır.⁴⁰⁷

Ağrı olayları Kürtçü çevrelerce siyasi bir olay olarak tanıtılmaya ve kullanılmaya çalışılsa da, olay başlangıç itibariyle bir hayvan hırsızlığı hadisesinden ibaret olup, dış güçlerin bölgeye ve bölgedeki kendi emellerine dönük destek ve yönlendirmeleri sonucu terör olaylarına dönüşmüştür. Özellikle İngiliz görevlilerin hükûmetlerine yazdıkları raporlar,⁴⁰⁸ İngiltere’nin Ağrı olaylarına ilgisi ile birlikte verdiği desteği de yansıtır niteliktedir. Aynı şekilde; İranlı ve İngiliz görevlilerin konuşmalarının içeriği de İran’ın eylemcileri desteklediği gerçeğini doğrulamaktadır. Diğer yandan, Rusya’nın eylemcilere silah yardımı yapması, Fransa’nın bölgedeki olayların devamını çıkarları gereği istemesi, Ermenilerin ise kendi emelleri doğrultusunda Ağrı olaylarını desteklemeleri ve bu kapsamda Hoybun Örgütü’nün olaylarda oynamış olduğu önemli rol, Ağrı olaylarının gerçekte, tamamen dış destekle yürütülen silahlı saldırı olayları olduğunu göstermektedir.

3.3.1.11. Tendürek Olayı

Şeyh Abdülkadir adlı İranlı aşiret reisi, İran’dan kaçarak Türkiye’ye sığınmış ve Ağrı bölgesine yerleşmesine izin verilmiştir. Ancak, halkın arazilerini ellerinden almaya, Kotanlılarla Keskünlü aşiretlerini birleştirip,

⁴⁰⁷ Vedat Şadillili, **a.g.e.**, 134-135; Sadi Koçaş, **a.g.e.**, s. 318-319

⁴⁰⁸ Yukarıda anılanların dışında, George R. Clerk’ın İstanbul’dan hükûmetine yazdığı 12 Kasım 1928 tarihli yazısı, Ankara’daki İngiliz Büyükelçiliğinden gönderilen 26 Kasım 1928 tarihli belge, 20 Ağustos 1930 tarihinde İstanbul’dan Bay A. Hender’e gönderilen yazı, 17 Eylül 1930 tarihli değerlendirme, benzerleri ve ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Mesut, **a.g.e.**, s. 229-241

Sakanlılara karşı kışkırtarak bölgede huzursuzluk çıkarmaya çalışması üzerine; 20-27 Eylül 1929 tarihleri arasında Şeyh Abdülkadir ve adamlarına karşı bir harekât gerçekleştirilmiş; harekât sonucu Şeyh Abdülkadir ile yanındakiler İran'a kaçmışlardır.⁴⁰⁹

3.3.1.12. Jilyan Olayı

Eruh'a bağlı ve Jilyan aşiretine mensup köylerde silah araması yapılırken; Jilyan aşireti reisi Ali Resul ile Karakol komutanı arasında yaşanan tartışmanın büyümesi sonucu çıkan olaylar dört ay sürmüş, 3 Ağustos 1929 tarihinde olaylar bastırılmıştır.⁴¹⁰

3.3.1.13. Bicar Olayı

Bicar bölgesi, doğusunda Sarum havzası, kuzeyinde Muratsuyu, güneyinde Silvan-Hazro-Ekil ve batısında Ekil-Muratsuyu ile çevrelenen ve rakımlı yüksekliklerin, sık ormanların, derin vadilerin ve keskin uçurumların yer aldığı bir alandır. Bölgenin özelliği sebebiyle Şeyh Said olayı sonrasında burada sürdürülen harekât istenilen ölçüde gerçekleştirilememiş, bu sebeple bir kısım asi bölgede gizlenme imkânı bulmuştur.⁴¹¹

Bu teröristler yol kesme, soygun, hırsızlık ve Devlet mallarına zarar verme şeklinde eylemlere tekrar başlamışlardır.⁴¹² Diğer yandan, Şeyh Said isyanı ve sonraki olayların akabinde yürütülen operasyonlardan kaçarak Suriye'ye (Fransız bölgesi) sığınan Şeyh Abdurrahim, Yado, Şeyh Tahir, Haço, Ramanlı, Emin gibi bazı isyancı gruplar yeniden, Urfa'dan Cizre'ye kadar uzanan sınırın çeşitli yerleşim alanlarında soygun ve hırsızlık yaparak

⁴⁰⁹ Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 341; Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 110; **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar**, s. 261-270

⁴¹⁰ Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 341; **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar**, s. 249-251

⁴¹¹ **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s. 231; **Doğu Bölgesinde Geçmiş...**, s. 20

⁴¹² **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s. 231

halka zarar vermenin yanı sıra, köylülere baskıda bulunarak halkı kışkırtmaya çalışmışlardır. Bu eylemlerin durdurulması için Albay Mustafa (Muğlalı) bölgede görevlendirilmiştir.⁴¹³

Muğlalı, teröristler hakkında ayrıntılı bilgi toplamak, lojistik kaynaklarını tespit etmek, ve destekçileri ile masum halkı ayırmak maksadıyla, Osmaniye, Piran, Hani, Lice, Bicar, Cibir, Genç, Gökdere ve Palu bölgelerinde incelemelerde bulunmuştur. İncelemeleri sonucunda 20'ye yakın isyancı başının bölgede faaliyette bulunduğunu, Devlete sadakatle bağlı olanların ise asilerin baskıları karşısında yılgınlık ve korku belirtileri göstererek, Devletin kendilerine yardımcı olamayacağı yönünde endişeye düştüklerini öğrenmiştir.⁴¹⁴ Bunun üzerine, 12 Ekim, 22 Ekim ve 24 Ekim tarihlerinde başlayan üç harekât, 17 Kasım 1927 tarihinde sona ermiştir.

3.3.1.14. Batuş Olayı

20 Mayıs-9 Haziran 1927 tarihleri arasında Batuş köyünde meydana gelen hadisenin sebebi; siyasi parti çekişmesidir. Çatışmayı önlemek maksadıyla köye giden güvenlik kuvvetlerine ateş açılmasıyla başlayan olaylar neticesinde Kernoslu Halit, Seyithan, Alican ve birlikte oldukları diğer asiler yakalanmıştır.⁴¹⁵

3.3.1.15. Zeylan Olayı

Zeylan olayları, Seyid Abdulvahap, kardeşi Seyit Resul, Ermeni Abraham Paşa, Emin Paşa ve Kör Hüseyin öncülüğündeki silahlı grubun, 20 Haziran 1930 tarihinde Zeylan bucak merkezi ve jandarma karakolunu basmaları neticesinde başlamıştır. Daha sonra Van'daki Zeylan ve Celali

⁴¹³ a.g.e., s. 232-233

⁴¹⁴ a.g.e., s. 233

⁴¹⁵ Abdulhaluk Çay, a.g.e., s. 408; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s. 249-270

aşiretleri ile Muş'tan İhsan Nuri ve bir kısım teröristin daha katıldığı olaylar 1930 Eylülüne kadar devam etmiştir. Diğer yandan, Şikkanlı Aşireti ve çevre köylerden katılan 300 kişilik milis kuvvet ile Derviş bey ve aşiretinin silahlı adamları bu olayda güvenlik güçlerinin yanında yer almışlardır. Çatışmalarda asilerin bir kısmı öldürülürken bir kısmı İran'a kaçmıştır.⁴¹⁶

3.3.1.16. Pülümür (Kuzican) Olayı

Pülümür aşiretlerinin çevreye yönelik birtakım saldırgan hareketlerde bulunması, ayrıca, Zeylan ayaklanması sırasında ele geçirilen bir bildiride Dersim bölgesinin Hoybun bölgesi olduğunun belirtilmesi, bölgede yeni olayların planlandığının işaretleri olarak görülmüştür.⁴¹⁷ Aynı tarihlerde Erzincan ve çevresinde inceleme gezisinde bulunan Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak; yukarıdaki hususları da vurgulayan bir rapor hazırlamıştır.

Bu raporda özetle; "Erzincan ili ve çevresinde güvenlik sorunlarının bulunduğu; Aşkırı, Gürk, Dağbey, Hayri köylerinin potansiyel tehlike oluşturduğu; bu köylerde güvenlik kuvvetlerinin yetersizliğinin halk üzerinde olumsuz etki yaptığı; vergi ve asker verme konusunda ikazda bulunulması ve silahların toplanması gerektiği; Erzincan'ın merkez ilçesindeki Kürtlerin Türklere 'Aleviliğin Kürtlüğü ifade ettiği' şeklinde propaganda yaparak onları Kürtleştirmeye çalıştıkları; bu tür faaliyetleri yürüten ve teröristlere yataklık eden Rusaray, Mitini, Şıncığı, Kürtkendi ve Kelarik köylerinin Trakya bölgesine nakledilmeleri; bölgedeki bazı reislerin gözetim altında il merkezinde ikamet ettirilmesi, Türk olan Alevilerin konuştukları Türkçe'yi devam ettirebilmelerinin sağlanması yönünde çalışmalar yapılması; Görevli Kürt olarak adlandırılan ve Kürtçülere destek sağlayan memurların il dışına çıkarılmaları"nın gerektiğinden bahisle, önlemlerin hükûmet kararı haline

⁴¹⁶ Vedat Şadillili, *age*, s. 137-138; *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*, s. 287-304

⁴¹⁷ Suat Akgül, *a.g.e.*, s. 52-53

getirilmesi teklif edilmiş;⁴¹⁸ daha sonra bu teklif Bakanlar Kurulu Kararı⁴¹⁹ haline getirilmiştir.

Pülümür ağalarının olumsuz faaliyetlerini sürdürmeleri; teröristlerin ilçe kaymakamına yönelik saldırılarda bulunmaları; gasbedilen eşya ve hayvanların sahiplerine geri verilmemesi gibi eylemlerin sürdürülmesi üzerine birinci Pülümür harekâtı gerçekleştirilmiş; teröristler teslim olmaya zorlanmışlarsa da, hava şartları ve yeterli lojistik desteğin sağlanamaması nedeniyle harekâta ara verilmiştir. Hazırlıkların ardından tekrar harekâta başlanmasının hemen sonrasında, aşiret ileri gelenleri güvenlik kuvvetlerine karşı eylemde bulunmayacakları ve onların yanında oldukları yönünde açıklamalarda bulunmuş; bunun üzerine Vali aşiret reisleri ile bir görüşme yapmıştır. Görüşmede Kamer ve Hıdır ağaların hükûmetin emirlerine uyacakları konusunda verdikleri sözün bir oyalama taktiği olduğu anlaşılmış ve bölgede ikinci harekât başlamıştır. 14 Kasım 1930 tarihinde kesin olarak sonuçlandırılan harekâtın ardından bölgede huzur sağlanmıştır.⁴²⁰

3.3.1.17. Dersim (Tunceli) Olayı

Dersim (Tunceli); Erzincan, Erzurum, Elazığ, Bingöl ve Malatya illerinin arasında kalan, çevresi engebeli yükseltilerle çevrili küçük bir bölgedir. Türkistan ve Horasan'dan gelerek Doğu Anadolu'ya yerleşen Alevi Türkmenlerin bir kısmı Tunceli bölgesine yerleşmiştir. Buradaki Türkmen aşiretlerinin bir kısmı çeşitli olaylar sonucu ve özellikle Moğolların Anadoludaki saldırıları sırasında korunmak amacıyla, Tunceli'nin sarp ve dağlık bölgelerine sığınmışlardır.⁴²¹

⁴¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s. 351-353

⁴¹⁹ Karar; vergi ve askerlik yapmak yükümlülüğünü yerine getirmek istemeyenler ile Kürtçülük faaliyetlerinde bulunanlar, bu amaçla eylem yapanlar ile halkı kışkırtan yöre nüfusuna kayıtlı memurlar hakkında görevden uzaklaştırma ve nakil işlemleri yapılabileceği şeklindedir.

⁴²⁰ Bkz. **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s. 359-360; Suat Akgül, **a.g.e.**, s. 53-54

⁴²¹ Suat Akgül, **a.g.e.**, s. 12-13; M.Şerif Fırat, **Doğu illeri ve Varto tarihi**, Etimoloji, Din, Etnografya, Dil ve Ermeni Mezalimi, TKA E Yayınları, Ankara, 1983, s. 85

Diğer yandan, bölge coğrafyasının Türkmenler üzerinde yarattığı sosyal, siyasi ve ekonomik etki, bölgedeki Türkmenlerin diğer Türkmenlerin genelinden kısmi olarak farklılaşmasına sebep olurken; Türkçenin de kullanımında yozlaşmalar meydana gelmiş ve dil, Zazaca olarak tanımlanan yerel konuşma biçimine dönüşmüştür.⁴²²

Tanzimat'a kadar merkezi otoritenin etkisinden uzak bir şekilde yerel beylerin hâkimiyeti altında yönetilen Tunceli ili, 1848'den sonra Hozat'a bağlı kaza olarak yönetilmeye başlanmış; ancak yönetim bölgede etkin hâle getirilememiştir.⁴²³

Hozat ve Mazgirt'e askeri kışla yapılması, bu tür güvenlik önlemlerinin nüfuz ve güçlerini zayıflatacağı endişesine kapılan ağa ve halktan çıkar sağlayan nüfuzlu kişilerin tepkisini çekmiş; tepkiler olaylara dönüştürülmekle kalmamış; bu kişilerce 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde, desteklenmeleri karşılığında Ruslara yardım etme sözü verilmiştir.⁴²⁴

Yönetime karşı geliştirilen terör hareketleri zaman zaman devam etmiş; bölge aşiretleri çeşitli kaynaklardan sağladıkları silah, malzeme ve lojistik destek ile gittikçe güç kazanmışlardır.⁴²⁵ I. Dünya Savaşı yıllarında Ruslar ve Ermeniler bölge aşiretlerinden bazılarının çıkardıkları olaylara destek vermişlerdir.⁴²⁶ Milli Mücadele dönemindeyse bölge insanı Kürtçülük faaliyetlerine malzeme yapılarak devlete karşı yeniden kullanılmıştır.⁴²⁷ Ayrıca, İngiliz gizli servisi görevlileri ve Kürt Teâli Cemiyeti üyeleri, yöre

⁴²² Tunceli ve çevresinde yapılan bir inceleme ve araştırma raporunda, yöre halkının Zazaca'ya dair cevapları özetle; "Zazaca olarak ifade edilen yöresel şivenin içerisindeki kelimelerin çoğunluğunun Türkçe olduğu, konuşmanın değişime uğramasının en önemli sebeplerinden birinin ise Alevi olmaları ve Osmanlı döneminde merkezi yönetimle iyi geçinememeleri sebebiyle Şiî olan İran'daki Türk Devletleri ile daha yakın ilişki içine girmeleri ve onlardan etkilenmeleri olduğu" şeklindedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.Veli Fatih Güven, **Tunceli ve Çevresinde Yapılan İnceleme ve Araştırma Raporu**, Ankara, 1995

⁴²³ Suat Akgül, **a.g.e.**, s. 16-17

⁴²⁴ **a.g.e.**, s. 20-21

⁴²⁵ **a.g.e.**, s. 25

⁴²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Suat Akgül, **a.g.e.**, s. 25

⁴²⁷ Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s. 189

aşiretleri arasında propaganda ve örgütlenme faaliyetlerinde bulunarak, bölücü amaçlı kitle hareketlerinin zeminini oluşturmuşlardır.⁴²⁸

Diğer yandan, Kürt Teâli Cemiyeti üyesi ve Koçgiri Aşireti reisi olan Haydar ve Alişan tarafından, Tunceli yöresinde Alevi-Bektaşî inançlı Zaza adı verilen gruplar ile çevre illerdeki Sünnî inançlı insanlar ve aşiretler arasında var olan anlaşmazlıklar istismar edilerek olayların zemini hazırlanmış ve bunun için önceden de olduğu gibi Seyyid olarak isimlendirilen dini otoritelerle ağaların etkisi kullanılarak, halk olayların içerisine çekilmeye çalışılmıştır. Koçgiri aşireti bazı yerleşim alanlarına baskınlar düzenleyerek, daha sonra geniş bir alana yayılan olayları başlatmıştır. 11 Nisan 1921 tarihinde Merkez Ordusu tenkil harekâtına başlamış ve olaylar kısa sürede bastırılmıştır. Ancak, potansiyel tehlike tamamen sona ermemiş⁴²⁹ ve yıllar sonra Dersim (Tunceli) olayları olarak adlandırılan olaylar ortaya çıkmıştır.

Bölgenin durumu göz önünde bulundurularak, Tunceli bölgesi için planlanan ıslah projelerinin uygulanması girişimleri başlatılmış; başta Cumhurbaşkanı Atatürk olmak üzere devlet görevlileri bölgeye yönelik her türlü kaynak aktarımı yapılması ve güvenlik önlemlerinin alınması konuları ile ilgilenmişlerdir. Devletin gücünü hisseden ve yardımını gören bölge insanının gittikçe Devletin yanında yer almaya başlamasından rahatsızlık duyan ve buna paralel olarak gerçek fonksiyonlarını yitirmeye başlayan ağa, bey, şeyh ve seyyid gibi yerel çıkar ve baskı grupları ise bölge insanını Devletten uzaklaştırmanın yollarını aramaya başlamışlardır.⁴³⁰

Otorite ve nüfuzlarının kırılacağı ve aşiret yapısının bozulacağından endişe ederek propaganda faaliyetlerinde bulunanların başında Seyyid Rıza gelmektedir. Diğer yandan Hoybun cemiyetinin faaliyetlerinin yanı sıra, 1933-

⁴²⁸ Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s. 26

⁴²⁹ Suat Akgül, **a.g.e.**, s. 38-42

⁴³⁰ **a.g.e.**, s. 55-56

1934 yılları arasında Tunceli ili çevresinde gizli faaliyetlerde bulunan Ermeni Bogos ve M.Nuri (Dersimî), bölge insanını devlete karşı örgütleyerek olaylara katılmaya teşvik etmişlerdir.

Hazırlanan ortam Suriye'den gelen 4 kişilik terörist grubun faaliyetleri ile 1937 yılında olaylara dönüştürülmüştür.⁴³¹ İlk olay 21 Mart 1937 tarihinde Harcık deresi üzerindeki tahta köprüünün yakılmasıyla başlamış;⁴³² arkasından karakollar ile hükûmet binalarına saldırılar düzenlenerek olaylara hükûmet aleyhtarı bir yön verilmiş ve olayların mahiyeti büyütülerek geniş bir alana yayılmasına çalışılmıştır.⁴³³

Hükûmet, düzenlenecek harekâttan önce, bölge insanının olaylara katılmasını önlemek amacıyla mesajlar içeren bildiriler dağıttırmış; bu bildiriler halk üzerinde olumlu etki yapmış ve teslim olmalar başlamış; başlangıçta olaylara katılanların sayısı 20-30 bin kişiyi bulurken bu sayı kısa sürede azalmış ve terörist gruplar güç kaybetmişlerdir. Diğer yandan kendisine yönelik harekât başlatıldığını öğrenen Seyit Rıza, İngiliz Dışişleri Bakanı Antony Eden'den yardım istemiştir.⁴³⁴

Bölgede olayların bastırılmasına yönelik 25 bin kişilik bir askeri kuvvetle başlatılan harekât, dağların etrafı çevrilerek ve yardım bağlantıları kesilerek sürdürülmüştür. Bu arada, gerek yapılan çağrılarının gerekse operasyonların etkisiyle bir çok aşiret mensubu teslim olmaya başlamış; etrafı boşalan Seyit Rıza, olayın diğer kışkırtıcı elebaşlarından Alişir'den, İran ya da Irak'a iltica ederek kurtulmaları için İngiltere ve Fransa'ya yardım çağrılarında bulunmasını istemiş; ancak, Seyit Rıza'nın bu isteği 9 Temmuz'da Alişir'in öldürülmesi üzerine gerçekleşmemiştir.⁴³⁵ Diğer yandan,

⁴³¹ a.g.e., s. 120

⁴³² **Doğu Bölgesinde Geçmiş ...**, s. 21; Suat Akgül, a.g.e., s. 125

⁴³³ Reşat Hallı, a.g.e., s. 380-385

⁴³⁴ David McDowall, **Kürtlerin Modern Tarihi**, Doruk Yayınları, İstanbul, 2004, s. 236

⁴³⁵ M.Nuri Dersimi, **Kürdistan tarihinde Dersim**, Çev. Hamit Ertaş, Zel Yayınları, İstanbul, 1994. s. 276

terörist bir grup, olaylara destek sağlamak amacıyla, Suriye'den Türkiye'ye geçerken sınırda öldürülmüş;⁴³⁶ dışarıdan beklenen yardım umutlarının da sona ermesi neticesinde Seyit Rıza 10 Eylül 1937'de teslim olmuştur.

Olaylar bastırıldıktan bir süre sonra kışkırtıcı unsurlar bölge insanını teşvik ve tahrik ederek yeni olaylara sürüklemişlerdir. Bu çerçevede ağalar ve diğer çıkar grupları özetle; “hükûmet otoritesinin güçlenmesi ile serbest hareket etme imkânlarının tehlikeye girebileceği, rahat ve huzurlarının bozulacağı, güvenlik kuvvetleri tarafından halkın namusuna yönelik saldırılar olacağı, bölgeye yapılan yatırım ve yardımlar vasıtasıyla halka baskı yapılacağı ve bölge insanının başka bölgelere sürülmesi için karakol olarak kullanılacağı, ⁴³⁷ şeklinde halkı tahrik etmeye dönük, manevi değerleri istismar eden propaganda yapmışlardır.

Bu faaliyetlerin neticesindeki ilk hadise 2 Ocak 1938 günü meydana gelmiş, çıkan olayda askerler pusuya düşürülerek şehit edilmiş, ayrıca, karakol baskınları sürdürülerek olayın alanı ve boyutları büyütülmeye çalışılmıştır.⁴³⁸

Bunun üzerine yeni bir harekât başlatılmış; bölgede yasak alan oluşturulması, 5-7 bin kişinin batı bölgelere nakledilmesi, silah arama ve taramalarının yapılması şeklindeki hükümleri içeren kararlar 6 Eylül 1938 tarihinde olayların bastırılmasıyla birlikte uygulamaya konulmuştur.⁴³⁹

Tunceli olayları, Kürtçüler tarafından bir “başkaldırı” şeklinde tanımlanmakla birlikte; olayların tamamen feodal unsurlarca çıkarıldığı ve bir “başkaldırı” olmadığı görülmektedir. Bu olaylar, yerel çıkar gruplarının menfaatleri gereği merkezi otoriteye karşı gerçekleştirilmiştir. Diğer yandan,

⁴³⁶ Reşat Hallı, **a.g.e.**, s. 407

⁴³⁷ Suat Akgül, **a.g.e.**, s. 150

⁴³⁸ **Doğu Bölgesinde Geçmiş ...**, s. 21; Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 347

⁴³⁹ Reşat Hallı, **a.g.e.**, s. 410

görüldüğü gibi, İngiltere, Fransa, İran, Ermenistan ve Rusya'nın önemli etkileri bulunan Olayda; yerel çıkar grupları, çok yönlü bir oyunun figüranları olarak kullanılmışlardır.

3.3.2. Kürtçü Hareketler

3.3.2.1. Genel Bakış

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra dış tahriklerle ve desteklerle başlayan ve 1925-1938 yılları arasında devam eden silahlı faaliyetlerle bölge insanı, silahlı kitle hareketlerine teşvik edilmiştir. Bu süreç içinde Devletin bölgeye ve bölge insanına dönük almış olduğu tedbirler de engellenmeye çalışılmıştır.

Bütün bu olaylarla bölücülük faaliyetlerine ivme kazandırılmaya çalışılmışsa da, dış destekli Kürtçü çabalar sonuçsuz kalmış ve Türkiye'de genel anlamda bir huzur sağlanmıştır. 1938 yılından sonra iç ve dış Kürtçü odaklar yeni yöntemler geliştirmişler; faaliyetlerini dikkatli ve bilinçli bir biçimde illegal yollarla, şartlar elverdiği ölçüde de legal yollarla yürütmeye çalışmışlardır. Faaliyet alanı olarak Suriye, Irak ve İran'ı seçen Kürtçüler; başlayan yeni dönemde emperyalist güçlerin yeni oyunlarında yeni roller üstlenmişlerdir.

Büyük önder Atatürk'ün kaybedilmesi; Türkiye'nin İngiltere ve müttefikleri tarafından İkinci Dünya Savaşı'na girmesi için baskılara maruz kalması; savaş sonunda, Sovyet Rusya'nın Türkiye'den toprak talebinde bulunacak kadar ileri giden tehdidi (1945-46); Türkiye'nin bir yandan yeniden güvenlik endişeleri yaşamasına ve bir yandan da bölücü unsurlara yönelik etkili bir takibin sürdürülememesine sebep olmuştur.⁴⁴⁰

⁴⁴⁰ Türkiye de "Akdeniz'e İnme" hayalini gerçekleştirmek isteyen Sovyet Rusya'nın bu yayılımacı politikasından nasibini almış; Sovyetler Türkiye'den İstanbul ve Çanakkale

Diğer yandan, Avrupa ülkelerinin güç kaybına uğradığı ve Amerika ile Sovyet Rusya'nın iki büyük güç olarak kaldığı II. Dünya Savaşı sonunda Amerika'nın yalnızlık politikasına yönelmesi; Rusya'nın Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya'yı işgal ederek bu ülkelerde komünist rejimleri hayata geçirmesini sağlamıştır. Bu süreçte, Sovyet Rusya'nın İran sınırları içerisinde Mehabat Kürt Cumhuriyeti'nin kuruluşunu desteklemesi ve oradaki Kürtleri politikaları doğrultusunda İran'a karşı kullanması⁴⁴¹ Türkiye'yi endişelendirmiş, bu sebeple ABD'nin desteğinin sağlanması için girişimlerde bulunulmuştur.⁴⁴²

İkinci Dünya Savaşı döneminde yaşanan olumsuzluklar siyasi iktidara karşı toplumsal tepkinin gelişmesine sebep olurken; savaş sonrasında ABD ile batılı ülkelerin "tek parti yönetimi"ni eleştirerek çok partili hayata geçişi ve demokratikleşmeye gidilmesini şart koşmaları üzerine, İnönü gerekli çalışmaları başlatmıştır. Bu süreç sonunda Demokrat Parti, 21 Temmuz 1946 yılında katıldığı ilk seçimden sonra muhalefet partisi, 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra da iktidar partisi olarak Meclis'e girmiş ve iktidara gelmiştir.

Demokrat Parti, uyguladığı politikalarla bir yandan Atatürk ilkelerini korumaya, diğer yandan da sivil özgürlüklere daha çok izin vermeye çalışmıştır. Demokrat Parti iktidarı ile birlikte birçok Kürt aşiret reisi Türk siyasal sistemi içerisine çekilirken,⁴⁴³ dönemin siyasi gelişmeleri doğrultusunda sosyal ve ekonomik alanda da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 1950'li yıllarda, tarım makinelerinin kullanılmaya başlaması üzerine

boğazlarına yerleşme hakkı ile Kars ve Ardahan illerimizin kendisine bırakılmasını istemiş; bu isteklerine Trabzon ve Gümüşhane'yi de dahil etmiştir.

⁴⁴¹ William Aegleton, **a.g.e.**, s. 150-154

⁴⁴² ABD, 1947 yılından itibaren Sovyetlere karşı Türkiye'yi destekleme kararı almış; Sovyet Rusya'nın yayılma ve emperyalizmine karşı 1949 yılında kurulan Atlantik İttifakına (NATO) 1952 yılında Türkiye'nin de dahil olması, Türkiye-ABD ilişkilerinde önemli bir aşama teşkil etmiş ve Türkiye Rusya karşısında güçlü bir destek bulmuştur. Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 49-50

⁴⁴³ Kemal Kirişçi-Gareth M.Winrow, **Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi**, Çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 112

küçük toprak sahipleri topraklarını satarak işsiz kalmış bu sebeple Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden çok sayıda insan İç ve Batı Anadolu'daki endüstri merkezlerine göç etmiştir. Göçler, 1960'lı yıllarda İstanbul, Ankara, Adana ve İzmir'e yönelik olurken; gerek göçülen yerlerdeki insanlarda, gerekse bu bölgelere göçen insanlarda, "Kürt" şeklinde bir "tanımlama" süreci gelişmeye başlamıştır.⁴⁴⁴ Diğer yandan, gelişen demokratikleşme ortamı, Türkiye genelinde olduğu gibi bölge seçmenine karşı ilgiyi de arttırmış; ancak bu ortam Kürtçü çevrelerce kullanılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nda itibaren yaşanan ciddi güvenlik endişeleri, Türkiye'nin iç ve dış politikasının şekillenmesinde etkili olurken; iç güvenlikle 1950 yılına kadar Orgeneral Muğlalı⁴⁴⁵ olayı dışında kayda değer bir hadise yaşanmamıştır.

1950 yılından sonra, düzensiz kitle hareketlerinin, yerini bilinçli illegal fikir hareketlerine terk etmesi neticesinde, Kürtçü kanatta ideolojik faaliyetler ön plana çıkarak örgütlenme hız kazanmıştır.

Türkiye'nin asılsız sebeplere dayalı gerginliklerle sürüklendiği çatışma ortamı, 27 Mayıs 1960 İhtilâli ile sonuçlanmıştır. Türkiye'yi 1960 ihtilâline

⁴⁴⁴ McDowall gibi kimi yazarlar, bu çalışmada yer alan görüşün aksine; göçlerden sonraki bu süreci bir Kürt etnik bilincinin ve Kürt kimliğinin gelişme süreci olarak tanımlamaktadır. Bkz.

David McDowall, **a.g.e.**, s. 445-447

⁴⁴⁵ İran'da yaşayan ve Türkiye adına casusluk yaptığı söylenen Mehmedi Misto adlı şahıs, koyunlarının kaçırılması üzerine Özalp Kaymakamlığından hayvanlarının bulunmasını ve kendisine verilmesini istemiş, aksi halde kendisinin de aynı yönteme başvuracağını bildirmiş; akabinde de sınırı geçerek hayvan hırsızlığına başlamıştır. Olayı incelemekle görevlendirilen Mustafa Muğlalı Paşa, Milengiz köyünden 40 kişinin Misto'ya yataklık ettiğini öğrenmiş ve gerekli güvenlik önlemlerinin alınmasını sağlamıştır. 30 Temmuz 1943 tarihinde 32 kişi askerlere ait at ve silahları alarak kaçmak istemiş, bu hırsızlık olayı sırasında çıkan çatışmada 32 kişinin iki ateş arasında kalarak öldüğü rapor edilmiştir. Olaydan yaralı olarak kurtulan bir şahsın sınırı geçerek Mehmedi Misto'nun yanına gitmesi ve Türkiye'deki kardeşi İbrahim Özay'a mektup göndermesi, onun da konuyu TBMM dilekçe komisyonuna götürmesinden bir süre sonra kardeşinin affını ve Türkiye'ye dönüşüne izin verilmesini isteyen İbrahim Özay ölmüş, olay da gündemden düşmüştür. Ancak 1946 yılında çok partili sisteme geçilmesinin ardından olay tekrar gündeme taşınmış; Meclis Araştırma Zabıtları zaman zaman kamuoyuna yansıtılarak toplumda gerginlik yaratılmış; Orgeneral Mustafa Muğlalı ile diğer görevliler yargılanmışlar ve hapis cezası almışlardır. Orgeneral Muğlalı'nın 1951'de cezaevinde ölmesi üzerine dosya kapanmıştır.

getiren süreç, siyasal gerginlikler yaşanmasına neden olurken, Kürtçü çevrelerin faaliyetleri açısından sosyal ve siyasal anlamda gerekli alt yapıyı da hazırlamıştır.

1960 İhtilali'nin ardından Cumhuriyet Halk Partisi üyeleri ve yandaşlarından oluşan Kurucu Meclis tarafından, geniş haklar içeren yeni bir liberal Anayasa hazırlanmıştır. İhtilâlin lideri Orgeneral Cemal Gürsel, halkın “Nesin?” sorusuna “Türk'üm” diye değil “Elhamdülillah Müslümanım” diye cevap verdiğini belirterek bundan yakınmış ve “Bu şuur daha uyanmamıştır” demiştir. Mustafa Akyol ise bu durumu, “farketmediği asıl tehlike, ‘Elhamdülillah Müslümanım’ diyen bazı Kürtlerin çocuklarının, ‘Kürt'üm ve devrimciyim’ diye düşünmesiydi.” şeklinde değerlendirmiştir.⁴⁴⁶

1960 Darbesi'nin “devrim” kavramını yüceltmesi ve 1961 Anayasası'nın siyasi özgürlükleri genişletmesi, Türkiye’de sol fikirlerin gelişmesini kolaylaştıran liberal bir ortam yaratırken; halka inmemekle beraber, aydınlar arasında Marksist fikir ve örgütlenmeler hızla gelişmiştir. Bu süreçte, 1961 Anayasası'nın hürriyetçi ortamından fazlasıyla yararlanan Kürtçü çevreler, özellikle “sol” görünüm altında örgütlenerek faaliyetlere başlamışlardır.

Yeni Anayasanın kabulünden yaklaşık bir yıl sonra basında Kürt konusunda dikkat çeken yazılara yer verilmiş, bu yazılarda Doğu Anadolu Bölgesi'nin sosyo-ekonomik problemleri adı altında Kürtçü talepler köklü bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştır. Sol basının 1960'lardan sonra Kürt konusunun ulusal mesele olduğunu yazarak, Kürtlerin bilinçlenmesi, örgütlenmesi ve kimliğini bulmasında öncülük ettiğini belirten Faik Bulut; Kürt konusuna verilen destek ile ilgili olarak da “... ilkesel temelde sol, sosyalistler

⁴⁴⁶ Mustafa Akyol, **a.g.e.**, s. 132

ve gerçek demokratlar Kürt konusunu desteklemiştir.” demektedir.⁴⁴⁷ Siyasi ve kültürel görünümlü olmakla birlikte, şiddeti, terörü çağrıştırarak okuyucuyu bu yönde teşvik eden yayınlar, bunlardan etkilenen çevrelerin oluşmasında tesirli olmuş; sonraki dönemlerin silahlı Kürtçülük faaliyetleri de bu etkileşim üzerine inşa edilmiştir.

Diğer yandan Türk solu, etnik Kürt milliyetçiliğinin gelişmesi için zemin hazırlarken, Marksist-Leninist Kürtçüler; Kürt İstiklal Partisi, Kürt Talebe Cemiyeti, Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi, Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) gibi örgütler kurmuşlar ve faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Türkiye'nin iki büyük siyasi partisi arasında yaşanan tartışmanın yanı sıra, dünyadaki siyasal ve ekonomik gelişmelerin Türkiye'ye yansması ile 1945'ten sonra ortaya çıkan politik, sosyal ve ekonomik problemler, ayrılıkçı faaliyetler için uygun bir ortam oluştururken,⁴⁴⁸ Irak'ta Barzani liderliğinde sürdürülen silahlı Kürtçülük faaliyetleri Türkiye'de de yeni Kürtçü oluşumların çıkmasında ve bunların bir araya gelerek Kürtçülük faaliyetlerini canlandırma planları yapmasında son derece etkili olmuştur.

Diğer yandan, İran'ın Kürtçülere ilgi göstermesi sebebiyle İran'daki Kürtler Barzani hareketine destek vermeye başlamış; Irak'ta basılan, Kürtlerin birliğini teşvik eden ve üzerinde Kürdistan Demokrat Partisi amblemi yer alan bildiriler, İran üzerinden sınır köylerimize dağıtılmıştır. Kalkınmanın İran'a bağlı olduğu, birleşilmesi gerektiği yönünde mesajlara yer veren bildirilerin yanında Bağdat Radyosu'ndan; Türkiye, İran ve Irak'taki Kürtlere dönük

⁴⁴⁷ Ayrıca Bulut, Kürt konusunu cesaretle savunan ve bu uğurda her türlü bedeli ödeyerek mücadele eden sol basının hitap ettiği kesimin çok dar olduğunu, gençliğin ve işçilerin konuyu o dönemde karar mekanizmalarına iletemediğini, 1970'li yılların ortasından başlayarak PKK'nın silahlı faaliyetlerde bulunması ile 1980'lerin ikinci yarısında sol basının bu mücadelenin ürünlerini toplayabildiğini ve Kürt konusunun egemen sınıfın gündemine oturtulduğunu belirtir. Faik Bulut, **Türk Basınında Kürtler**, Melsa Yayınları, İstanbul, 1992, s. 15

⁴⁴⁸ David McDowall, **a.g.e.**, s. 441

“Kürt, uyan!” diye başlayan yayınlar ve konuşmalar yapılmış; konu dönemin Türk Basınında da yer almıştır.

3.3.2.2. 1960 Sonrası Hareketler

a) Kürt İstiklal Partisi

Kürtçü faaliyetlerin ve tahriklerin etkisiyle dönemin ilk Kürtçü organizasyonunun kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Ziya Şerefhanoglu, Dr. Sait Kırmızıtoprak, Av. Musa Anter ve A.Ethem Dolak'ın da aralarında bulunduğu küçük bir grup tarafından kurulan⁴⁴⁹ oluşumun örgüt programında; Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin bir kısım topraklarını içerisine alan bir bölgede müstakil devlet kurulması öngörülmüştür.⁴⁵⁰

Gözüaltına alınarak 8 Ocak 1961 tarihinde yargılanmaya başlayan 49 Kürtçü sanığa⁴⁵¹, “Kürt İstiklal Partisi” ni kurmayı amaçlayarak toplantılar gerçekleştirdikleri ve Türkiye'nin bütünlüğüne yönelik hususları içeren parti tüzüğü hazırlama suçu işledikleri belirtilmiş; buna karşı Sait Elçi ve Sait Kırmızıtoprak mahkemede yaptıkları savunmalarında ilk kez etnik bilinç ifade eden sözcükler kullanarak Mahkemede Kürtçü propaganda yapmışlardır.⁴⁵²

Sanıklardan Yaşar Kaya ve Musa Anter ile birkaç kişi dışındakiler ileriki yıllarda Kürtçülük faaliyetlerini terk etmişler;⁴⁵³ değişik siyasi partilerde yer alarak ülkenin birliği ve bütünlüğü yönünde siyaset yapmışlardır.

⁴⁴⁹ Hıdır Göktaş, **Kürtler, İsyan-Tenkil**, II, s. 68

⁴⁵⁰ Hayri Başbuğ, **a.g.e.**, s. 95

⁴⁵¹ Bu kişilerin isimleri ve ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Ethem Gürsel, **a.g.e.**, s.60-63; Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 69

⁴⁵² David McDowall, **a.g.e.**, s. 540

⁴⁵³ **a.g.e.**, s. 451

İlk organize Kürtçü oluşum olması açısından önem taşıyan Kürt İstiklal Partisi adlı illegal gizli oluşum, faaliyetleri ve bölge insanları üzerindeki etkinliği açısından önemsiz niteliktedir.

b) Türkiye Kürt Öğrenci Örgütü

Türkiye Kürt Öğrenci Örgütü, Avrupa Kürt Öğrenci Cemiyeti'nin bir kolu olarak, İstanbul'da yüksek öğrenim gören İran ve Irak'lı öğrencilerden "Kürt" olarak adlandırılan bir grup tarafından ve Kemal Fuat adlı yabancı uyruklu bir kişinin öncülüğünde 1959 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Çoğunluğunu yabancı ülke vatandaşı Kürtlerin oluşturduğu gizli örgütün başkanlığına önce İbrahim Mamhıdır daha sonra Cemal Alemdar isimli şahıslar getirilmiştir.⁴⁵⁴

Hücre sistemi ile organize faaliyetlerde bulunan Marksist-Leninist gruba yönelik yapılan operasyonlar sonucunda 4 Haziran 1963 tarihinde 13 kişi örgütsel dokümanlarla birlikte ele geçirilmiştir. Konu hakkında bir basın toplantısı düzenleyen dönemin İçişleri Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata *"Topraklarımızda bir Kürt devleti kurmak isteyen 13 Komünist Kürtçü'nün yakandığını, bu kişilerin Barzani'nin yardımı yanında, dışarıdan aldıkları destekle Kürtçülük faaliyetlerinde bulundukları..."* şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁴⁵⁵

Sanıklar hakkında hazırlanan iddianamede özetle; Sevr Anlaşması ile müstakil Kürdistan kurma hayallerine ulaşamayan bazı devletlerin çeşitli düşünceler altında tekrar Doğu Anadolu Bölgesinde karışıklık çıkarmaya çalıştıkları, bu maksatla, geçmişte Şeyh Said, Ağrı ve Tunceli olaylarını çıkarttıkları, bugün ise benzer olayların, bir grup sözde komünist aydının tahrikleri ile sürdürülmeye çalışıldığı, ayrıca, Türkiye, Irak, İran ve Suriye'deki

⁴⁵⁴ Vedat Şadillili, **a.g.e.**, s. 170

⁴⁵⁵ Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 71; Vedat Şadillili, **a.g.e.**, s.170, Ayrıca yakalanma olayı basında da geniş şekilde yer almıştır.

Kürtler için müstakil Kürdistan Devleti kurulması amacıyla, Avrupa'daki birçok örgütün desteklendiği hususlarına yer verilmiştir. Bundan başka, yurt içinde ve yurt dışında üç grupta sürdürülen faaliyetler arasında; Molla Mustafa Barzani'ye silah, cephane yardımı, Mehmet Nuri Dersimî'nin yönlendirmesi ile Musa Anter, Doğan Kılıç ile Barzani'ye verilmek üzere para ve teksir makinesi temin edilmesi, yabancı devletlere verilmek üzere Türkiye'deki Kürtler hakkında bilgi toplanması, Barzani'ye iletilmek üzere yabancı bir devlet yetkilisinden silah, mühimmat, radyo, telsiz, nakliye ve ulaşım araçları istenmesi; Kürtçülük faaliyetlerinin dış kamuoyunda tanınması için dış kaynaklarla temasta bulunulması; Dünya kamuoyuna dönük çalışmaların yürütülmesi; yurt içinde ve yurt dışında gizli örgütler kurulması gibi faaliyetlerin yer aldığı belirtilmiştir.⁴⁵⁶

Yine bu örgütün faaliyetlerinden olmak üzere, bağlı bulunduğu Avrupa Kürt Öğrenci Cemiyeti üyelerince her yıl yapılan toplantılarda alınan çeşitli kararlar tüm Kürtçü unsurlara, çeşitli devlet başkanlarına, Birleşmiş Milletler gibi çeşitli uluslar arası kuruluşlara gönderilmiştir.⁴⁵⁷

Sanıklar savunmalarında her ne kadar örgütün İstanbul şubesinin sadece sosyal yardım sağlamak maksadıyla kurulduğunu ifade etseler de, Avrupa Kürt Öğrenci Örgütü'nün tüzüğünde belirtilen maksadı, toplantılarda alınan kararlar ve çeşitli uluslararası kuruluşlara yapılan başvurular açısından savunmaları gerçekçi bulunmamıştır. Genelkurmay Askeri Mahkemesinde yapılan yargılama sonunda, yabancı uyruklu sanıklar hapis cezasına çarptırılmış, diğerleri için ise dava açılmasına gerek olmadığı şeklinde karar verilmiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Vedat Şadillili, **a.g.e.**, s. 182-226; s. 99-102; İddianame için bkz. 17/10/1963 tarihli ve Genelkurmay başkanlığı Adli Amirliği, Sayı: 963/668, Esas; 963/138 **Bir Kürt Devrimcisi Edip Karahan'ın Anısına**, Komal Yayınları, İstanbul, 1977,

⁴⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Vedat Şadillili, **a.g.e.**, s. 204-214;

⁴⁵⁸ Hıdır Göktaş, **Kürtler, İsyan-Tenkil**, II, s. 97

c) Dicle Talebe Yurdu

Tunceli olayları sonrasında hazırlanan kalkınma planları çerçevesinde Birinci Umumi Müfettişlik tarafından 1938 yılında doğu illeri öğrencilerinin barınabilmeleri maksadıyla İstanbul'da açılan öğrenci yurdu, 1956 yılından sonra ekonomik sıkıntılar sebebiyle kapanmıştır. Açılışından sonra başına Ferit Bilen adlı kişinin getirilmesiyle yurt, adeta Kürtçülük faaliyetlerinin merkezi durumuna gelmiştir. Yurdun kapanmasının ardından faaliyetler durmamış ve Diyarbakır Talebe yurduna intikâl ettirilerek sürdürülmüştür.

Bu öğrenci yurdunda kalan 50 kadar öğrenci arasında Türkiye İşçi Partisi Genel Sekreteri Tarık Ziya Ekinci ve Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi kurucusu Faik Bucak gibi Marksist Kürtçülerin yanı sıra, Demokrat Partisi milletvekili Yusuf Azizoğlu gibi liberal şahıslar da bulunmaktadır.⁴⁵⁹ Ayrıca daha bir çok Kürtçü, Musa Anter'in 1942 yılında İstanbul'da kurduğu Fırat Öğrenci Yurdu'nda yetiştirilmiştir.⁴⁶⁰

Öğrenci gençliğe yönelik yayın yoluyla başlatılan faaliyetler daha geniş kitlelerin etkilenmesi maksadıyla sürdürülmeye çalışılsa da halk arasında karşılık bulamamıştır.

d) Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi

1961 Anayasası'nın serbest ortamından ve geniş imkânlarından faydalanan Abdulkadir Ökten, Faik Bucak, Ömer Turan ve Sait Elçi gibi bir grup Kürtçü; Irak Kürdistan Demokrat Partisi (IKDP) ile sürdürülen ilişkiler doğrultusunda, 1961 yılında Silopi'de "Kürdistan Demokrat Partisi Mesullüğü" adı altında gizli bir Kürtçü oluşumun kuruluşunu gerçekleştirmişlerdir.⁴⁶¹

⁴⁵⁹ David McDowall, **a.g.e.**, s. 449

⁴⁶⁰ Musa Anter, **Hatıralarım**, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 109-111

⁴⁶¹ Abdulhaluk Çay, **Her Yönüyle Kürt...**, s. 359 vd.

Örgüt, geniş kitleleri etkileme faaliyetleri yanında, parti haline dönüşme çabaları gütmüştür. Bu maksatla Diyarbakır merkez alınarak birtakım çalışmalar başlatılmış ve 1965 yılında Diyarbakır'da Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP)'nin kuruluşu gerçekleştirilmiştir.⁴⁶²

Tüzüğünde özetle, Türkiye sınırları içinde özel bir bölgenin 'Kürdistan' olarak belirlenmesini, burada Kürtçe'nin resmi dil olmasını ve bu bölgenin TBMM'de belirli sayıda milletvekiliyle temsil edilmesini, Türk Anayasası'na Türk Devleti'nin Kürt ve Türklerden oluştuğu ve her iki unsurun (burada Kürtler ulus olarak tanıtılmaktadır) her hususta eşit olduğu ibaresinin konulmasını, Kürtçe eğitim yapacak üniversitelerin kurulmasını⁴⁶³ hedefleyen örgüt; Türkiye'nin üniter yapısına saldırı niteliğindeki bu hedefleri ile etnik temelli bir federasyon kurulmasını öngörüyordu. Mustafa Akyol, 1967 yazında Güney Doğudaki ondokuz il ya da ilçede düzenlenen izinsiz gösteri yürüyüşlerinin ardında, Kuzey Irak'taki Barzani hareketinin (KDP) uzantısı niteliğindeki yasadışı Türkiye Kürdistan Demokratik Partisi'nin (TKDP) önemli bir rolü olduğunu belirtmektedir.⁴⁶⁴

28 Ocak 1968'de Kürdistan Demokratik Partisi yöneticilerinden başta Sait Elçi olmak üzere bazı parti yöneticileri tutuklanarak yargılanmışlardır. Sait Elçi'nin cezasının bitiminin ardından, örgüt mensupları arasında varolan fikir ayrılıkları ve çatışmalar örgütü parçalanmaya götürmüştür.⁴⁶⁵ Örgütün toparlanması ve yeniden faaliyete geçmesi için 1979-80 yıllarında yapılan toplantılarda görüş birliğine varılmış olsa da; 12 Eylül 1980 döneminde bazı

⁴⁶² Partinin Genel Sekreterliğine Faik Bucak getirilirken, Sait Elçi, Sait Kırmızıtoprak, Hikmet Buluttekin, Nazmi Balkaş ve Hasan Yıkılmış gibi isimler ise örgütün üst düzey sorumlusu olarak yönetimde yer almışlardır. Hıdır Göktaş, **Kürtler, İsyan-Tenkil**, s.97-104

⁴⁶³ Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 360

⁴⁶⁴ Mustafa Akyol, **a.g.e.**, s. 133

⁴⁶⁵ Bu örgütün yönetim kademesindekiler, parçalanmanın ardından önce, "Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi"ni, 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin ardından da "Türkiye Kürdistan Yeni Demokrat Partisi"ni kurmuşlardır. Örgüt içindeki sağ ve sol kanatlar arasında Parti tüzüğüne yönelik fikir ayrılığı nedeniyle sağ kanat örgütten koparak "Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları" adıyla yeni bir oluşum gerçekleştirmiş ve Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'nin devamı oldukları iddiasını sürdürmüşlerdir. Rafet Ballı, **Kürt Dosyası**, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s. 351-352

örgüt sorumlularının tutuklanması dağılma sürecini hızlandırmış, 1982’de ise pek çok mensubunun terk etmesiyle örgüt, Kürtçü unsurlar arasındaki önemini yitirmiştir.

e) Türkiye İşçi Partisi

Bu dönem içerisinde bir yandan Kürtçü unsurlar örgütlenme faaliyetlerini sürdürürken, diğer yandan Türk solu da yeni örgütlenme çalışmaları içerisine girmiş ve 13 Şubat 1961’de Türkiye İşçi Partisi (TİP)’in kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Kuruluşundan itibaren özellikle Kürt konusunu ele alan Parti, taban oluşturmak amacıyla bölgede dört ay boyunca yedi ayrı il ve ilçede “Doğu Mitingleri” adı altında bir dizi miting düzenlemiştir,⁴⁶⁶ Başkan Mehmet Ali Aslan ise Kürt etnik kimliğini savunan bir dergi yayımlamaya başlamıştır. Türkiye İşçi Partisi’nin 1970 yılında gerçekleştirdiği dördüncü kongresinde alınan kararla ilk kez bir siyasi parti Kürt konusunu “Türkiye’nin çözüm bekleyen bir sorunu” olarak gündeme getirmiş; çözüm için gösterilen adres ise federatif bir devlet modeli olmuştur.⁴⁶⁷

Yine aynı kongrenin karar metninde “...Türkiye’nin doğusunda Kürt halkının yaşamakta olduğu, Kürt halkı üzerinde baştan beri... kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen baskı, terör ve asimilasyon politikası uyguladıkları; Kürt halkının ... mücadelesini destekledikleri...” şeklinde yer alan görüşlerden dolayı Cumhuriyet Başsavcılığı partinin kapatılmasını istemiştir. Anayasa Mahkemesi, Partinin “Kürtlerin Türklerden kopması ereğine” yöneldiğini belirterek “Türkiye Cumhuriyet sınırları içinde egemen olan Türk milliyetçiliğinde ırk düşüncesine yer olmadığını” savunmuştur.⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ Behice Boran, Mehmet Ali Aybar, Tarık Ziya Ekinci ve Kemal Burkay gibi kimselerin mitinglerde yaptıkları konuşmalarda, açık ve kapalı olarak federatif sisteme gidilmesi imâ edilmiştir.

⁴⁶⁷ Mehmet Ali Aslan, 2005 yılına gelindiğinde, batı illerine yoğun göçler olduğu için artık etnik federasyonun savunulamayacağını bir bildiri ile açıklamıştır. Mustafa Akyol, **a.g.e.**, s. 134

⁴⁶⁸ TİP Davası 11-12-13, Aktaran: Muhammed Bozdağ, **Türkiyede Siyasi Parti Kapatma Laiklik Bölücülük Sorunu**, Nobel Basımevi, Ankara, 2004, s. 182-183

Mahkeme, Parti'nin eğitim bürosunca hazırlanan "Ders Notları" içinde *"Türkiye'nin Doğusunda yaşayan nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Kürt halkı üzerinde, Kürt oldukları için bir baskı ve zulüm politikası uygulanmaktadır ... Doğu bölgesi bilerek geri bırakılmıştır."* ifadeleri ile Büyük Kongre sonrası yayınlanan bildirilerde yer alan *"Kürt halkı, Anayasanın kendisine tanıdığı haklardan mahrum kalmaya devam edecek, üzerlerinde uygulanan yasadışı baskı ve şiddet daha da artacak..."* şeklindeki sözleri de davada dikkate almış ve 20.7.1971 tarihinde partinin temelli kapatılmasına karar vermiştir.⁴⁶⁹

f) Devrimci Doğu Kültür Ocakları

Türkiye İşçi Partisi'ne kuruluşundan itibaren destek veren ve parti faaliyetlerinde etkin görevler üstlenen Kürtçü üniversite öğrencileri zamanla Türkiye İşçi Partisi'ni yetersiz bulmaya başlamışlar, bu nedenle bir örgütlenme arayışı içine girerek; Mayıs 1969 tarihinde Ankara'da Devrimci Doğu Kültür Ocakları adıyla yasal bir derneğin kuruluşunu gerçekleştirmişlerdir.⁴⁷⁰ Örgüt'e en büyük maddi ve manevi desteği Musa Anter yapmıştır.⁴⁷¹

Devrimci Doğu Kültür Ocakları, Türkiye İşçi Partisi'nin 1967 yılında başlatmış olduğu "Doğu Mitingleri"nin oluşturduğu Kürtçü atmosferin etkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve Ankara'dan sonra, İstanbul, Diyarbakır, Ergani, Silvan, Kozluk, Beşiri, Kulp ve Batman'da şube açmıştır. Marksist-Leninist ideoloji doğrultusunda faaliyette bulunan örgütün eğitim etkinlikleri konusunda Musa Anter ile İsmail Beşikçi görevlendirilmiştir.⁴⁷² Mustafa Akyol, Abdullah Öcalan'ın da Devrimci Doğu Kültür Ocaklarında çalıştığını vurgulayarak Devrimci Doğu Kültür Ocaklarının ağalığa, şeyhliğe ve

⁴⁶⁹ Bkz. Muhammed Bozdağ, **a.g.e.**, s. 183

⁴⁷⁰ Aralarında Yümnü Budak, Daham Keleş, İbrahim Güçlü gibi kimselerin bulunduğu kurucuların isimleri için bkz. İbrahim Ethem Gürsel, **a.g.e.**, s. 86-87

⁴⁷¹ Musa Anter, **a.g.e.**, s. 222, İbrahim Ethem Gürsel, **a.g.e.**, s. 86

⁴⁷² İbrahim Ethem Gürsel, **a.g.e.**, s. 86

aşiretçiliğe devrimci bir politikayla karşı çıktığını belirtmekte ve; *“Bu, Şeyh Said isyanından ne kadar farklı bir sürecin gelişmekte olduğunu da göstergesidir.”*⁴⁷³ demektedir.

Tüzükte maksat her ne kadar *“insan hak ve hürriyetlerini savunmak, halkın bütünlüğünü devrimci çizgide geliştirip yaşatmak, demokratik ihtiyaçlara cevap verebilecek kültürel ve sosyal faaliyetlerde bulunmak, ırkçı, şoven ve antidemokratik akımlara karşı, insani değerlere dayalı, toplumsal muhtevalı bir Misak-ı Milli anlayışını hakim kılmak”* olarak belirtilmişse de dokuz ayrı yerde kurulan bu dernek aracılığıyla çeşitli mitingler, anma geceleri ve toplantılar düzenlenmiş;⁴⁷⁴ anılan hususlara aykırı olarak daha çok ırkçı-Kürtçü amaca yönelik faaliyetlerde bulunulmuştur.

Doğu Anadolu Bölgesinde alınan güvenlik önlemlerini protesto etmek maksadıyla, 12 Nisan 1970 tarihinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a telgraf gönderen örgütün mitinglerinin etkisiyle asayişe müessir fiillerde artış olurken; Diyarbakır, Mardin, Şırnak ve Batman merkezi, ilçe ve köylerinde başlayan huzursuzluk nedeniyle, bölgede yeni güvenlik önlemleri alınmak zorunda kalınmıştır.⁴⁷⁵

12 Mart 1971 müdahalesinde şubeleri ile birlikte kapatılan örgütün kurucuları ile üyeleri hakkında soruşturma başlatılmıştır. Devrimci Doğu Kültür Ocaklarının kuruluşuna ve faaliyetlerine önemli ölçüde destek veren ve eylem hedeflerini belirlemede yardımcı olan TİP, *“Türkiye’nin doğusunda bir Kürt toplumu vardır... Yönetimi ellerinde bulunduran faşist makamlar Kürt toplumunu bir asimilasyon ve sindirme politikasına tabi tutmuş ve çoğu defa da bu kanlı bir baskıya dönüşmüştür”* şeklinde Kürtçülerin iddialarına destek

⁴⁷³ Mustafa Akyol, **a.g.e.**, s. 133

⁴⁷⁴ Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 109

⁴⁷⁵ **a.g.e.**, s. 109-115

vermiştir.⁴⁷⁶ Örgüt ayrıca Marksist-Leninist olmaları nedeniyle DEV-GENÇ tarafından da desteklenmiştir.

Örgütün kapatılması ve sorumlularının cezalandırılması sebebiyle Kürtçülük faaliyetlerinin sürdürülmesinde ortaya çıkan boşluğu doldurmak maksadıyla, örgüt mensuplarınca Ankara'da 28 Kasım 1974 tarihinde Ankara Devrimci Demokratik Kültür Derneği kurulmuştur. Ancak, mensupları arasındaki görüş ayrılıklarının çatışmalara dönüşmesi sonucu 1975 yılı sonunda kapatılan örgütün kurucuları hakkında dava açılmıştır.⁴⁷⁷

Söz konusu dönemdeki Kürtçülük faaliyetlerinin geldiği aşamayı 12 Mart 1971'den sonra kurulan Hükûmetin Adalet Bakanı İsmail Arar; Kürt hareketinin bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacı taşıdığını, doğu bloku ülkelerinden yardım gördüğünü ve Irak Kürt lideri Barzani ile işbirliği içerisinde olduğunu⁴⁷⁸ açıklayarak ortaya koymuştur.

Dönemin Kürtçü hareketleri ayrılıkçı nitelikte olup, bütün Kürtlerin bir devlet altında toplanmasını savunmuşlardır. Said Kırmızıtoprak (Dr. Şıvan), Faik Bucak, Said Elçi, Necmettin Büyükkaya gibi kimselerin isimleri bu dönemde parlarken, aralarında siyasi kan davaları da yaşanmıştır.⁴⁷⁹

⁴⁷⁶ Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 362

⁴⁷⁷ Aynı örgütün Mart 1975'te İstanbul, Mayıs 1975'te İzmir ve Eylül 1977 tarihinde Diyarbakır'da şubeleri faaliyete geçmiş, akabinde Diyarbakır Devrimci Demokratik Kültür Derneği yasal olarak kurulmuştur. Çeşitli faaliyetlerde bulunan dernek üyeleri ve kurucularının bir çoğu 12 Eylül 1980'de tutuklanarak yargılanmıştır. Hıdır Göktaş, **a.g.e.**, s. 126

⁴⁷⁸ Abdulhaluk Çay, **a.g.e.**, s. 362

⁴⁷⁹ Bunun bir örneği, 12 Marttan sonra Kuzey Irak'a yerleşen Kırmızıtoprak ve Elçi ikilisinde görülmüştür. Said Kırmızıtoprak, Said Elçi'yi Kuzey Irak'ta kurşuna dizmiş; Molla Mustafa Barzani de Said Elçi'yi öldüren Said Kırmızıtoprak'ı ve yanındaki arkadaşları Çeko ile Brusk'u kurşuna dizdirmiştir.

3.3.2.3. 1970 Sonrası Hareketler

1960-1970 dönemi Kürtçü hareketleri, Türkiye’de hızla gelişen sol hareketlerle iç içe olmuştur. 1971-1980 döneminde ise tutuklama ve mahkûmiyetlere rağmen çalışmalar devam etmiştir. Marksizmin de etkisiyle bu dönemdeki sol Kürtçü hareketlerin hemen tamamı “sömürge” tezini, yani Türkiye’nin sömürgeci, “Kürdistan”ın ise sömürge olduğu tezini işlemişlerdir.

Bu örgütlerin çoğu 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile faaliyetlerine bir süre ara vermişlerdir. Türkiye’de 1969-1992 yılları arasında kurulan Marksist-Leninist Kürtçü terör örgütleri şunlardır:

(1) Komal-Rızgari Anti Sömürgeci Demokratik Kültür Dernekleri (ASDK-DER) (1975)

(a) Komal-Rızgari Kürdistan Kurtuluş Partisi (PRK) (1975)

(b) Ala-Rızgari-Kurtuluş Bayrağı (1978)

(2) Özgürlük Yolu Devrimci Halk Kültür Dernekleri (DHKD)

(a) Özgürlük Yolu

(b) Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi (TKSP) (1975)

(3) Devrimci Demokratik Kültür Dernekleri (DDKD) (1969)

(a) Genel Merkeziler

(b) Silahlı Eylem Yanlısı Grup

(4) Kawa-Kürdistan Proleterya Birliğı (YPK) (1976)

(a) Kawa (1976)

(b) Kürdistan Devriminin Kızıl Peşmergeleri (PSŞK) (1976)

(c) Kürdistan Kızıl Partizanlar Örgütü (KPSK)

(d) Denge-Kawa

(5) Kürt Halk Kurtuluş Ordusu (KHKO)

(6) Tekoşin

(7) Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (TKDP) (1965)

(a) Marksist-Leninist (TKDP) Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK),

(b) Türkiye Kürdistan Demokratik Partisi⁴⁸⁰

(8) Partiya Karkaren Kürdistan (PKK) (Kürdistan İşçi Partisi) (1978)

(9) Kürdistan İslâm Partisi (PİK) (1979)

(10) Kürdistan Sosyalist Birliğı (YSK) (1986)

⁴⁸⁰ **Türkiye’de Anarşi ve Terörün Gelişmesi, Sonuçları ve Güvenlik Kuvvetleri ile Önlenmesi**, Ankara, 1982, s. 56 Aktaran: Yücel Atilla Şehirli, **Türkiye’nin Jeopolitik Öneminden Kaynaklanan Bölücü Terör Hareketleri ve Devletin Aldığı Tedbirler**, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999, s. 91

(11) Kürdistan Sosyalist Hareketi (TSK) (1986)

(12) Kürdistan Kurtuluş Hareketi (TEVGER) (1988)⁴⁸¹

Genelde Doğu ve Güneydoğu yörelerimizde eylem yapan örgütler, sol eylemciler ve Ermeni teröristler ile yakın bir işbirliği içinde bulunmuşlar ve hatta bir kısmına Ermeni teröristlerin liderlik yaptığı görülmüştür. Bu örgütler bölge halkına sayısız zulüm ve işkence metodları uygulamışlardır.⁴⁸²

3.3.2.4. Kürdistan İşçi Partisi (PKK)

a) Kuruluşu ve Örgütlenmesi

Yukarıda sayılan örgütler ve bunların yürüttükleri faaliyetler tarafından fikri temelleri oluşturulan bir diğer örgüt ise 1974 yılında kurulan Ankara Demokratik Yurtsever Yüksek Öğrenim Derneği'dir. Bu örgüt daha sonra Partiya Karkaren Kürdistan (Kürdistan İşçi Partisi) yani PKK adlı terörist örgütün oluşumuna basamak teşkil etmiştir.⁴⁸³

Abdullah Öcalan, Nisan 1973'te gittiği Ankara Çubuk Barajı'nda arkadaşlarına bir parti kurularak gerilla yöntemleriyle ayaklanma hazırlanması gerektiğini anlatmıştır. Mahir Çayan ile Deniz Gezmiş'in gerilla yöntemlerini birleştirmek gerektiğini savunan Öcalan'ın sözleri ve faaliyetleri Almanya'da yayınlanan "Berçwedan" adlı PKK gazetesinde, *"Türkiye'de kesintiye uğrayan 1971 direnişçiliği 1975'lerden itibaren en somut ifadesini*

⁴⁸¹ A.Güven Şahin, Terörle Mücadele ve Polis, Ankara, 1994, s. 4; Aktaran: Yücel Atilla Şehirli, **a.g.t.**, s. 91

⁴⁸² **Türkiye'de Anarşi ve...**, s. 56

⁴⁸³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz Altuğ, "Fransız Araştırmacılara göre Türkiye'deki Terörist Örgütler", **V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri**, Ankara, 1996, s. 668-675

PKK’de buldu.” şeklinde değerlendirilmiş ve PKK’nın THKP-C (Çayan liderliğindeki) örgütün devamı olduğu ileri sürülmüştür.⁴⁸⁴

1975 yılında Hâki Karaer ile birlikte Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği yönetim kurulu üyeliğine seçilen Öcalan; Karaer’in öldürülmesi sonucu grup lideri olmuş; 1977 sonlarında “Kürdistan Devrimi’nin Yolu” adlı broşürü ve henüz kurulmamış “parti programı”nı tek başına yazmıştır.⁴⁸⁵ Böylece bu broşürlerde hedeflenen örgütlenme modelinin, yani Parti-Cephe-Ordu modelinin ilk ayağı olan hazırlıklar tamamlanmıştır.

Partinin Kuruluş Kongresi olarak lanse edilen toplantı, 27-28 Kasım 1978 tarihinde Diyarbakır’ın Lice ilçesi Ziyaret (Fis) köyünde bir evde gerçekleştirilmiştir. I. Kongre olarak da kabul edilen toplantıda; parti programı ve tüzüğü anlatılmış, ayrıca, “Planlı hazırlık döneminin başlatılması; kadro azlığı, eğitimsizlik ve yetersizliklerin giderilmesi; yanlış tutum sonucu halkın örgüte karşı tavır almasının önlenmesi; dış bağlantı ve ilişkilerin geliştirilmesi” hususları kararlaştırılırken,⁴⁸⁶ hazırlanan eylem planına göre de Devlet güvenlik kuvvetleri ve bunların istihbarat kaynaklarına; Türk milliyetçi örgütleri ve bunların önde gelen liderlerine; Doğu ve Güney Doğudaki nüfuzlu ve popüler kişilere; Güney Doğu milletvekillerine; belediye başkanlarına; aşiretlerin ileri gelenlerine; sosyal ulusalcı tüm sol örgütler ile diğer örgütlere (Halkın Kurtuluşu Örgütü, Devrimci Halkın Birliği, Türkiye İşçi Köylü Partisi, Devrimci Demokratik Kültür Dernekleri, Özgürlük Yolu, Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları) karşı savaş ilân edilmiştir.

Toplantıda ayrıca, yürütmede; Abdullah Öcalan sekreter, Cemil Bayık sekreter yardımcısı, Şahin Dönmez üye, merkez komitede; Abdullah Öcalan

⁴⁸⁴ Uğur Mumcu, **Kürt Dosyası**, Tekin Yayınları, İstanbul, 1993, s. 14-34; Ahmet Cem Ersever, **Kürtler PKK ve Abdullah Öcalan**, Ankara, 1993, s. 43-50; Rafet Ballı, **a.g.e.**, s. 72-87

⁴⁸⁵ Uğur Mumcu, **a.g.e.**, s. 14-34; Ahmet Cem Ersever, **a.g.e.**, s. 43-50; Rafet Ballı, **a.g.e.**, s. 72-87

⁴⁸⁶ Ahmet Cem Ersever, **Üçgündeki Tezgah**, Kiyap Yayınları, Ankara, 1993, s. 93-94

sekreter, Cemil Bayık sekreter yardımcısı, Şahin Dönmez, Mehmet Hayri Durmuş ve Baki Karaer örgütlenme komitesi üyesi, Mehmet Karasungur askeri sorumlu, Mazlum Doğan yayın faaliyetleri sorumlusu olarak görevlendirilmişlerdir. Örgütte merkezi düzeyde sorumluluk alan kişilerin, bölgelere dağılarak sürdürecekları faaliyetler ile örgütün kuruluş kongresine katılanların öncülüğünde bölge komitelerinin teşkil edilmesi istenmiştir. Bu kapsamda başlatılan görevlendirmeler Nisan 1979'da tamamlanmış; ardından, komiteler alt ve yan örgütlerini oluşturmaya başlamışlar ve eylem gerçekleştirme, eleman kazanma, kitleleri etkileri altına alma faaliyetlerine ağırlık vermişlerdir.⁴⁸⁷

Parti henüz kurulmadan genç militanlar denen Apo'cu grup, 1977 yılında Gaziantep'te banka soyarak, karakol bombalayarak, MHP'lileri öldürerek ve diğer sol örgütleri bölgeden temizleyerek başladıkları faaliyetlere 1978 yılında devam etmiştir. Bu kapsamda, Halkın Kurtuluşu ve Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları örgütleri ile mücadele başlatılmış, yüzlerce kişi ölmüş, Urfa'da Bucaklar'a, Hilvan'da Süleymanlılar'a savaş açılmıştır.

Kuruluş açıklamasını -sansasyonel bir eylemin ardından yapmak için- Siverek'te Bucak aşireti ileri gelenlerinden dönemin Adalet Partisi Şanlıurfa Milletvekili Mehmet Celâl Bucak'a 30 Temmuz 1979'da saldırarak ilân eden PKK'nın kuruluşuna ilişkin bildirge, A.Öcalan tarafından o dönemde gizlenmekte olduğu Diyarbakır'da Aralık 1978-Ocak 1979 tarihleri arasında hazırlanmıştır.⁴⁸⁸

PKK'nın Kuruluş Bildirgesi'nde; *"... PKK, çöken emperyalizm ve yükselen proleterya devrimcileri çağında bölge insanını emperyalist ve sömürgeci sistemden kurtarmak, müstakil ve birleşik bir Kürdistan'da bir halk diktatörlüğü kurmak ve nihai olarak sınıfsız toplumu gerçekleştirmek*

⁴⁸⁷ Veli Fatih Güven, **a.g.t.**, s. 325-326

⁴⁸⁸ İnanç Ünal-Can Polat, **İmrâlı'da Neler Oluyor Apo-PKK ve Saklanan Gerçekler**, Ankara, 1999, s.15

amacındadır...” denilmektedir. Ayrıca bildirgede yer alan diğer hususlar özetle şöyledir:

- Silahlı eylemler, sosyalist ülkeler, ulusal kurtuluş hareketleri ve işçi sınıfı hareketlerinin temel gücü olup, PKK’nın önderlik ettiği silahlı eylemler de dünya sosyalist devriminin ayrılmaz bir parçasıdır,

- Günümüzde sömürgeciliğin, ırkçılığın ve her türlü eşitsizliğin arkasında duran güç emperyalizm olup, PKK, ilerlemek için emperyalist sistemden bir an önce kopmak gerektiğine inanmaktadır. Ayrıca, feodal ve kapitalist aşamalarda Kürdistan’ı parçalayan yabancı güçler, bugünkü geriliğin ve yoksulluğun temel nedenidir. Bu nedenle PKK sömürgeci güçlere karşı çıkmayı görev olarak görmektedir.

- PKK, egemen ulusların piyonu olan feodal-komprador ve küçük-burjuvanın siyasi düzenbazlıklarını teşhir etmeyi ve Kürtleri birbirine karşı suç işlettirecek duruma getiren faşist, sosyal şoven ideolojileri ve güç mihraklarını dağıtmayı amaçlamaktadır.

- PKK’nın halk için öngördüğü düzen, hayatın her alanında uzun vadeli basitten karmaşığa doğru verilecek terörist eylemlerle kurulabilecektir. Kürdistan halkı için siyasal, sosyal ve kültürel alanda gelişme ancak silahlı eylemlerle mümkün olabilir; bu amaçla PKK, tüm ideolojik ve politik çalışmalarda halkı terörist faaliyetlerin içine çekmeyi esas almakta olup; örgütsel varlığını yok etmek isteyen sivil ve resmi görevliler, ajan ve ajan provokatörlere karşı devrimci terörü vazgeçilmez bir eylem yöntemi olarak görmektedir.

- Başta ABD olmak üzere tüm emperyalistlerin ve onların işbirlikçilerinin bölgedeki düzeni devrilmeden Ortadoğu’da barış ortamının

geliştirilemeyeceğini bilen PKK,⁴⁸⁹ ağır bir sorumluluk yüklendiğinin bilincinde olup, Türkiye'nin politika ve uygulamalarını teşhir etmeyi görev saymaktadır.

- Örgütün program, manifesto ve görevlerini başarmak, ancak, Marksizm-Leninizm, sosyalist güçlere, geçmişteki silahlı olayların mirasına dayanmakla ve gerçekleştirecekleri eylemleri ile mümkün olacaktır.⁴⁹⁰

1979 yılı Mayıs ayında güvenlik güçlerinin bir operasyonu neticesinde örgüt ilk kez deşifre edilmiş; Merkez Komite üyesi Şahin Dönmez Elazığ'da yakalanmış; bu hadiseden sonra ilk olarak terör örgütü PKK hakkında ayrıntılı bilgiler alınmıştır. Yakalanma kaygısına düşen Öcalan, sıkıyönetimin ilanından hemen sonra Suriye'ye kaçmıştır.⁴⁹¹

Örgütü oradan idare eden Öcalan, 12 Eylül askeri müdahalesinden sonra Türkiye'den 150-200 kişilik PKK'lı bir grubu Suriye'ye çekmeyi başarmıştır. Suriye'de PKK terör örgütü mensupları başkent Şam ile Haseki ve Halep illerinin merkezlerine yakın kesimlerinde bir çok ev ve çiftlik kiralarak, Suriye istihbarat örgütünün desteği ve denetimi altında eğitim ve barınma imkânlarına kavuşmuşlardır.⁴⁹² Bekaa'da kendisine tahsis edilen kamplarda Filistinlilerden ve ASALA Ermeni Örgütü'nden askeri eğitim alan⁴⁹³ PKK, böylece, Eruh ve Şemdinli baskınlarına (15 Ağustos 1984) kadar geçen süre içerisinde militan kadrosunu yetiştirmiştir.

PKK'lı teröristlerden Lübnan'da bulunanlar, Ermeni ASALA Örgütü mensupları ile irtibat sağlamış, geliştirilen ilişkiler neticesinde ortak eylem yapma konusunda fikir birliğine varılmış ve özellikle patlayıcı maddeler, silahlı

⁴⁸⁹ Irak'ın işgalinden sonra, Kuzey Irak'taki Kürtçü hareketlerin PKK eylemlerini ne derece destekledikleri bilindiğine göre, PKK'nın geldiği nokta Kuruluş Bildirgesi'nin tam tersi istikâmetinde olmuştur.

⁴⁹⁰ **PKK-Kuruluş Bildirgesi**, Sonuç Bölümü

⁴⁹¹ A.Nihat Özcan, **PKK-Tarihi İdeolojisi ve Yöntemleri**, Ankara, 1999, s. 109

⁴⁹² İnanç Ünal-Can Polat; **a.g.e.**, s.67

⁴⁹³ Ahmet Aydın, **Kürtler, PKK ve Abdullah Öcalan**, Ankara 1992, s. 50-60

saldırı, elektronik bombalar konularında ders alınmıştır.⁴⁹⁴ Bu gelişmelerin akabinde Öcalan, yurt içindeki teröristlere talimat göndererek; 21-28 Nisan tarihlerini “Kızıl Hafta” ilan ettiğini bildirmiş, bu dönemde silahlı eylemlerin tırmandırılmasını istemiş; böylece, “Ermeni Soykırım Günü” olarak ilân edilmiş olan 24 Nisan’da eylemler gerçekleştirerek PKK-ASALA işbirliği ve dayanışmasını güçlendirmiştir. Diğer yandan, 1980 tarihinde Kuzey Irak’ta Celâl Talabani ve Mesut Barzani ile görüşmelerde bulunan örgüt yöneticileri, 1982 yılından itibaren PKK’ya Kuzey Irak’ta imkânlar sağlamışlar; bu yıl başlayan işbirliği 1983 yılı ortalarında imzalanan ittifak ve işbirliği protokolüyle kesinleşmiştir.⁴⁹⁵ Böylece örgütün KDP ile ilişkileri de sağlam bir zemine kavuşturulmuştur.

Örgüt, bu dönemde teröristlerin eğitim çalışmalarında kullanılmak üzere çeşitli kitaplar bastırarak, ayrıca, “PKK Bülteni” adlı bir aylık dergi yayımlanmaya başlanmıştır. PKK’nın dönem itibarıyla genel düzeyini, faaliyetlerini, temel sorunlarını konu edinen bültende, terörist örgüt çalışmaları, faaliyetleri, ajan ve provakatörlük konuları ile sendikal faaliyetlere yer verilmiştir.⁴⁹⁶

Diğer yandan, yurt dışında eğitilerek yurt içine gönderilen terörist gruplar, Tunceli, Adıyaman ve Sason kırsalı⁴⁹⁷ merkez seçilerek bölgeye yerleştirilmiş ve saldırıların Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesine yayılmasına çalışılmıştır.

PKK tarafından 1980’de Gaziantep, Kahramanmaraş, Şanlıurfa, Adıyaman ve Malatya illeri Batı Eyaleti; Elazığ, Erzincan, Bingöl, Tunceli, Ağrı ve Iğdır illeri Kuzey Eyaleti; Diyarbakır, Mardin, Siirt, Muş, Bitlis ve Van

⁴⁹⁴ Bkz. Yücel Atilla Şehirli, **a.g.t.**, s. 160 vd.

⁴⁹⁵ PKK Bülteni-3, s. 31-35, Aktaran: Veli Fatih Güven, **a.g.t.**, s. 332-333; Ayrıca, birlikte hareketi, sosyalist ülkelerle işbirliğine gidilmesini ve birbirlerinin işlerine karışılmamasını içeren protokolün muhtevası için bkz. **a.g.t.**, s. 338

⁴⁹⁶ Ahmet Aydın, **a.g.e.**, s. 70

⁴⁹⁷ Adı geçen bölgelere yurt dışında eğitim görenler ile şehir merkezinde deşifre olanlar çekilmiş ve kırsal kesimde silahlı potansiyelin artırılması hedeflenmiştir.

illeri de Orta Eyalet olarak belirlenirken; 1991 yılına gelindiğinde sözde yeni Eyalet düzenlemesi şu şekilde olmuştur: Botan Eyaleti, Şırnak, Hakkâri, Van, Bitlis ve Siirt illerinin bir kısmı; Mardin Eyaleti, Mardin ilinin bir kısmı ile Batman ve Diyarbakır ilçelerinin bir kısmı; GAP Eyaleti, Urfa ilinin tümü ile Diyarbakır ve Mardin illerinin bazı ilçeleri; Güney-Batı Eyaleti, Gaziantep, Adıyaman illerinin tümü ile Kahramanmaraş ve Malatya'nın bazı ilçeleri; Amed Eyaleti, Diyarbakır, Elazığ, Bingöl ve Muş illerinin bazı ilçeleri; Garzan Eyaleti, Batman, Siirt, Bitlis ve Muş'un bazı ilçeleri; Dersim Eyaleti, Tunceli ilinin tümü ile Elazığ, Bingöl ve Erzincan illerinin bazı ilçeleri; Orta Eyalet, Muş, Ağrı, Van, Bitlis ve Erzurum illerinin bazı ilçeleri ve Serhat Eyaleti de Kars, Iğdır, Ardahan illerinin tümü ile Ağrı ve Erzurum illerinin bazı ilçelerini içine almaktadır.⁴⁹⁸ Yapılan bu planlamalarla, bölgenin tamamen terörize edilmesine çalışılmış ve kısmen de mesafe alınmıştır.

Öcalan'ın Nisan 1980'deki talimatı⁴⁹⁹ ile yurt dışında bulunan PKK'lılar, Suriye'den sağlanan silahlar ve malzemeler ile birlikte önce Kamışlı'ya ardından da illegal bir şekilde Türkiye'ye geçmişlerdir. Bir müddet sonra şehirlerde deşifre olan teröristler de kırsala aktarılmış ve burada üslenen teröristlerce savunmasız sivil hedeflere yönelik silahlı saldırılarda bulunulmuştur.

Ağustos 1980'de Öcalan, PKK'lı teröristlere silahlı eylemleri durdurmaları talimatını vermiş, gerekçesini de askeri ihtilâl olarak belirtmiştir.⁵⁰⁰ Nitekim beklenen olmuş; 12 Eylül 1980 tarihinde askeri müdahalenin gerçekleşmesi ile birlikte PKK'lı teröristlerin yurtdışına kaçışları başlamıştır. Kaçan teröristler Suriye'nin kontrolünde bulunan Rus yanlısı Filistin Demokratik Halk Cephesi'nin kamp ve karakollarına yerleştirilirken; - Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'daki politikasının gereği olarak- Rusya ve diğer

⁴⁹⁸ Ahmet Cem Ersever, **Üçgündeki Tezgah**, s. 174

⁴⁹⁹ Öcalan'ın bu talimatı, Türkiye'de MHP yanlısı bir darbenin olacağı ve iç çatışma yaşanacağı için hazırlıklı olunması maksadıyla verdiği belirtilmektedir.

⁵⁰⁰ Serxvebun Dergisi, Aralık 1988, Aktaran: Veli Fatih Güven, **a.g.t.**, s. 335

sosyalist ülkeler tarafından, anılan kamplara silah, mühimmat, para ve lojistik yardımları başta olmak üzere her türlü yardım yapılmıştır. Diğer yandan Suriye, geçmişte olduğu gibi ilerleyen dönemde de vazgeçilmez bir ard bölge haline dönüşmüş, Suriye'den alınan destek sayesinde PKK, 1982 yılından sonra müstakil kamplarda faaliyetini sürdürmüştür, ayrıca Türkiye-Suriye sınırında ASALA ile ortak kamplar kurmuştur.⁵⁰¹

Örgütün ikinci toplantısında Kürtçülük faaliyetlerinde stratejik savunma aşamasına gelindiği kanaatiyle terörist saldırıların yapılmasına, bunu için de Türkiye'ye geçişlerin başlamasına karar verilmiştir. Bu maksatla teröristlerin bir kısmı, Hakkâri ve Şırnak (kırsalının sarp) bölgelerine, bir kısmı Suriye-Irak sınır bölgelerine, bir kısmı da Mardin, Siirt, Bitlis, Batman, Muş, Bingöl, Elazığ ve Tunceli bölgelerine gönderilmişlerdir. Diğer yandan bir grup terörist ise eğitim amaçlı yurt dışına yollanmıştır. Ancak, Türkiye'ye giren terörist gruplar, dağların yüksek kesimlerinde, mağaralarda ve yer altı sığınaklarında yaşamakta zorluklarla karşılaşmışlar ve bu yüzden teröristler arasında huzursuzluklar başgöstermiştir.⁵⁰²

Örgüt mensuplarınca öncelikle, sempatizanlar, akraba çevreleri, ailesi ile problemi olanlar, askere gitmek üzere olan gençler ile 12 Eylül'de gözaltına alınmış ve yeni cezaevinden çıkmış kişilerin örgüte çekilmesine çalışılmıştır.⁵⁰³

1982 yılından itibaren gerçekleştirilen 3., 4., ve 5. kongrelerde provokatör olarak nitelendirdiği militanları öldürerek örgütün tek hâkimi durumuna gelen⁵⁰⁴ Öcalan; eylemlerin 1984 yılında başlatılması hususunda karar almıştır. Bu maksatla, Temmuz 1984 tarihinde bölgede bulunan teröristlere bir araştırma rapor taslağı gönderilerek, bölge genelinin coğrafi,

⁵⁰¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız Veli Fatih Güven, **a.g.t.**, s. 335

⁵⁰² Ahmet Aydın, **a.g.e.**, s. 93-96

⁵⁰³ **a.g.e.**, s. 97

⁵⁰⁴ A. Nihat Özcan, **a.g.e.**, s. 53

ekonomik, sosyal, kültürel, etnik,⁵⁰⁵ dinsel, siyasi ve askeri durumu hakkında ayrıntılı bilgiler istenmiştir.

b) Terör Eylemleri

Bütün bu hazırlıklardan sonra PKK, 15 Ağustos 1984 tarihinde Eruh ve Şemdinli Jandarma Karakollarına silahlı saldırı düzenlemiş; diğer sansasyonel eylemlerle de bölgede etkinlik kurmaya çalışmıştır. Bu gelişmelerin ardından, örgütün saldırılarına karşı operasyonlar başlatılmış; PKK'yı desteklediği için KDP lideri M.Barzani uyarılmıştır. Operasyonlarda darbe yiyen teröristler Kuzey Irak'ı kendileri için sığınma alanı olarak görmüşler ve Barzani de Kuzey Irak'ta yoğunlaşan örgütün varlığını kabul etmek durumunda kalmıştır.⁵⁰⁶

1985 yılında terörle mücadele konusunda yan tedbir olarak uygulanmasına başlanılan pişmanlık yasası⁵⁰⁷ ve geçici köy koruculuğu⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Bölgedeki etnik grupların adları, örgütlenme durumları, sayıları, dil, kültür, sosyal şekilleniş, din vb. özellikleri açısından; Asuri, Ermeni, Azeri, Arap ve Türkler ile Yezidi ve Hristiyanların benzer özellikler açısından incelenmesi istenmiştir. (Burada esef edilecek nokta, bir terör örgütünün etnik envanter yapmaya çalışmasına karşılık, Devlet'in henüz bu şekilde bir envantere sahip bulunmamasıdır.)

⁵⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ümit Özdağ, "Kuzey Irak ve PKK", **Avrasya Dosyası**, Asam Yayınları, Ankara, 1996, s. 85-86

⁵⁰⁷ Devlet güvenliğine yönelik faaliyet gösteren terör örgütü mensuplarının geçmişte işledikleri ve faili meçhul kalmış olayları aydınlatmak, ülkeyi bölüp, devleti yıkmayı hedefleyen terör örgütlerini içten çökertmek maksadıyla yürütülen faaliyetleri desteklemek amacıyla, kamuoyunca "Pişmanlık Yasası" olarak bilinen 11 Haziran 1985 tarihli ve 3216 sayılı Bazı Suç Failleri Hakkında Uygulanacak Hükümlere Dair Kanun 2 yıl süreyle yürürlüğe konulmuştur. 5 Haziran 1988'de yürürlük tarihi sona eren bu kanunun uygulanmasından olumlu sonuçlar alınması üzerine, 30 Mart 1990 tarihli ve 3419 sayılı kanun yürürlüğe konulmuş, yürürlük süresinin dolmasının ardından (30 Mart 1990), Kanun'dan beklenen faydanın görülmesi ve yasanın yeniden yürürlüğe konulması için gelen istekler doğrultusunda, 3618 ve 3853 sayılı kanunlarla süre uzatılarak pişmanlık yasası yürürlükte kalmıştır. Bu kanunların çıkarılmasındaki esas amaç ise, çeşitli nedenlerle terör örgütlerine iştirak ederek suç işlemiş kişilerin topluma yeniden kazandırılmasıdır. Terör örgütleri içerisinde Devlete karşı giriştiği eylemlerden pişmanlık duyan militanlar bu kanunların himayesine sığınmışlar, ceza indirimi ve koruma tedbirlerinden yararlanmışlardır. Bu yöndeki yasal düzenlemeler daha sonra da devam etmiştir.

⁵⁰⁸ Hicri 18 Mart 1340 (1924) tarihli ve 442 sayılı Köy Kanunu'nun 74. maddesine ve 3175 sayılı ve 26 Mart 1985 tarihli kanun ile iki fıkra eklenerek "Geçici Köy Korucusu" teşkil olunmuş ve "Bakanlar Kurulunca tespit edilen illerde, olağanüstü hal ilânını gerektiren sebeplere ve şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin köyde veya çevresinde ortaya çıkması

gibi uygulamalar, örgütü tedirgin etmiş; örgüt, bu kesimlere karşı vahşet boyutlarında katliamlar gerçekleştirmek suretiyle bu tedbirleri etkisiz kılmaya çalışmıştır.⁵⁰⁹

Diğer yandan, coğrafi şartların ve alt yapının yetersizliği, bölgedeki dağınık yerleşim, hayvancılık gereği yaylalara çıkma zorunluluğu ile örgütün silahlı şiddet uygulaması birleştiğinde, mevcut durum bölge halkı için tam bir çözümsüzlük hâline dönüşmüştür. Yürütülen operasyonlar neticesinde, teröristlerden teslim olanlar, yakalananlar ve öldürülenler olmuş; ele geçen doküman ve ifadelerden örgüt ile ilgili detaylı bilgilere ulaşılmış; neticede örgüte vurulan darbelerle PKK, Irak sınırı hariç bitme noktasına gelmiştir. Bu darbelerden cesaret alan bölge insanı ise PKK'lı teröristlere karşı koymaya ve yakaladıklarını devlete teslim etmeye başlamışlardır.⁵¹⁰

Toparlanma çabasına giren örgüt, 1986 yılında “devrimci terör-silahlı propaganda siyaseti” ile köylere yönelik saldırı ve katliamlara başlamış; sivil ve savunmasız durumda bebek, yaşlı ve kadın olmak üzere pek çok vatandaşımızı öldürmüş ve yaralamış; Çukurca karakoluna düzenlediği saldırıda ise 2 subay ile 12 eri şehit etmiştir.

15 Ağustos 1986 tarihinde Kuzey Irak'a düzenlenen hava harekatında 165 peşmerge öldürülmüş; bu olay KDP ile PKK'nın arasını açmış; KDP, Türkiye'de yaşlı, kadın ve çocuk demeden bölge insanlarına yönelik katliamlarda bulunmasının yanı sıra KDP'ye karşı ideolojik/politik mücadele yürütmesi nedeniyle, PKK'ya karşı daha kararlı tavır almaya başlamıştır.⁵¹¹

veya ne sebeple olursa olsun köylünün canına ve malına tecavüz hareketlerinin artması hallerinde valinin teklifi ve İçişleri Bakanlığının onayı ile yeteri kadar Geçici Köy Korucusu görevlendirilebilir.” denilmiştir.

⁵⁰⁹ İnanç Ünal-Can Polat **a.g.e.**, s.51

⁵¹⁰ Ahmet Aydın, **a.g.e.**, s. 105-106

⁵¹¹ Ümit Özdağ, **a.g.m.**, s. 85-86

Örgüt 1987 yılı içerisinde de katliamlarına devam etmiş; bu katliamlar neticesinde dönemin hükûmeti terörle daha etkili bir mücadele için bazı yasal düzenlemeler yapmıştır. Bu kapsamda Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van illerini içine alan bir Olağanüstü Hal Bölge Valiliği ihdas edilmiş;⁵¹² bölgede geçici köy koruculuğu sistemi, başta kırsal alanda bulunan yerleşim birimlerinde olmak üzere yaygınlaştırılmış ve terörle mücadelede etkin olarak kullanılmaya başlanmış; düzenlenen hava harekâtıyla da Sera Elamus çevresinde bulunan kamplar imha edilmiştir. Ancak Olağanüstü Hal Bölgesi'nin kurulması, Kürtçülerin sonradan bunu istismar ederek, uluslararası alanda bir Kürt coğrafyasının teşkili şeklinde lanse edişlerine yol açmıştır.⁵¹³

Bu olaylar KDP'nin PKK'dan uzaklaşma sürecini hızlandırmış ve 1984 yılında kabul edilen dayanışma anlaşması iptal edilmiştir. Gelişmeler sonrasında PKK, 1 Mayıs 1987 tarihinde Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) ile Kürt konusunda Türkiye'ye karşı ortak hareket etmeyi ve yardımlaşmayı öngören bir protokol imzalamıştır. Bu protokolün akabinde Talabani Türkiye'ye karşı oldukça kaypak tavırlar almıştır.⁵¹⁴

1988 yılında Irak'ın zehirli gaz da dahil olmak üzere çeşitli silahlarla Halepçe'de Kürtlere yönelik düzenlediği Enfal Operasyonu'ndan kaçan 110

⁵¹² 10 Temmuz 1987 tarihli ve 285 sayılı KHK ile ihdas edilen OHAL kapsamına alınan illerden Elazığ 19 Mart 1993'te TBMM'ce OHAL dışına alınarak 4 Nisan 1993'de Başbakanlık onayı ile Mücavir il konumuna getirilirken; 3647 sayılı Kanun ile il durumuna getirilmiş olan Batman ve Şırnak illeri de 426 sayılı KHK ile OHAL kapsamına alınmıştır. Diğer yandan, 24 Temmuz 1987 tarihli Başbakanlık onayı ile Adıyaman, Bitlis ve Muş illeri de Mücavir il statüsüne kavuşturulmuştur. OHAL bölgesinde Genelkurmay Başkanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü'ne bağlı birimler ile istihbarat üniteleri kurulmuş ve görevlerini belirleyen yasalardan aldıkları yetkilerle terörle mücadeleyi sürdürmüşlerdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Burhan Kuzu, **Olağanüstü Hal Kavramı ve Türk Anayasa Hukukunda Olağanüstü Hal Rejimi**, İstanbul, 1993, s. 286-287

⁵¹³ Dönemin Devlet Bakanı ve Hükûmet Sözcüsü Hasan Celâl Güzel, bu mahzuru, ileri sürerek, Olağanüstü Hal Bölgesi ilânı'na karşı çıkmışsa da itirazı kabul edilmemiştir.

⁵¹⁴ Ümit Özdağ, **a.g.m.**, s. 85-86

bin kişi Türkiye'ye sığınmıştır.⁵¹⁵ Irak'ın bu şekilde boşalttığı alanlara ise PKK yerleşmiş, bu dönemde sadece köylere yönelik saldırılar düzenleyerek savunmasız insanları katletmeye devam etmiştir.⁵¹⁶ Bu arada, Kuzey Irak ve İran'da kadrolarını eğiten PKK, 1990 yılında Türkiye'de kurtarılmış bölgeler oluşturmak için askeri ve sivil hedeflere yönelik saldırılarını hızlandırmış; 26-31 Aralık 1990 tarihinde Kuzey Irak'ta yapılan toplantı gereği, açlık grevleri düzenlenmesi, legal faaliyet gösteren partilere sızılması, kitle eylemlerinin silahlı eylemlerle desteklenmesi, 21 Mart gününün bayram olarak kutlanması, aşiretlerin kazanılması ve Türkiye Cumhuriyeti yöneticilerine yönelik suikastlar düzenlenmesi⁵¹⁷ gibi kararlar almıştır.⁵¹⁸

1990'lı yıllardan itibaren uluslararası ilişkilerde meydana gelen değişimler sonrasında PKK terör örgütünün eylemleri de artmıştır. Burada ilginç olan, çıkarları çatışan devletlerin PKK ile ilgili konularda kolayca aynı politik düzlemde bir araya gelebilmiş olmalarıdır. Nitekim, gerek Irak gerek İran ve Suriye bu konuda yoğun işbirliğine gitmişlerdir. Buna Yunanistan ve Bulgaristan da katılmış; böylece Türkiye ile arasındaki siyasi sorunlarını "Botan"da çözmeyi tercih ederek Türkiye'nin kaynaklarının boşa harcanmasına sebep olmuşlardır.⁵¹⁹

1991 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali ile ortaya çıkan Körfez Krizi süreci, PKK'nın önüne yeni ufuklar açmıştır. Her şeyden önce, bölgeden kitleler halinde Türkiye'ye yaşanan göçlerin neticesinde, PKK'lı teröristler onların

⁵¹⁵ Bu süreçte, Tüm Kürt örgütleri Irak ordusunun önünden kaçarken, PKK Saddam ile yapmış olduğu gizli protokol gereği Irak'ın haklarını KDP ve KYB'ye karşı korumak üzere Kuzey Irak'ta hâkim konuma gelmiştir. Veli Fatih Güven, **a.g.t.**, s. 354

⁵¹⁶ Ümit Özdağ, **a.g.m.**, s. 89-90

⁵¹⁷ Ahmet Cem Ersever, **a.g.e.**, s. 95

⁵¹⁸ Koruculuk sisteminin ortadan kaldırılmasının da hedefleri arasında bulunduğu bu kararlar arasında bölgede ulaşımın engellenmesi, kentler arası karayollarının kullanılmaz hale getirilmesi de vardı. Karayollarının yanı sıra demiryolları da mayınlanıyor, pusular kuruluyor, ikinci derecedeki yolları gündüzleri de kullanılmaz hale getirmek isteniyordu. Önemli ekonomik tesisler de hedefler arasındaydı. Okulların kapatılmasına çalışılıyor ve öğretmenler öldürülüyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Kışlalı, **Güneydoğu Düşük Yoğunluklu Çatışma**, Ümit Yayınları, Ankara 1996, s. 665

⁵¹⁹ A. Nihat Özcan, **a.g.e.**, s. 170

bıraktıkları boş alanlara yerleşmiş; bu yolla, çeşitli sayıda ve çeşitli çaplarda yeni silahlara sahip olmuşlardır. Diğer yandan, Irak İstihbarat Servisi de Türkiye'deki Amerikan tesisleri ve Türkiye hakkında bilgi toplaması karşılığında roketatarlar ve havan topları vererek PKK'yı desteklemiştir. Ayrıca Irak, yaşadığı sorunlar akabinde sınır hattının PKK tarafından kullanılmasını teşvik ederek, Petrol bölgesi olan Musul-Kerkük alanını emniyete almayı düşünmüştür.⁵²⁰

Kuzey Irak'taki otorite boşluğunun ortadan kaldırılması maksadıyla ABD, Hollanda, İtalya, İngiltere ve Fransa'ya ait birliklerin katılımı ile "Çekiç Güç" adında bir ani müdahale birliği kurularak 36'ncı paralelin kuzeyinde kalan 50 millik bir alanda güvenli bölge oluşturulmuştur. Gelişmeler Talabani ve Barzani'nin Türkiye'ye yakınlaşmasına sebep olurken; bölgede PKK'nın gelişmesi ve bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması için altyapıyı oluşturan Çekiç Güç'ün görev süresi son olarak 1999 yılında üç ay uzatılmış ve etki alanı sınırlandırılmıştır.

PKK'nın Türkiye-Irak sınırındaki jandarma karakollarına sayıları 500'ü bulan ve havan, uçaksavar, roketatar ile donatılmış gruplarla saldırılar düzenlemesinin ardından TSK, terör örgütüne yönelik 5 Ağustos 1991'de bölgede geniş çaplı bir operasyon başlatarak güvenlik birimlerimizi Dohuk, Zaho, Erbil ve Selahattin kentlerinde konuşlandırırken; aynı yılın Nisan ayında TBMM'de "Terörle Mücadele Kanununu"⁵²¹ kabul etmiştir.

PKK, 1991 yılı sonunda koruculara çıkardığı "af çalışmaların"⁵²²dan bir netice alamaması üzerine, bu affı 1992 Nevruzuna kadar uzatmış ve daha

⁵²⁰ Nezihe Tavlaş-Semih İdiz, **Apo'yla Yüzyüze**, Ankara, 1992, s. 46

⁵²¹ 12.4.1991 tarihli ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nda terör tarif edilmekte, terörizm ile mücadele ve yargılama usullerinde yeni hükümler getirilmektedir. Bu kanun ile ilgili Anayasa Mahkemesi'nce muhtelif tarihlerde verilen E:1991/34, E: 1991/36, K: 1991/35, E:1991/18, K:1992/20 sayılı iptal kararlarından doğan hukuki boşluğun doldurulması amacıyla anılan Kanunda yeni düzenlemelere gidilmiştir.

⁵²² Örgüt tarafından, PKK'ya başvurarak af dileyen korucuların affedilecekleri, bu süre zarfından PKK'dan af dilemeyenlerin ise ağır cezalara çarptırılacakları belirtilmiş; bunu

sert tehditlerde bulunmuştur. Ancak, korucular PKK'dan af dilemedikleri gibi, aksine görevine sarılan korucuların sayıları hızla artmıştır. Bunun üzerine çabalarından olumlu cevap alamayan Öcalan'ın talimatıyla, köy korucularına, çocuklarına, kadınlarına, hayvanlarına peş peşe katliamlar başlatılmıştır.

1992 yılında benzer saldırıların da devam etmesi üzerine TSK Mart ve Mayıs aylarında Kuzey Irak'ta yeni operasyonlar düzenlemiştir. Bu operasyonlar neticesinde örgüt mensupları arasında kaçma eğilimi baş göstermiş; ancak, örgütün kaçma eğiliminde olan mensuplarını korkunç yöntemlerle katletmesi, önemli sayıda kopuşları bir süre geciktirirken, fırsat bulanlar Devlet'e sığınmıştır.

PKK terör örgütünün büyük hazırlıklar yaparak 21 Mart 1992 tarihinde başlatmayı planladığı genel ayaklanmanın, güvenlik kuvvetlerinin çabası ve bölge halkının sağduyulu yaklaşımları ile başarısızlıkla sonuçlanması, PKK açısından sonun başlangıcı olmuştur.⁵²³

2 Ekim 1992 tarihli operasyon sonucu 2000 kadar PKK'lının öldürülmesi, teslim olanlar ve yaralananlarla birlikte PKK açısından kaybın yaklaşık 4000'e çıkması üzerine PKK, Kuzey Irak'ta üstünlüğünü yitirmiştir. Bu sürecin devamında PKK, Tunceli (Dersim) Eyaleti Askeri Konseyince Ekim 1993 bildirisini yayınlamış; bununla kendine "biat" etmeyen "her insanı" ajanlık ve provakatörlükle suçlayarak, mahkûm etme ve ortadan kaldırma kararını duyurmuştur.⁵²⁴

içeren afişler bastırılmış, sert tehditlerde bulunulmuş, para vaad eden mektuplar tekrar tekrar gönderilse de başarı sağlanamamıştır.

⁵²³ A.Nihat Özcan, **a.g.e.**, s. 170

⁵²⁴ <http://www.kurtuluscephesi.com/kurcep1/kc16-8.html> - 38k-01/06/2006, Bildiride; 1) Tüm burjuva partilerinin yöneticileri ve tüm üyeleri derhal istifa edecek, parti binaları kapatılacaktır. 2) Hangi gerekçeyle olursa olsun bu partilere üye olunmayacaktır. 3) Burjuva basınının dağıtımı ve satışı yapılmayacaktır, 4) Burjuva gazeteleri okunmayacaktır, 5) TV'ler izlenmeyecek, tüm televizyonlar kapatılacaktır, 6) Kent merkezlerinde ve kırlardaki tüm antenler indirilecek ve hangi gerekçeyle olursa olsun (haber dinleme dahil) TV'ler açılmayacaktır, 7) ... tüm okullar kapatılacak, buralarda görev yapılmayacaktır, 8) Tüm öğretmenler derhal görevlerini bırakacaklardır, şeklinde ifadelere yer verilirken devamla,

1993 Ocak ayından itibaren Kuzey Irak'a tekrar yerleşmeye başlayan PKK, aynı yılın baharında sözde bir ateşkes ilân ederek⁵²⁵ zaman kazanmaya ve kadrolarını güçlendirmeye çalışmıştır. Diğer yandan örgüt, sürdürdüğü silahlı eylemler ile bir sonuç alamayacağını anlayınca, 1993 yılından itibaren karşı karşıya kaldığı sorunları çözebilmek amacıyla uluslararası güvencelerin sağlanabildiği oranda legalleşmeyi bir taktik araç olarak benimsemiştir.⁵²⁶ Örgüte müzahir çevrelerin, Batılı ülkeler ve Uluslararası kuruluşlar nezdinde Kürt sorununu ön plana çıkartarak Türkiye üzerinde uluslararası baskının yoğunlaştırılmasını amaçlayan kampanyalar başlatmaları, sözde ateşkes ile başlayan ve devam eden bu süreçte rastlamaktadır.

PKK'nın 1994 yılına ilişkin planlamaları kapsamında metropol iller ve turizm bölgelerinde sabotaj, kundaklama ve bombalama gibi sansasyonel nitelikli eylemlerin gerçekleştirilmesi yer almıştır.⁵²⁷ Bu nedenle 1994 yılında sınırdan sızma hareketlerine karşı yeni bir operasyon düzenlenmiş; ardından da Türkiye tarafından; sınır gelirinin paylaşımı konusunda aralarında çıkan tartışmanın durdurularak PKK'ya uygun ortam hazırlamaması için KDP ve KYB'ye uyarıda bulunulmuştur.

ABD 1995 yılı içerisinde bir yandan KDP-KYB'ne yaptığı baskı ile aralarında ateşkes yapılmasını sağlarken, diğer yandan da Irak Ulusal

kararların ihlâli hâlinde ERNK gibi PKK'nın yan örgütlerine bilgi verilmesinin yurtseverlik görevi olduğu da ifade edilmiştir. Bkz. Yücel Atilla Şehirli, **a.g.t.**, s. 197; Bu bildiri neticesinde PKK, Hozat'ta TDKP-Kürdistan örgütüne bağlı 4 örgüt mensubunu Ekim 1993'te öldürmüştü; TDKP-Kürdistan örgütü konuya ilişkin açıklamasında "PKK, zor ve baskı yoluyla komünistlerin mücadelesini önleyebileceğini düşünüyorsa büyük bir yanılgı içindedir ve bu düşünceden vazgeçmelidir... Yoksa PKK saflarında mücadele eden Kürt emekçilerini baltaladığını, onları burjuvazinin "askerleri" haline getirdiğini kabul etmek zorundadır" demiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "PKK'dan Devrimci Katliamı", **Gerçek**, Sayı: 29 (19 Ekim 1993), s. 11-13

⁵²⁵ İçişleri Bakanı İsmet Sezgin bu çağrıya "Devlet eşkıya ile pazarlık yapmaz" şeklinde cevap vererek, Devletin tutumunu açıklamıştır. Yaklaşık 3 ay süren sözde ateşkes süreci içinde yeterince toparlandığını hisseden örgüt, 24 Mayıs 1993 tarihinde Bingöl ili civarında terhis olan 33 er ile 3 öğretmen ve 2 sivil vatandaşı katlederek bu sözde süreci sona erdirmiştir.

⁵²⁶ İnanç Ünal-Can Polat; **a.g.e.**, s. 103

⁵²⁷ **a.g.e.**, s.101

Kongresi'ni, KDP ve KYB'yi bir araya getirerek, Saddam'a karşı kullanmak için İrlanda'nın başkenti Dublin'de Türkiye'nin de gözlemci statüsü ile katıldığı bir süreç başlatmıştır.⁵²⁸ Toplantı neticesinde taraflar arasında herhangi bir uzlaşma sağlanamazken, PKK'ya karşı tavır alınması kararlaştırılmıştır. Ancak, başlatılan bu süreçten PKK'nın yanı sıra İran ve Suriye rahatsız olmuşlardır. İran, İslami Kürt Hareketi aracılığıyla bölgede etkin olmaya çalışırken, Talabani ile ilişkilerini geliştirmiş; Suriye ise bir yandan KYB ile ilişkilerini geliştirirken bir yandan da denetimi altında tuttuğu PKK'dan yararlanmaya çalışmış ve Şam'da Talabani ve Öcalan'ın da katıldıkları bir toplantı düzenlenmiştir. Bu gelişmeler Kürtler üzerinden politika yapılırken aslında herkesin ne kadar kendi hesabı peşinde olduğunu göstermesi açısından ibret vericidir. Nitekim, Eylül 1995'te Dogheda'da yapılan ve Dublin sürecinin ikinci adımı sayılan görüşmeler sonuçsuz kalırken; ABD temsilcisinin KYB ve KDP ile görüşmelerinde benzer konuların ele alındığı Ankara sürecinden de beklenen sonuç elde edilememiştir.⁵²⁹

Bu yıl içerisinde yaşanan bir diğer gelişme ise Öcalan'ın ulusal meclisin bir an evvel kurulmasına ilişkin kararıyla; sözde Sürgünde Kürdistan Parlamentosu kurulmasına dönük çalışmalardır. Bu çalışmalar, 12 Ocak 1995 tarihinde resmen başlatılmış, kurucularınca Brüksel'de yapılan basın toplantısında *"Kürdistan Sürgün Parlamentosu Üyeleri daha önce PKK tarafından atanan ve bugün ulusal kurtuluş mücadelesine hizmet eden Kürdistan Ulusal Meclisi üyelerinden ve DEP⁵³⁰ yöneticilerinden seçilir"* demek suretiyle parlamentonun niteliği ve bileşimi hakkında bilgi verilmiştir. 65 kişilik sözde Sürgünde Kürdistan Parlamentosu, 12 nisan 1995 tarihinde Hollanda'nın Lahey şehrinde kuruluşunu ilân etmiştir.⁵³¹

⁵²⁸ Baskın Oran, **Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti**, Bilgi Yayınevi, 1996, s. 172-173

⁵²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 172-173; Ümit Özdağ, **a.g.m.**, s. 90-91

⁵³⁰ Öcalan İmralı adasında DGM savcılarına "... Başkanı Yaşar Kaya olup, bildiğim üyeleri Zübeyir Aydar, Remzi Kartal, Nizamettin Toguç, Ali Yiğit, Mahmut Kılıç'tır...Bu parlamentonun 65 üyesi mevcut olup, yukarıda saydığım isimlerin de bulunduğu 12 tanesi ERNK (Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi) temsilcisidir... Parlamentoda en fazla temsilci ERNK'nın yani bizim olup, başka grupların da temsilcileri vardır..." şeklinde ifade vermiştir.

⁵³¹ İnanç Ünal-Can Polat; **a.g.e.**, s.56

1996 yılına gelindiğinde PKK, KDP ile bir protokol imzalayarak bölgedeki varlığını KDP'ye kabul ettirmiş; kadrolarını ise Türkiye-Irak sınırındaki kamplara yerleştirmiştir. Bu kamplarda bulunan teröristlerden bir grubu, Mayıs ayında sınırı geçerek Şırnak'ın Uludere ilçesine saldırmış ve 6 askeri şehit etmiştir.⁵³² Bu hadisenin akabinde teröristlere yönelik operasyonlarda PKK ağır kayıplar vermiştir. 1996 yılı çatışma, operasyon, katliam ve siyasi olaylarla dolu geçerken, gücünü ve etkinliğini arttırmak isteyen PKK; TDP, TKP-Kıvılcım, DHKP-C gibi sol örgütlerle ilişkilerini geliştirmiş; ortak hareket etme konusunda sarf edilen çabalar neticesinde PKK ile DHKP-C arasında 22 Aralık 1996 tarihinde "Eylem Birliği" ittifakı yapmıştır.⁵³³

1993 yılından itibaren ağır kayıplar veren PKK, her ne kadar 8-27 Ocak 1995 tarihleri arasında Kuzey Irak'ta yaptığı toplantıda alınan kararlar gereği, Avrupa ve komşu ülkelerdeki siyasi faaliyetlere ağırlık vermiş, para ve eleman temini, TV yayını ve ajitasyon faaliyetleri, demokratik kitle örgütleri ve uluslararası kuruluşların yönlendirilmesi ile cezaevlerinde örgütsel yapılanma ve açlık grevleri⁵³⁴ konularında kısmen tesirli olmuşsa da, 1995 yılından sonra eylem gerçekleştirmekte zorlanmış ve bu süreç 1998 yılına kadar devam etmiştir.

⁵³² Veli Fatih Güven, **a.g.t.**, s. 360

⁵³³ Protokolde neden güçbirliği yapıldığı şöyle anlatılmaktadır: "Kürdistan İşçi Partisi ve Devrimci Halk Kurtuluş Partisi olarak tüm kamuoyuna duyururuz ki; bir süredir yürüttüğümüz görüşme ve tartışmalar sonucunda, halklarımızın kurtuluşu için devrimci bir cephenin ve hayatın her alanına yayılacak birlikteliklerin zorunluluğu ve gerekliliği partilerimiz tarafından bir kez daha teyid edilmiş; böyle bir devrimci cepheye hazırlık, içinde bulunduğumuz sürecin ve partilerimiz arasındaki işbirliğinin ve ittifakın temel öneme sahip görevlerinden biri olarak belirlenmiştir. Halklarımızın devrimci-demokratik mücadelesinin birleştirilmesi ve giderek devrimci bir cephenin oluşturulması ciddi bir görevdir." <http://www.arsiv.aksiyon.com.tr/arsiv/138/pages/dosyalar/dos2.html> - 12k - Ek Sonuç - 01/06/2006

⁵³⁴ Bütün Türkiye'deki cezaevlerinde PKK'lı ve sol teröristler açlık grevleri başlatmışlardır. 11 Temmuz'da Adalet Bakanı Şevket Kazan, İçişleri Bakanı'nın (M.Ağar) 9 genelgesini iptal ettiğini bildirerek, tutuklularla görüşeceğini açıklamışsa da, ölüm oruçları 27 Temmuz'da bazı sanatçı ve yazarların girişimleriyle sona erdirilmiştir. Bu eylemde 12 mahkûm ölmüştür.

Türk Silahlı Kuvvetlerince Mayıs 1997 yılında başlatılan operasyonlar neticesi çok büyük kayıplar veren PKK'da 1998 yılından itibaren kopuş süreci başlamış; örgütten ayrılan Şemdin Sakık'ın⁵³⁵ yakalanmasının ardından PKK süreci yeni bir boyut kazanmıştır. Bu süreçte varlığını korumaya çalışan örgütte, ateşkes ilanı ve siyasi çözüm adları altında yeni formüller aranmaya başlanmış; eylem faaliyetleri yerine siyasi faaliyetlere yönelinmiştir. Türkiye'nin baskıları neticesinde 9 Ekim 1999 tarihinde Suriye'den çıkarılan ve bir süre Rusya,⁵³⁶ İtalya ve Yunanistan'da saklanan Öcalan, Kenya'ya (Nairobi) gittikten bir süre sonra 15 Şubat 1999 tarihinde tutuklanarak 16 Şubat 1999 tarihinde Türkiye'ye getirilmiştir. Öcalan'ın yargılama sürecinde "silahlı faaliyetlerden vazgeçilmesi" yönünde yaptığı çağrı üzerine, örgüt mensupları silahlı faaliyeti bıraktıklarını açıklamışlardır.

PKK'nın eylemlerini yürüttüğü süreç zarfında bu eylemlere destek olan kuruluşları ve yan örgütleri ile PKK'ya destek veren siyasal partiler şu şekildedir.

c) PKK'nın Legal Kuruluşları ve Yan Örgütleri

Yurt içinde kitlesel eylemleri yönlendirmek ve toplumun değişik kesimlerinden ajitasyonla PKK'ya eleman kazandırmak için aşağıdaki kuruluşlardan yararlanılmıştır.

⁵³⁵ Şemdin Sakık sorgulamalarda örgüt, örgüte destek olan kişi ve devletler hakkında bilgi verdikçe, örgüt de onun, "aslında TC'nin ajanı" olduğu propagandasını yapmış; son bir yıldır fazla eylem yapmayan PKK eylemlerini artırmış ve yılın en kanlı eylemlerini Temmuz ayında gerçekleştirmiştir. Diğer yandan 18 Nisan 1998 tarihli Hürriyet Gazetesi'nin, Şemdin Sakık'ın verdiği bilgilere dayanarak yayınladığı habere göre, PKK'nın 1998 yılı yeni yapılanmasının: 1) Kuzey Saha Savaş Komutanlığı: Serhat, Erzurum, Dersim, Koçgiri Eyaletleri, 2) Orta Saha Savaş Komutanlığı: Amed, Barzan Eyaletleri, 3) Güney Saha Savaş Komutanlığı: Zagros, Botan, Mardin, Ruha Eyaletleri, 4) Yedek (Güney-Batı Eyaleti) Saha Savaş Komutanlığı: Güney Batı, Toros-Akdeniz Eyaletleri şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

⁵³⁶ Ekim 1997'de Rusya parlamentosu alt kanadı Duma'nın Jeopolitik Komite Başkanı Aleks Mitrofanov başkanlığında 4 kişilik Duma heyeti Suriye'de Öcalan ile görüşmüş ve bu milletvekili, Öcalan'ın Suriye'den Rusya'ya gelmesi ve burada 33 gün kalmasında kilit rol oynamıştır. Tuncay Özkan, **Operasyon**, İstanbul 2000, s.29

Legal Kuruluşlar:

- Kürt Enstitüsü (İstanbul)
- Kürt Kültür Vakfı
- Yurtsever Kadınlar Derneği (YKD) (İstanbul, Adana, Ankara, İzmir, İçel, Diyarbakır)
- Yukarı Mezopotamya Kültür Merkezi, (İstanbul, Diyarbakır)
- Amed Kültür Merkezi (Ankara)
- Hevkari Kültür ve Sanat Merkezi
- Özgür Üniversite (Ankara)
- Özgür Ekin Derneği (Ankara)
- ZPS-ZEND PRES (Zin Basın-Yayın Ticaret ve Sanayii Ltd.Şti.) (İstanbul)⁵³⁷
- HEP, DEP, HADEP, DEHAP ve DTP

⁵³⁷ **PKK ve Terörle Mücadele Çalışmaları Hakkında Bilgiler**, İçişleri Bak.Emniyet.Genel .Müdürlüğü TEMÜH Daire Başkanlığı, Bölücü Terör Şubesi, Ankara, 1997, s. 8-9. Aktaran: Yücel Atilla Şehirli, **a.g.t.**, s. 213

Yukarıda sayılanların yanı sıra, kuruluşundan itibaren terörist PKK'lılarca şehit edilenlerin ve bunların ailelerinin yanında hiç bir zaman yer almayan ve PKK'nın terörist bir örgüt olduğuna dair herhangi bir ifade kullanmayan İnsan Hakları Derneği (İHD)'nin faaliyetleri de PKK lehine olmuştur.

Yan Örgütler

- Kürdistan Kurtuluş Birliği (HRK) (Ağustos 1984)

- Kürdistan Halk Kurtuluş Ordusu (ARGK), (Ekim 1986'da HRK'nın adı değiştirilerek oluşturulmuştur.)

- Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi (ERNK) (Mart 1985): Atina, Viyana, Kopenhag, Oslo, Helsinki ve Stokholm'de bürolar açmış; Roma ve Madrid'te Kürdistan Enformasyon Büroları adıyla; ayrıca, Belçika, Bulgaristan, Fransa, Almanya, Romanya, Rusya, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, İsviçre ve Hollanda gibi ülkelerde Kürdistan Enformasyon Bürosu, Kürdistan Enformasyon Merkezi, Kürt Evi gibi adlar altında örgütlenerek faaliyet göstermiştir. Diğer yandan, eleman temini, silahlı eğitim, uyuşturucu, silah ve insan kaçakçılığı, haraç toplama, faaliyetlerin yurt dışında örgütlenerek yürütülmesi gibi PKK tarafından verilmiş görevleri olan ERNK; cephe örgütlenmesinin Avrupa kolunu 28-30 Temmuz 1989 tarihleri arasında Almanya'daki 1 inci toplantısında gerçekleştirmiş; devam eden örgütlenme süreci içinde kendine bağlı olarak Kürdistan Yurtsever İşçiler Birliği, Kürdistan Yurtsever Gençler Birliği, Kürdistan Yurtsever Kadınlar Birliği, Kürdistan Yurtsever Aydınlar Birliği, Kürdistan Yurtsever Sanatçılar Birliği gibi örgütler kurarak faaliyete geçirmiştir.

- American Kurdish Information Network (AKIN) (ABD’de)

- Washington Kurdish Institute (ABD’de)

- PKK Balkan Temsilciliği (Atina-Yunanistan) (30 Nisan 1998)

- Türkiye Devrimci Halk Partisi (TDHP) (1992). Terör eylemlerini Türkiye’nin batı bölgelerine taşımak ve Türk soluna ait tabanı kazanmak için oluşturulmuştur.

- Kürdistan Özgürlük Partisi (PAK) (1991). Irak Kürtlerinin desteğini almak, Kürdistan Demokrat Partisi ve Kürdistan Yurtseverler Birliği’nin tabanlarını eriterek hareket alanının genişletilmesi maksadıyla kurulmuş; örgüt zamanla Kürtlerin tek temsilcisinin PKK olduğunu iddia etmeye başlamıştır.⁵³⁸

Yurt içinde bazı legal oluşumlar kurmak suretiyle Kürtçü propagandasını duyurmaya çalışan PKK, bunlar aracılığıyla ülkemizde güvenlik kuvvetlerinin bölge insanına kötü muamelede bulunduğu, köyleri yaktığı, göçe zorladığı, devletin kurduğu gizli bir örgüt vasıtasıyla Kürtçülük faaliyetlerinde bulunan bölge insanlarını öldürdüğü şeklinde asılsız iddialarla uluslararası kuruluşlara şikâyetlerde bulunmuş; Türkiye’yi insan haklarına saygı göstermeyen bir ülke olarak tanıtmaya ve bunlardan kazanım sağlamaya çalışmıştır.

Bunlar arasında yer alan Kürtçü legal partiler ve bu partilere ilişkin süreçler aşağıdaki şekildedir.

⁵³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Veli Fatih Güven, **a.g.t.**, s. 351-396

3.3.2.5. Kürtçü Siyasi Partiler

1987 yılı genel seçimlerinde, Kürtçü yanlısı bir grup milletvekili, SHP'den meclise girmişlerdir. O tarihlerde bazı gazetelerin de işaret ettiği şekilde bölücülerin kullandıkları semboller ve terminolojiyi bol bol kullanan milletvekilleri; SHP Küçük Kurultayı'nda 'ağızlarındaki baklayı' nihayet çıkarmışlardır.

Ankara'da toplanan SHP Küçük Kurultayı'nda altı başlık altında "Türkiye'de bir Kürt sorunu bulunduğunu" ilan eden Kürtçü grup; içinde bir kez olsun PKK'yı kınayan ve onun yaptıklarını reddeden tek bir ifade bulunmayan dört sayfalık bildirinin görüşülmesini istemişlerdir. Bildiride imzası olanlar; Abdullah Baştürk, Fehmi Işıklar, Ahmet Türk, İsmail Hakkı Önal, Cüneyt Canver, Kenan Sönmez, Kemal Anadol, Adnan Ekmen, İlhami Binici, Tefik Koçak, Hüsnü Okçuoğlu, Mehmet Ali Eren, Salih Sümer, Mahmut Alınak, Mehmet Kahraman, Arif Sağ adlı SHP milletvekilleri idiler.

Bu bildiri, 10 Aralık 1989 tarihli basın organlarında, büyük bir tepkiyle karşılanarak ve geniş bir şekilde kamuoyuna duyurulmuştur. Bu milletvekilleri hizip olarak değerlendirilerek 1989 yılında SHP'den atılmış ve ayrılmışlardır.

a) Halkın Emek Partisi (HEP)

PKK, bazı bölgelerde uyguladığı taktiği 1989 yerel seçimlerinde de kullanmış; birkaç sempatizan aday desteklenerek, Cizre başta olmak üzere belediye başkanlıkları kazandırılmış; 1991 genel seçimlerinde ise kendi adaylarının TBMM'ye girmesi yönünde çaba göstermiştir. Halkın Emek Partisine mensup kişiler, lideri Erdal İnönü olan Sosyal Demokrat Halkçı Partisi ile anlaşmışlar; HEP'in 22 adayını SHP listelerinden milletvekili

seçilerek TBMM'ye girmiştir. Öcalan ise bu ittifakla ilgili *“HEP ile SHP'nin ittifak yaparak seçimlere girmelerini fikren destekledim”* demiştir.⁵³⁹

Bu milletvekilleri daha ilk gün TBMM'de düzenlenen yemin merasiminde; Milletvekili Andı'nı, kıyafetlerinde PKK bayrağının renkleri olan sarı-kırmızı-yeşilin kullanıldığı bandaj ve mendiller kullanmak suretiyle ve Kürtçe olarak yapmak isteyince olaylar çıkmıştır. Bir süre sonra SHP'den ayrılan bu milletvekilleri HEP'e dönmüşlerdir.

Maksatlarını ve PKK ile bağlantılarını *“Bizim amacımız birtakım kültürel hakların kazanılmasıyla sınırlıdır. Bu haklar verildiğinde PKK'nın eylemleri son bulacaktır. Halk bu tür haklara kavuşmak gayesiyle PKK saflarına katılmaktadır”*⁵⁴⁰ şeklindeki ifadeleri ile sergileyen HEP sözcüleri, bu sözleri ile terör olaylarının sorumlusunun bu hakları vermeyen Türk Devleti olduğu mesajını vermişlerdir.

HEP üyelerinin sadece demokratik ve kültürel haklar elde edilmesi maksadıyla parlamentoda olmadıkları; gerçek amacın, Öcalan tarafından mevzi olarak tanımlanan Türkiye Cumhuriyeti Parlamentosunda PKK doğrultusunda sürdürülecek bir zeminin araştırılması olduğu mahkeme belgelerinden⁵⁴¹ de anlaşılmaktadır. Diğer yandan HEP, kongresinde PKK amblemleri bayrakları asarak da örgütün amaçlarına hizmet ettiğini göstermiştir.

Kuruluşundan itibaren kitle potansiyelini örgüt lehine kanalizetmek ve geniş kitle olaylarını organize etmek isteyen HEP, bu maksatla birçok yasal dernek ve sendikayı PKK'nın faaliyet alanı haline getirmeye çalışmıştır.

⁵³⁹ Abdullah Öcalan'ın 22 Şubat 1999 tarihli Ankara DGM Savcılık İfadesi

⁵⁴⁰ Kemal Kirişçi-Gareth M.Winrow, **a.g.e.**, s. 153

⁵⁴¹ Ankara 1 No'lu Devlet Güvenlik Mahkemesi Gerekçeli Kararı, (PKK-HEP-DEP ilişkileri), s. 513,

HEP eski Genel Başkanlarından Fehmi Işıklar'ın “... *bugün bölgemizde savaş koşulları yaşıyoruz... bu savaştan Türk Halkının ve Kürt halkının hiç bir çıkarı yoktur... Bize ... Kürtlerin... Alevilerin partisi diyorlar ... Bu parti en çok sömürülen, en çok ezilenlerin partisidir. ... kendi kaderini belirlemek her halk için olduğu kadar, Kürt halkı için de tartışılmaz, vazgeçilmez bir haktır...*” şeklindeki sözleri HEP'in kapatılması isteminin dayanaklarını oluşturmuştur.⁵⁴²

O tarihlerde DGM Başsavcısı Nusret Demiral'ın 27.11.1991 tarihli; “22 HEP milletvekilinin PKK ortamı içinde, onların siyasi kanadı olarak çalışmalar yaptıkları için TCK'nın 125. Maddesinin uygulanmasını istediği fezleke”,⁵⁴³ dönemin TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk tarafından Anayasanın 83/1 maddesine göre geri çevrilmiştir.

Mahkeme, “Türkiye Cumhuriyetinin son yıllarda dışarıdan desteklenen silahlı bölücü terörün tehdidi altında (olduğunu), HEP'in teröristlerin gerçek istek ve savlarını” başka biçimde belirttiğini dile getirmiş; Partinin özetle; Türkiye’de zulüm altında ezilen, kültürü ve dili ayrı Kürt halkı olduğu, Kürt halkının kendi kaderini tayin hakkının bulunduğu, güvenlik kuvvetlerinin Kürt halk yığınlarını büyük kitleler halinde yok etmeyi hedefledikleri şeklindeki sözleri, devlete, demokrasiye, hukuka, kardeşlik ve barışa, özellikle ülkenin ve ulusun bütünlüğüne saygı gereklerine karşı olarak değerlendirilmiştir. Partinin “bölücülük” gerekçesiyle kapatılmasına 14.07.1993 tarihinde karar verilmiştir.⁵⁴⁴

Yıllar sonra bu milletvekillerinin yurt dışına kaçarak sözde Sürgünde Kürt Parlamentosu üyesi olmaları, bu iddiaların doğru olduğunu ispatlar niteliktedir.

⁵⁴² HEP Davası, 16, 20, 27, 31-56 Aktaran: Muhammed Bozdağ, **a.g.e.**, s. 189

⁵⁴³ Ankara DGM Savcılığının Fezlekeleri için bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 23-24 Ocak 1992

⁵⁴⁴ HEP Davası-219, Aktaran: Muhammed Bozdağ, **a.g.e.**, s. 189-190

b) Demokrasi Partisi (DEP)

HEP'in kapatılmasının ardından teröristbaşı Öcalan'ın talimatı ile Ocak 1994'de Demokrasi Partisi (DEP) kurulmuştur.⁵⁴⁵ DEP'in kuruluşunda PKK mensupları yanında diğer bölücü örgüt mensupları da aktif bir şekilde görev almıştır.⁵⁴⁶ Çeşitli partilerdeki Kürtleri "hain" olarak niteleyecek kadar PKK çizgisini takip eden DEP; kuruluşundan itibaren bölücü örgütün legal platformu olmuştur.

Öcalan'ın DEP Kongresi öncesinde politik bir manevra ile "Kendilerinin kontrolünde olmayan bir DEP'in seçimlerde desteklenemeyeceği gibi Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesindeki varlığına da son verileceği" tehdidinde bulunması üzerine toplanan DEP Kongresi'nde PKK'lılar büyük bir çoğunlukla yönetime seçilmişlerdir. Bu gelişme üzerine Öcalan DEP'e yönelttiği eleştirilerine son vermiştir.

TSK tarafından yürütülen operasyonlar sayesinde bölgede sağlanan güven ortamı sayesinde, halkın DEP'e oy vermeyeceğini anlayan PKK, DEP'i seçimleri boykot etmeye yöneltmiştir. PKK, sandık mahallerine bomba konacağı ve katliam yapılacağı yönünde tehditlerde bulunarak boykot kararını uygulamaya ve bölge halkının oy kullanmasını engellemeye çalışılmıştır. Ancak, DEP'in 27 Mart 1994 seçimlerini boykot çağrısına itibar etmeyen bölge halkı, seçimlere yüksek oranda katılarak DEP'e olan tepkisini ortaya koymuştur.

Şubat 1994'de İstanbul/Tuzla tren istasyonunda PKK tarafından konulan bombanın patlaması sonucu şehit olan bir grup yedek subay için DEP Başkanı Hatip Dicle'nin, PKK'lı teröristleri destekler mahiyette,

⁵⁴⁵ Kemal Kirişçi-Gareth M.Window, **a.g.e.**, s. 153

⁵⁴⁶ Veli Fatih Güven, **a.g.t.**, s.378

üniformalıların herkesin hedefi olduğunu söylemesi⁵⁴⁷ DEP'in siyasi ve hukuki kapatılma sürecini başlatmıştır.⁵⁴⁸

Devlet Güvenlik Mahkemesi Başsavcılığı, düzenlemiş olduğu ilk fezlekeye ilâve olarak bazı DEP milletvekilleri ile ilgili soruşturmaları TBMM'ye göndermiştir.⁵⁴⁹ TBMM, Hatip Dicle, Orhan Doğan, Leyla Zana, Mahmut Alınak, Ahmet Türk ve Sırrı Sakık'ın dokunulmazlıklarını kaldırmış⁵⁵⁰; Anayasa Mahkemesi DEP'li Selim Sadak'ın dokunulmazlığını iade ederken diğer 5'inin milletvekilliğinin kaldırılması kararını onaylamıştır (21.3.1994).

DEP Davası'nda Başsavcılık, özetle; DEP Genel Başkanı'nın Kuzey Irak şehirlerinden Erbil'de yaptığı Kürtçe konuşmasında *"Kürdistan'ın bağımsızlığı ve kurtuluşu için kim ne yapmışsa biz hepsine saygı duyuyoruz... Düşmanın⁵⁵¹ elinde kobra helikopterleri var... Düşman öldürdüğü zaman bu KDP, bu YDK, bu PKK demiyor, bunlar Kürt'tür diyor... Halkımız davası için, kurtuluşu için kızını, gelinini, oğlunu bize veriyor. Dağlarda... şehit düşüyor."* derken; Yaşar Kaya'nın da *"... bir halkı imha etmek mümkün değildir..."* ifadelerini kullandığını belirtmiştir. Ayrıca, parti adına yayınlanan bildiride de yer alan *"Bilelim ki bu savaş ne kadar sürerse sürsün, ne kadar insan ölürse ölsün, Kürt sorunu çözülmeyecektir"* ifadelerini de dikkate alan Başsavcılık, DEP'in bölücülük gerekçesiyle kapatılmasını istemiştir.⁵⁵²

⁵⁴⁷ DEP lideri Hatip Dicle'nin bombalama olayı ile ilgili "Savaş ortamının gereği" "öldürülen yedek subay adayları da "askeri hedef" şeklinde nitelenmesine; dönemin İçişleri Bakanı Nahit Menteşe "DEP eşittir PKK"; Genel Kurmay Başkanı Org. Doğan Güreş ise "Eşkıyayı Bekaa'da aramaya gerek yok, maalesef bunların bir kısmı Yüce Meclisin çatısı altındadır" şeklinde tepki göstermişlerdir. Ayrıca diğer tepkiler için bkz. 21-22 /2/1994 tarihli yazılı basın.

⁵⁴⁸ Kemal Kirişçi-Gareth M.Winrow, **a.g.e.**, s. 153-154

⁵⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Ankara DGM Başsavcısı Nusret Demiral'dan şok açıklama: DEP'liler PKK'nın Siyasi Kanadı." **Parlamento**, Sayı: 19 (Aralık 1993)

⁵⁵⁰ Fransa Cumhurbaşkanı Mitterand, bu olayı kınayarak Avrupa Konseyi'nin devreye girmesini istemiştir.

⁵⁵¹ Burada düşmandan kastedilen Türkiye Cumhuriyeti Devleti'dir.

⁵⁵² DEP Davası, 40-50,10-11, 33-35, HEP Davası, 219, Aktaran: Muhammed Bozdağ, **a.g.e.**, s. 193-194

DEP, bölücülüğün açıkça ayrı bir devlet kurmayı hedeflemek olduğunu ve kendilerinin bunu amaçlamadıklarını ifade ederek; T.C. Devleti'nin iki konuşma ve bir bildiri ile bölünemeyeceğini öne sürmüştür.

Anayasa Mahkemesi ise özetle, “PKK terör örgütünün cinayetlerinin, Kürdistan olarak ileri sürülen Doğu ve Güney Doğu Anadolu’da yaşayan Kürt kökenli vatandaşların kurtuluş mücadelesi olarak gösterildiğini”; “DEP’in Kürt kökenli yurttaşları... kargaşa ve iç savaş çıkarmaya kışkırttığını ve ayaklanma için demokratik hoşgörünün sınırlarını zorladığını... Türkiye Cumhuriyeti Ülkesi üzerinde azınlıklar yaratarak ulus bütünlüğünün bozulması amacını güttüğünü...” belirterek, Partinin kapatılmasına 16.6.1994 tarihinde karar vermiştir.⁵⁵³

DEP’in kapatılması üzerine Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi’nde yargılanan eski milletvekillerinden Leyla Zana, Ahmet Türk, Selim Sadak, Orhan Doğan ve Hatip Dicle, PKK’lı oldukları gerekçesiyle ağır hapis cezasıyla cezalandırılmışlar; Mahmut Alınak ve Sırrı Sakık ise yattıkları süre göz önüne alınarak tahliye edilmişlerdir. Yargılama öncesi yurt dışına kaçan Zübeyir Aydar, Nizamettin Toguç, Ali Yiğit, Remzi Kartal, Mahmut Kılınç, Naif Güneş ise bu sayede hapis cezasından kurtulmuşlardır. Bunlar PKK’nın güdümünde hareket ederek faaliyetlerine; “*üyeleri daha önce PKK tarafından atanan ve bugün ulusal kurtuluş mücadelesine hizmet eden Kürdistan Ulusal Meclisi üyelerinden ve DEP yöneticilerinden oluşur.*” denilen sözde Kürdistan Sürgün Parlamentosu’nda devam etmişlerdir. Hatırlanacağı gibi Öcalan vermiş olduğu ifadesinde bu parlamentonun başkanının Yaşar Kaya, üyelerinin ise Zübeyir Aydar, Remzi Kartal, Nizamettin Toguç, Ali Yiğit, Mahmut Kılıç gibi kimselerden oluştuğunu ve bunların ERNK (PKK’nın kurmuş olduğu Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi)’nin temsilcileri olduklarını ifade etmişti. Remzi Kartal ise yurtdışından verdiği bir demeçte “*kendilerinin*

⁵⁵³ DEP Davası, 40, 72-73, 108, 112-114 HEP Davası, 219, Aktaran: Muhammed Bozdağ, a.g.e., s. 193-195

seçilmiş milletvekilleri olarak PKK'nın yanında olduklarını"⁵⁵⁴ açıklamıştır. Bu açıklama, Anayasa Mahkemesi'nin DEP'i kapatma konusundaki gerekçelerinin ne kadar haklı olduğunu göstermektedir.

DEP ile birlikte yasal alandaki kitle ve militan desteğini kaybeden PKK, faaliyetlerini siyasi alana kaydırarak Avrupa'nın desteğini kazanmak maksadıyla çalışmalarına hız vermiştir.

c) Halkın Demokrasi Partisi (HADEP)

Kuruluşundan itibaren PKK'nın plan hedefleri doğrultusunda örgütlenen ve faaliyette bulunan DEP'in kapatılmasından sonra, PKK'nın önerisi ile bir araya gelen Yekbun, Kawa ve Rızgari örgütleri, DEP'in yerini tutacak yeni bir legal parti kurulması yolunda anlaşmaya varmışlar ve bir iç protokol yaparak "Kurucular Kurulu" toplantısını gerçekleştirmişlerdir.⁵⁵⁵ Bu gelişmelerin ardından, 11 Mayıs 1994 tarihinde Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) kurulmuştur.⁵⁵⁶ Öcalan, da *"HADEP'in kuruluşu sırasında Avrupa teşkilatımız vasıtasıyla para yardımı yaptık. Zannedirim bu yardım 200 bin mark civarındadır."*⁵⁵⁷ diyerek; PKK ile HADEP arasında başlangıçtan itibaren varolan ilişkileri teyid etmiştir.

PKK terör örgütü Kürt kültürel kimliğinin tanınması amacına yönelik olarak başlattığı süreçte HADEP'e PKK'yı aklama ve PKK'ya yasal zemin hazırlama görevini yüklemiştir.⁵⁵⁸ Bu çerçevede Partinin hedefleri arasında özetle; sözde Kürt sorununa barışçıl ve adil çözüm getirilmesi, örgütlü, sivil bir toplumun ve herkesin kendi kimlik özelliklerinin geliştirilebileceği bir toplumsal yapının gerçekleştirilmesi, sosyal ve kültürel alanda değişimin sağlanması, 1982 Anayasası'nın değiştirilmesi, Milli Güvenlik Kurulu'nun

⁵⁵⁴ Bkz. Sami Kohen, "Maskeler Düştü", **Milliyet Gazetesi**, 14 Ocak, 1994

⁵⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Veli Fatih Güven, **a.g.t.**, s. 378

⁵⁵⁶ Bkz. Kemal Kirişçi-Gareth M. Winrow, **a.g.e.**, 153-154

⁵⁵⁷ Abdullah Öcalan'ın 22 Şubat 1999 tarihli Ankara DGM Savcılık İfadesi

⁵⁵⁸ İnanç Ünal-Can Polat, **a.g.e.**, s.130

kaldırılması, eğitimin demokratikleştirilmesi, Mezopotamya, Hitit ve Batı Anadolu'daki uygarlıkların tarihsel mirasına sahip çıkılması gibi konular yer almıştır.⁵⁵⁹

Diğer yandan Öcalan'ın talimatıyla HADEP, Kürdistan Ulusal Kurtuluş Cephesi (ERNK)'nin fonksiyonlarını⁵⁶⁰ üstlenmiştir. Bu çerçevede şehir faaliyetleri, HADEP tarafından oluşturulan halkla ilgilenme komiteleri, tutuklu aileleri ile ilgilenme komiteleri, gençlik komisyonları, kadın komisyonları gibi oluşumlar aracılığı ile devam ettirilmiştir.⁵⁶¹ Böylece HADEP, kurulduğu tarihten itibaren PKK'nın siyasal alanda sürdürdüğü cephe faaliyetlerini yürütmüş; terör örgütüne lojistik destek sağlamış ve PKK için eleman temin etme merkezleri, Partinin kırsal kesimdeki il ve ilçe teşkilatları olmuştur.⁵⁶² Bu durum Öcalan tarafından da. *"...HADEP il ve ilçe teşkilatlarında gerek yurt dışındaki kamplara gerekse kırsal alana eleman gönderme faaliyetlerinin yapıldığı doğrudur..."*⁵⁶³ şeklinde kabul edilmiştir.

HADEP, öncelikle medya ve sözde demokratik çevrelerin desteğini sağlamak maksadıyla, Türkiye Partisi imajı uyandırmaya çalışmış; "barış ve kardeşliğin tesis edileceği ve sözde ateşkesin sağlanacağı" söylemleriyle 1995 Aralık Genel Seçimlerine girmiştir. Seçim sonucunda HADEP, Kürtçü-bölücü çevreler ile PKK'nın tehdit ve baskı yoluyla sağladığı desteğe rağmen

⁵⁵⁹ Bkz. Döneme ait yazılı Türk Basını.

⁵⁶⁰ PKK tarafından ERNK terör örgütüne verilen görevler arasında eleman temini, silahlı eğitim, uyuşturucu, silah ve insan kaçakçılığı, haraç toplama gibi faaliyetlerin yurtdışında örgütlenerek yürütülmesi görevleri de bulunmaktadır. Bu faaliyetler Avrupa ülkelerinde ERNK'nın alt birimleri aracılığıyla yürütülmüştür. ERNK bu kapsamda; Kürdistan Yurtsever İşçiler Birliği, Kürdistan Yurtsever Gençler Birliği, Kürdistan Yurtsever Kadınlar Birliği, Kürdistan Yurtsever Aydınlar Birliği, Kürdistan Yurtsever Din Yayanlar Birliği, Kürdistan Öğrenciler Birliği ve Tutuklu ve Hükümlü Yakınlarıyla Dayanışma Birliği Kürdistan Yurtsever Öğretmenler Komitesi gibi örgütler kurarak faaliyete geçirmiştir.

⁵⁶¹ İnanç Ünal-Can Polat; **a.g.e.**, s.130

⁵⁶² Aynı şekilde, Şubat 1998'de M.Bozlak ile bazı merkez yöneticilerin tutuklanmalarının ardından alınmış olan ifadelerden HADEP il ve ilçe teşkilatlarında PKK'nın kırsal kesiminde silahlı mücadele yürütecek eleman gönderme ve lojistik destek sağlama çalışmalarının yapıldığı anlaşılmıştır.

⁵⁶³ Abdullah Öcalan'ın 22 Şubat 1999 tarihli Ankara DGM Savcılık İfadesi

% 4.17 oranında oy alabilmiştir.⁵⁶⁴ Diyarbakır, Hakkari, Van, Batman ve Iğdır illerinde % 39.8 ile en yüksek oylar alınırken; Adana, İzmir ve Kırşehir’de Türkiye barajının üzerinde; İstanbul, İzmir, Ankara, Adana ve İçel’de ise 45-150 bin arasında oy alınmıştır.⁵⁶⁵ Öcalan ise seçimlerde HADEP’i zor durumda bırakmamak için 20 Aralık 1995 tarihinde sözde ikinci bir “ateşkes” ilân etmiştir.

23 Haziran 1996 tarihinde Ankara’da yapılan HADEP Kongresi’nde, salonda bulunan Türk Bayrağı’nın indirilerek yerine PKK’nın pankartı ve Abdullah Öcalan’ın posterı asılması tepkilere neden olurken, olayla ilgili 32 kişi gözaltına alınmıştır. Ayrıca, 1997-1998 yılı başlarında HADEP teşkilatlarında Diyarbakır DGM’since toplatma kararı verilmiş bulunan ve PKK propagandası içeren çeşitli örgütsel yayın ve dokümanların bulunması neticesinde, Genel Başkan Murat Bozlak ile bazı merkez yöneticileri tutuklanmış (Şubat 1998); 9 Ekim 1998 tarihinden sonra, Suriye’den çıkarılan Öcalan’ı desteklemek amacıyla HADEP, büyük bir kampanya başlatmıştır.⁵⁶⁶

Yargıtay Başsavcısı Vural Savaş; “HADEP’in PKK’ya yardım ettiği ve organik bağı bulunduğu” gerekçesiyle ve partinin kapatılması istemi ile Anayasa Mahkemesi’ne 29 Ocak 1999 tarihinde 56 sayfalık bir iddianame sunmuş; fakat Anayasa Mahkemesi, bu istemi reddetmiştir. Bunun üzerine, 18 Nisan 1999 Genel ve Yerel Seçimlerine HADEP de katılmıştır. 1995 yılı Genel Seçimleri’nden sonra katıldığı 18 Nisan 1999 tarihli yerel ve genel seçimlerde de yaklaşık olarak aynı oranda oy alan HADEP (Milletvekili Genel Seçimlerinde, 1.481.117 oy ile %4.76), oylarında belirgin bir artış sağlayamamakla birlikte bazı illerde belediye başkanlıklarını almıştır.

⁵⁶⁴ Emek, Barış ve Özgürlük blokunda yer alan HADEP dışındaki oluşumların da, alınmış olan % 4.17’lik oy oranına katkısı olmuştur.

⁵⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Kirişçi-Gareth M.Winrow, **a.g.e.**, s. 150

⁵⁶⁶ HADEP Genel Başkanı Murat Bozlak 15.1.1998 tarihli basın açıklamasında “... Kürt sorununun barışçıl demokratik çözümü konusunda beklenen adımların atılmaması nedeniyle insanlarımız büyük acılar, üzüntüler yaşadılar. ... PKK Genel Başkanı A.Öcalan’ın İtalya’ya gidişi ile birlikte yeni ve önemli bir gelişme meydana gelmiştir.” demektedir.

Cumhuriyet Başsavcılığı, HADEP'in çeşitli merkezlerinde aramalar sırasında ele geçirilen dokümanlara ve bir kısım terör örgütü PKK militanlarının beyan ve ifadelerine yer vermiş; bunlardan hareketle HADEP'in PKK ile aynı paralelde faaliyette ve söylemde bulunduğunu ... parti merkezinde ele geçirilen çok sayıda dokümanda da Türk Ordusundan 'İşgalci Güç' diye söz edildiğini; kimi bültenlerinde, *"TC Ordusunu Kürdistan'dan kovacağız"* gibi beyanlara yer verildiğini; PKK operasyonlarında yakalanan çok sayıda PKK militanının ve sempatzanının ifadelerinden, bunların aynı zamanda HADEP çatısı altında faaliyet gösterdiklerinin anlaşıldığını belirtmiş; terör örgütü ile HADEP arasında güçlü bir organik bağ bulunduğunu ileri sürerek, partinin temelli kapatılmasını istemiştir.⁵⁶⁷

HADEP savunmasında özetle; iddianamede sunulan... beyanların ... Devlet Güvenlik Mahkemesinde devam eden yargılamadan alıntılandığını ve henüz doğruluklarının yargı kararıyla ortaya çıkmadığını;... suçlama konusu kimi eylemlerin PKK tarafından düzenlendiğine dair bir delil bulunmadığını; kimi eylemlerin de partileriyle ilişkisi olduğunun ispatlanmadığını; parti genel başkan ve yardımcılarının dışındaki partililerin beyan ve tutumlarının partiyi bağlamayacağını dile getirmiştir. Parti Genel Başkanı ise sözlü savunmasında; "...PKK'ya katkı sundukları iddiasının doğru olmadığını; üniter devlet yapısı içerisinde Türkiye'de Kürt sorununun geniş bir demokratikleşme programıyla çözülebileceğine inandıklarını; bunun için de 5 bin civarındaki silahlı PKK'lıların silahsızlandırılması gerektiğini; bunun da yasal bir düzenlemeyle mümkün olabileceğine inandığını ...PKK ile hiç bir organik bağlarının bulunmadığını; kimseden talimat almadıklarını, dağa adam göndermediklerini ve PKK'dan para almadıklarını⁵⁶⁸ söylemiştir.

Anayasa Mahkemesi, PKK ve HADEP ile ilişkileri nedeniyle suçlanan çok sayıda kişinin suçluluğunun yargı kararıyla kesinleştiğinin tespit etmiş; ... HADEP'e mensup kişilerin ve parti teşkilatının eylemlerinin ve elde edilen

⁵⁶⁷ HADEP Davası, 51-109, Muhammed Bozdağ, **a.g.e.**, s. 202-203

⁵⁶⁸ HADEP Davası, 136-142, 183-192 Muhammed Bozdağ, **a.g.e.**, s. 203-204

delillerin parti ile PKK arasındaki bağlantıyı açıkça ortaya koyduğunu, partinin Türkiye Devleti'nin PKK terör örgütüne karşı yürüttüğü mücadeleyi 'kirli savaş' olarak nitelendirdiğini; PKK örgütü yanında yer alan kimi beyan ve eylemlerde bulunduğunu; terör örgütüne eleman temin ettiğini ve eğiterek dağlara militan olarak gönderilmesine aracılık yaptığını, PKK terör örgütünün propagandasına yönelik çeşitli materyalleri bulundurduğunu belirterek; bu ve benzeri nedenleri PKK ile parti arasındaki organik ilişkinin delilleri arasında saymış;⁵⁶⁹ partiyi PKK terör örgütüne yardım ve destek sağlamaya yönelik eylemlerin işlendiği odak haline gelmekle suçlayarak temelli kapatılmasına karar vermiştir.⁵⁷⁰

d) Demokratik Halk Partisi (DEHAP)

Demokratik Halk Partisi, HADEP tarafından yedek bir parti olarak 24.10.1997 tarihinde kurdurulmuş ve daha sonra HADEP'in yerini almıştır. HADEP'teki kadroların da DEHAP'a geçerek siyaset yapmaları Parti'nin kimliğini göstermesi açısından dikkat çekicidir.⁵⁷¹ 1998 yılının Mayıs Ayında Olağanüstü Kongresi'ni yapan DEHAP'ın yola çıkış sloganı ise "Demokratik ve özgür bir Türkiye" olmuştur.

Anayasa Mahkemesi Başkanı Mustafa Bumin'in HADEP hakkındaki kapatma istemli davanın seçimden önce karara bağlanabileceğini açıklaması, "yedek" kurulan DEHAP'ı gündeme getirirken;⁵⁷² HADEP de seçim öncesi,

⁵⁶⁹ Diğer yandan, Leyla Zana HADEP bülteni'nin 14. sayfasında "Geciken Bülten" başlığı altında, tutuklu DEP milletvekili imzasıyla yazmış olduğu yazıda, "Bizler gibi sömürülen yok sayılan sürgün ve imha ile karşı karşıya bırakılan bir halkın kurumlaşarak politika yapması alabildiğine güçtür... HEP ve DEP mirasını devralan HADEP'in onlarca şehidi bir o kadar da tutuklusu vardır..." demektedir. Zana'nın bu sözleri de davada dikkate alınmıştır. <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K2003/K2003-01.HTM>

⁵⁷⁰ HADEP Davası, 216-253, 257-258 Aktaran: Muhammed Bozdağ, **a.g.e.**, s. 204

⁵⁷¹ Bkz. Haşim Söylemez, "Kürt Siyaseti PKK'yı aşamıyor" **Aksiyon Haftalık Haber Dergisi**, 12/12/2005 Sayı 575 <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=23001> - 48k

⁵⁷² Ankara 2. Ağır Ceza Mahkemesi, dört ayda yargılamayı bitirmiş ve eski DEHAP Genel Başkanı Mehmet Abbasoğlu, eski Genel Sekreterler Nurettin Sönmez ve Ayhan Demir ile kurucu Genel Başkan Veysi Aydın'ı, TCK 342/ 1'e göre 1 yıl 11 ay 11'er gün hapse mahkûm etmiş; dosya, daha sonra temyiz için Yargıtay'a gitmiştir.

üyelerine “olası bir kapatılma durumu”na karşı kurulan DEHAP’a katılmaları için çağrıda bulunmuştur.⁵⁷³

HADEP’in 13 Mart 2003’te kapatılmasının ardından, HADEP’in DEHAP çatısı altında seçime girme kararı üzerine Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Sabih Kanadoğlu; “*DEHAP’ın seçime girmeye yeterli teşkilatı olmadığı halde sahtecilik yaparak varmış gibi gösterdiğini*” savunarak “DEHAP seçime alınmasın” şeklinde Yüksek Seçim Kurulu’na (YSK) başvuruda bulunmuştur. YSK ise başvuruyu reddetmiştir.

İkinci Olağan Kongresi Nisan 2001’de gerçekleştirilen DEHAP’ın, Haziran 2003’te yapılan ve “Pişman değiliz, Apocuyuz biz” sloganları atılan İkinci Olağanüstü Kongresi’nde İstiklâl Marşı’nın okunmayışı ve Genel Başkan adayı Tuncer Bakırhan ile DEHAP eski Genel Başkanı Mehmet Abbasoğlu’nun konuşmalarında PKK için genel af istemeleri tepkilere sebep olmuştur.⁵⁷⁴

Diğer yandan, benzer şekilde DEHAP’ın düzenlediği Nevruz törenlerinde tek Türk Bayrağı yer almazken, Kürt Demokratik Konfederasyonu ve PKK’nın siyasi kimliği ERNK’nın bayrakları taşınmış;

⁵⁷³ Almanya’da yayımlanan Junge Welt Gazetesi’nin 21 Ekim 2002 tarihli sayısında Nick Brauns imzasıyla ve “DEHAP’ın Şansı Olabilir” başlığıyla yer alan yazıda, ayrıca, “gerekli yüzde 10 barajını aşabilmek için başka partilerle birleşmeyi düşünmüş, ancak sosyal demokratlar ve İslami Saadet Partisi’nden red cevabı almıştı...bunun yerine, DEHAP çatısı altında bir seçim bloku kuruldu. HADEP’in yanı sıra EMEP ve Sosyalist Demokrasi Parti (SDP) de bu bloka mensuptur... Blokun programı, demokratik reform taleplerinden oluşuyor, talepler arasında, F-Tipi cezaevlerinin kaldırılması ve genel af isteği de yer alıyor...” demektedir. <http://www.byegm.gov.tr/Yayinlarimiz/DısBasın/2002/10/22x10x02.HTM-38k->

⁵⁷⁴ 9 Haziran 2003 tarihli Milliyet Gazetesi’nde yer alan habere göre; Öcalan’ın kızkardeşleri Fatma ve Havva Öcalan’ın da katıldığı kongrede konuşan Alman Sosyalist Parlamenter Carsten Huebne “Yıllardır mücadelenize destek veriyoruz” derken, Yunanistan Komünist Partisi adına mesaj gönderen Stratos Karokas, cezaevindeki eski DEP milletvekilleri ve tüm siyasi tutukluların serbest bırakılmalarını istemiştir. Kürt kökenli Avrupa Parlamentosu (AP) milletvekili Feleknas Uca’nın da, ayrımsız siyasi genel af çıkartılmasını istediği Kongre, PKK (KADEK)’nın yayın organı MED-TV’den canlı yayınlanırken, DEP eski milletvekilleri Hatip Dicle, Orhan Doğan, Selim Sadak ve Leyla Zana mesaj göndermişlerdir. Kongrede Bakırhan DEHAP Genel Başkanlığı’na seçilmiştir.

“Savaşa hazırız, barış istiyoruz” afişleri altında “Apo’ya özgürlük” sloganları atılmıştır.

DEHAP 3 Kasım 2002 Milletvekili Genel Seçimlerinde aldığı 1.960.660 oyla (% 6,22) yüzde on barajını aşamamıştır. Bununla birlikte Sabih Kanadoğlu, DEHAP yöneticileri hakkında evrakta sahtecilikten suç duyurusunda bulunmuş, aynı gerekçeyle Parti’ye de kapatma davası açmıştır. Yargıtay 6. Ceza Dairesi, DEHAP’ın 3 Kasım seçimlerine sahte belgelerle girdiği yolundaki yerel mahkeme kararını 29 Eylül 2003’te oybirliğiyle onamıştır.⁵⁷⁵

Yargıtay Cumhuriyet eski Başsavcısı Sabih Kanadoğlu, 2003 Martında da Parti’nin eylemlerinin, *“Demokratik cumhuriyet, eşitlik ve hukuk devleti ilkesine aykırılık oluşturduğu, hukuk kurumlarına olan güvenin sarsılmasına, devletin demokratik yapısına karşı kuşku duyulmasına neden olduğu”* iddiasıyla, Demokratik Halk Partisi (DEHAP) hakkında temelli kapatılması istemiyle Anayasa Mahkemesi’nde dava açmıştır. DEHAP savunmasında, *“Türkiye’nin demokratikleşmesi ve çağdaş uygarlık değerleriyle entegrasyonun sağlanmasının önünün açılabilmesi için”* Anayasa Mahkemesi’nin davayı reddetmesini istemiştir.⁵⁷⁶

1995 yılında kendisine verilmiş olan Sakharov İnsan Hakları Ödülü’nü Ekim 2004’te Brüksel’de aldıktan sonra Avrupa Parlamentosu’na Kürtçe hitap eden Leyla Zana’nın konuşması, *“Objektif olmak durumundayız, şu anda sistematik bir işkence yapıldığı kanısında değilim”* şeklindeki ifadeler

⁵⁷⁵ Radikal Gazetesi’nin 30 Eylül 2003 tarihindeki habere göre Kararda, sanık DEHAP’lıların 1997 yılından başlayarak Yargıtay’a verdiği ve “63 ilde örgütlüyüz” şeklinde beyanların yer aldığı belgelerin gerçeğe aykırı olduğunun tespit edildiği, DEHAP’ın sahte bilgilere dayanan parti sicilinin oluşturulmasını ve bu bilgilerin son seçimde Yüksek Seçim Kurulu’na gönderilmesini sağladığına yer verilmiştir. DEHAP Genel Başkanı ise, kararı hukuki değil siyasi bulduklarını ifade ederek AİHM’e gideceklerini belirtmiştir.

⁵⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. 13 Mart 2003 tarihli basın-yayın organları

sebebiyle DEHAP'ı rahatsız ederken⁵⁷⁷ Başbakan Tayyip Erdoğan'ın 10 Ağustos 2005 tarihinde bir grup aydınla yaptığı görüşmede verdiği cevaplar ise DEHAP cephesinde olumlu yankı bulmuştur. DEHAP Genel Başkan Yardımcısı Orhan Miroğlu, Erdoğan'ın "*Kürt sorununu yok saymıyoruz*" şeklindeki sözlerini tarihi bir adım olarak nitelendirirken⁵⁷⁸, kapatılan DEP'in eski milletvekilleri Leyla Zana ve arkadaşları ise Başbakan'ın sözleri için "*cesur, gerekli ve önemli*" yorumunu yapmışlardır.⁵⁷⁹ Doğu ve Güney Doğu'daki DEHAP'lı belediye başkanları ise, toplantıdan çıkan mesajı "memnuniyet ve heyecan verici" bularak, silahlı eylemlerin ve operasyonların ön koşulsuz durdurulması için çağrılarını yinelemişlerdir.⁵⁸⁰

Diğer yandan, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'nın ciddi eleştirilere sebep olan, etimolojik olarak yanlış ve fazla iyi niyetli bulunan teşebbüslerine karşın; 19 Kasım 2005 tarihinde toplanan DEHAP 3 üncü Olağanüstü Kongresinde konuşan DEHAP Başkan Vekili Veli Büyükkşahin'in sözleri,

⁵⁷⁷ Leyla Zana, "Geçmişte işkence vardı, varolduğu sürece dillendirdik. Objektif olmak durumundayız, yerel şeyler olabilir; ama şu anda sistematik işkence yapıldığı kanısında değilim" şeklinde açıklama yaparken; DEHAP Genel Başkanı Tuncer Bakırhan, hükûmetin Leyla Zana'yı değil, İnsan Hakları Derneği'ni dikkate almasını istemiş; İnsan Hakları Derneklerinin yaptığı çalışmaların gözönüne alınması gerektiğini, kendisinin İHD raporlarındaki bilgileri doğru kabul ettiğini vurgulamıştır. Zana'nın avukatı ve aynı zamanda İnsan Hakları Derneği Genel Başkan Yardımcısı olan Yusuf Alataş da müvekkilinin "uzman olmadığı bir konuda konuştuğunu" ifade ederek, "Türkiye'de işkence çok yaygındır, kamu görevlileri tarafından bir amaca yönelik uygulanıyor, 'Yoktur' diyerek işkencenin önüne geçilemez. Kimsenin kendi uzmanlığı dışında açıklama yapmaması gerekir" demiştir. Bu durum, aslında Kürtçü çevrelerin samimiyetsizliğinin ve gerçekte problem diye yıllar boyunca öne sürdükleri çeşitli iddiaların suni olarak nasıl yaratıldığının, yandaşları olan örgütlerce nasıl desteklendiğinin ve ayakta tutulduğunun da bir göstergesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. 19.10.2004 tarihli Zaman Gazetesi veya <http://www.zaman.com.tr/?bl=politika&alt=&hn=103077>

⁵⁷⁸ Miroğlu, Erdoğan'ın ilk kez "Kürt Sorununu adını koyarak tanımladığını" ifade etmiş, Başbakan'ın beklentileri karşılayacak bir yaklaşım sergilemesi gerektiğini, öncelikle şiddet zeminini ortadan kaldırmaya ve barışa dönük mesajlar vermesi gerektiğini vurgulamıştır. Bkz. 12 Ağustos 2005 tarihli gazeteler.

⁵⁷⁹ Eski DEP'li vekiller, Erdoğan'ın "Türkiye kendi sorunlarıyla yüzleşecek özgüven ve cesarete sahiptir. Kürt sorununu yok saymıyoruz, Kürt sorununun bir demokratikleşme sorunu olduğuna inanıyoruz." tespitin, geleneksel devlet politikalarındaki "bir ezberi bozduğunu" dile getirmişlerdir. Bkz. 12 Ağustos 2005 tarihli gazeteler.

⁵⁸⁰ DEHAP'lı başkanlar adına hazırlanan açıklamayı okuyan Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı Osman Baydemir; mesajın herkes tarafından desteklenmesinin önemli olduğunu, kayıtsız şartsız silahların susması gerektiğini, ekonomik kalkınma ve sosyal barışın tesis edilebilmesi için sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik ve hukuki boyutları olan kapsamlı bir sivil projenin hayata geçirilmesi gerektiğine inandıklarını belirtmiştir. Bkz. 12 Ağustos 2005 tarihli gazeteler.

Kürtçü cephede hiç bir anlayış değişikliği olmadığını ortaya koymaktadır. Büyükaşahin; HEP ile başlayan DEP, HADEP ve en son DEHAP ile bugüne kadar gelen hareket ve geleneğin, yeni bir hareketle devam edeceğini belirterek, bir anlamda PKK ile yakın bağlantıları olan diğer partilerle DEHAP'ın ve devamında DTP'nin ilişki zincirini bizzat ortaya koymuştur.⁵⁸¹ DEHAP'ın siyasi mücadelesini bundan böyle DTP'nin oluşturduğu siyasi hareket içinde devam ettireceğini belirten Büyükaşahin, cezaevinden tahliye edilen Leyla Zana ve diğer eski DEP'li milletvekillerinin öncülüğünde kurulan Demokratik Toplum Partisi'ne katılma kararı alındığını açıklamıştır.⁵⁸²

f) Demokratik Toplum Partisi (DTP)

Demokratik Toplum Hareketi (DTH), HEP, DEP, HADEP, DEHAP çizgisinin Demokratik Toplum Partisi adıyla partileşmesine giden süreçteki oluşumdur. Demokratik Toplum Hareketi daha sonra partileşerek, Demokratik Toplum Partisi (DTP) adını almıştır.

DTP'nin isminin, ambleminin ve ilkelerinin Öcalan tarafından belirlendiğini iddia eden Ümit Fırat'a göre, bu partinin şekillenmesi yeni olmayıp, yönetici kadro Öcalan'ın avukatlarına söylediği kişilerden

⁵⁸¹ Zana ve ekibinin tahliye edildikten sonra, Diyarbakır'dan başlayarak Güneydoğu'da siyasi bir şova giriştiklerini belirten Hasan Celâl Güzel, görünürde sanki toplumun huzurundan yana bir tavır içerisinde oldular. Ancak, satır aralarında kullandıkları ifadeler birkaç günde gerçek yüzlerini ortaya çıkarmaya yetti demekte ve devam etmektedir. "Zana'nın cezaevinden 'Kongra-Gel (PKK), demokratik ve barışçı bir örgüttür' diye Avrupa'ya mektup yazmasından sonra, DEHAP Genel Başkanı'nın 'Devlete ve Kongra-Gel'e eşit mesafedeyiz' demesi; Hatip Dicle'nin, 'Sayın Öcalan barışın mimarıdır' diyerek eli kanlı terörist başını övmesi; Orhan Doğan'ın 'Dağdakilerin kefilimiz' sözüyle teröristlere sahip çıkması; Zana'nın mensubu olduğu PKK'ya 'ateşkes altı ay uzatılsın' çağrısında bulunması; ayrılıkçı terör örgütü ile bu ırkçı siyasilerin bağlantısını bir defa daha açıkça göstermektedir." Bkz. Hasan Celal Güzel, "HEP-DEP-HADEP-DEHAP" **Dünden Bugüne Tercüman Gazetesi**, 16/06/2004 tarihli nüshası.

⁵⁸² DTP'ye geçen DEHAP eski Başkanı Tuncer Bakırhan ile eski yöneticilerin ve 30'a yakın delegenin katıldığı Kongreye ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. 19-20 Kasım tarihli basın yayın organları. Diğer yandan DEHAP'ın DTP'ye katılma kararının alındığı bu tarihte DEHAP için açılmış olan dava henüz sonuçlanmamıştı.

seçilmiştir.⁵⁸³ Diğer yandan, DTP'nin 60 kişilik yürütme kurulunda yer alan isimlerin neredeyse tamamı daha önceki partilerde görev yapmış kişiler olup, önceki partilerle aynı politikayı yürüteceği anlaşılan DTP'nin tüzüğünde ise Öcalan'ın "Bir Halkı Savunmak" ve "Özgür İnsan Savunması" adlı kitaplarıyla cezaevindeki görüşmelerinde alınan notlardan alıntılar yer almaktadır.⁵⁸⁴

⁵⁸³ Kürt aydını Ümit Fırat'a göre Öcalan Aysel Tuğluk'tan çok Özgür Gündem Gazetesi yazarı Pınar Selek'i istiyordu. Ancak Selek işlerinin yoğunluğunu gerekçe göstererek teklifi kabul etmemiştir. Haşim Söylemez, **a.g.m.**, <http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=23001-48k>. Diğer yandan, Vatan Gazetesi'nin 22 Ekim 2004 tarihli "DEP eski Milletvekili Leyla Zana ve arkadaşlarının düzenledikleri basın toplantısında Demokratik Toplum Hareketi (DTH) sürecini başlattıklarını ilân ettiler, buna göre halen faaliyette olan DEHAP ve ÖTP (Özgür Toplum Partisi) kendilerini feshedecek ve bu iki partide yer alanlar, yeni başka katılımlarla birlikte DTH çatısı altında toplanacaklar. Yeni partinin liderini de halk seçecek" şeklindeki haberine atıfla Zana ve arkadaşlarının bazı önemli gerçekleri dile getirmedikleri beyan edilmektedir. Buna göre özetle; "1. DEHAP ve ÖTP'nin yerlerine yeni bir hareket/parti sürecinin başlatılması fikri Abdullah Öcalan'a aittir. Bu konuda Öcalan çok detaylı talimatlar yollamış olup, ilk kez Kürt kimliği üzerine siyaset yapan bir partinin Anayasa Mahkemesi değil, Öcalan tarafından fesholunması hedeflenmiştir. 2. DTH fikri, Zana ve arkadaşlarına ait olmadığı gibi bu konuda Öcalan aylar önce avukatlarını bizzat görevlendirmiştir. 3. DTH sürecinin Zana ve arkadaşlarınca yürütüldüğü de doğru değildir. Daha medyatik olan DEP'liler hareketin sözcülüğünü üstlenmişlerdir. Öcalan yeni bir parti kurulma talimatını avukatlarına ilk kez 21 Mayıs 2004'teki görüşmesinde vermiştir." denmekte ve Öcalan ile avukatları arasında 21 Mayıs ve sonrasındaki görüşmelerin şu şekilde olduğu aktarılmaktadır. 21 Mayıs 2004, Öcalan: "Beni onurlu temsil edeceğinize dair söz veriyor musunuz?", Avukatlar: "Evet söz veriyoruz." Öcalan: "O zaman sorun yok. Buna uygun davranacaksınız. Demokratik Toplum Partisi'nin geliştirilmesinde (bir avukatın ismini söyleyerek) olabilir mi?", Avukatlar: "Olabilir", Öcalan: "O zaman o kişi benim sözcüm olacak. Kitle çalışmaları ile tabandan hareket edecek. Avrupa'daki inisiyatif de alacaksınız. Oradaki kurumları da düzenlemek lazım." 25 Ağustos 2004, Öcalan: "Demokratik Toplumcu Hareket iyi gelişmelidir. Tıkanma vardı, aşılacaktır. Dışarıdan fazla müdahale olmasın. PKK'da dışarıdan fazla müdahale etmesin." 20 Ekim 2004, Öcalan: "Program, tüzük çalışmalarına başladınız mı?", Avukatlar: "Hayır. Bu tartışmaları geniş koordinasyon kurulu oluştuktan sonra başlatmanın daha doğru olacağını düşündük." Öcalan: "Farklı görüşlerden çevreler, kişiler bu çalışmaya katılsın. Aydınlar olmalı, Aydınlardan kimler var?" Avukatlar: "İç sorunların ağırlığından dolayı Türk aydınlarına gitmedik, kuruluş sürecinde görüşmeyi planlıyoruz." Öcalan: "Tamam olabilir. Kongra-Gel için önerdiğim tüzükle ilgili formülü Türkiye hukukuna uyarlayın. Eşbaşkanlık modelini doğru buluyorum. Sanırım Yeşiller'de bir bayan bir erkek seçildi. Eşbaşkanlık için Pınar'ın (Selek) koşulları uygun olsaydı, olabilir miydi? Ona "Türkiye'nin Behice Boran'ı olmaya hazır mısınız?" dersiniz." Avukatlar: "Çalıştığı alanda bazı zorlanmalar yaşadığını, bazı sorunların olduğunu belirtiyordu." Öcalan: "Zorlanıyor öyle mi? O zaman, Eşbaşkanlıkta Hatiple (Dicle) birlikte Türkiyeli başka bir kadın olabilir. Bağlar Belediye Başkanı (Yurdusev Özsökmenler) olabilir. Biri Çanakkale'den biri Diyarbakır'dan. Güzel olur. Hatip'e selamlarımı söyleyin. Hatip bu gibi önerileri tartışsın." Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.network54.com/.../DEHAP%FDn+yerine+yeni+parti+kurulmas%FD+emrini+bizzat+%D6calan+verdi.+!> - 14k - 06/06/2006 Bu adrese doğrudan ulaşılabilmesi durumunda "yeni parti kurulması emrini bizzat Öcalan verdi" ifadesi ile arama yapıldığında da ilgili sayfaya ulaşılabilir. Bu bilgi de Ümit Fırat'ın verdiği bilgi ile örtüşmektedir.

⁵⁸⁴ Ümit Fırat ayrıca, Sırrı Sakık'ın Parti'nin yeni bir siyasi hareketi temsil ettiği görüşüne karşılık; PKK'nın en etkili olduğu, Öcalan'a en fazla bağlı olan Parti budur, ellerinde tabanca barış çağrısı yapıyorlar, bu duruma yeni demenin hiç anlamı yok, Amaçları daha çok

3 Kasım 2004 tarihinde HEP eski genel başkanları Feridun Yazar ve Ahmet Türk, HADEP eski Genel Başkanı Murat Bozlak, DEHAP eski Genel Başkanı Mehmet Abbasoğlu, DEHAP Genel Başkanı Tuncer Bakırhan ve Özgür tTplum Partisi Genel Başkanı Ahmet Turan Demir, Ankara Dedeman Otel'i'nde ortak bir basın açıklaması yaparak DTH sürecine destek verdiklerini bildirmişlerdir.⁵⁸⁵ 9 Kasım 2005 tarihinde Eşbaşkanları Aysel Tuğluk, Ahmet Türk olmak üzere DTP kurulmuştur. Genel Başkan Ahmet Türk yaptığı açıklamada, Türkiye'nin demokratikleşmesini hedefleyen DTP'nin, 70 milyonun partisi olduğunu söylemiştir.⁵⁸⁶

DEHAP, Leyla Zana ve eski DEP milletvekillerinin öncülüğünde kurulan DTP, bir yandan kitle partisi mesajları vermeye çalışırken; diğer yandan, Brüksel'deki 17 Aralık 2004 AB tarihi zirvesi öncesinde, Türkiye-AB sürecini istismar etmeye çalışılan DTP'liler ile Türkiye'de ve yurt dışında yaşayan bir kısım Kürtçü tarafından imzalanarak 8 Aralık tarihli International Herald Tribune gazetesi ile 9 Aralık tarihli Le Monde gazetesinde yayınlanan "Tükiye'de Kürtler ne istiyor?" başlıklı ilân⁵⁸⁷ geniş tepki uyandırmıştır.⁵⁸⁸

Paris Kürt Enstitüsü'nün girişimiyle hazırlanan ve Türkiye'den 200 Kürtçünün imzasını taşıyan duyuruda Kürt sorununun demokratik çözümü için alınması gereken önlemler özetle şöyle sıralanmıştır.

demokrasi, Kürt halkına daha çok özgürlük değil, insanları değişim diye kandırmaya gerek yok demektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Haşim Söylemez, **a.g.m.**

⁵⁸⁵ Bunun ardından çalışmaları yürütmek üzere Leyla Zana, Orhan Doğan, Hatip Dicle, Selim Sadak, Feridun Yazar, Ahmet Türk, Murat Bozlak, Mehmet Abbasoğlu, Tuncer Bakırhan, Ahmet Turan Demir, Aysel Tuğluk, Doğan Erbaş, Mustafa Sarıkaya, Senanik Öner ve Cabbar Leygara'nın da aralarında yer aldığı 15 kişilik DTH Koordinasyon Kurulu oluşturulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.dth-web.com>

⁵⁸⁶ Bkz. 10.11.2005 tarihli gazeteler

⁵⁸⁷ "Bölgesel barış, istikrar ve adalet için" taleplerin karşılanmasını ve Türkiye'nin Avrupa Birliğine girişinin ön koşulu olarak değerlendirilmesini isteyen Kürtçüler, bu metni 17 Aralık 2004 Zirvesi öncesinde, Türkiye ve Avrupa Birliği yetkili kurumlarına da sunacaklarını beyan etmişlerdir. Bu ilana ilişkin hususlar basın yayın organlarında geniş bir şekilde yer almıştır. Bkz. 08-09-10 Aralık 2004 tarihli gazeteler

⁵⁸⁸ İlânın Paris Kürt Enstitüsü Başkanı Kendal Nezan tarafından hazırlandığı ve son hali görülmeden basına verildiği iddiaları ortaya çıkarken; imzalayanların ilânın son halini görüp görmedikleri konusunda Leyla Zana, Hatip Dicle, Orhan Doğan ve Selim Sadak'ın da aralarında bulunduğu grup ile Kürt Enstitüsü çelişkili açıklamalarda bulunmuştur. Bkz. 11/12/2004 tarihli gazeteler

-Özellikle Kürt vatandaşlarına, Avrupa'nın demokratik ülkelerinin yurttaşları olan Bask, Katalan, İskoçyalı, Lapon, Güney Tirollu, ya da Valonlara tanınan ya da bizzat kendisinin Kıbrıs Türkleri için talep ettiği haklara eşdeğer haklar garantilemelidir.

-Kürt bölgesinin (ki burada kastedilen kendilerince belirlenen illerden oluşan bir alandır) ekonomik onarımının sağlanması, bazı köylerin yeniden inşa edilmesi; Kürt göçmenlerin dönüşünü teşvik önlemlerini de içeren kapsamlı ve Avrupa destekli bir kalkınma programı hazırlanarak uygulamaya konulmalıdır.

- Kürt halkının varlığını tanıyan, ona kendi dilinde resmi eğitim-öğretim sistemi ve medya faaliyetleri, kendi kimliğiyle dernek, kurum ve parti kurup kültürünü ve siyasal istemlerini özgürce ifade etme ve savunma haklarını garantileyen, yeni, çağdaş ve demokratik bir anayasa hazırlanarak yürürlüğe geçirilmelidir.

Bu ilân'ın tepkiyle karşılanması karşısında Leyla Zana ve arkadaşları yaptıkları yazılı basın açıklamasında "Bazı Kürtler, Türkiye'de Kürt sorununun çözümü için İspanya'yı, İrlanda'yı, İtalya'yı hatta Kıbrıs'ı referans ya da örnek model olarak gösterebilir. Fakat Türkiye Kürtlerinin ezici bir çoğunluğu ve temsil ettiğimiz siyasi misyon Türkiye'de Kürt sorununun çözümünde otonomi-özerklik içeren federatif çözümlerin çağımız ve günümüz koşullarına uygun olmadığını düşünmektedir. 1999 Helsinki sürecinden bu yana cezaevinde ve sonrasında, halkımızın demokratik hak ve beklentilerini de savunarak Türkiye'nin AB'ye tam üye olması yolunda yoğun bir diplomasi faaliyeti yürütüyoruz. Diplomatik faaliyetlerimiz içinde kapalı kapılar ardında farklı, demokratik kamuoyunda farklı düşünceler öne sürmüyoruz. Her

zeminde yeni düşünceleri açıklıkla savunuyor ve arkasında duruyoruz”⁵⁸⁹ şeklinde karşı beyanda bulunmuşlardır.⁵⁹⁰

Geçen zaman zarfında DTP ve PKK kanadında yapıcı hiç bir gelişme gözlenmemiştir.⁵⁹¹ Eski DEP milletvekili ve DTP kurucularından Selim Sadak, güvenlik güçlerinin PKK’ya karşı bölgede başlattığı operasyonların durdurulmasını isteyerek, “aksi halde Kürtler yüzlerini başka tarafa döneceklerdir” şeklinde beyanat verirken;⁵⁹² Partisinden tecrit edilen Zana’nın talebiyle Zana ve Talabani, 29 Nisan 2006’da Süleymaniye’de görüşmüş; bu görüşmede Zana, “buradaki Kürtler özgürlük ve demokrasi içinde yaşıyor”

⁵⁸⁹ Yazılı basın açıklaması için bkz. 11/12/2004 tarihli gazeteler

⁵⁹⁰ Peki bu durumda Kürtçüler ne istemektedirler? DTP’nin sıkça dile getirdiği ‘sivil ve demokratik çözüm’ ile ilgili “Lâf olarak ‘sivil ve demokratik çözüm’den söz etmek çok kolaydır ve kulağa da hoş gelir. Sıkı yönetimleri, silahlı mücadeleyi, savaşı kim ister ki? O halde, şu soruya cevap beklemek hakkımızdır: sivil ve demokratik çözüm nasıl olacaktır?... Bu iddiada bulunanlar, bugüne kadar Türkiye’nin birlik ve bütünlüğünü zedelemeyecek tek bir somut teklif getirebilmiş değildir” diyen Hasan Celal Güzel, PKK terör örgütü desteğindeki Kürtçü ayrılıkçı hareketin hedeflerini şu şekilde ortaya koymaktadır. 1. Önce, Türkiye’deki ayrılıkçı Kürtçü hareketi, sivil ve demokratik çözüm yolları arayan ‘barışçı’ bir hareket olarak göstermek, 2. Bu arada PKK’nın terör faaliyetlerini hızlandırarak siyasi iktidarı kısıpca almak, 3. Terör eylemlerini durdurmak için ‘af çıkarılması’nı sağlayarak başarı kazanmak, 4. Siyasi sahada önce ‘özerk yönetim’ kurulmasına çalışmak (Nitekim ...‘Kürtler ne istiyor?’ başlıklı ilanda bunu açıkça dile getirmişlerdir), 5. Daha sonra, ‘federatif yönetim’ kurulmasını sağlamak, 6. Nihai safhada da Kuzey Irak’taki Bölgesel Kürt Yönetimi’yle –ya da o zamana kadar bağımsız bir devlet kurulmuşsa onunla- birleşerek Diyarbakır merkezli bir Kürdistan kurmak. Güzel ayrıca, bu hesapları yapanların PKK’nın terör eylemleri ve çıkarmaya çalıştıkları kitlesel isyan hareketleri kadar, popülist politikacıların tavizkâr tutumlarına, hayalci aydınların desteğine, AB çevrelerinin himayesine ve özellikle Irak’taki ABD güçlerinin kendileri lehine hareket edecekleri beklentisine dayandıklarını vurgulamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Celal Güzel, **Radikal Gazetesi**, 16/03/2006 tarihli nüshası

⁵⁹¹ 21 Mart 2005’te Mersin’de PKK söylemlerini içeren pankart ve PKK bayraklarının taşındığı, Öcalan’ın posterlerinin açıldığı Nevruz kutlamaları sırasında aralarında çocukların da bulunduğu bir grup Türk bayrağını yakmak istemiş, bu hadisenin akabinde bazı DEHAP’lılar gözaltına alınmışlardır. Konu ile ilgili konuşan Emniyet Genel Müdür Yardımcısı Ramazan Er “Olayların arkasında kimin olduğu bellidir, malumdur, ilâna gerek yok” şeklinde beyanat vermiştir. Diğer yandan, Terör örgütü PKK’nın “Karadeniz’e açılma politikası sonucu” bazı teröristler Trabzon’un Maçka ilçesinde ortaya çıkmıştır. Polisin şüphelenip kimlik kontrolü yapmak istemesi üzerine çatışma meydana gelmiş; çatışmada bir PKK’lı ölü olarak ele geçirilirken diğeri yakalanmıştır. Bu ve benzeri olaylar Türkiye genelinde kitlesel tepkilere neden olmuştur. Bkz. dönemin yazılı basın organları. Diğer yandan Şemdinli’de meydana gelen hadiselerin içyüzü ise henüz açığa kavuşmamış olup, Emniyet eski İstihbarat Daire Başkanı Bülent Orakoğlu Şemdinli hadisesinde çok ciddi bir dış provokasyon olduğunu vurgulamıştır. **Kanal 7**, Sözü’nün Özü Programı, 7/6/2006,

⁵⁹² Bkz. 24 Nisan 2006 tarihli gazeteler

şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.⁵⁹³ Diğer yandan, Demokratik Toplum Partisi Eşbaşkanı Ahmet Türk, Erdoğan'ın "PKK'yı terör örgütü olarak ilân etsinler" sözüne karşılık, " Hamas ile nasıl görüştüler?" cevabını vermiştir.⁵⁹⁴

Diğer yandan, Güney Doğu'daki operasyonlarda ölen 14 PKK'lının cenazesi başta Diyarbakır olmak üzere Batman, Siirt, İstanbul gibi illeri savaş alanına çevirirken; bölge, Danimarka'dan yayın yapan PKK'nın yayın organı Roj TV'nin provokasyonlarına sahne olmuştur.⁵⁹⁵ Muş'ta çıkan çatışmada öldürülen 14 PKK'lıdan Kenan Demir'in 29 Mart'ta Siirt'te defnedilmesinden sonra çıkan olaylara yönelik olarak DTP Siirt İl Başkanı Murat Avcı'nın "Ordu, Kürdistan'da akıttığı kanın hesabını vermek zorundadır." şeklindeki

⁵⁹³ 26 Nisan 2006'da IKDP lideri Mesut Barzani ile Selahaddin kasabasında görüşen ve Türkiye'nin olası bir sınır ötesi operasyonundan duyduğu endişeyi dile getiren Zana, Talabani'den de PKK'nın ateşkes sürecini başlatması için devreye girmesini istediğini belirtmiştir. Bkz. <http://www.cnnturk.com> 29.04.2006 ve güncel basın

⁵⁹⁴ Bugün Gazetesi'nin 10 Mayıs 2006 tarihli baskısında, "Bu tip benzetmeler bizi yanlış sonuçlara götürür" diyen Nazlı Ilıcak, "Hepimiz, İsrail devletinin Batılıların oyunu ve desteği ile Filistin toprakları üzerinde kurulduğunu, aralarında din ve ırk farkı olan, ayrıca birbirine karşı derin husumetler besleyen iki milletin söz konusu olduğunu biliyoruz, .. bir tarafta esir bir millet söz konusu, diğer tarafta demokratik bir ülkenin eşit vatandaşları... PKK'yı Hamas'la ve Öcalan'ı Şeyh Şamil veyahut Dudayev'le mukayese edemeyiz." demektedir.

⁵⁹⁵ Roj TV'nin ve bazı DTP'lilerin "kepenk kapatın" çağrısına uymayan sadece Diyarbakır'da 70 kadar işyeri ile 3 banka şubesi ve 1 sağlık ocağı PKK yandaşlarınca molotof kokteylleri ve taşlarla tahrip edilmiştir. Diğer şehirlerde de manzara farklı olmamış, başta emniyet binaları olmak üzere kamu binaları, okullar, sağlık ocakları tahrip edilmiş, karakollar basılmıştır. Sokaklar provokatör-polis çatışmalarına sahne olurken, çıkan olaylar Batman Siirt, Van, Mardin gibi bazı illere süratle yayılmış ve hatta İstanbul'da olaylar yaşanmıştır. Bu süreçte, DTP Siirt İl Başkanı Murat Avcı kendilerine yeni bir talimat gelmedikçe kepenklerin açılmamasını istemiştir. 14 teröristin cenazesi sırasında meydana gelen olaylarda 2 kişinin ölümü üzerine Diyarbakır Belediye Başkanı Osman Baydemir, "bu bölgenin acısı 14 idi, bu saat itibarıyla 16'dır" şeklinde açıklama yapmıştır. DTP Diyarbakır İl Başkanı Ahmet Cengiz, Diyarbakır Belediye Başkanı Osman Baydemir ve DTP Siirt İl Başkanı Murat Avcı hakkında soruşturma açılmıştır. DTP heyeti Diyarbakır Konukevinde konuya ilişkin bir rapor hazırlamıştır. DTP hukuktan sorumlu Eşbaşkan Yardımcısı Hasip Kaplan rapora ilişkin açıklamasında 30'a yakın insanın öldüğü olaylara ilişkin özetle; aslı, kökeni ve kimliği inkâr edilen ve özgür yurttaş yerine konulmayan, 'sözde yurttaş' muamelesine tabi tutulan yaklaşımların dayanılmaz bir noktaya geldiğini söylemiş; bu olayların güvenlik güçlerinin müdahalesi ile başladığını belirtmiştir. Demokratik ve kültürel haklar ile genel bir affın (Öcalan'ı da kapsayan) çıkarılmayıp olmasının tepkilerin gelişmesine neden olduğunu vurgulayan Kaplan, Başbakan ve İçişleri Bakanı'nın konuya ilişkin açıklamalarından sonra diyalog kapısının kapandığını, aşırı şiddetin yolunun açıldığını söylemiştir. Bkz. 6 Nisan 2006 tarihli gazeteler. Bu hadiselerden çok daha önceleri başlayan PKK'nın terör eylemleri, Hakkâri'de asker çocuklarını taşıyan öğrenci servisine PKK tarafından patlayıcı maddeyle yapılan saldırılarla 2006 Mayıs ayında da devam etmiştir. Bkz. 3/5/2006 tarihli gazeteler.

konuşmasını da kanıt gösteren Diyarbakır Başsavcılığı, DTP'nin kapatılması istemiyle hazırladığı dosyayı Yargıtay Başsavcılığı'na göndermiştir.⁵⁹⁶

3.4. İsyanların ve Kürtçülük Hareketlerinin Değerlendirmesi

Çalışma içinde yer alan ayrıntılı incelemede de görüldüğü gibi, Osmanlı dönemindeki hareketlerin hiç biri, bütün Kürtleri içine alan, etnik temelli hareketler değildir. Genel olarak bu hareketlerin şahsî hırslardan ve taleplerden veya Osmanlı'nın yürüttüğü reformlar karşısında aşiret lider ya da ileri gelenlerinin otoritelerini kaybetme endişesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

İttihat ve Terakkî dönemi hareketlerinin, Batılı devletler tarafından kışkırtılan Hınçak, Taşnak gibi Ermeni kuruluşlarının, Pontus, Mavri Mira gibi Rum kuruluşlarının ve Arap milliyetçi kuruluşlarının faaliyetleri ile 19 uncu yüzyılın başından itibaren Batı Avrupa'da gelişmeye başlayan milliyetçilik akımı ve "her milletin kendi devletine sahip olması gerektiği" inancından etkilendiği görülmektedir.

Bu etkileşimin tesiri ile İdeolojik Kürtçülük hareketlerinin Abdurrahman Bedirhan, İshak Sukûî ve Abdullah Cevdet gibi Kürtçülerin faaliyetlerinde görülmeye başladığı dönemde, batılı devletlerin yardım ve destekleri ile

⁵⁹⁶ Bkz. 23 Mayıs 2005 tarihli gazeteler. Bununla birlikte, 25 Mayıs 2005'te DTP Eşbaşkan Yardımcısı Sedat Yurttaş ile Tuğluk ve dışişlerinden sorumlu Eşbaşkan Yardımcısı Azmi Gür'den oluşan heyet Kuzey Irak'a gitmiştir. Yurttaş, heyetin 28-29 Mayıs tarihlerinde yapılacak Sosyalist Enternasyonal Toplantısına katılacaklarını, bunun dışında IKYB Başkanı Celal Talabani ve IKDP Başkanı Mesut Barzani ile görüşeceklerini bildirmiştir. Yaşanan gelişmeler üzerine böyle bir heyet ile Kuzey Irak'a gidilmesi manidar bulunmaktadır. Bkz. 26 Mayıs 2006 tarihli gazeteler. Diğer yandan, Kuzey Irak'ın Süleymaniye kentinde düzenlenen Kürt Sorunu adlı toplantıya katılan Ahmet Türk, Öcalan'ı da kapsayan genel bir afa ısrarlı olduklarını vurgulamış (bkz. 30 Mayıs 2006 tarihli gazeteler ve <http://www.ntvmsnbc.com/news/374965.asp>); ayrıca DTP heyeti, PKK'nın Irak'taki partisi olarak bilinen Kürdistan Demokratik Çözüm Partisi Genel Başkanı Dr. Faik Gulpi ile Erbil'de görüşmüştür. Türk, Gulpi'ye Irak'ın kuzeyinde yaşanan gelişmeleri olumlu bulduklarını, burada yaşananların diğer parçalardaki Kürtler için de önem taşıdığını belirtmiştir. Bkz. 31-01 Mayıs 2006 tarihli gazeteler ve <http://www.ntvmsnbc.com/news/375239.asp> 01 Haziran 2006

özellikle Rusya ve Ermeni kuruluşları ile yürütülen sıkı ilişkiler dikkat çekmektedir.

Bu çerçevede, “Kürt Teâvün ve Terakki Cemiyeti”nde, İsmail Hakkı Babanzâde’nin ve Şeyh Ubeydullah’ın oğlu Seyyid Abdülkadir’in faaliyetleri ile Ermenilerin ve Çarlık Rusyası’nın desteği; “Hevi (Umut) Cemiyeti”nde, Babanzâde İsmail Hakkı, Abdülaziz Baban ile Dr. Abdullah Cevdet gibi Kürtçülerin faaliyetleri; “Gehandenî Cemiyeti”nde, amacı bölgede otorite sağlamak olan ve Rusya’nın doğrudan yardım, teşvik ve tahrikleri ile beslenen Abdurrezzak Bedirhan’ın faaliyetleri; Çarlık Rusya’sının yayılmacı politikalarına Ermenileri alet etme çabalarına karşı Hükûmet’in doğu vilayetlerinde ıslahat için harekete geçmesinden kaynaklanan Molla Selim İsyanı’nda, isyanı planlayarak destekleyen Çarlık Rusya’sı ile Ermeni desteği görülmektedir.

Bununla birlikte, İttihat ve Terakki Dönemi’nde bazı Kürtçüler ve devletler tarafından milliyetçilik akımının tesiri kullanılmaya çalışılmışsa da başarı sağlanamamıştır.

Birinci Dünya Savaşı öncesindeki Kürtçülük hareketlerinde yine bu dönemde, İngiltere ve Fransa’nın faaliyetleri ve desteği yanında, Rusya bölgede görevlendirdiği konsoloslar vasıtasıyla aşiret reislerini Türk Devletine karşı eyleme teşvik etse ve bunlardan bir kısmını Rusya’ya götürerek Türkiye aleyhinde yetiştirilmelerine yardımcı olsa da Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla aşiret reisleri Rusların tüm yardım vaadlerini kayıtsız şartsız reddetmiş ve Türk Devleti’nin hizmetinde düşmana karşı savaşmışlardır.

Bu dönemde kurulan Cemiyetlerin faaliyetlerinde, çeşitli ülkelerin desteği yanında, bu ülkelerce desteklenen belli başlı birkaç aşiretin ve mensuplarının isimleri dikkat çekmekte; Kürtçülük hareketlerinin bu aşiretler eliyle sürdürülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede;

- İngiltere'nin desteğinde bir Kürt devleti kurmayı amaç edinen Kürt Teâli Cemiyeti'nde Babanzâdelerin (Babanzâde Hikmet, Babanzade Hüseyin Şükrü ve Hikmet Beyler, Babanzâde Mustafa Zihni Paşa), Bedirhanların (Kamran Ali Bedirhan, Bedirhanzâde Bedirhan, Bedirhanzâde Murat Remzi, Bedirhanzâde Mehmed Ali, Bedirhanzâde Hasan Remzi) Berzencizâde Abdülvahid, Seyyid Abdulkadir Efendi'nin;

- Kürt Teâli Cemiyeti'nin bölünmesi sonucu, İngilizlerin yardımı ile kurulan Teşkilât-ı İctimâiyye Cemiyeti'nde, Bedirhanların (Celâdet Bedirhan, Emin Ali Bedirhan), Babanzâdelerin (Babanzâde Şükrü, Babanzâde Fuad, Babanzâde Hikmet) ve Dr. Abdullah Cevdet ile Dr. Mehmed Şükrü Sekban gibi diğer Kürtçülerin;

- Kürt Teâli Cemiyeti'ne bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti'nde, Bedirhanzadelerin (Bedirhanzâde Abdurrahman Bey, Bedirhanzâde Emin Ali Bey, Bedirhanzâde Kamil Bey, Bedirhanzâde Midhat Bey), ile Erzurum Mebusu Seyfullah Bey, Hakkâri Mebusu Tahâ Efendi, Dr. Abdullah Cevdet gibi Kürtçülerin faaliyetleri dikkat çekmektedir.

Kürt Teâli Cemiyetine halkın ilgi göstermemesi üzerine, 1919 yılında Diyarbakır'da kurulan Kürt Kulübü adlı örgütün yöneticilerinin, İngiliz himayesinde özerk bir Kürdistan kurulması için İngiliz ajanı Noel ile temas kurdukları, onun vasıtasıyla temin ettikleri çok miktardaki parayı yine Noel'in direktifleri doğrultusunda çeşitli aşiretlere verdikleri ve bunları Devlet'e karşı kışkırtmaya çalıştıkları da hatırlanacaktır.

Bu dönemin hareketleri, görüleceği üzere birkaç aşiretin ileri gelenleri ve birkaç Kürtçü isim üzerinden yürütülmeye çalışılmış; bu çalışmalarla bölge insanının milli birlik duygusu yok edilerek, Kürtçülük fikri empoze edilmeye gayret gösterilmiştir. Ancak Milli Mücadele'nin işgalciler karşısındaki

başarıları neticesinde Kürdistan kurulması fikrine desteğin azalması sonucu, yerel bir Kürt devletinin kurulması fikri çok küçük bir zümrenin dışında kabul görmemiştir.

Milli Mücadele Dönemi'nde ise Kürtçülük faaliyetleri, özellikle İngiltere'nin Musul ve çevresini işgal etmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun aşiret liderleri harekete geçirilmeye çalışılmış; Kürdistan konusu, milletlerarası platforma taşınmış ve bölgeye gerçek müdahale sebebi olan petrol ile bütünleştirilerek kullanılmaya çalışılmıştır.

Bu dönemde, Bedirhanların (Bedirhanlardan Celâde ve Kamuran Ali kardeşlerin), Elazığ Valisi Ali Galib'in ve İngiliz ajanı Noel'in çalışmaları ile Kürtçülük faaliyetleri sürdürülmeye çalışıldığı; İtilaf Devletlerinin desteğine dayanan Kürtçü örgütlerin faaliyetleri ve Anadolu'da meydana getirilen olaylarla bu hareketlerin desteklendiği görülmektedir.

Bu çerçevede; Ali Batı İsyanı, İngilizlerin bölgede kaos çıkarmak suretiyle Milli Mücadele'nin başarısızlığa uğramasını sağlama çabalarından kaynaklanırken; Cemil Çeto Olayı İngiliz ve Fransızların yönlendirici faaliyetleri sonucu meydana gelmiştir. Diğer yandan, Musul meselesini lehlerine halletmek için Türkleri bölgeden uzak tutmayı ve başka problemlerle meşgul etmeyi düşünen İngilizlerce hazırlanan Milli Aşireti İsyanı; İngilizlerin ve Fransızlar'ın teşvik ve tahrikleri yanında, maddi yardımları ve bölgede yaptıkları menfi propagandalar neticesinde meydana gelmiştir. Koçgiri İsyanı'nda ise bu isyana her türlü yardımı sağlayan dış destekli Kürt Teâli Cemiyeti'nin, Cemiyet'in İstanbul'daki kurucusu Şeyh Abdülkadir'in ve onun direktifleri doğrultusunda hareket eden İmranlı Bucak Müdürü Haydar'ın, Alişan Bey'in ve Baytar Nuri'nin (Dersimî) faaliyetleri etkili olmuştur.

Görüldüğü gibi, gerek İttihat ve Terakki, gerek 1. Dünya Savaşı ve gerekse Milli Mücadele dönemlerinin Kürtçülük hareketleri ve isyanları; bölge üzerinde hesapları olan çeşitli devletlerin doğrudan desteği ve yönlendirmeleri neticesinde meydana gelmiş ve milliyetçilik akımının yarattığı tesirlerle beslenmeye çalışılmıştır.

Son derece hareketli siyasal gelişmelerin yaşandığı ve bunlara bağlı çok ince hesapların yapıldığı bu dönemde, bütün Kürt aşiretlerini kapsayan değil, birkaç aşiretin öndegelenlerince yürütülen Kürtçülük hareketlerinin sözkonusu olduğu görülmektedir. Bu süreç içinde ve bazı Kürtçüler arasında bir ideoloji gelişiyor gibi görünmekle birlikte; bütün Kürtleri kapsayan ayrı bir “Biz” tanımının meydana gelmediği, bütün çabalara karşın ayrı bir Kürt kimliği ile bir Kürt etnisitesinin ve bir Kürt Etnik grubunun oluşmadığı görülmektedir.

Bu dönemde, demokratik olmayan aşiret yapılarında ailelerin ve aile bağlarının tesiri güçlü bir şekilde görülmektedir. Bu çerçevede çeşitli aşiretlerin lider ya da ileri gelenleri; bir ideal olarak değil, çıkarlarının gereği olarak Kürt Devleti fikri ile hareket etmiş; bazı ülkelerle girmiş oldukları işbirliği neticesinde kendi aşiretlerini ve dolayısıyla bu aşiretlere mensup insanları isyan hareketlerinde kullanmışlardır.

Burada dikkat çeken bir husus, Osmanlı döneminde şahsi çıkarları, hırsları ve Devlet’in reform hareketleri sonucu aşiretleri üzerindeki otoritelerini kaybetmek istememeleri sebebiyle isyan hareketinde bulunan belli başlı bazı aşiretlerinin/ailelerin; daha sonraki dönemde de Kürtçülük hareketleri içinde yer aldıkları, isyanlarda ciddi rol oynadıkları ve yönlendirdikleri gerçeğidir.

Bu durum, isyanların karakterine ve sebeplerine dair yeterli bilgiye sahip olmayan (ya da bilinçli olarak bu tarz bir anlatımı seçen) kimi yazarlarca, Kürtlerin Osmanlı’dan bu yana çeşitli isyan hareketleri çıkararak

Osmanlı'dan ve Türkiye'den ayrılmak istedikleri şeklinde yorumlanmıştır. Oysa burada sözkonusu olanın, belli birkaç aşiretin/ailenin bağımsızlık sevdası içinde olmaktan ziyade; kişisel çıkarlarla (ki şahsi yönetimlerinde bir bölge istemeleri sebebiyle "Kürdistan" fikrinin de bu çerçevede düşünülmesi gerekmektedir) hareket ederek, bir kan davası ve husumet duygusu içinde isyan hareketlerinin içinde yer aldıkları görülmektedir.

Diğer yandan bu süreçte yaşanan gelişmelerin, amaç birliği içindeki Kürtlerin bir millet oluşturarak bir devlete sahip olmaları yönünde hareketler olmadığı görülmektedir. Zira Kürtler (her ne kadar bazı aşiretlerin süreç içinde dış destekli hareketleri görölse de), I. Dünya savaşında Osmanlı ile birlikte hareket etmiş, ardından Anadolu'daki direniş hareketinin içinde olmuşlardır.

19 uncu yüzyıldan itibaren Osmanlı'yı bölmek isteyenlerce "milliyetçilik" kavramı Kürtlere tanıtılmış ve oluşturulmaya çalışılan Kürt milliyetçilik hareketinin desteklenmesi için Avrupa Devletlerince büyük çabalar harcandığı görülmüştür. Ancak, milliyetçilik tanımlarında kullanılan bütün kavramların ve değerlerin Kürtler açısından "Osmanlı"ya tekabül etmesi sebebiyle; ortaya çıkarılmak istenen Kürt milliyetçilik hareketleri, Osmanlı'nın bir parçası olan Kürtler arasında karşılık bulmamış; Osmanlı'nın dışında bir Kürt Etnik bilinci olmayışı sebebiyle de bütün Kürtleri kapsayacak bir ulusal harekete dönüşmemiştir.

Cumhuriyet döneminde yaşanan Şeyh Said Olayı, değişik etkenlerin yan yana gelmesi ile şekillenen ve tek bir sıfatla nitelenemeyecek olan bir mahiyet arz etmektedir. Bu olayda iç ve dış etkenlerin yanı sıra, Azadi örgütünün büyük bir rolü olmuştur. İsyan, bir yandan İngiltere'nin Musul üzerindeki taleplerini Türkiye'ye kabul ettirmek için kullandığı bir İngiliz manevrası olarak değerlendirilirken; diğer yandan Olay'da Halifeliğin kaldırılışının tesirleri gözlenmektedir. Nitekim, Azadi Örgütü'nün eylemlerini

genişletmek ve dînî bir mahiyet kazandırmak için dînî liderlerden yararlanma çabaları hatırlanacaktır. Bu hadise, Türklerin Musul üzerindeki iddialarını araştıran Birleşmiş Milletler Komisyonu'nda, "Türklerin kendi topraklarındaki Kürtler arasında bile huzuru sağlayamayacağı ve Kürtler ile Türklerin birlikte yaşama konusunda bir istekleri olmadığı" yönünde kullanılmaya çalışılmıştır. Nitekim, Şeyh Said Olayı'nın ardından, Misâk-ı Millî sınırlarımız içinde olan Musul bölgesi kaybedilmiştir.

Milli Mücadele döneminde İslâmiyet, bağımsızlık mücadelesi veren milleti kenetleyen harçlardan biri olmuştur. Mustafa Kemâl Atatürk'ün bu döneme ilişkin konuşmalarında da bu ağırlık hissedilebilmektedir. Zira Atatürk, İlk Millet Meclisi'ndeki bir konuşmasında;

*"... Burada maksut olan ve Meclis-i Âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkeb anasır-ı İslâmiyedir. Samimi bir mecmua hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, anasır-ı İslâmiyeden mürekkeb bir kitleye aittir. Bunun böyle olduğunu hepimiz biliriz."*⁵⁹⁷ demektedir.

Diğer yandan, Erzurum Kongresi'nin 7 Ağustos 1335 (1919) tarihli Beyannamesi'nin birinci maddesi⁵⁹⁸ ise şu şekildedir:

"Trabzon vilayeti ve Canik (Samsun) sancağı ile Vilayât-ı Şarkiye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Mamuretülaziz, Van, Bitlis vilayeti ve bu saha dahilindeki evliye-ı müstakile hiç bir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve Camia-ı Osmaniye'den ayrılmak imkânı tasavvur edilemeyen bir küldür. Saadet ve felakette iştiraki tam kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef ittihaz eyler. Bu sahada yaşayan bilcümle

⁵⁹⁷ Mustafa Kemal Atatürk, **Söylev ve Demeçler**, C.I, Mayıs 1920, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s. 74-75

⁵⁹⁸ Mahzar Müfit Kansu, **a.g.e**, s. 114

anasır-ı İslamiye ve yekdiğerine karşı mütekabil bir hiss-i fedâkarî ile meşhun ve vaziyet-ı ırkiye ve içtimaiyelerine riayetkar öz kardeşirler.”

Diğer yandan; Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 2. maddesinde; “*Türkiye Devletinin dini, Dini İslâmdır.*”⁵⁹⁹ şeklinde bir ifadenin yer alması da İslâmiyetin Milli Mücadele’de oynadığı rolün büyüklüğünü göstermektedir.

3 Mart 1924’de TBMM, Türkiye Cumhuriyeti içinde hilâfet makamının bulunuşunun Türkiye’yi iç ve dış siyasette iki başlı olmakta kurtaramadığı görüşüyle halifeliğin kaldırılmasının gerekliliği yönünde bir teklifi görüşmüş ve hilafeti kaldırarak Hanedan-ı Osmanî’nin yurt dışına çıkartılmasına karar vermiştir.⁶⁰⁰

Halifeliğin kaldırılışının bütün Müslümanlar üzerinde etkisi büyük olmakla birlikte, Halifeliğin kalkmasıyla birlikte Türk-Kürt kardeşliğinin en önemli sembolünün de ortadan kalkmış olduğunu iddia etmenin yanlış bir değerlendirme olacağı düşünülmektedir. Zira, burada altı çizilerek önemle vurgulanması ve gözardı edilmemesi gereken şudur ki, kaldırılan Halifelik olmuştur, ancak İslamiyet inancı yasaklanmamış ve kaldırılmamıştır.

Her ne kadar bu sebeple çeşitli çevrelerin Ankara Hükûmeti’ni din dışı olarak suçlaması ve bunu kullanması mümkün hâle gelmiş olsa da bir din olarak İslâmiyet’in ve O’nun yarattığı kültürün ortadan kaldırılması zaten mümkün değildir.

Bu çerçevede, Şeyh Said Olayı’nın dinsel yönü, Kürt dini ve aşiret liderlerinin kendi otoritelerini sultan ve halife kurumlarına dayandırmaları sebebiyle, bunların ortadan kaldırılmasının kendilerinin de meşruiyetlerini ortadan kaldırdığı gerçeğine dayanmaktadır. Bu sebeple halifeliğin kaldırılışı,

⁵⁹⁹ İrfan Bingöl, **Ülkemizde Anayasa Hareketleri**, Atak Ofset, Ankara, 1993, s. 88

⁶⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkiler**, s. 14-23, 159-161

Kürt kimliğine değil (ki ayrı bir Kürt kimliğinin varolmadığı da göz önünde bulundurulmalıdır) dini ve aşiret liderlerinin otoritelerine yönelik bir tehdit olarak algılanmalıdır. Bu isyanda, dini ve aşiret liderlerini birbirleriyle çelişen, bazen tamamen zıt noktalarda bir araya getirerek onları bazı ateistlerle birlikte Cumhuriyet Türkiye'si'ne yönelik ortak bir mücadelede birleştirenin de bu tehdit olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Halifeliğin kaldırılışına duyulan samimi üzüntünün de kitleleri harekete geçirmedeki tesiri gözardı edilemeyecek bir gerçek olup; halk nezdindeki duygu yoğunluğu ile liderler bazındaki tehdit algısının, zamanlama olarak İngiltere tarafından olduğu gibi, ateist karakterli bir maşa olan Azadi Örgütü tarafından da İsyan hareketinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, meydana gelen yağma olayları da, dini maksatlarla hareket ettiklerini söyleyen isyancıların önemli bir bölümünün gerçekte çıkar arayışındaki eşkıyadan ibaret olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan Kürtçülük faaliyetlerinde bir gerekçe olarak kullanılmaya çalışılan Şeyh Said İsyanı'nı bir Kürt isyanı olarak değerlendirmek de mümkün görünmemektedir. Herşeyden önce Sünni Zazalar tarafından başlatılarak yürütülen bu İsyanın, Kürtlerin az bir kısmından destek görmüş olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca pek çok Kürt aşireti bir yandan olay sırasında isyancılarla mücadele ederken, diğer yandan da Hükûmete bağlılık telgrafı gönderme konusunda birbiri ile yarışmıştır. Her ne kadar bu harekette Kürtlere ve Kürdistan'a dair vurgular dikkat çekse de; Zazaların kendilerini Kürt olarak kabul etmeyişleri ve kimliği belirsiz kişilerce yürütülen eşkıyalık hareketleri ile başta İngiltere ve Fransa olmak üzere çeşitli ülkelerin desteği de göz önüne alındığında; Musul nihai hedefine yönelen, Kürdistan fikri etrafında lanse edilmeye çalışılan ve dini duyguları istismar edilen bölge insanların kullanıldığı çok yönlü bir ince hesaplara karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Ancak, bu verilerden yola çıkarak Şeyh Said İsyanı'nın kesinlikle bir Kürt isyanı olmadığı söylenebilmektedir. Diğer yandan bütün bu

göstergeler, olayların hedefinin gerçekte petrol bölgeleri ve buradaki güç dengesi ile ilgili olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁰¹

Yine bu dönemde meydana gelen Şemdinli Olayı, Şeyh Said olayının sanıklarından Seyid Abdülkadir'in idâm edilmesinin ardından oğlu Abdullah babasının intikamını alma isteğinden kaynaklanırken; Raçkotan ve Raman Olayları Şeyh Said olayından sonra bölgede iç güvenliğin ve huzurun tam olarak sağlanabilmesi için yürütülen, silahların toplanması ve kaçakların yakalanması çalışmaları sırasında Beşiri bölgesindeki Raman, Garzan ve Raçkotan aşiretleri ile Silvan ve Kulp'un Bükran aşiretlerinin saldırılarda bulunarak tedip harekâtını engellemeye çalışmalarından kaynaklanmıştır.

Pervari Olayı, Şapka İnkılâbı'na karşı aşırı hassasiyet ve tepki gösterilmesi ile Pervari'nin Rüba Köyü'nde yaşayan birkaç kişinin haklarındaki çağrı belgesine tepki göstermeleri sebebiyle meydana gelirken; Koçuşağı Olayı, Şeyh Said olayına katılan eylemciler ile işbirliğine girenlerin, yasal vergilerini vermekten ve askerlik görevlerini yerine getirmekten kaçınarak dışarıdan aldıkları silah ve cephanelerle Devlet yönetimine karşı terörist eylemlerde bulunulması sebebiyle gelişmiştir. Hakkâri Olayı ise Şeyh Said olayının ardından Anadolu'da zorunlu ikâmete tâbi tutulmak istenen Şeyh Enver'in kararın uygulanmasını engellemek isteğinden kaynaklanmıştır.

Sason Olayı, Sason coğrafyasında saklanan ve halkı Şeyh Said olaylarına katılması için zorlayan silahlı eylemcilerin yakalanması için yürütülen bir dizi harekât sırasında meydana gelen hadiseler olurken; Mutki Olayı ise Sason olaylarına karşı yürütülen harekât sırasında, Hersan ve Silent aşiretlerinin silahlarının tam olarak toplanamamasının akabinde; Bitlis

⁶⁰¹ Petrol bölgesinde ve bu bölgeye yakın alanlarda yaşayan insanlar kendilerini Kürt diye değil de örneğin Laz ya da Çerkez diye tanımlayan insanlar olsalardı ve Kürtler de Türkiye'nin örneğin Konya, Kırşehir, Yozgat, Eskişehir gibi bölgelerinde yerleşik olsaydı, tarihsel olarak yaşanan gelişmelerin seyri ne yönde olurdu? Bu sorunun cevabı, aslında Kürt meselesi olarak adlandırılan olgunun analizini de bir anlamda içinde taşımaktadır.

Valiliği'nin Mutki'deki 35 köyü nakletme kararı'na karşı köylülerin kışkırtılmasından kaynaklanmıştır.

Diğer yandan, Ağrı Olayları; bir eşkıyanın adamları ile birlikte İran sınırını geçerek Beyazıt ilçesi'ne bağlı köylerde yaptığı hayvan hırsızlığının önlenmesi için alınan tedbirler sonucu meydana gelmiş; ancak hayvan hırsızlığı şeklinde başlayan hadise, Hoybun Örgütü'nün eylemcileri desteklemesi ve yönlendirmesi neticesinde silahlı kitle hareketine dönüştürülmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu olaylar, İngiltere, İran, Fransa, Rusya ve Ermeniler tarafından doğrudan desteklenmiş ve yönlendirilmiştir.

İngilizlerin organizatörlüğünde, Kürtlerin kullanılarak Ermeni amaçlarının gerçekleştirilmesi gayesiyle Ermeni Taşnaklara kurdurulan Hoybun Örgütü'nün kararlarına, Bedirhanlar ile kaçak subayların dışında tüm Kürtlerin tepki gösterdikleri ve bunların bir kısmının örgütten ayrılmış oldukları hatırlanacaktır. Hoybun Örgütü de Taşnak Örgütü gibi, Türkiye'yi zayıf düşürmek ve Ermenistan topraklarını ele geçirmek maksadıyla geniş çaplı bir organizasyona giderken, Fransa'nın Kontrolündeki Taşnaklar, Örgüt aracılığı ile Kürtçüleri desteklemişlerdir. Bu çerçevede Kürtçüler ve Ermeniler arasında Sevr ilkeleri çerçevesinde varılan anlaşma, Hoybun Örgütü'nün altyapısını oluşturmuştur.

Örgüt propaganda faaliyetlerinin Kahire, Beyrut, Paris, Detroit, Philadelphia'da bulunan merkezlerden idare edildiği ve faaliyetleri arasında Ağrı Olayı'na destek sağlama çalışmalarının önemli bir yer tuttuğu düşünüldüğünde, Ağrı Olayları'nın gerçek mahiyeti daha iyi anlaşılacaktır. Bu çerçevede Ağrı'nın Kürdistan vilayeti olarak ilân edilmesi ve Hoybun Örgütü'nce çeşitli kimselerin bu sözde vilayet içinde görevlendirilmesi de hadisenin siyasi boyutunun genişletilmesi isteğine dayalı teşebbüsler olarak değerlendirilmelidir.

Başlangıç itibariyle bir hayvan hırsızlığı hadisesinden ibaret olan Ağrı olayları, belli birkaç Kürtçü ismin etrafında yoğunlaştırılan ve gerçekte illegal bir örgütün dış destekli organize faaliyetlerine dayanan hadiseler olup; Kürtlerin kullanılmaya çalışıldığı ancak bir Kürt İsyanı niteliği taşımayan dış destekli silahlı saldırı olaylarıdır. Bazı devletlerin olaylara ispatlanabilir açık desteğinin tespitimizi doğrular nitelikte olduğu görülecektir.

Ağrı Olaylar'ı çerçevesinde ortaya çıkan Oramar Olayı ise Ağrı olaylarının örgütleyicisi İhsan Nuri'nin, olaylarının bastırılacağı korkusu ile Hoybun örgütüne yaptığı yardım çağrıları sonucu; Irak'taki Şeyh Ahmet Barzani ve yanındaki 500 kişinin Irak sınırını aşarak Oramar'daki askeri kışlaya saldırması sonucu meydana gelmiştir.

Diğer yandan Tendürek Olayı, İranlı bir aşiret reisinin, yerleşmesine izin verildiği Ağrı bölgesinde halkın arazilerini ellerinden almaya ve bazı aşiretleri birbirine karşı kışkırtarak bölgede huzursuzluk çıkarmaya çalışması üzerine meydana gelirken; Jilyan Olayı, Jilyan aşiretine mensup köylerde silah araması yapılması esnasında, aşiret reisi ile karakol komutanı arasında yaşanan tartışmanın büyümesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Bicar Olayı, Şeyh Said Olayları'nın ardından bölgede gizlenen bir kısım asinin yol kesme, soygun, hırsızlık, halka ve devlet mallarına zarar verme şeklindeki eylemleri sebebiyle; Batuş köyündeki hadise ise siyasi parti çekişmesinden kaynaklanan çatışmayı önleme çabasındaki güvenlik kuvvetlerine ateş açılması sonucu meydana gelmiştir.

Zeylan Olayı, bir silahlı grubun Zeylan bucak merkezi ve jandarma karakolunu basmaları neticesinde başlayan hadiseler olurken; Pülümür (Kuzican) Olayı, Pülümür aşiretlerinin çevreye yönelik birtakım saldırgan hareketlerde bulunması, vergi, asker verme ve silahların toplanması konularında yaşanan problemler ile teröristlere yataklık eden bazı köylerin

nakledilmeleri, bölgedeki bazı reislerin gözetim altında il merkezinde ikâmet ettirilmesi ve Kürtçülere destek sağlayan bazı memurların il dışına çıkarılmaları kararına muhalefet sebebiyle meydana gelen olaylardır.

Dersim (Tunceli) Olayı'nda öncelikle, tarih içinde Ruslar ve Ermeniler tarafından yönetime karşı terör hareketleri için desteklenen aşiretlerin, Kürt Teâli Cemiyeti üyelerince de bölücü amaçlı kitle hareketlerinde kullanılma çabaları dikkat çekmektedir.

Bu çerçevede Tunceli yöresinde Alevi-Bektaşî inançlı gruplar ile çevre illerdeki Sünnî inançlı insanlar ve aşiretler arasında var olan anlaşmazlıklar kullanarak olaylara zemin hazırlanmış; şeyhler ve ağalar vasıtasıyla da halk olayların içerisine çekilmeye çalışılmıştır.

Tunceli Islah Planlarının uygulanması neticesinde gerçek fonksiyonlarını yitirmeye başlayan, otorite ve nüfuzlarının kırılacağından ve aşiret yapısının bozulacağından endişe eden yerel çıkar ve baskı grupları, bölge insanını Devletten uzaklaştırmak için çeşitli propaganda faaliyetlerinde bulunmuşlar ve Devlete karşı örgütleyerek olaylara katılmaya teşvik etmişlerdir. Meydana gelen Tunceli Olayı'na İngiltere, Fransa, Rusya, Ermenistan ve İran destek sağlarken, bölge halkı bu ülkelerin amaçları yönünde kullanılmıştır.

Cumhuriyet döneminde meydana gelen bu isyanlar incelendiğinde; genel olarak dönemin siyasi konjonktürü çerçevesinde bazı devletlerce desteklenen ve yönlendirilen hareketler, Hükûmet tarafından alınmak istenen tedbirlere muhalefet hareketleri, yerel çıkar gruplarının otorite kaybı endişesi ile meydana getirdikleri hareketler⁶⁰² ile farklı basit sebeplere dayalı birkaç hareket karşımıza çıkmaktadır.

⁶⁰² Bu çerçevede örnek olarak Tunceli Olaylarını incelediğimizde; Zazaların "Tunceli olaylarına katılmalarının en önemli sebebinin, bölgede güç sahibi bazı şahısların baskısı

Bu çerçevede meydana gelen hadiselerin hiç birinde, bir Kürt etnik grubunun varlığı göze çarpmamakta; olaylar, “Kürt İsyanı” şeklinde değerlendirilebilecek bir karakter taşımamaktadır. Zira anılan bu isyanların hiç biri, bir Kürt kimliği altında ve bir amaç birliği etrafında bir araya gelen Kürtler tarafından meydana getirilmiş hadiseler değildir. Her ne kadar aşiret yapılarında yalnızca aşiret önderlerinin kararları geçerli olsa ve etnik grupta da benzeri bir durum gözlense de; bu tarihe gelindiğinde daha önce tartıştığımız etnik grup tanımına uyan grupların oluşmadığı ve aşiret yapılarının devam ettiği görülmekte olup; yukarıdaki analiz çerçevesinde “ayrılıkçı” kabile toplumu olgusuna ve Kürt milliyetçi ideolojisine de rastlanmamaktadır.

1960 sonrasında meydana gelen hareketlerin karakteri tahlil edilirken; ele alınacak hareketler üzerinde tesiri olan ve Cumhuriyet’in kuruluşundan bu tarihe kadar yaşanan yönetsel ve siyasal gelişmelere kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Saltanatın ve Hilafetin kaldırılmasıyla, vatandaşlık bağlılığının zemini Saltanat ve Halifelikten Cumhuriyete ve Ulus’a kaydırılmış; dinsel özellikler ihtiva eden “millet” anlayışı, yerini dinsel özelliklerden arınmış bir ortak kimlik ve dayanışma anlayışına, yani bir “devlet milliyetçiliği”ne terk etmiştir. Bu anlayış içinde Milli Mücadele döneminin “millet” tanımı laik niteliklerle kurgulanırken; milliyetçiliğin unsurları olan dil, kültür, tarih gibi kavramlar, din yerine ikâme edilmeye çalışılmış; ulusal kimliğe katkı sağlayıcı bir işlev görmek üzere Türk Tarih Tezi geliştirilmiştir. Bu süreç içinde ayrıca Şapka ve Kılık-Kıyafet İnkılâbı (1925, 1934); Tekkelerin, Türbelerin, Şeyhliklerin, Zaviyelerin, Dervişliklerin Kaldırılması (1925); Tevhidi Tedrisat Kanununun kabulü (1924); Harf İnkılâbı (1928) ve benzerleri gibi bir dizi inkılâp gerçekleştirilmiştir.

altında olmaları, olayın gerçek mahiyetini anlayamamaları” şeklinde görüş belirttikleri görülmektedir. Veli Fatih Güven, “Tunceli ve Çevresinde Yapılan İnceleme ve Araştırma Raporu” **a.g.t.**, s. 156.

Bu süreçte din özel alana itilmiş; Saltanatın kaldırılmasıyla şeyhülislâmlık tarihe karışmış; Şeriye ve Evkaf Vekâleti kaldırılmış; laiklik anlayışının bir gereği olarak, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olduğu, devletin siyasal yapısı ile hükûmet ve idarenin işleyişini düzenleyen kanun ve kuralların dini prensiplerle değil, beşeri ihtiyaçlarla belirlenmesi öngörülmüştür. Bu çerçevede kişilerin din, vicdan ve ibadet hürriyetlerine sahip oldukları; dini inançlarının ve ibadetlerinin gereğini yerine getirebilecekleri kabul edilmiştir. Kadınların diledikleri gibi giyinebilmelerine karar verilmiş, dini bir kıyafet olan cübbenin yalnız din görevlilerince giyebileceği belirtilirken, sarık sarma yasaklanmıştır.

Görülmektedir ki yeni ulus-devlet, millet kavramını dinsel özelliklerinden soyutlanmış bir kavram, milliyetçiliği ise İslam dininden ayrı bir değerler sistemi olarak ortaya koymaktadır. Bunun sebebinin, genç Cumhuriyetin, vatandaşlarının kimliklerini tanımlayış biçimlerini değiştirerek, onlara laik karakterli alternatif bir kimlik sunma çabası olduğu düşünülmektedir.

Atatürk'ün "millet" tarifi şu şekildedir: *"Millet, dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir."*⁶⁰³ Atatürk'e göre milliyetçilik de ırkçılık olmayıp; O'nun milliyetçilik anlayışının temelinde kültür vardır. Bu, Türk milletine mensup olma şuuru ile vatanına ve milletine bağlı olan insanları bir arada tutan ve ortak bir gaye etrafında toplayan bir kültür anlayışıdır. Bu kültürün temel unsurları ise ortak dini değerler ile ortak yaşanmış tarih içinde birlikte bulunmaktan ve yaşamaktan doğan ve hayatın her anına yansıyan ortak değerler ve inançlardır.

⁶⁰³ Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 18

Atatürk'ün el yazısıyla yazdığı belgelerde: “*Bugünkü Türk milletinin siyasî ve içtimâî camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hâtta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş*” kişilerden bahisle; bunların tamamının “*Türk camiası gibi aynı müşterek maziye, tarihe, ahlaka, hukuka sahip oldukları*”⁶⁰⁴ vurgulanmaktadır. Bu sözler de Atatürk'ün millet anlayışını sergiler niteliktedir.

Bu çerçevede “milliyetçilik”, kişiyi topluluğa bağlayan bir bağ olarak vatandaşlık, milliyet duygusu ya da milliyet şeklinde ifade edilebilmektedir. Bu anlayışta, Milliyetçilik ile milliyet arasında fark bulunmakta; “Milliyet”⁶⁰⁵in, bir millete mensup olma, bir millete bağlı olma hali; “milliyetçilik”in ise, bir millete mensup kişilerin, mensup oldukları millete karşı besledikleri bağlılık duygusu ve şuuru olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, kişinin mensup olduğu kitleye karşı bağlılık hissi, millet duygusunun esasını, kökünü teşkil etmektedir.⁶⁰⁶

Diğer yandan, bu dönemde “Millet”, toprak temeline dayalı sınırlarını Misâk-ı Millî olarak belirleyen bir kavram olurken; “Türklük”ün ise Fransız modelinde olduğu gibi “vatandaşlık” kavramıyla özdeşleşmiş olduğu görülmektedir.

1924 Anayasası'nın 88 inci maddesinin ilk fıkrası Türklüğü şöyle tanımlamıştır: “*Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle “Türk” itlâk olunur.*”⁶⁰⁷

Bu çerçevede, Türklük kavramı vatandaşlık bağıyla belirlenirken; vatandaşlıktan dolayı oluşan üst kimlik de “Türk” üst kimliği olmuştur.

⁶⁰⁴ Afet İnan, **a.g.e.**, s. 23

⁶⁰⁵ Bilim adamları arasında, Türkiye’de yaşayan insanların dil, din, kültür, etnik köken vb. bağlardan birden fazlası etrafında birleşme meydana getirdiği inancı hâkimdir. Ziya Gökalp bu bağların din, kültür, dil, soy birliği olduğunu ifade etmektedir.

⁶⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sadri Maksudi Arsal, *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, İstanbul, 1955, s. 52-53, Aktaran: Cemalettin Taşkiran, “Atatürk İlke ve İnkılapları”, **Türkler**, C. 16, s. 395

⁶⁰⁷ İrfan Bingöl, **a.g.e.**, s. 102

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, başta İtalya ve Almanya olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinde totaliter ve otoriter nitelikli rejimler birbiri ardına iktidara gelmiş olup; bu dönemde Türkiye'de ise CHP tek başına iktidarı elinde bulundurmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığında iki kez çok partili düzene geçilmeye çalışılmışsa da netice alınamamış⁶⁰⁸; dolayısıyla Cumhuriyet Halk Partisi muhalefetsiz iktidarını sürdürmüştür. Bu sistemde dikkat çeken, yalnızca tek partinin yönetimde bulunması değil, devlet ile parti arasındaki ayrımın ortadan kalkmış olmasıdır.⁶⁰⁹

⁶⁰⁸ Cumhuriyet Döneminde ilk defa çok partili hayata geçiş, Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele, Adnan Adıvar ve İsmail Canbulat tarafından 17 Kasım 1924'de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla gerçekleşti. Fırka, ılımlı ve liberal bir alternatif olarak ortaya çıktı. Programında liberal ve özgürlükçü fikirler baskın bir şekilde yer almaktaydı. Bu haliyle parti, değişime taraf olmayanları memnun edecek bir görüntü sergilemiyordu. Ancak bu, her türlü muhalefetin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası etrafında kümelenmesini engelleyemedi. Diğer yandan Mustafa Kemal Paşa, yapmayı tasarladığı inkılapları henüz tamamlamamıştı. Milleti yeniden yapılandırma sürecinin tamamlanması için zamana ihtiyaç vardı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundan itibaren iktidar kanadında oluşan tepkiler, Doğuda 13 Şubat 1925'te Şeyh Said isyanının patlak vermesiyle daha da şiddetlendi. Bu gelişmelerden sonra 4 Mart 1925 tarihli birleşimde, 23 muhalif, 3 çekimser oya karşı, 154 oyla güvenoyu alarak göreve başlayan İkinci İsmet Paşa Hükûmeti, aynı celsede "Takrir-i Sükûn Kanunu"nun acele müzakeresini istedi. Şiddetli tartışmalara rağmen Kanun kabul edildi ve biri Ankara'da diğeri isyan bölgesinde olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi'nin kurulması karara bağlandı. Terakkiperver Fırka, "Takrir-i Sükûn Kanunu"na şiddetle muhalefet etti. Söz konusu kanunla Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne idam yetkisinin verilmesi şiddetli muhalefetin en önemli nedeniydi. Gelişen olaylar sürecinin sonunda Hükûmet, irticai körüklediği gerekçesiyle Takriri Sükun Kanunu'na dayanarak 3 Haziran 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına karar verdi. Çok partili siyasi hayata geçiş denemelerinden ikincisini Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu oluşturur. Atatürk'ün yeni bir fırka yolunu seçmesinin sebepleri çok çeşitlidir. Serbest Fırka Lideri Fethi Bey'in Paris Büyükelçiliğinden gelmesi, Duyûn-u Umumiye borçlarının ödenmesi meselesi, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Türkiye'nin 1929-1930 yılları arasında çok ağır mali, iktisadi ve siyasi bir buhran geçirmiş olması, toplum tarafından oluşturulan baskının Halk Fırkası'nın içinde bir çözüme kavuşturulamayacağı düşüncesi ve ülkede Cumhuriyet yönetimini gerçek anlamda yerleştirme düşüncesi gibi nedenlerle Atatürk, Serbest Fırka'yı kurdurmuştur. Ancak 5 Eylül 1930'da İzmir'de meydana gelen olaylar, Serbest Fırka'nın Mustafa Kemal Paşa'nın taraftar olmamasına rağmen belediye seçimlerine girmesi ve bu seçimler sırasında meydana gelen olaylar, Fırka'nın kapatılmasında etkili olmuştur. Ayrıca, Serbest Fırka Programı'nın halkın şikâyetleri doğrultusunda hazırlanması öngörülmüş, akabinde programda "ağır vergilerin kaldırılması" gibi maddelerin bulunması ve Dünya Ekonomik Krizi nedeniyle halkın Fırka'ya yönelişinin de 17 Kasım 1930'da Fırka'nın kapatılışında tesiri olmuştur.

⁶⁰⁹ Bu dönemde, illerin valileri aynı zamanda CHP'nin il başkanları olmuş, devlet memurlarının neredeyse tümü CHP üyesi yapılmış, parti ile devlet içiçe girmiş, birbiri ile kaynaşmış ve Türkiye bir "parti devleti" durumuna gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Necdet Ekinci "İnönü Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı Yılları" **Türkler**, C. 16, s. 703-704,

1925 yılında meydana gelen ve çalışma içinde detaylı bir şekilde ele alınan Şeyh Said İsyanı, tarihsel hafızalarda yer alan bölünme korkusunu canlandırmış ve Cumhuriyet'in parçalanabileceği endişesi yaratmıştır. Aslında bu endişeler; yaşanan gerçekler göz önüne alındığında haklı görünmektedir. Diğer yandan; ülke genelinde yaşanan çeşitli isyan hareketlerinin de 1925-1937 yılları arasındaki döneme rastladığı hatırdan çıkarılmamalı; dönemin değerlendirmesi iç ve dış siyasi dinamiklerin hükûmet ve politikaları üzerindeki tesiriyle birlikte yapılmalıdır.

Bu süreç içinde, Türk vatandaşlığına sadakatte birleşmiş olmak yeterli bulunmayarak; modern çağda kurulan merkezi devletlerde olduğu gibi, milli kimliği güçlendirme çabaları başlamıştır. Dünya ulus-devletlerinde yaşandığı gibi, Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yaşayan tüm vatandaşları aynı kültür potası içinde eritme çabası, yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti ulus-devleti için de önemli görülmüştür. Bununla birlikte, bu çabaların bütünleştirici bir anlayışla yürütüldüğünün göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bir başka deyişle, genç Cumhuriyet, hiç bir unsurunu “ötekiler” olarak dışlamayı öngörmemiş; Türk dilinin ve kültürünün benimsenmesiyle farklı unsurların Türkiye Cumhuriyeti'nin “biz”i içine alınabileceğine inanmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, din'in özel alana kaydırılmasının ardından, laik reformlarla halkın standartlaştırılması çabası, bu çerçevede halkın günlük hayatına nüfuz eden din yerine ikame olabilecek bir güç arayışını gündeme getirmiştir. Bu gücü Recep Peker şöyle açıklamaktadır. *“... Kemalizmin ulusalcılık temel öğeleri olarak din ve ırk yerine ne koyduğunu inceleyelim. Halk Partisi programı bunu dil, kültür ve ideal olarak sunar ...Kemalist rejim ulusal birlik temeline dayanır.”*⁶¹⁰

Türkiye'nin ulusal bütünlüğünün sağlanması için ortak bir dil kullanımının yaygınlaştırılmasının doğru ve zorunlu bir politika olduğunu ifade

⁶¹⁰ Tekinalp, **Kemalizm**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998, s. 301

eden Mustafa Akyol; bu politikanın etkilerini analiz ederken; Kürtlerin bir kısmında, devletin kendilerini küçümsediğini, hatta dışladığını düşünmeleri sebebiyle bir yabancılaşmanın meydana geldiği tespitinde bulunmaktadır. Merkezde yaşayan Kürtlerde böyle bir yabancılaşma olmadığını kaydeden Akyol, yabancılaşmanın sebebinin ortak dil uygulamasından kaynaklanmadığını belirtmektedir.⁶¹¹

Kuşkusuz genç ulus-devlet, arzuladığı batılı tarzda bir millet örgütlenmesini hayata geçirebilmek için, milli devlet kültürünün genel özelliklerinin toplum tarafından benimsenmesini sağlamak zorundadır. Ancak, Devletin uygulamaları, sadece milli devlet modelinin ve kültürünün hayata geçirilmesi ile sınırlı kalması gerekirken; 1930'larda Meclis kararları ve uygulamalar (inkılapların yapılmasında olduğu gibi) “halka rağmen halk için” anlayışıyla gerçekleştirilmiş; halkın siyasal hayata katılması açısından da atama yoluyla oluşturulan TBMM yeterli görül müştür.⁶¹²

Tüm dünyada gözde siyasi rejimler olarak yükselen otoriter ve totaliter yönetim biçimleri; İkinci Dünya Savaşı öncesinde de yükselişini sürdürmüştür. Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefatının ardından İsmet İnönü, ordu ile işbirliği içine girerek; CHP'nin elit kadrosunun ve ordunun direktmesi neticesinde Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Parti devletine dönüşen Türk siyasal sistemi, II. Dünya Savaşı boyunca süren İnönü'nün Milli Şeflik Dönemi'nde, Atatürk döneminden çok farklı özelliklere sahip olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nde görülen dayanışmacı Kemalizm, İnönü'nün kurumsallaşmış

⁶¹¹ Akyol bu analizini Albert F. Reiter'in “Yabancılaşma asıl olarak şehir merkezlerinden gelen insanların taşralı insanlara; üst sınıfların alt sınıflara; merkezin çevreye duyduğu küçümseme nedeniyle doğmuştur. ... Direndikleri şey, değişen şartlara adapte olmak zorunluluğu değildir, direndikleri şey, kendilerini küçümseyen güçlü insanların tavrıdır.” şeklindeki analize dayandırmaktadır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akyol, **a.g.e**, s. 113-114

⁶¹² TBMM'nin, ulusun seçtiği milletvekillerinden oluşması gerekmektedir. Fakat seçim sistemi anayasanın öngördüğü kadar demokratik değildi. Bu sistem, 1876-1878 Birinci ve 1908-1918 İkinci Meşrutiyet dönemlerinin bir kalıntısıydı. 1946 yılında çok partili düzene geçinceye dek yürürlükte kalan bu sistem, büyük toprak sahiplerinin ve eşrafın CHP'nin tüm tek parti yönetimi boyunca kendi güç ve ağırlıklarını TBMM'de korumalarını sağlamıştı.

Milli Şeflik uygulamaları ile O'nun kişiliğinde “Faşizm ve Nasyonal Sosyalizm'i hatırlatan bir totaliterliğe dönüşmüştür”.⁶¹³

Halkın yanlışı doğrudan ayırt edemeyeceği endişe ve kanaatinin hâkim olduğu Milli Şeflik dönemi; CHP'nin Jakoben bir yaklaşım içinde, halkı ve halkın yüzlerce yıllık tarihsel geçmişi içinde benimsediği ve içselleştirdiği değerlerini küçümsediği; onlara tepeden baktığı; halkı ve değerlerini değiştirmeye çalıştığı bir baskı ve sindirme dönemi olmuş; bu dönemde çok fazla güç kazanan sivil bürokrasi, politikaların uygulayıcısı konumunda bulunmuştur. Necdet Ekinci, Türkiye, siyasal anlamda dar ve sıkı bir dönemden geçerken, aydın kesiminin büyük bir bölümü ile devletin nimetlerinden faydalanarak oldukça rahat bir yaşam düzeyine ulaşan CHP'nin önde gelenlerinin, İnönü'yü böyle (totaliter) bir anlayış içinde görmek istediklerini⁶¹⁴ vurgulamaktadır.

Devlet ile halkın, merkez ile çevrenin, aydın ile milletin birbirinden uzaklaştığı; halk için devlet yerine, devlet için halk anlayışının hâkim olduğu bu dönem aynı zamanda; laiklik yerine laikçiliğin ve devletin millettan korunması gerektiği önyargısının filizlendiği bir dönem olmuştur. Diğer yandan; Cumhuriyet döneminde sivil siyasi elitin TSK üzerinde egemenlik sağlaması; TSK'ya gizli örgüt eğiliminin yerleşmesi; TSK'da Yüksek Kumanda Heyeti ile Subay kadroları arasında çelişki yaşanmaya başlaması ve Ordu'ya Kemalist Devrimin bekçiliği görevinin verilmesi⁶¹⁵ yine 1939-1944 yılları arasındaki bu döneme rastlamaktadır.

Döneme ilişkin olumsuz yönlerin ele alınmasının nedeni, bu dönemde yürütülen politikalara ve uygulamalara Kürtçüler tarafından atıf yapılarak, bunların sadece ve özellikle Kürtler aleyhine yapılmış bir ayrımcılık olarak

⁶¹³ İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi de TBMM'nin özgür iradesi ile gerçekleşmemiştir.

İnönü dönemine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Necdet Ekinci **a.g.m.**, s. 703-704

⁶¹⁴ **a.g.m.**, s. 705

⁶¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ümit Özdağ-Çetin Güney, “İnönü Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri”, **Türkler**, C. 16, s.746-752

gösterilmeye çalışılmasından kaynaklanmaktadır. Görülmektedir ki Tek Parti döneminin baskı ve sindirme politikaları, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün vatandaşlarına karşı herhangi bir ayırım gözetilmeksizin uygulanmıştır. Halk bu dönemin politiklardan büyük ölçüde etkilenmiş ve içselleştirdiği değerleri doğrultusunda payına düşen olumsuz uygulamaların öznesi olmuştur. Dolayısı ile yürütülen bütün bu baskı ve sindirme politikalarının Kürtler ile özel bir ilgisi bulunmamaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'nin batılı demokrat devletler arasında yer alabilmesi için Birleşmiş Milletler Antlaşmasını imzalaması yeterli olmamıştır. Bu Devletlerin, İtalya ve Almanya'nın totaliter rejimlerini anımsatan, "Tek Parti Yönetimi" ile bir dayanışma içine girmeyeceklerinin anlaşılması üzerine, İnönü'nün de gerekli girişimleri başlatmasıyla⁶¹⁶ çok partili siyasal hayata geçilmiştir.⁶¹⁷

Bu çerçevede Cumhuriyet dönemi tarihinin önemli siyasal gelişmelerinden biri merkez ağırlıklı siyasal yönetimden çevre ağırlıklı siyasal yönetime geçiş olmuştur. CHP'nin çağdaş, laik, ulusal ve hukuki bir devlet mekanizması kurma çabaları sürerken; toplumun alt kesimlerinde ise geleneksel ve dinsel ilişkiler canlılığını korumuş; Halkevleri aracılığıyla benimsetilmeye çalışılan laik ve pozitivist düşünce, halka istenilen oranda nüfuz etmemiştir. CHP kitle desteği yerine askeri-sivil bürokrasiye, bir ölçüde

⁶¹⁶ İnönü, oluşan yeni dünya düzeni tarafında dışlanması halinde, iktidarını kaybedeceğini biliyordu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka denemelerinden rahatsız olan İnönü, CHP'nin de sonu olabileceği endişesiyle çok partili hayata geçmekten rahatsızdı. İnönü, "Kontrol edilebilir muhalefet" yaklaşımıyla çok partili hayata geçme konusunda irade göstermiştir.

⁶¹⁷ 18 Temmuz 1945 günü Nuri Demirağ tarafından, "Milli Kalkınma Partisi" adıyla yeni bir parti kurulmuşsa da yeni dünya düzeninin ilkeleri ile ters düşen bir programla ortaya çıkan parti, bir varlık gösterememiştir. 7 Haziran 1945'te "Dörtlü Takrir" diye anılan ve CHP içinde Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuad Köprülü ve Adnan Menderes tarafından CHP'nin bir demokratikleşme ve liberalleşme hareketi başlatması isteğini içerir bir önergeyle başlayan süreç; 7 Ocak 1946'da DP'nin kurulmasıyla son bulmuştur. TBMM'den partiye katılanların sayısı 4'ü kurucu olmak üzere 6'da kalırken; Anadolu'nun her köşesinde DP'ye olağanüstü bir ilgi gelişmiş, DP'nin halk nezdinde gördüğü kabul CHP için endişe verici olmuştur. CHP, Demokrat Parti'nin büyümesine engel olmak maksadıyla, genel seçimleri erkene almış, tarihe "Hileli Seçimler" olarak geçen 1946 seçimlerini sandıkta DP kazanırken, Meclis'e CHP girmiştir.

büyük toprak sahiplerine ve yerel seçkinlere dayanmayı tercih ettiği için; çok partili siyasal hayata geçildiği dönemde, bir yanda anlayış itibarıyla sayısal azınlığı oluşturan çağdaş, laik siyasal ve bürokratik elitin, diğer yandaysa geleneksel yapının hâkim olduğu geniş halk kitlelerinin yer aldığı ikili bir toplum yapısının varlığı göze çarpmaktadır.

Bu yapı içinde Demokrat Parti, Tek Parti ideolojisinin hâkim olduğu, merkeziyetçi yapıda kurulmuş ve iktidara gelmiştir. DP'nin politik başarısı; Osmanlı Modernleşmesi ile başlayan ve Tek Parti Dönemi'nin uygulamaları ile kemikleşen merkez çevre zıtlaşmasının üzerinde gelişmiştir. Bu zıtlaşma jakoben-laik/çi siyasi-askeri-bürokratik sınıf ile geleneksel halk zümreleri arasında kendini göstermiştir. Halkın CHP tarafından siyasetten dışlanmış olması; bu kutuplaşmayı daha da belirgin hâle getirirken; DP, sıkıntıları ve talepleri ortak olan toplumu bir ittifak altında toplamıştır.

DP önderlerinin yürüttükleri mücadele, iktidar mücadelesinden ziyâde bir Demokrasi mücadelesi şeklinde olmuş; DP kurulduğu günlerde, “Biz şimdi Hasolarla Memoların ayağına mı gideceğiz?” diyen CHP'nin yaklaşımı da 1950'ye kadar gelişen süreç içinde kırılmıştır. 1950'ye gelindiğinde; daha önce aşağılanan, horlanan köylüler; ayaklarına kadar gelen politikacıları dinlemeye, onların kendilerini beğendirme çabalarını seyretmeye başlamışlardır. Nitekim, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimleri 408 milletvekili çıkaran DP kazanmış ve Menderes Başbakan olmuştur.⁶¹⁸

⁶¹⁸ DP Hükûmeti iktidarının başlarında; ordunun yüksek mevkilerinde değişiklikler yapılmış, valiler arasında geniş bir tasfiye hareketi yapılmış, Ezanın Arapça okunmasını yasaklayan kanun yürürlükten kaldırılmış, Genel Af çıkararak CHP döneminde dolmuş olan cezaevleri boşaltılmış, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuş, Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Türkiye NATO'ya DP döneminde girmiş (Bu konuda DP'nin Kore'ye asker gönderme kararı etkili olmuştur.), yine anılan dönemde özel sektörün gelişmesi, Anadolu'da ticaret ve sanayi burjuvazisinin doğması için çaba gösterilmiştir. Traktör sayısındaki büyük artış, tarımsal krediler, köylünün ürününü satacağı pazarlara ulaşması gibi tarım politikaları köylüyü çiftçi yaparken; limanlar, barajlar, köprüler, köy içme suları gibi hizmetler sayesinde Türkiye şantiye görünümü almış; özetle, her alanda ülkenin çehresi değişmiştir.

DP'nin iktidarda olduğu 1950-1960 yılları arasında doğu illerinden büyük kentlere göçler başlamış; kentlere gelen Kürtler topluma entegre olmuşlardır. Bu dönemde son derece sınırlı ideolojik faaliyetler görölmüş; sınırlı örgütsel çalışmalar ise Barzani'nin paralelinde gelişmiştir.⁶¹⁹

Çok partili hayata geçilmesiyle halkın oyu değer kazanırken, bu oluşum içinde aşiretleri denetleyen ağa, şeyh, aşiret reisi gibi kişilerin de değer kazandığını belirten İsmail Beşikçi DP dönemini şöyle değerlendirmektedir: *“Doğulu egemen sınıflar, ağa, şeyh ve aşiret reisleri yavaş yavaş merkezi otoriteyle, yani Batıdaki egemen sınıfla bütünleşmeye başladılar. Merkezi otorite ile sürtüşen veya sürtüşmeyen ayırımı yavaş yavaş ortadan kalkmaya (başladı), hepsi de merkezi otorite ile iyi geçinmeye ve bütünleşmeye çalıştı.”* Doğu isyanları sırasında aşiret reislerinin, ağa, bey, şeyh ve seyitlerin tamamının bu isyanlara katılmadığını hatırlatan Beşikçi, çok partili demokrasi süreci içinde hepsinin merkezle sürtüşmeyi bıraktığını belirtmektedir.⁶²⁰ Ayrıca, Beşikçi'nin Doğubeyazıt'ta çıkan, Şeresiyar adlı bir gazeteden yaptığı alıntı son derece dikkat çekici olup, şu şekildedir:

“... günü geldi Hamidiye Alayları tarumar oldu, aşiretler kabilelere bölündü, kabileler sülalelere bölündü, millet peyderpey dağdan düze indi. Beyoğlu beyler köyden şehire indiler, foter giydiler, kravat taktılar. Palabıyıklarını kesip modaya uydular. Çeşitli devirlerde sürölmüş beyoğlu beylerden büyük şehirlere postu serip sosyeteye girenler bile oldu. Yüzleri ak olsun.

Beyoğlu beyler, 1950 yılından beri arazilerine traktör, pulluk, biçerdöver aldılar, ticaret hayatına atıldılar. Para ve servet elde etmek için yedi boyaya girdiler. Dinleri imanları para oldu. Beş paranın hesap-kitabını

⁶¹⁹ 1940'larda CHP'nin bölge müfettişi olan Avni Doğan 19-28 Kasım 1958 tarihleri arasında Vatan gazetesinde Kürtçülük tehlikesinin arttığını yazarak Barzani'nin Kuzey Irak'taki çalışmalarına dikkat çekmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akyol, **a.g.e.**, s.132

⁶²⁰ İsmail Beşikçi, **a.g.e. II**, s. 448-449

tutmayı öğrendiler. Çok parti icat olmuş olalı, rey reşat altını kadar kıymetli olmuş olalı, siyasetin kuyruğuna kene gibi yapıştılar.”⁶²¹

Bu metinden, çok partili siyasal hayata geçişin ardından aşiretlerde bir çözülme başladığı, bu çözülmenin sülaleler bazında da gerçekleştiği, bu çerçevede sadece aşiret reisleri, ağalar ve şeyhlerin değil, aşiret kalıpları içinde yaşayan diğer insanların da peyder pey dağdan inerek şehir hayatına geçtikleri ve dolayısıyla anılan çözülmenin içinde yer aldıkları anlaşılmaktadır.

Burada Mustafa Akyol’un Kürtlerin bir kısmında, devletin kendilerini küçümsediğini, hatta dışladığını düşünmeleri sebebiyle bir yabancılaşma meydana geldiği şeklindeki tespitine ve Albert F. Reiter’in “*Direndikleri şey, değişen şartlara adapte olmak zorunluluğu değildir, direndikleri şey, kendilerini küçümseyen güçlü insanların tavrıdır*” şeklindeki analizine dönersek; Gazete’de yer alan Beyoğlu beyler ile ilgili ifadelerin, yukarıdaki tespitleri doğrular nitelikte olduğu görülmektedir. Anlaşılmaktadır ki Kürtler, Tek Parti döneminde, rejimin ve uygulayıcılarının kendilerine küçümser bakışı ve kendilerini dışladığını düşünmeleri dolayısıyla tepkisel bir sürece (bu durum bir yabancılaşma olarak görülmemektedir) girmişlerdir. Ancak Demokrat Parti’nin yaklaşımı bu tepkiyi kırmış ve bitirmiştir. Özellikle, çeşitli devirlerde sürgün edilen beylerden bir kısmının, şehirlere yerleşerek sosyal hayatın her yönüyle içinde yer almaları son derece anlamlı ve önemlidir.

Diğer yandan, burada bir kez daha anlaşılmaktadır ki, Osmanlı döneminde devletle de birlikte yaşadıkları milletle de hiç bir problemi olmayan Kürtlerin, Cumhuriyet döneminde de -tek parti dönemindeki toplumun tamamını ilgilendiren uygulamaları hariç tutarsak- devletle ve milletle karşılıklı bir problemleri ve uyuşmazlıkları olmamıştır. Tek parti dönemi uygulamaları

⁶²¹ Şeresiyar, Sayı 2, ocak, 1970, s. 1’den Aktaran: İsmail Beşikçi, a.g.e., s.449

da bu kitle üzerinde topluma ve devlet sistemine karşı bir kin ve kalıcı bir uzaklaşma yaratmamış; bu dönemde ne bir düşmanlık ne de bir ayrılma talebi sözkonusu olmuştur. Ayrıca Kürtlerin, ekonomik, sosyal ve siyasal yönden kendilerini bu topluma ve bu devlete ait hissettikleri eylemlerinden de anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, kimilerinin söylediği gibi bağımsızlık savaşı yaptığı iddia edilen insanların tavırlarının bu yönde olmaması gerektiği düşünülmekte; kişilerin gönüllü olarak toplumun ve sistemin her alanına entegre olmaları bu iddiaları asılsız kılmaktadır.

Görüldüğü gibi DP'nin 1950 yılında iktidar olmasıyla Kürtler ile bütün Kürt aşiret reisleri merkezle sürtüşmeyi bırakarak ekonomik, sosyal ve siyasal sistem içerisine çekilmişler; DP döneminde yaşanan olumlu gelişmelerden etkilenecek ticaret ve siyaset hayatının içinde yer almışlardır.

Ancak burada bir çifte açmaz söz konusudur. Bunlardan ilki, göçmeyen, ya da geleneksel sistem içerisinde yaşamaya devam eden sınırlı sayıdakiler açısından hâlâ aşiret sisteminin varlığını koruduğu gerçeğidir. Oy kullanma mekanizmasının değer kazanmasıyla, kendilerine bağlı topluluk üzerinde güce sahip olan ağa, şeyh ve aşiret reisleri; siyasal partiler için bu anlamda değer kazanmışlar; kazandıkları güç ölçüsünde de aşiretleri üzerindeki güçlerini artırmışlardır. Hatırlanacağı gibi reisler, Osmanlı döneminde yürütülen ıslahat çalışmalarına, aşiretleri üzerindeki otoritelerini kaybetme korkusuyla karşı çıkmışlar, direnmişler ve aşiretlerini isyana teşvik etmişlerdi. Bu direnç, Cumhuriyet'in kurulmasından sonra bazı isyan hareketlerinde de kendini göstermişti. Bu çerçevede Cumhuriyet'in getirmeye çalıştığı Demokrasi, siyasal partiler aracılığıyla birleştirici bir işlev sergilemekle birlikte, aşiret yapıları içinde yer alan insanlarla reisleri arasında güç dengeleri açısından ayırıcı bir rol üstleniyor gibi görünmektedir. Bu da ikinci açmazdır.

Burada bir demokratik iktidarın, reislerin, şeyhlerin, ağaların hâkimiyetini kırmak için onları ortadan kaldırması söz konusu olamayacağına göre ve bu sistemi çözücü müdahaleler reisler tarafından şiddetle reddediliyorken, bu durumda yapılması gereken neydi? Görünen o ki, burada yapılması gerekenler, iktidarlara değil, aşiret yapıları içinde yaşayan insanlara düşmektedir. Çünkü, eğer ortada ezilen insanlar varsa, bunlar devlet tarafından değil reisleri tarafından ezilmekteydiler. Nitekim, iletişim kanallarının ve teknolojinin gelişmesi, bu yolla insanların bilinçlenmesi, göçler, eğitim, ekonomik ve sosyal hayata katılımının artması, ilerleyen dönem içinde bu problemi çok büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır.

1960 Darbesi ve ardından gelen yeni Anayasa süreci, ayrılıkçı Kürtçü faaliyetler için uygun bir ortam oluştururken; Irak'ta Barzani liderliğinde sürdürülen silahlı Kürtçülük faaliyetleri de Türkiye'de yeni Kürtçü oluşumların ortaya çıkmasına ve Kürtçülük faaliyetlerinde bulunmasına zemin hazırlamıştır.

1960 Darbesi'nin ardından hazırlanan 1961 Anayasası'nın siyasi özgürlükleri genişletmesi, Türkiye'de sol fikirlerin gelişmesini kolaylaştıran liberal bir ortam yaratırken; halkın dışında ve sadece aydınlar arasında Marksist fikir ve örgütlenmeler hızla gelişmiş; yeni Anayasanın hürriyetçi ortamından fazlasıyla yararlanan Kürtçü çevreler, bu kez "sol" görünüm altında örgütlenerek faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

1960'lardan sonra sol basının ve sosyalistlerin Kürt kimliği yaratma çabaları yanında, şiddeti, terörü çağrıştırarak okuyucuyu bu yönde kanalize etmeye çalışan yayınları, bunlardan etkilenen çevrelerin oluşmasında etkili olmuştur. Sonraki dönemlerin silahlı Kürtçülük faaliyetleri bu etkileşim üzerine inşa edilmeye çalışılırken; Türk solu, etnik Kürt milliyetçiliğini geliştirme çabalarına girişmiş; bu çerçevede Marksist-Leninist Kürtçüler, kurdukları

çeşitli örgütler altında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu örgütlerin faaliyetleri birbirini besleyip destekleyerek PKK'ya kadar uzanmıştır.

Bu çerçevede yürütülen çalışmalara dış destek sağlanması çabaları, anılan dönemde de karşılıksız kalmamış ve Kürtçülük faaliyetleri çeşitli devletlerce sonuna kadar desteklenmiştir. Bu destek bazen maddi yardım ya da silah-cephane sağlama bazında olurken, bazen de Kürtçülerin korunması, yetiştirilmesi, onlara uluslararası arenada devletlerin ve çeşitli kuruluşların desteğinin sağlanması ya da Kürtçüler lehine bir kamu oyu oluşturulması şeklinde gelişmiştir.

Bu destekler öylesine etkili ve cesaretlendirici olmuştur ki Kürtçüler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları içinde özel bir bölgenin “Kürdistan” olarak belirlenmesini (etnik temelli federasyon) ister hâle gelmişlerdir. 1970’li yıllara tekabül eden bu dönemde, Kürtçüler tarafından Kürtler ilk kez “Ulus/Halk” olarak tanımlanırken; Anayasa’ya Türk Devleti’nin Kürt ve Türklerden oluştuğu ve her iki unsurun her hususta eşit olduğu ibaresinin konulmasını istemişlerdir. Burada dikkati çeken bir nokta, Kürtçülerin taleplerinin Kuzey Irak’taki Barzani hareketinin (KDP) talepleri ile bir paralellik göstermesidir. Ayrıca, dönemin Kürtçü hareketleri ayrılıkçı nitelikte olup, bütün Kürtlerin bir devlet altında toplanmasını savunmuş; Türkiye’nin sömürgeci, “Kürdistan”ın ise sömürge olduğu tezini işlemişlerdir.

Diğer yandan döneme ilişkin bir diğer gelişme ise dış destekli Kürtçüler tarafından iddia, tekrar ve sirayetten oluşan bir “ezber dönemi”nin başlatılmış olmasıdır. Gustave Le Bon, “Kitleler Psikolojisi” adlı eserinde; kitlelerin ruhuna bazı fikir ve inançları yavaş yavaş sindirmek söz konusu olduğunda, çeşitli usullerin kullanıldığını belirterek; bu konuda “iddia, tekrar ve sirayet”ten oluşan üç usule başvurulduğunu belirtmekte, bu telkinlerin tesirinin oldukça ağır fakat devamlı olduğunu vurgulamakta ve şöyle devam etmektedir: *“Her türlü muhakemeden, her nevi ispattan uzak, saf ve sade iddia.. Kitlelerin*

ruhuna bir fikri yerleştirmek için en emin vasıtasıdır.. İddia ne kadar açık ve deliller ne kadar sade ve ispattan uzak olursa, hüküm ve tesir de o nispette büyük olur. ... İddianın hakikî bir tesir husule getirmesi için mümkün olduğu kadar aynı kelimelerle tekrar edilmesi şarttır. ... İddia olunan şey, tekrar edilmek suretiyle nihayet ispat edilmiş bir hakikat gibi kabul olunacak derecede ruhlara yerleşir. ... Tekrar edilen şey, nihayet fillerimizin hareket saiklerinin hazırlandığı şuualtının derin tabakalarına kadar iner, yerleşir. Birkaç zaman sonra tekrar edilen iddianın kimin tarafından ortaya atıldığını unutarak o tekrar olunan sözlere inanırız. ... sirayet, fertlerin aynı yerde toplu bir halde bulunması şartını daima taşımaz; aynı istikamete yönelerek kitlelere has bir seciye veren vak'aların tesiri altında ... ruhtar uzak âmillere hazırlanmış oldukları vakit, birbirinden ayrı yerde bulunan kimseler arasında da vuku bulur.”⁶²²

Dış destekli Kürtçülerce dile getirilmeye başlanan bazı asılsız iddiaların, tarihsel süreç içinde tekrarlanmak suretiyle bir inanç olarak önce kendilerince, ardından Kürtçülere destek veren çeşitli kesimlerce kabullenildiği görülmekte olup, günümüzde de tekrara dayalı sirayetin tezahürlerine rastlanmaktadır. Ancak, bu iddia ve tekrarların uygulanarak yerleşmeye başlaması, anılan dönemde gözlenmektedir. O dönemde ileri sürülen tamamen asılsız iddialara bakacak olursak; “Türkiye’nin doğusunda Kürt halkı yaşamaktadır”; “Kürt halkı üzerinde baştan beri kanlı zulüm hareketleri niteliğine bürünen baskı, terör ve asimilasyon politikası uygulanmaktadır”; “Kürt halkı üzerinde, Kürt oldukları için bir baskı ve zulüm politikası uygulanmaktadır”; “Doğu bölgesi bilerek geri bırakılmıştır”⁶²³

⁶²² Gustave Le Bon, **Kitleler Psikolojisi**, Çev. Selahattin Demirkan, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 123-125

⁶²³ Hatırlanacağı gibi, Türkiye’nin doğusunda kendini Kürt olarak tanımlayanların dışında farklı tanımlamalar yapan pek çok insan yaşamaktadır; o dönemde de yaşamaktaydı. Diğer yandan “baştan beri” şeklinde acımasızca nitelenen hareketlerin atıf noktası Kürt İsyanları olarak anılan olaylar olup, çalışma içinde detaylı olarak incelenmiş ve görüşün yanlışlığı ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, Gerek Osmanlı’da ve gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde “Kürt” olduğu için hiç bir vatandaşa zulmedilmediği bilinen bir gerçektir. Doğu bölgesinin bilerek geri bırakıldığı ise ızan ve insaf sahibi hiç bir insan tarafından kabullenilemeyecek bir iddiadır.

şeklindeki iddiaların, bugün de Kürtçü kesim tarafından tekrar edilmeye devam edildiğini; bu sayede bir algı ve inanç çerçevesi yaratılmaya çalışıldığını, bu çabaların bazı iç ve dış çevreler üzerinde etkili olduğunu görmekteyiz.

Diğer yandan, asılsız iddia ve tekrarlara dayalı ezber dönemini besleyen ve pekiştiren en kötü gelişme ise 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi olmuştur. Bu müdahale sürecinin uygulamaları çerçevesinde, Türkiye’de ilk kez ve antidemokratik bir şekilde Türkçe’nin dışında dillerin kullanımı yasaklanmış; ailelerin çocuklarına verdikleri isimlere kadar karışılır hâle gelinmiştir. Diğer yandan, 1960 darbesinin sadece Kürtleri değil, Laz, Çerkez, Arap gibi bütün altkimlikleri inciten “Herkes Türktür” şeklindeki dayatmasının ardından 1980 müdahalesi de benzer şekilde ortaya koyduğu jakoben uygulamalarla, belli değerlere sahip halk ile bunları görmezden gelen yönetimi birbirinden uzaklaştırmış; bu süreçte Kürtçüler asılsız iddialarını Darbe’nin jakoben uygulama örnekleriyle pekiştirmeye ve desteklemeye çalışmışlardır. Çeşitli Kürtçü örgütler ise Darbe ortamının yarattığı zeminden yararlanarak faaliyet göstermiştir.

Bu sürecin sonunda eylemlerine başlayan ve geçmiş 23 yılı aşkın süreye damgasını vuran PKK, yürüteceği silahlı eylemlerin dünya sosyalist devriminin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulayarak; tüm ideolojik ve politik çalışmalarda halkı terörist faaliyetlerin içine çekmeyi hedef almıştır. Diğer yandan PKK, örgütsel varlığını yok etmek isteyen sivil ve resmi görevliler ile bölge halkının⁶²⁴ da dahil olduğu savunmasız insanlara karşı devrimci terörü

⁶²⁴ Hatırlanacağı gibi PKK, bölgede tesirini arttırabilmek için bir yandan bölge halkı üzerinde de kıyımlarda bulunurken; diğer yandan, bölgede yasal parti binalarını kapattırarak, bu partilere üye olmayı, onların çatısı altında siyaset yapmayı engellemiş, burada yaşayan insanların ülke ve PKK gerçeklerini görmemesi için bölgede gazete satışını, okunmasını, TV seyredilmesini ve haber dinlenmesini (TV antenlerini kaldırarak) yasaklamış; okulları kapatarak ve öğretmenlere görev bıraktırarak eğitimi ve bu yolla bilinçlenmeyi engellemeye çalışmış; bu kararlara uymayanları ise öldürmüştür. Üstelik bütün bunları, aşiret yapısının tahakkümünü kırmaya çalışarak sözde özgürleştirmeye çalıştığı insanlara yapmıştır.

vazgeçilmez bir eylem yöntemi olarak belirlemiş; yarattığı terör hadiseleriyle yaklaşık 35 bin insanın ölümüne sebep olmuştur.

Başta ABD olmak üzere tüm emperyalistlerin ve onların işbirlikçilerinin bölgedeki düzeni devrilmeden Ortadoğu’da barış ortamının geliştirilemeyeceğine inanan PKK, bu süreç içinde ironik bir şekilde ABD’nin (Çekiç Güç’te olduğu gibi), Avrupa ve Ortadoğu ülkelerinin desteğinden yararlanmaya çalışmıştır. Bu çerçevede, günümüzde de ABD’nin Kuzey Irak’ı işgalinden faydalanmaya çalışan PKK için geldiği nokta; varlık nedeniyle ve söylemleriyle çelişir bir görünüm arz etmektedir. Ayrıca çeşitli ülkelerce ve terör örgütlerince, geçmişte olduğu gibi bunların bölge üzerindeki menfaatleri doğrultusunda maddi ve manevi yönden çok ciddi anlamda desteklenen PKK, bu devletler vasıtasıyla uluslararası platformlarda da meşruiyet zemini aramıştır.

Diğer yandan geçen süreç içinde PKK, yürüttüğü silahlı eylemleri yanında, iç politikada da legal yollarla söz sahibi olmaya çalışmış; incelemelerimizde de görüldüğü üzere, DTP’ye uzanan siyasi partileri ve onların mensubu olan Kürtçüler vasıtasıyla; asılsız iddialarla beslenen, tekrarlarla yerleştirilmeye çalışılan “Kürt Sorunu”nu, bir ezber olarak hem kamuoyuna hem de uluslararası platformlara taşımıştır. Bu çerçevede hükûmetlerin ya da bazı çevrelerin “Kürt Sorunu” olarak tanımlanan olguya zaman içindeki yaklaşımı; gerçekte bazı liberal yazarların iddia ettiği gibi bir “ezberi bozma” değil; dış destekli “Kürtçülerce oluşturulan ezberin sirayeti” şeklinde algılanmalıdır. Bir başka ifadeyle, bir ezber bozulmamakta, yeni bir ezberle algı çerçeveleri ve kabullenişler, Batı’nın da desteği ile şekillendirilmektedir.

Kimi yazarlar, çok partili siyasi hayata geçişin ardından iç göçlerin yaşandığı süreç içinde Kürtler açısından bir “yabancılaşma” meydana geldiğini savunmaktadırlar. Oysa, bunun bir yabancılaşma değil, bir

tanımlama süreci olduğu görülmektedir. Zira, bu bölgeden Ülke'nin iç taraflarına göçenler, Türk ya da Kürt oluşu farketmeksizin “Kürt” olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamayı yaratan, göçen insanların kültür, din, dil, ve ırk farklılığı olmayıp, yalnızca göçülen bölgeye yapılan atıf olmuştur.⁶²⁵

Diğer yandan hatırlanacağı gibi etnik kimlik gelişimi yaratan göçlerin aynı kültüre sahip ülkelerdeki iç göçler değil farklı kültür yapılarındaki ülkeler arasında gerçekleştirilen dış göçler olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca bu konuda dikkat edilmesi gereken bir diğer hususu da Mustafa Erkal şu şekilde açıklamaktadır: *“Etnik farklılıkların kesin olduğu ülkelerde coğrafi hareketlilik de zayıftır. Etniklik farkları belli topluluklarda yoğun olarak hissedildikçe, ülkenin değişik bölgelerine göç zorlaşır. Mahallilik ve nispeten kapalılık ön plana çıkar.”*⁶²⁶

1960 ihtilalinin ardından 1961 Anayasası'nın yarattığı özgürlük ortamına gelinceye kadar Kürtler arasında birlikte hareket etmelerini sağlayan, toplum kültürünün dışında teşekkül etmiş farklı bir kültürel ve ırki etnik kimliğin oluşmadığı, bu başlık altındaki incelemede teşhis edilmiş ve 1960'lerden sonra sol basının ve sosyalistlerin Kürt kimliği yaratma ve etnik Kürt milliyetçiliğini geliştirme çabaları içine girdikleri tespitinde bulunulmuştu. Aslında bu yönde bir çabaya girmeleri de anılan tarihe kadar bir “Kürt kimliğinin” ve “etnik Kürt milliyetçiliği”nin oluşmadığı şeklindeki analizi doğrular niteliktedir.

O yıllardan bugüne değin geçen 46 yıllık süreç içinde gelinen noktaya baktığımızda, milleti oluşturan insanların alt kimlik tanımlamalarında bir problem olmadığı; yani, insanların kendilerini Osmanlı'da olduğu gibi Kürt, Laz, Çerkez vb. şekillerde tanımlayabildikleri görülmektedir. Diğer yandan bu

⁶²⁵ Lazlar Karadeniz Bölgesinin belli bir ilinin belli alanlarında yaşamalarına ve çok az sayıda bulunmalarına karşın, Karadenizliler de genellikle “Laz” olarak tanımlanmaktadır. Oysa bölgede kendini farklı şekillerde tanımlayan pek çok insan yaşamaktadır. Görüldüğü gibi bu durum kişilerle değil sadece Bölge ile ilintilidir.

⁶²⁶ Mustafa E. Erkal, **Sosyoloji**, s. 33

noktada göz ardı edilmemesi gereken husus; bir kimlik yapısı olan etnikliğin, çeşitli alt kültür özellikleri ile karıştırılmaması gerektiğidir. Dolayısıyla, Türkiye’de bulunan ve “etniklik altı” olarak da adlandırılabilen gruplardan (bunlara alt kimlik grupları diyebiliriz) oluşan yapılar; etnikliğin tam bir kültürel farklılık olarak nitelendirilmesi sebebiyle etnik grup olarak değerlendirilememektedirler.

Hatırlanacağı gibi bir ülkede etnik bir farklılaşmanın oluşması veya bir grubun etnik bir grup olarak nitelendirilmesi için; tam bir kültürel ayrışmanın meydana gelmesi ve ana kültür kalıbında yer alan grup ile diğeri/diğerleri arasında etkileşimin en az düzeyde olması gerekmektedir. Bu çerçevede, ABD’de siyahlar, Güney Afrika’da beyazlar, Kuzey İrlanda ve Tamiiller, gruplararası evlilik oranlarının çok düşük olması ve etnik nefretin bunu etkilemesiyle, ayrışma ve toplumsal kamplaşmaya örnek olarak gösterilmektedir.

Bu konuda Türkiye örneğine döndüğümüzde, gruplararası evlilik oranının yüksekliği yanında kesin sınırları çizilebilecek kültürel farklılıkların olmayışı/mejdana gelmeyişi sebebiyle; Türkiye’de etnik bir farklılaşmadan söz edilmesinin mümkün olmayacağı ortadadır. Bununla birlikte dilsel farklılığı olan bazı etnik altı grupların bulunduğu da bir gerçektir. Ancak, anılan farklılık düzeyinin çok az olduğu düşünülmektedir. Zira Türkiye’de bulunan ve dilsel farklılığı en yüksek grup olarak nitelenen Kürtler ile ilgili Abdullah Öcalan’ın bir söyleşide, ayrı bir Kürt devleti kurulsa bile, uzun bir dönem Türkçenin kullanılmasının zorunlu olduğunu⁶²⁷ ileri sürmesi; gerçekte Kürtler açısından dahi dil farklılığının son derece düşük düzeyde olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, etnikliğin kültürel bir bakış açısını temsil etmesi, konunun ırkçı bir yaklaşımla ele alınarak Türkiye’de etnik gruplar bulunduğu yaklaşımını imkânsız ve geçersiz kılmaktadır. Bu anlamda, Türkiye’nin Osmanlı’dan daha homojen bir toplum yapısına sahip olduğu da ortadadır.

⁶²⁷ Rafet Ballı, a.g.e., s. 22

Bu çerçevede, konumuz açısından önemli olan kimlik tanımlamasına baktığımızda; KONDA'nın 1993 yılında İstanbul'da gerçekleştirmiş olduğu bir anket çalışmasında, grubun %86'sının kendini Türk olarak tanımlamış olduğu görülmektedir. Kendini Türklük dışında bir kimlikle tanımlayanların oranı ise % 5.39'dur.⁶²⁸ Bu çalışmanın yapılmasından bu yana 13 yıl geçtiği gözönünde bulundurulursa, bu süreç sonunda eğitim ve iletişim kanallarının tesiri gibi etkenlerle, kendini Türk olarak tanımlama oranının çok daha yükselmiş olacağı kabul edilmektedir.

Ayrıca, Devlet İstatistik Enstitüsünün 1935 yılında yaptığı nüfus sayımına göre Kürtçe konuşanların genel nüfus içerisindeki oranı %9.16 ve 1965 yılında % 7.55 iken; Hacettepe Üniversitesince 1992 yılında yapılan projeksiyona göre bu oran %6,21'e inmiştir. Bu sonuçlar bir yandan Kürt etnikaltı gruplarının toplumun geneli ile bütünleşmesini gösterirken; diğer yandan ülkedeki kültürel birlik açısından bir anlamda lisan ve kültür uyumunun da göstergesidir. Ayrıca, Türkçe konuşan gruba baktığımızda, Türkçe konuşma oranının; 1935'te %89.1, 1965'te %90.1 ve 1992 yılında %91.9'a yükselmiş olduğu görülmektedir. Diğer yandan, 9 Mayıs-14 Haziran 2005 tarihleri arasında yapılan ve Eylül 2005'te yayınlanan, Avrupa Birliği Avrupa Komisyonu Basın ve İletişim Genel Direktörlüğü Eurobaromer

⁶²⁸ "Konda Büyük Araştırma", **Milliyet Gazetesi**, 27 Şubat 1993, s. 11. (Benimsenen Kimlik: Türk %65.0, Türk Müslüman %21, Müslüman 4.0, Türk (Kürt Kökenli) 3.7, Arap 0.13, Çerkez 0.46, Laz %0, Kürt-Zaza %3.90); Tablodaki dağılıma göre deneklerin %89.7 gibi bir çoğunluğu, kimlik olarak Türklüğü benimsemektedir. Türküm diyen %89.7 lik ve sadece müslümanım diyen %4'lük grubun dışında "farklı" bir kimlikle benimseyenlerin oranları şöyledir: Kürt/Zazayım %3.90, Çerkezim %0.46, Ermeniyim %0.22, Arabım %0.13, Rumum %0.12, Çingeneyim %0.09, Boşnağım %0.06, Museviyim %0.05, Diğer %0.36. Görülüyor ki, deneklerden % 1' i aşan tek grup %3.9'luk oranla Kürtlerdir. Türk değilim diyen grupların toplam oranı ise sadece %5,39 dur. Sık sık, bir "azınlıklar şehri"ya da "Kürt kenti" olarak tanımlanan İstanbul gibi kozmopolit bir şehirde dahi deneklerin % 90'nının Türküm demiş olması önemli bir göstergedir. Konda anketi hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca Bkz. http://www.circassiancanada.com/tr/arastirma/anadoluda_etnik_gruplar.htm. Diğer yandan, hem ana hem de baba tarafından Türklük dışında farklı bir kökene mensup olduklarını beyan edenlerle bu kökenlere mensup akrabaların oluşturduğu grubun %85.6'sı kendilerini "Türk" olarak tanımlamışlardır. Bunların oransal dağılımı: Kürt alt kimliğine mensup olanların %72'si, Arap alt kimliğine mensup olanların % 91'i, Çerkez alt kimliğine sahip olanların %92'si, Laz alt kimliğine sahip olanlar ile Balkan kökenlilerin tamamına yakını şeklindedir. Aktaran: Ali Tayyar Önder, **a.g.e.**, s. 10 Ali Tayyar Önder, kişinin özgür iradesiyle, bilinçli olarak duyumsadığı ve özümsemediği bu kimliğin kişi için bir üst kimlik değil bir asli kimlik olduğunu belirtmektedir.

Anketi'nde ise anadilini Türkçe olarak beyan edenlerin oranı %93'tür.⁶²⁹ Görülen bu rakamlar, bir Türk Kültürü çevresinde bütünleşmenin meydana geldiğinin göstergesi olurken; KONDA tarafından yapılan çalışmanın sonuçları da Türkiye'de yaşayan insanların bir Türk kimliğinde bütünleştiklerini göstermektedir.

Bu veriler, 1960'lardan sonra sol basının ve sosyalistlerin Kürt kimliği yaratma ve etnik Kürt milliyetçiliğini geliştirme çabalarının çok büyük ölçüde başarısızlığa uğradığını göstermektedir. Bununla birlikte, anılan çabaların, "iddia ve tekrar" uygulamaları ile birleşimi neticesinde; oransal bazda çok küçük olmakla birlikte, Türkiye'de Kürt etnik milliyetçiliği benzeri bir olgu ile karşılaşıldığı görülmektedir.

Türkiye'de Kürt etnik milliyetçiliği PKK ile onun uzantısı olan ve DTP'ye kadar gelen zincir içinde vurgulanmakta ve sergilenmeye çalışılmaktadır. Kuşkusuz Kürt etnik milliyetçiliğinin varolabilmesi için öncelikle bu milliyetçiliği sürdürecektir olan ana kültür kalıbında, dilde, dinde, örf ve adetlerde, kısaca hayatın her bir parçasında farklılığın söz konusu olduğu bir etnik grubun varlığı gerekmektedir. Ayrıca, sadece mahallî dil farkının yeterli görülmediği bu yapıda, bir yaşama tarzı farklılığı olması durumunda etnik bir grubun varlığından sözedilebilecektir.

Kürt etnik milliyetçiliğini savunanların kültürel mânâda, dil dışında (onun da oransal olarak çok az bir düzeyde olduğu vurgulanmıştı) ana kültür kalıbından herhangi bir farklılık içermediği ortada olmakla birlikte; etnik merkezci bir yaklaşım sergileyen grup tarafından, ana kültür kalıbının kendi belirlediği standartlar ve perspektiflerle yargılandığı görülmektedir. Bu yaklaşım altında kültür ve diğer sosyal yapı unsurları, Kürtçülerin tarafsız gözlemleri dışında ele alınmakta; iddia ve tekrara dayalı sirayetin de en bariz

⁶²⁹ Bu ankette, %93'ün dışında; %2'lik bir kesim de anadilini "Türkçe ve Etnik Dil" şeklinde belirtmiştir. Aktaran ve ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Tayyar Önder, **a.g.e.**, s. 24

göstergelerinden biri olarak “en doğru/en haklı biziz” mantığı ile hareket edilmektedir.

Bununla birlikte, Smith’in analizini de destekler şekilde, Kürt milliyetçiliği, ideolojisi ve hareketleri, ayrı bir milli bilinci ya da hissiyatı olmayan Kürtler arasında görülmemekle birlikte; nüfusun çok küçük bir kesiminde gözlenmiş, ancak bu ideoloji ve hareketler geniş Kürt kesiminde bir yankı uyandırmamıştır.

Diğer yandan, Kürtlerde ayrı bir Kürt milliyetçiliği duygusunun olmaması ve Murat Belge’nin tespitiyle, olmayan bir duygunun da yaratılamaması sebebiyle “biz” tanımının, Kürt etnik milliyetçiliğini savunanlar doğrultusunda gelişmediği, aksine bu grubun Kürtler tarafından tanımlanışının da “onlar” şeklinde meydana geldiği görülmektedir. Ancak, Kürt etnik milliyetçiliğini savunanlar tarafından “biz” ve “onlar” ayırımına gidildiği; devlete, topluma ve bunun içinde yer alan diğer Kürtlere önyargılı ve etnik merkezli bir bakışla yaklaşıldığı da ortadadır.

Kürtlerde zayıf da olsa Kürt milliyetçiliği duygusu bulunacağını düşünen Kürtçüler, bu duyguyu geliştirmeye çalışmaktadırlar. Fakat duygunun “biz” yönü zayıf olduğundan ve bu yön kısa sürede geliştirilemeyeceğinden, etnik merkeziler “onlar” kavramına olabildiğine vurgu yapmaktadırlar. Bu çerçevede “biz” duygusunu yaratan ise etnik merkeziliğin kendisi ile birlikte asılsız iddialara ve bunların tekrarına dayalı sirayet olmaktadır.

Smith’in bağımsızlık öncesi hareketler olarak vurguladığı; daha büyük bir siyasi birimden (Türkiye’den) ayrılma, seçilmiş bir etnik yurdu ayırma, burada toplanma ve yeni bir siyasi “etno-millet” kurma şeklindeki ayrılıkçı etnik milliyetçilik taleplerine, yine PKK ile onun partilerinde rastlanmaktadır.

Bu çerçevede, Türkiye'deki Kürt etnik milliyetçiliği yapmaya çalışan grubu analiz etmek istediğimizde; Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nce 1995 yılında yayımlanan ve alan araştırmasına dayanan rapora değinmemiz gerekecektir. Bu rapora göre; yüzyüze görüşme yapılan 1267 denekten %4.2'sinin PKK ile masaya oturulmasından yana olduğu anlaşılmakta olup, bu da yaklaşık 53 kişiye tekabül etmektedir.

Bu veri Türkiye'de yaşayan bütün Kürtlerin sayısı en fazla 10 milyon kabul edilerek uygulanmak istenirse –ki 8 milyonu geçmediği bilinmektedir- 10 milyonda 420 bin kişi gibi bir sonuca ulaşılmaktadır. Bu da Kürt sayısının %4,2'sine, genel Türkiye nüfusunun %0.56'sına tekabül etmektedir. Diğer bir deyişle, Türkiye'de etnik Kürt milliyetçiliği yapan grubun genel Türkiye nüfusuna oranı %0.56 dolaylarında olup, yaratılan sunî bunalımlar da en fazla 400 bin kişilik bir Kürt tabanının üzerine kurulmakta ve işletilmektedir.

Diğer yandan, Kürtçü partilerin almış oldukları oy oranları üzerinden bu incelemeyi tekrar yapmak; bu partilere oy verenlerin tamamının Kürtçü ve Kürt etnik milliyetçisi olduklarını kabul etmeyi gerektirir. Oysa, Kürtçü partiye oy veren tabanın tercihleri sabit değil değişkendir. Ayrıca bu değişkenlik, sadece bu partilerin aldıkları oy oranlarında değil, partiler arası tercihlerde de görülebilmektedir.⁶³⁰ Diğer yandan, varolmayan bir etnik yapı, etnik grup ve etnik kültür ile yaratılmaya çalışılan bir Kürt etnik milliyetçiliğine oy veren

⁶³⁰ Kürtlerin bulunduğu bölgelerde diğer partilerin aldığı oy oranları bu anlamda ilk önemli gösterge olmaktadır. 1950'lerde DP, 1960'larda AP, 1980'lerde ANAP ve DYP, 1990'larda RP ve FP'nin bölgede önemli ölçüde varlık gösterdiği bilinmektedir. Diğer yandan, örneğin, 2002 Genel Seçimleri ile 2004 Yerel Seçimlerinin bir karşılaştırmasını yapacak olursak; Güneydoğu Anadolu illerinde, DEHAP/SHP oyları %25'ten %19'a düşerken, AKP'nin oyları %30'dan %39'a çıkmıştır. Doğu Anadolu illerinde ise DEHAP/SHP oyları %20'den %13'e düşerken, AKP'nin oyları %33'ten %40'a çıkmıştır. 1965 nüfus sayımına göre Kürtçe'nin yoğun konuşulduğu 13 ilde 2002 yılında %35,68 olan DEHAP/SHP oyları, 2004 yılında %30,6'ya düşerken; aynı illerde 2002'de %24,54 olan AKP oylarının 2004'te %30,77'ye çıkmış olması, bu duruma bir örnek teşkil etmektedir. Diğer yandan dindarlığın bölgeyi etnik milliyetçiliği savunana kapılmaktan koruduğu da sosyolojik araştırmalarla doğrulanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet Çakmak'ın Nakşibendi tarikatını ele alan "Elazığ ve Siirt Bölgesinde Nakşibendiliğin Sosyolojik Evreni" Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Bölümü, Elazığ. Aktaran: Mustafa Akyol, **a.g.e.**, s. 248-249 Bu tespit aynı zamanda Türkler ile Kürtler arasındaki bağın Halifeliğin kaldırılması ile tümüyle ortadan kalktığı iddialarını da geçersiz kılmaktadır.

insanlardaki algı ve inanç çerçevesinin, bir sirayetin tezahürü olduğu da gözardı edilmemelidir. Ayrıca halk tarafından PKK'ya gösterilen teveccüh ile söylemlerine rağmen Kürtçü partilere verilen desteğin; bir bölge milliyetçiliği ihtimalini ortadan kaldırdığı da görülmektedir.

IV. BÖLÜM

AZINLIK TARTIŞMALARI ÇERÇEVESİNDE KÜRTLER

4.1. Azınlık Haklarının Gelişimi ve Uluslararası Alanda Azınlıklara İlişkin Olarak Yapılan Çalışmalar

Antik Çağ'da (Eski Yunan ve Roma) “azınlık” kavramı bulunmamaktadır. “Yurttaş”lar yalnızca özgür insanlardan oluştukları için (köleler yurttaş değildi) sayıları az olup, sınıfsal bakımdan bölünmüş olsalar da azınlık-çoğunluk diye bölünmemişlerdir.⁶³¹ Azınlık kavramı, Ulus Devlet'in ortaya çıkışıyla aynı zamana rastlamaktadır: 16. yüzyıl.⁶³²

Karanlık Çağlar'ın yok ettiği siyasal otorite, Orta Çağ'da feodal beylerle atomize bir biçimde ortaya çıkabildiğinde, toplumun tek ve tartışılmaz egemeni “Kilise” olarak belirmiş; Kilisenin ideolojisi olan ‘Hristiyan Dini’ de toplumun tutunum⁶³³ ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır. Engisizyon mahkemeleri bu ideolojinin tartışılmaz kılınmasında önemli rol oynarken; tutunum ideolojisinin topluma egemen olması ve hiç bir çatlağa izin vermemesi, “azınlık” kavramının çıkmasını engellemiştir. Baskın Oran, *“bu kavramın oluşabilmesi için Vatikan’a karşı çıkacak bir Luther’in aforoz kağıdını yakabilecek ortamı ancak 1520 yılında bulabilmesi yüzünden 16 ncı yüzyılı beklemek gerekecekti.”*⁶³⁴ demektedir.

⁶³¹ Baskın Oran, **Türkiye’de Azınlıklar Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 17

⁶³² Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Yayınevi, Ankara 2001, s. 64

⁶³³ Bir topluluğun oluşabilmesi için üyeleri arasında bulunması gereken bağların bütünü.

⁶³⁴ Baskın Oran, **Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, s.24

4.1.1. Vestefalya Anlaşmasından Sonra Azınlık Hakları

İmparatorların kendilerine tabi ülkelerde oturan halkın dinini belirleme hakkı reformasyona kadar devam ederken; Devletler Hukukunda azınlıkların himayesine ilişkin ilk düzenlemeler; Hristiyanların Protestanlar ve Katolikler olarak ayrılmasına neden olan reformasyon döneminde “dini azınlıklar” lehine yapılmıştır. Din belirleme hakkı 1555 tarihli Augsburg Din Anlaşması’nda yer alırken; 1648 tarihli Vestefalya⁶³⁵ Barış Anlaşmasında⁶³⁶ teyit edilmiştir.⁶³⁷ Avrupa’da otuz yıl kadar süren mezhep savaşlarını bitiren Vestefalya’nın getirdiği hukuki düzenlemeler uyarınca bir prensliğin diğerinin iç işlerine karışması engellenirken; Vestefalya’dan başlayarak ve paradoksal olarak azınlıkların korunması konusu, zaman zaman güçlü devletlerin zayıfların iç işlerine karışarak onlar üzerinde hâkimiyet kurma aracı olarak kullanılmıştır.

Vestefelya Anlaşması’nın imzalandığı dönemde Avrupa’da farklı toplulukları birbirinden ayıran en önemli unsur dini kimlik olduğundan, bu dönemdeki azınlık koruma rejimlerinin de doğal olarak sadece dini grupları kapsadığı görülmektedir. “Dinsel azınlık” kavramının “ulusal azınlıklar”a dönüşmesi ise dünyaya ‘milliyetçilik’ ideolojisini ve ‘milliyet’ kavramını yayan 1789 Fransız Devrimi’nin⁶³⁸ etkisi sonucu ortaya çıkmış; çokuluslu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rusya’daki fikir akımları ve tecrübeler sonucu gelişmiştir. Bu gelişmelere bağlı olarak yaşanan:

⁶³⁵ Vestefalya Kongresi ile Ortaçağ Hristiyanlığının yatay feodal toplumu yerini, yeni dikey egemenlerin, sınırları belli devletler toplumuna bırakmıştır. Diğer bir deyişle, yeni uluslararası ilişkilerin kalıcı örgütlenmesi kurulmuştur. Jennifer Jackson Preece, **Uluslararası Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi**, İstanbul, Donkişot Yayınları, 2001, s. 70

⁶³⁶ Dini inanç özgürlüğünü tescil eden anlaşma, inanç özgürlüğünü sadece prensler bakımından getirmiş, tabiler bakımından bu hakkı öngörmemiştir.

⁶³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Füsün Arsava, **Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi**, AÜ. SBF Basımevi, Ankara, 1993, s. 1

⁶³⁸ “Uluslararası Azınlık” himayesi Fransız İhtilalinden bu yana mevcut olup; “prenslerin özgürlüğü” prensibi yerine “vatandaşların özgürlüğü” prensibinin kabul edilmesi ile devlet teorisinde yeni ortaya çıkan demokrasi prensibi ve milliyetler prensibi bu gelişmeye esas olmuştur.

G.Héraud, Minoritaeten und ethnische Gruppen in der europaeischer Gecshichte bis 1939-Selbstbestimmungsrecht der Völker und schutz der Minoritaeten, s.20,23;Th. Veiter, Nationalitaetenkonflikt und Volksgruppenrecht, s. 12 Aktaran: Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 5

1) Ulusal azınlık kavramının doğduğu iki ülke olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılması ve Rusya'nın altüst olması,

2) Barışçı ve sosyalist grupların, azınlıkların statüsünün tanımlanması çabaları,

3) Özellikle de I. Dünya Savaşı galiplerinin, yenilenlerin topraklarının paylaşımından ve Doğu Avrupa-Balkanlar'da yeni devletlerin kurulmasından ya da eskilerin genişletilmesinden doğacak sorunları fark etmeleri⁶³⁹ şeklindeki süreç ise siyasal ve diplomatik çevrelerin bu konuya eğilmelerini sağlamıştır.

4.1.2. Ondokuzuncu Yüzyıl'da Azınlık Hakları

Ulusal grupların da azınlık olarak kabul edilip koruma kapsamına alınması, azınlıkların korunması konusunda bir diğer dönüm noktası olarak kabul edilen 1815 tarihli Viyana Kongresi⁶⁴⁰ ile gerçekleşmiş; 9.6.1815 tarihli Viyana Nihai Senedi, Polonyalıları ulusal temsil hakkı ve ulusal müesseselerini kurma hakkı vermiştir.⁶⁴¹ Dolayısıyla, Viyana Kongresi Sonuç Anlaşması uyarınca yalnız dini özgürlükler değil, medeni ve siyasî özgürlükler de koruma kapsamına alınmıştır.⁶⁴²

Bu konudaki üçüncü dönüm noktası ise 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonucunda imzalanan 1878 Berlin Anlaşması olmuştur. 13.7.1878 tarihli Berlin Anlaşmasının 13 üncü maddesi ile "Doğu Rumelilere Hristiyan bir

⁶³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, s.106

⁶⁴⁰ Daha önce, Vestefalya'nın çizdiği genel çerçeve uyarınca azınlıkların korunmasına ilişkin olarak devletler kendi aralarında ikili anlaşmalar imzalarlarken, Viyana Kongresi'nde azınlıkların korunması birçok devletin katılımıyla "kollektif" olarak gerçekleştirilmiştir.

⁶⁴¹ E.Pircher, Der vertragliche Schutz ethnischer, sprachlicher und religiöser Minderheiten im Völkerrecht, s. 57 Aktaran: Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 5

⁶⁴² Jennifer Jackson Preece, **a.g.e.**, s. 73-76, 82

genel vali başkanlığında muhtar yönetim”⁶⁴³ garanti edilmiştir. Bu anlaşmanın, azınlık koruma uygulamalarının ve ulusal azınlık kavramının Avrupa’nın Güney Doğusu’nda yayılıp yerleşmesi bakımından önem taşıdığı görülmektedir.

Ondokuzuncu Yüzyıl’ın azınlıkların korunması konusunda getirdiği yenilikleri üç başlık altında toplanacak olursa, bunlar:

1) Azınlığa yönelik anlaşmaların çok taraflı anlaşmalar hâline gelmesi, hatta zaman zaman bunların azınlığın yaşadığı ülkenin katılmadığı anlaşmalar olması,

2) Azınlık haklarından yararlanan grupların genişlemesi; güvence altına alınan haklar temelde dinsel olsa bile, korunmak istenen grupların “ulusal azınlık” niteliği göstermeye başlaması,

3) Güvence altına alınan haklarda, dinin yanısıra yavaş yavaş medeni ve siyasal hakların da güvence altına alınmasıyla bir genişleme olmasıdır, diyebiliriz.

Zira, Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar olan dönemde azınlıklara, bireysel insan haklarının (din ve vicdan özgürlüğü, dinin özgür olarak icra edilmesi gibi) yanı sıra kollektif hakların da (yeni kiliseler kurma hakkı, muhtariyet tanınması, derslerin ana dilde verilmesi gibi) tanınmış olduğu görülmektedir.⁶⁴⁴

⁶⁴³ Major Peace treaties of modern history, Bd.II, s. 975 vd. Aktaran: Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 5

⁶⁴⁴ Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 8

4.1.3. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Milletler Cemiyeti Döneminde Azınlıklar

I. Dünya Savaşı'ndan sonra sınırların yeniden çizilmesi ve yıkılan imparatorlukların topraklarında yeni devletlerin kurulması, Avrupa'da zaten varolan azınlık sorunlarını daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bu durumun sonucu olarak iki savaş arası dönemde 13 Avrupa ülkesinde yaşayan toplam nüfusun %25'i azınlık konumundayken; bu oranın Polonya ve Çekoslovakya gibi ülkelerde %30'u geçtiği görülmüştür.⁶⁴⁵ Bu çerçevede, devredilen yahut ilhak edilen topraklarda yaşayan insanlar yeniden himaye ihtiyacı içinde kalırlarken; siyasi seviyede insan hakları kapsamında azınlık himayesine dönük talepler gündeme gelmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan ve temel amacı Dünyada barışı sağlamak olan Milletler Cemiyeti, uluslararası bir siyasi platform olması nedeniyle önemli bir yere sahip olurken, azınlıkların korunması ise anılan sebeplerle yeni bir boyut kazanmıştır.

Amerikan Başkanı Wilson; I. Dünya Savaşı sonrasında azınlıkların genel durumuna ilişkin olarak yaptırdığı araştırma sonuçlarına dayanılarak hazırlanan ve 14 maddede özetlenen "Wilson İlkeleri"nin, kurulmakta olan Milletler Cemiyeti Misakı'nda yer almasını istemiştir. Ancak, başta İngiltere olmak üzere diğer müttefikler, azınlıkları himaye düzenlemelerine tabi olmak istemedikleri için, özellikle "kendi kaderini tayin hakkı"na (Self Determinasyon) ilişkin hükümlerden dolayı buna karşı çıkmışlardır.⁶⁴⁶ Neticede Cemiyetin Misakında azınlıkların korunmasına ilişkin bir hüküm yer almazken; konuya ilişkin düzenlemeler, devletlerarasında yapılan azınlık himaye anlaşmalarında, ilgili devletlerle yapılan barış anlaşmalarında,

⁶⁴⁵ Jennifer Jackson Preece, **a.g.e.**, s. 84

⁶⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s.8; Baskın Oran, **a.g.e.**, s.124-125

Milletler Cemiyeti önünde yapılan azınlık himaye beyanlarında yer almaya başlamıştır.⁶⁴⁷

Azınlıklar, 1 inci Dünya Savaşı sonrası akdedilen anlaşmalarda farklı etnik özellikler taşıyan bireyler toplamı olarak kabul edilmiş; anlaşmalarla tanınan teminatlar ise azınlıkların özelliklerini kaybetmelerini engellemek ve bu özelliklerini korumalarını ve geliştirmelerini sağlamak üzere hem bireysel hem de kollektif hak niteliğinde olmuştur.

Anlaşma hükümlerinin uygulanmasında, Cemiyetin organlarından olan ve kararları bağlayıcı nitelik taşıyan Uluslararası Daimi Adalet Divanı rol oynarken; azınlık koruma anlaşmalarının hükümlerinin ihlâl edilmesi durumunda genellikle diplomatik ve siyasi yollardan çözüm arayışlarına gidilmiştir.⁶⁴⁸ Azınlıkların korunması konusunda Milletler Cemiyeti bu alanda iki temel yenilik getirmiştir.⁶⁴⁹ Bunlar:

1- İlk kez uluslararası nitelikte bir örgütün denetimi ve güvencesinin öngörülmüş olması,

2- İlk kez uluslararası bir yargı organının (Uluslararası Daimi Adalet Divanı) kurularak anlaşmazlık çıkması halinde vereceği hükümlerin bağlayıcı olduğunun kabul edilmesidir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla konuya ilişkin çalışmalar savaş sonrasında da başta Birleşmiş Milletler olmak üzere diğer uluslararası kuruluşlar bünyesinde devam etmiştir.

⁶⁴⁷ Barış Anlaşmalarında öngörülen düzenlemeler için bkz. Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s.9-10

⁶⁴⁸ Jennifer Jackson Preece, **a.g.e.**, s. 97

⁶⁴⁹ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.126

4.1.4. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönem ve Birleşmiş Milletler Bünyesinde Azınlıklar

Azınlıkların durumu ve onlara çeşitli ülkelerde yapılan muameleler İkinci Dünya Savaşı'nın önemli nedenlerinden biri olurken; Savaşı takip eden ilk yıllarda azınlık, korunması değil, sakınılması gereken bir topluluğu ifade etmeye başlamış ve uzun bir süre bu kavrama soğuk bakılmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak, Birleşmiş Milletler kurulduğunda, kurucu anlaşmasında azınlıkların korunmasına ilişkin bir ifadeye yer verilmemiştir.

BM öncelikle insan haklarının temini için çalışmış; bu çerçevede BM şartının amacı da insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının herkes bakımından ırk, cinsiyet, dil ve din ayrımı yapılmaksızın teşviki ve yerleştirilmesi yönünde olmuştur. İnsan haklarının korunması, azınlıklar bakımından doğrudan değil, dolaylı bir himaye sağlarken; bunun dışındaki BM çalışmalarının ağırlığını ise kolonilerde, eski manda ve vesayet bölgelerinde "Self Determinasyon" prensibinin gerçekleştirilmesi⁶⁵⁰ teşkil etmiştir.

İnsan haklarının temelinde 'ayrımcılığın önlenmesi' fikrinin olduğu, Anlaşmanın özellikle 1., 13., 62. ve 76. maddelerinde görülebilirken, bu yaklaşım azınlık haklarının artık negatif haklarla sınırlı olduğunu ortaya koymuştur. Daha sonra konuyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili birtakım düzenlemeler getirilmiş olmakla birlikte, bu durum özellikle 1989 yılına kadar sürmüştür.⁶⁵¹ 1990'lardan itibaren ise BM bünyesinde negatif haklardan pozitif haklara doğru bir kayış meydana gelmiş olup; bu durum ise, aşağıda da kısaca ele alınacak olan günümüze kadarki dönem süresince, azınlıkların korunması konusunda BM'nin tutumunun büyük ölçüde değiştiğini açıkça ortaya koymaktadır.

⁶⁵⁰ Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s.17

⁶⁵¹ Jennifer Jackson Preece, **a.g.e.**, s. 117-118, 132

Birleşmiş Milletler tarafından 1948’de kabul edilen “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”nde, azınlıkların korunması konusuna doğrudan yer verilmemiş, bu konu ayrımcılığın önlenmesi ilkesi kapsamına dahil edilmiştir. Dolayısıyla, bildirgenin temel hak ve özgürlüklere ilişkin bazı maddeleri azınlıkların korunması konusuyla ilişkili olsa da, daha önce Milletler Cemiyeti tarafından güvence altına alınan kültür, dil ve eğitim haklarında söz edilmemiştir.⁶⁵²

BM çerçevesinde azınlıkların korunmasıyla ilgili olarak kabul edilen uluslararası hukuk belgelerinden diğer ikisi; 1948 tarihli “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşme”⁶⁵³ ile 1969 yılında yürürlüğe giren “İrk Ayrımının Bütün Biçimlerinin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme”⁶⁵⁴’dir.⁶⁵⁵

BM bünyesinde azınlıkların korunmasıyla ilgili en kapsamlı hukuki düzenleme ise 1966 tarihli “BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi”nin 27 nci maddesi ile gerçekleştirilmiştir. Maddenin tam metni şu şekildedir.

*“Etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların bulundukları ülkelerde bu azınlıklara mensup olan kişiler, gruplarının diğer üyeleriyle birlikte kendi kültürlerini yaşamak, kendi dinlerini açıkça ilan etmek ve uygulamak, ya da kendi dillerini kullanmak hakkından yoksun bırakılamazlar.”*⁶⁵⁶

Azınlık himayesinden anlaşılan çoğunluktan muayyen özellikleri ile ayrılan ve bu özellikleri nedeniyle azınlık durumunda bulunan kişi gruplarının

⁶⁵² a.g.e., 2001, s. 134

⁶⁵³ Azınlıkların fiziki varlıklarının güvence altına alınması bağlamında değerlendirilmektedir.

⁶⁵⁴ Sözleşmede azınlık terimine hiç yer verilmemekle birlikte, ırk, renk, soy, ulusal ya da etnik köken bakımından vatandaşlar arasında eşitlik vurgulanmıştır.

⁶⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Baskın Oran, a.g.e., s.128; Ayşe Füsün Arsava, a.g.e., s.86-87; Erol Kurubaş, “Avrupa Birliği’nin Azınlıklara Yaklaşımı ve Avrupa Bütünleşmesine Etkileri”, **Liberal Düşünce**, yaz 2001, s. 123

⁶⁵⁶ **İnsan Haklarının Korunması Alanında Uluslararası Temel Belgeler**, Derl.Tekin Akıllıoğlu, Bilgi Yayınevi ve AÜ.SBF. Ortak Yayını, Ankara, 1995, s.36

veya bu gruplara mensup olan kişilerin hukuken ve fiilen korunmasıdır. Azınlık himayesi ilgili azınlığa ülkesinde yaşadığı devlete karşı muayyen hak ve pozisyonları temin eden hukuki bir statü verilmesi anlamını taşır.⁶⁵⁷

Madde metninden de görüleceği üzere, azınlık himayesi kapsamına giren ayırıcı özellikler etnik köken, din ve dil olup; azınlık kavramıyla neyin kastedildiğine dair bir bilgi verilmemiştir. “Etnik” teriminin burada kullanılmasına sebep olarak ise bu terimin azınlığın çoğunluktan farklılaşmasına yol açan tüm unsurları içinde barındıran en geniş kavram olması gösterilmektedir.⁶⁵⁸

Diğer yandan, “... azınlıkların bulundukları ülkeler...” ifadesi, azınlıkların varlığı için devletlerin onları tanımalarının zorunlu olmadığı şeklinde yorumlanmaktadır.⁶⁵⁹ Ayrıca, madde metninde bulunan “...azınlıklara mensup olan kişiler...” ifadesi; bireysel haklara bir atıf teşkil etmekte,⁶⁶⁰ 27 nci madde kapsamına giren hakların bireysel nitelikleri vurgulanmakta ve dolayısıyla azınlıklara uluslararası kişilik verilmek istenmemektedir.⁶⁶¹

Bireysel haklar, münferit kişilerin birey olarak doğrudan sahip oldukları haklardır. İnsan hakları, medeni haklar ve temel özgürlükler her şeyden önce bireysel haklardır. Bir diğer ifade ile bireyler, söz konusu bu teminatları sadece kendileri için talep edebilirler. Fakat insanın toplum içinde ve diğer bireylerle birlikte yaşıyor olması ve anılan temel hakların toplum içinde kullanılması sebebiyle, temel hakların grup hakları boyutu da ortaya çıkmış ve kabul edilmiştir. Bu metinde yer alan “... gruplarının diğer üyeleriyle birlikte...” ifadesi azınlıklara diğer üyeleriyle birlikte grup olarak varolma

⁶⁵⁷ Ayşe Füsun Arsava, **a.g.e.**, s.24

⁶⁵⁸ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.129-130

⁶⁵⁹ Baskın Oran, **a.g.e.**, s.129-130; Erol Kurubaş, **a.g.m.**, s. 124

⁶⁶⁰ Ayşe Füsun Arsava, **a.g.e.**,s.69

⁶⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Baskın Oran, **a.g.e.**, s.129-130; Erol Kurubaş, **a.g.m.**, s. 124

hakkının bir dereceye kadar tanınması şeklinde yorumlanırken;⁶⁶² günümüzde Devletler Hukukundaki eğilim, grup haklarından uzak durulması yönünde olup; literatürde bugün hâlâ 27. maddede öngörülen hakların bireysel haklar olduğunu savunan görüşler ağırlık taşımaktadır.⁶⁶³

Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin denetimi, özel olarak kurulmuş bir "İnsan Hakları Komitesi" tarafından yapılmakta olup; sözleşmeye taraf devletlerden birinin uyuğu olan kişiler, bu Komite'ye başvurarak şikâyetle bulunma hakkına sahiptirler. Bu sistem, hakkında şikayette bulunulan devletin, Komite'nin bu konudaki yetkisini bir bildirgeyle tanımış olmasını gerektirir. BM bünyesinde azınlıkların korunmasına ilişkin denetim mekanizmasını oluşturan bu uygulamalar yaptırım gücü açısından zayıf bulunmakta; Fransa bu konuda bir örnek teşkil etmektedir. Fransa'nın anılan sözleşmeye katılırken; "Fransız Anayasasının 2. maddesi ışığında, 27 nci Maddenin Fransa için uygulanamaz" olduğunu bildirmiş olması, Fransa'ya yönelik şikayetlerin geçersiz bulunmasına yol açmıştır.⁶⁶⁴ Diğer yandan, ABD de Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesini imzalamamıştır.⁶⁶⁵

Azınlık hakları bakımından 1990'larda çok önemli iki gelişme meydana gelmiştir.

Bunlardan ilki, 1989 sonrası gelişmeler nedeniyle azınlık hakları mekansal anlamda muazzam bir şekilde genişlemiş ve artık eski Doğu Bloku ülkeleri ile Üçüncü Dünya rejimlerinin büyük çoğunluğunu da kapsar hâle gelmiştir.

İkincisi ise bu hakların artık nitelik yönünden de güçlenmeye başlaması olmaktadır. 1990'ların başlarından itibaren, Doğu Bloku'nun

⁶⁶² Erol Kurubaş, **a.g.m.**, s. 124

⁶⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s.68-69

⁶⁶⁴ Naz Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s.148

⁶⁶⁵ Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s.89

çökmesi üzerine etnik kimlikler ve taleplerin yeniden gündeme gelmesi neticesinde azınlıklara pozitif haklar verilmesini öngören bildiriler⁶⁶⁶ imzalanmıştır. Yani artık, negatif haklara dayalı “Ayrımcılığın Önlenmesi”nden (AÖ) pozitif haklara dayalı “Azınlıkların Korunması” (AK)’na doğru bir tutum değişikliği vardır. Azınlıkların korunması yönündeki tutum değişikliği ile eskiden azınlıkları sadece “engellememesi” istenen devlete, artık onlara “yardımcı olma” görevi verilmektedir. Diğer yandan son imzalanan belgelerin hukuki bağlayıcılıklarının olmaması, bireyselliğe olan vurgunun devam etmesi, bazı hakların diğer grup üyeleriyle birlikte kullanılabileceği belirtilse de kollektif nitelikli haklara ya da grup haklarına yer verilmemiş olması, kuşkusuz bu döneme ilişkin çalışmaların eksi yönleri olmaktadır.

4.1.5. Azınlık Çalışmalarında Son Gelişmeler

a) Avrupa Konseyi Bünyesinde Azınlıklar

Soğuk savaş döneminin başında bölgesel bir hükûmetler arası kuruluş olarak ortaya çıkan ve bu dönemin sonunda etkinlik alanı genişleyen Avrupa Konseyi’nin amaçları arasında azınlıklara karşı ayrımcılığın önlenmesinin önemli bir yer tuttuğu gözlenmektedir. Buna karşın, tıpkı Birleşmiş Milletler’de olduğu gibi,⁶⁶⁷ Konsey’in azınlıklara ilişkin sorunlar karşısında 1949-1989 arası dönemde dikkati çekecek düzeyde tepkisiz kaldığı gözlenmiştir.⁶⁶⁸

Nitekim bölgesel düzeydeki ilk insan hakları sisteminin temelini oluşturan ve 1953 yılında yürürlüğe giren “Avrupa İnsan Hakları ve Temel

⁶⁶⁶ Bunların ilki 1992 yılında kabul edilen “Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişiler Hakkında BM Genel Kurul Bildirisi”dir. Bu, sözleşme olmayıp yalnızca bir deklarasyon olduğu için hukuki bağlayıcılığı bulunmayan belgede de azınlık tanımına yer verilmezsen, azınlık haklarının “bireysel boyutu” vurgulanmıştır. İkinci belge ise 1993 tarihli BM Dünya İnsan Hakları Konferansı sonunda ilân edilen “Viyana Bildirgesi ve Eylem Programı” olmuştur. Bu da aynı şekilde hukuki bağlayıcılığı olmayan bir belgedir.

⁶⁶⁷ Erol Kurubaş, **a.g.m.**, s. 125

⁶⁶⁸ Jennifer Jackson Preece, **a.g.e.**, s. 138

Özgürlükler Sözleşmesi”, açık bir azınlık düzenlemesi içermemektedir. Azınlıklar ve onların mensupları için sözleşmenin 14 üncü maddesinde yer alan diskriminasyon yasağı ile dolaylı bir himaye sağlanmaktadır.⁶⁶⁹ Madde metni şu şekildedir:⁶⁷⁰

“Bu sözleşmede tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensupluk, servet, doğum veya herhangi başka bir durum bakımından hiç bir ayrımcılık yapılmadan sağlanır.”

Madde metninde de görüleceği gibi, sözleşmede öngörülen haklar ve temel özgürlüklerden cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasal veya diğer kanaatler, ulusal veya sosyal köken, ulusal bir azınlığa mensubiyet, servet, doğum veya herhangi başka bir durum bakımından ayırım yapılmaksızın herkesin istifadesini öngören bir diskriminasyon yasağı dile getirilmektedir. Bu yasağın, sözleşmede yer alan haklarla sınırlıdır. 14. madde aksesuar nitelikli bir norm olup; bu normun ihlâli sadece “bir normun ihlali” ile bağlantılı olarak ileri sürülebilmektedir.⁶⁷¹

Diğer yandan, anılan Sözleşme uyarınca, bireyler ya da birey grupları, bir azınlık grubunun üyesi olmalarından dolayı ayrıma uğradıklarında, Avrupa İnsan Hakları Divanı’na başvuruda bulunabilirler. Fakat “birey grupları”nın başvuruda bulunması halinde bu gruplar bir “kollektivite” gibi değil, bir “bireyler topluluğu” olarak muamele görürler. Ayrıca, şikâyetle bulunan her grup üyesinin “ayrımcılığın kurbanı” olmuş bulunması gerekir ve başka üyelere yapılan ayrımcılıktan dolayı şikâyetle bulunamazlar. Şikâyetle bulunacak sivil toplum kuruluşlarının da yalnızca üyelerinin zarar görmüş

⁶⁶⁹ Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s.89

⁶⁷⁰ “İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme (ile Ek Protokol ve Protokol no: 4, 6 ve 7) (Türkçe Metin), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yazı İşleri Müdürlüğü, Kasım 1998, s. 7

⁶⁷¹ K.J. Partsch, Die Rechte und Freiheiten der Europaeischen Menschenrechtskonvention, s. 94, Aktaran: Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s.89

olması yetmez, aynı şekilde ayrımcılıktan bizzat zarar görmüş olmaları gerekmektedir.⁶⁷²

Görülebileceği üzere, azınlıkları doğrudan himâye etmemesi nedeniyle, Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi'nin azınlıkların korunması bakımından büyük bir önemi olmayıp; Sözleşme, bu hükme istinaden etkin bir azınlık himayesi sağlayamamaktadır.

Avrupa Konseyi bünyesinde azınlıkların korunmasıyla doğrudan ilişkili somut gelişmeler, BM bünyesinde yürütülen çalışmalara da paralel olarak, 1990'lı yıllarda başlamıştır. Doğu Bloğunun çökmesi neticesinde etnik uyuşmazlıkların ve azınlık sorunlarının tekrar gündeme gelmesi konuya ilişkin çalışmaları yoğunlaştırmıştır.

Bu kapsamda hazırlanan iki temel Avrupa Konseyi dokümanından ilki "Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı" olup; 1992'de imzaya açılan Şart; 1995'te 5 devletin onaylamasıyla yürürlüğe girmiştir. Doğrudan bir azınlık hakları belgesi olarak görülmeyen Şart, azınlık dillerinin belirlenmesi açısından önemli bulunmaktadır.⁶⁷³ Dil kavramının geniş yorumlanması muayyen bir dili yahut muayyen bir diyalekti kullanan bütün grupları dil azınlığı durumuna getirmezken, dil azınlıkları da azınlık dili konuşan gruplar olarak belirlenmektedir. Bir dilin azınlık dili olup olmadığı çeşitli koşullara bağlı olarak belirlenirken; dilin sadece az sayıda kişi tarafından kullanılması yeterli görülmeyip, aynı zamanda dominant olmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Dil azınlıklarının hukuk biliminin yöntemleriyle saptanamayacağını, dil biliminin yöntemlerinin kullanılması gerektiğini belirten A.Fusun Arsava; bu azınlıkların saptanmasında nüfus yoğunluğu, göç, işsizlik, dilin gelişmişlik derecesi, grubun dil bilgisi, gibi çeşitli faktörlerin de dikkate alındığını belirtmektedir.

⁶⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz. Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 132-133

⁶⁷³ **a.g.e.**, s. 133;

Erol Kurubaş, **a.g.m.**, s. 125

Bu sözleşme kapsamında korunmaya alınan diller, “resmi dil” dışında olup, bir ülkede bir vatandaş grubu tarafından konuşulan “bağımsız” dillerdir. Bu çerçevede, resmi dilin lehçeleri azınlık dili sayılmazken, göçmen dilleri de bu kapsamda yer almamaktadır.⁶⁷⁴ Dil azınlıklarının saptanması bakımından tam kriterler mevcut olmasa da, dil azınlıklarının sayım listeleri mevcut olup, Slovaklar, Macarlar, Hırvatlar, Flamanlar, Valonlar, Galliler, Farolular, Laponlar, Okzitanlar, Basklar, Korsikalılar, Güney Tirol’liler, Katalanlar, Juralılar önemli dil azınlıkları arasında yer almaktadırlar.⁶⁷⁵

Dil azınlıklarının durumu tüm devletlerde birbirinden farklılık göstermektedir. Devletin resmi dili karşısında bir ya da birden fazla dil konuşuluyor olabileceği gibi,⁶⁷⁶ ülkenin farklı bölgelerinde farklı dillerin konuşulması durumunda çok dillilik söz konusu olabilmektedir.⁶⁷⁷ Dil azınlıkları hukuki faktörler tarafından belirlenemezken; araştırmalar dil azınlıklarının varlığının, sosyal ve sosyolojik faktörler ile coğrafi ve sosyo-politik koşulların yanı sıra; azınlık dilinin “kimlik bilincine ve bu dili koruma isteğine” bağlı olduğunu ortaya koymuştur.⁶⁷⁸

Azınlıkların korunmasına yönelik olarak Avrupa Konseyi bünyesinde kabul edilen belgelerden ikincisi ise 1998 yılından itibaren yürürlüğe giren “Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve”⁶⁷⁹ Sözleşme⁶⁸⁰’dir.

Bu sözleşme ile amaçlananın, ulusal azınlıkların korunmasına ilişkin genel ilkelerin belirlenmesi, ulusal düzeydeki hukuki düzenlemelerin de bu

⁶⁷⁴ Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 133

⁶⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s.57

⁶⁷⁶ Örneğin Nijerya’da 400 çeşit dil bulunmaktadır.

⁶⁷⁷ İsviçre, Finlandiya ve Belçika gibi çeşitli ülkeler bu duruma örnek teşkil etmektedir.

⁶⁷⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s.57

⁶⁷⁹ “Azınlık” konusu ülkeden ülkeye büyük ölçüde farklılıklar göstermekte, bu nedenle farklı uygulamalar gerektirebilmektedir. Bu itibarla, 1990 tarihinde AGİK Kopenhag Belgesi’nde, üye devletlerin ulusal azınlıkların korunmasına ilişkin taahhütleri, bu sözleşmede teker teker sıralanmamış, bunun yerine taraf devletlerin yükümlülükleri genel tedbirler olarak belirtilmiştir. Belgenin “Çerçeve Sözleşme” olarak adlandırılmasının nedeni budur.

⁶⁸⁰ Sözleşmenin önemi, tamamen azınlıkların korunmasına ilişkin olarak düzenlenmiş ve hukuki bağlayıcılığı olan ilk çok taraflı belge olmasından kaynaklanmaktadır.

genel çerçeveye oturmasının teşvik edilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Sözleşmede “ulusal azınlık” kavramına yer verilmezken; kavramın seçimine gerekçe olarak, Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi’nin 14 üncü Maddesinde de aynı kavramın benimsenmiş olması gösterilmiş; fakat bu kavramla kimlerin kastedildiği belirtilmemiştir.⁶⁸¹

Diğer yandan, “Sözleşme ile güvence altına alınan hakların azınlıklara mensup bireylere tanındığı” vurgulanarak kolektif haklar sözleşme dışı bırakılmıştır. Bunlar arasında kendi dilini öğrenme⁶⁸², bu dilde bilgi edinme ve ifade hürriyetine sahip olma, yayın yapma, eğitim kurumları açma, örgütlenme, zorla asimile edilmeme gibi haklar vardır. Milletler Cemiyeti döneminde, azınlıkların özelliklerini korumaları ile çoğunluk içinde asimile edilmeleri arasında bir kararsızlık olduğu gözlenmekte ve hatta ilk eğilim daha ağır basmaktayken, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde asimilasyon eğilimi kesinlikle egemen olmuştur.⁶⁸³ Bu Çerçeve Sözleşme’de asimilasyonun önlenmesinden yana açık bir tavır alınması ise, geçmiş ana eğilimde yeni bir değişiklik olduğunu göstermektedir.

b) AGİK/AGİT Bünyesinde Azınlıklar

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), Soğuk Savaş döneminde Avrupa’nın doğusuyla batısı arasında bir diyalog zemini olarak oluşturulmuştur. Dönemin sona ermesinin ardından, bölgede bir barış ve istikrar aracı olma yönünde görevler yüklenen AGİK, 1994 yılında yapılan Budapeşte Zirvesi’nden itibaren Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) adını almıştır.

⁶⁸¹ Almanya, Çerçeve Sözleşme’yi imzalarken bulunduğu bildirimde Sözleşme kapsamına hangi grupların gireceğinin taraf ülkelerin inisiyatifine bırakıldığını belirtmiş; sözleşmeyi onaylayan devletler de kendi ulusal azınlık tanımlarını ayrı ayrı yapmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erol Kurubaş, **a.g.m.**, s. 125

⁶⁸² Görüldüğü gibi kendi dilini öğrenme, kolektif değil, bireysel bir hak olarak kabul edilmiştir.

⁶⁸³ Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 89

Azınlıklar konusunda AGİK çerçevesindeki ilk gelişme, “Helsinki Nihai Senedi”nde ulusal azınlıkların korunmasına ilişkin hükümlere yer verilmesidir. Helsinki Nihai Senedi, 1973’den 1975’e kadar devam eden Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı sonunda 35 katılımcı devlet tarafından 1.8.1975 tarihinde kabul edilmiş; Nihai Senet tüm katılımcı devletler tarafından imzalanmıştır.⁶⁸⁴

Devletler, AGİK Nihai Senedi muvacehesinde ulusal azınlık mensuplarına kanun önünde eşitlik sağlamakla yükümlü kılınmıştır. Diğer yandan, Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nin 27 nci Maddesinin temel alındığı 7 nci prensip (Düşünce, vicdan, din ve kanaat özgürlüğü dahil olmak üzere insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı) ile bireysel mağduriyet yasağının yanında, devletlere insan hakları ve temel özgürlüklerden bu kişilerin gerçekten istifadesini sağlama yükümlülüğü getirilmiştir.⁶⁸⁵

Helsinki Nihai Senedinde gösterilen tutum ile geleneksel “ayrımcılığın önlenmesi” kavramından “azınlıkların korunması” kavramına doğru bir yaklaşım sergilenmekte⁶⁸⁶, bu yönüyle Senet, klasik Soğuk Savaş dönemi belgelerinden ayrılmaktadır.⁶⁸⁷ Bununla birlikte, Senet’te azınlıklar lehine doğrudan haklar temin edilmediği, ilgili hükmün de devletleri yükümlülük altına sokan prensip ışığında düzenlendiği göz önünde bulundurulmalıdır.⁶⁸⁸ Diğer yandan, hukuki bağlayıcılığı olmayan Helsinki Sonuç Kararları’nın, yaptırım mekanizmasından yoksun bir üst düzey siyasi irade beyanı⁶⁸⁹ olması nedeniyle, politik bir belge olduğu görülmektedir.

⁶⁸⁴ AGİK Nihai Senedi bir Devletler Hukuku Anlaşması olmayıp, sadece bir Devletler Hukuku dokümanıdır ve hukuki bir bağlayıcılığı yoktur.

⁶⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s.90-91

⁶⁸⁶ Ulusal azınlıklar ve bölgesel kültürler başlığını taşıyan III. Sepette; “... bu şekilde onların bu alandaki haklı çıkarlarını koruyacaktır.” şeklinde ifade edilen son yarım cümle, azınlık mensuplarının çoğunlukla eşit kılınmasının ötesinde, onlara azınlık hakları sağlama iradesini de ortaya koymaktadır. **a.g.e.**, s.90-91

⁶⁸⁷ Jennifer Jackson Preece, **a.g.e.**, s. 142

⁶⁸⁸ Ülkelerinde ulusal azınlık ve bölgesel kültürler bulunan taraf devletler, azınlık mensuplarının bu konudaki meşru çıkarlarını dikkate alarak eğitimin çeşitli alanlarında, ulusal azınlıkların ve bölgesel kültürlerin aralarında yapacakları işbirliğini kolaylaştıracaktırlar.

⁶⁸⁹ **a.g.e.**, s. 142

AGİK (AGİT) bünyesinde azınlıklarla ilgili ikinci önemli doküman, 1989 yılında düzenlenen “Viyana Belgesi”dir.⁶⁹⁰ Viyana Belgesi’ne temel teşkil eden esaslar; sınır ötesi buluşmaların siyasi bakımdan teşvik edilmesi ve kolaylaştırılması; taraf devletlerin serbest dolaşım özgürlüğüne, ikâmet yerinin serbest olarak seçilmesi hakkına, kendi ülkesini de terk etmeyi kapsar şekilde yurt dışına seyahat özgürlüğüne ve ülkesine geri dönme hakkına saygı gösterilmesi gibi dolaşım özgürlüğünü kapsayan hususlar yanında, din özgürlüğü, fikir özgürlüğü gibi hususlardan oluşmaktadır.

Taraf devletler, hür toplumların ve yaşayan kültürlerin varlıklarını korumaları ve geliştirmeleri bakımından vatandaşların serbest dolaşımının serbest olarak birbirleriyle ilişki kurmalarının, enformasyon ve düşüncelerin serbest akışının önemini mutabakat hâlinde kabul etmişlerdir.⁶⁹¹

Viyana Nihai Belgesi’nin en önemli özelliği, insan hakları alanında, çok aşamalı bir konsültasyon ve denetim mekanizmasının kabul edilmiş olmasıdır. İnsan haklarına ilişkin bu mekanizma, AGİK çerçevesinde sürekli olarak insan haklarına dönük çalışmalar yürütülmesini sağlamaktadır.⁶⁹² 1989 Viyana Belgesi ile ortaya çıkan İnsani Boyut Mekanizması, 1991 Moskova Belgesi ile geliştirilmiş ve 1992 yılında kabul edilmiş olan Helsinki-II Belgesiyle son şeklini almıştır.⁶⁹³

İnsani Boyut Mekanizması’nın gelişimi sürecinde ele alacağımız ilk düzenleme Kopenhag Belgesi’dir. AGİK tarafı olan devletlerin temsilcileri, 5-29 Haziran 1990 tarihleri arasında Kopenhag’da yaptıkları toplantı neticesinde; İnsan hak ve temel özgürlüklerine saygının ve toplumsal

⁶⁹⁰ Viyana Belgesinin özelliği, 35 AGİK üyesi devletin “insan hakları” konusunda anlaşmaya varmış olmalarıdır.

⁶⁹¹ Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 92

⁶⁹² Bu mekanizma, taraf devletleri üye devletlerin enformasyon taleplerini cevaplandırmakla yükümlü kılmakta; talep edilmesi halinde somut durumlar dahil olmak üzere insan hakları sorunlarını ele almak üzere bilateral görüşmeler yapılmasını öngörmekte; sonuç alınamaması durumunda ise konuyu diğer devletlerin bilgisine sunma imkânı getirmektedir.

⁶⁹³ Naz Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s.150-154

sistemlerin pluralist demokrasi ve hukuk devleti esaslarına istinaden geliştirilmesinin, Avrupa'da kurulmak istenen sürekli barış, güvenlik, adalet ve işbirliği için ön koşul olduğunu kabul etmişlerdir. Taraf Devletler Kopenhag Belgesi'nde, diğer AGİK dokümanlarında yer alan insan hakları çerçevesindeki yükümlülüklerini teyid etmişlerdir.

Belge'nin 4 üncü Bölümünde 30 ile 40. maddeler arasında, Avrupa'da azınlık haklarının yeniden teyidinin yanı sıra, ulusal grup haklarının geliştirilmesi için esas alınacak noktalar da saptanmıştır. Kopenhag dokümanı, uluslararası azınlık hakları bakımından ilerlemeler kaydetmiş, azınlıklara kendilerini tanımlama şansı vermiştir. Bununla birlikte, metnin program hüküm olarak kaleme alındığının ve grup haklarına devletlerin egemenlik hakları lehine sınırlar getirildiğinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir.⁶⁹⁴

Devlet ve hükûmet başkanlarının 21 Kasım 1990'da Paris AGİK zirve toplantısında⁶⁹⁵ yayınladıkları bildiri, "Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı" olarak isimlendirilmektedir. Paris Şartı'nda da katılımcı devletler azınlıklar konusunda benzer taahhütlerde⁶⁹⁶ bulunmuşlardır. Diğer yandan, İnsani boyut ile ilgili bölümde ise taraf devletler; AGİK insan hakları boyutuna ilişkin hükümleri tam kapsamı ile icra etmek ve bu hükümlere istinaden insan

⁶⁹⁴ D.Blumenwitz, Neuere Entwicklungen des Minderheitenschutzes und Volksgruppenrechts und Ihre Relevanz für die künftigen deutsch-polnischen Beziehungen; H.Tretter, Das Kopenhagener Abschlusssdokument über die menschliche Dimension der KSZE, s. 235, Aktaran: Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 95, 98, 99

⁶⁹⁵ AGİK, AGİT olarak 1990 Paris Zirvesi'nde evrimleşmeye başlayıncaya kadar, başka herhangi bir kurumsal organ olmaksızın konferans konferans ilerlemiştir. (Helsinki 1971-75, Belgrad 1977-78, Viyana 1986-89) Bu konferanslar bütün AGİK taahhütlerini kapsamakta olup; İnsan Hakları Uzmanlar Toplantısı (Ottawa, 1985), İnsan İlişkileri Uzmanlar Toplantısı (Bern, 1986) gibi özel görüşmelerle desteklenmiştir. Bu toplantıların esas etkinliği, üye devletlerin insani ve diğer konulardaki yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini tartışmaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jennifer Jackson Preece, **a.g.e.**, 2001, s. 157-159; Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 171

⁶⁹⁶ Bildirinin insan hakları, demokrasi ve hukuk devleti ile ilgili bölümünün sekizinci fıkrasında taraf devletler ulusal azınlıkların, etnik, dil, kültürel ve dini kimliklerinin korunacağını ve azınlık mensuplarının bu kimliklerini herhangi bir mağduriyete uğramaksızın, kanun önünde tam bir eşitlik içinde dile getirebileceklerini, bu kimliklerini koruyabileceklerini ve geliştirebileceklerini kabul etmişlerdir.

haklarını geliştirmek istediklerini ifade ederek, bu maksatla, demokratik müesseseleri güçlendirmek ve hukuk devletinin gereklerini yapmak için işbirliğini de taahhüt etmişlerdir.

Diğer yandan, İsviçre'nin insiyatifi ile 1992 yılında gerçekleştirilen Cenevre Toplantı'sında 35 ülkenin diplomatları etnik azınlıkların haklarının nasıl korunabileceğine dair üç hafta süren bir çalışma yapmış; ancak toplantıda bir mutabakata varılamamıştır. Konferans neticesinde kabul edilen nihai dokümanda da bağlayıcı olmayan bir şekilde, bu konuda sadece AGİK mekanizmaları çerçevesinde öngörülen denetimin azınlık bakımından önemine dikkat çekilmiş; büyük bir titizlikle azınlıklardan değil, azınlık mensuplarından söz edilmeye çalışılmıştır.⁶⁹⁷

Cenevre Belgesi, azınlıkların kaderlerinin uluslararası bir sorun teşkil etmesi nedeniyle, bu sorunun devletlerin içişleri olarak mütalaa edilemeyeceğine vurgu yaparken; Belge'nin önemli bir düzenlemesi ise çingenelerle ilgili olup, mağduriyetlerine yol açan propagandalara karşı katılımcı devletlerin yasal işlem yapma mükellefiyetleri öngörülmüştür.

Ekim 1991 yılında, AGİK İnsani Boyut Toplantıları'nın bir devamı olarak, taraf devletler Moskova'da bir araya gelmişlerdir. Katılımcı devletler bu Toplantıda da AGİK dokümanlarında özellikle de Kopenhag dokümanında yer alan tüm prensip ve hükümleri sınırsız olarak gerçekleştirmeyi kabul etmişler: AGİK nihai senedine ve yeni bir Avrupa için Paris Şartı'na uygun

⁶⁹⁷ AGİK topluluğunun, azınlıklara kolektif hak tanınmasına başından itibaren temkinli yaklaştığı görülmektedir. Grupların ayrılıkçı eylemlerine dayanak olmaması için Devletler, azınlıkların kolektif hak taleplerini kabul etmeme eğilimindedirler. Bu konudaki tutum; azınlıkların, insan haklarına göre muamele görmesi ve kimliklerini muhafaza için çoğunluk ile aynı ekonomik, sosyal ve kültürel haklardan yararlandırılmaları şeklinde olup, azınlık haklarının self determinasyon hakkı iddialarına ve ayrımcılığa yol açmaması gerektiği yönündedir. Bu kapsamda Cenevre Konferansı'nda ABD, "melting pot'ta hukuk devleti ve demokratik seçimler diskriminasyondan korunmaya yeterlidir, özel kolektif insan hakları yahut devletlerin bu grupları teşviki gerekli değildir" şeklinde görüş beyan ederken; İngiltere de ABD gibi azınlık haklarının sadece bireysel insan hakları kapsamında metinde yer almasında ısrar etmiş; Fransa ise ülkesini azınlıktan azâde göstermeye çalışmıştır. Jennifer Jackson Preece, *a.g.e.*, s. 157-159; Ayşe Füsün Arsava, *a.g.e.*, s. 101-103

olarak halkların hak eşitliğine ve onların kendi mukadderatlarını tayin hakkına, BM anlaşması ve ilgili Devletler Hukuku kuralları çerçevesinde saygı göstereceklerini vurgulamışlardır.⁶⁹⁸ Toplantıda İnsani boyut alanında üstlenilen yükümlülüklerin, taraf devletleri doğrudan ilgilendiren bir konu olduğu kabul edilirken, yeni AGİK mekanizmalarına ilişkin prosedürün uygulanmasının ulusal azınlık mensuplarının himayesi ve haklarının geliştirilmesi bakımından katkı sağlayacağı görüşü paylaşılmıştır.

AGİK Helsinki İzleme Toplantısı, 9-10 Temmuz 1992 tarihlerinde yapılan zirve ile sona ermiştir. Bu toplantı neticesinde kabul edilen Helsinki Belgesi⁶⁹⁹ ile azınlıkların korunması ve azınlık sorunlarından kaynaklanan çatışmaların önlenmesine yönelik yeni düzenlemeler getirilerek “Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği”⁷⁰⁰ kurulmuştur.⁷⁰¹ Etnik sorunların önlenmesinde önceden haber almayı sağlayacak bir “erken uyarı aracı” olma özelliği vurgulanan⁷⁰² bu kurumun önemi, söz konusu alanda özgün bir yöntem uygulamasıdır.⁷⁰³

Helsinki Zirve Bildirisi’nde terörizm ile ilgili son derece kuvvetli ifadeler içeren bir paragraf da yer almıştır. Paragrafta özetle; terörizm sadece güvenlik ve demokrasiye değil, insan haklarına da yönelik bir tehdit olarak tarif edilmiş; Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği’nin örgütlü terör

⁶⁹⁸ Arsava, AGİK prensip ve düzenlemelerinin hala önemli ölçüde tehdit ve ihlâl konusu olmaya devam ettiği hususuna dikkat çekmektedir. Ayşe Füsün Arsava, s. 103-104

⁶⁹⁹ Belge “zirve bildirisi” ve “kararlar” alt başlıklarını taşıyan iki bölümden oluşmaktadır.

⁷⁰⁰ AGİK Bakanlar Komitesi tarafından üç yıllık süreyle atanan Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri, basın ve hükûmet dışı kuruluşları da kapsayacak şekilde her türlü kaynaktan ulusal azınlıkların durumuyla ilgili bilgi toplar ve kendisine iletilen şikayet raporlarını değerlendirir. Terör ile ilgili azınlık sorunları ve bireysel olaylar ise Yüksek Komiser’in yetki alanı dışındadır. Bu Komiserliğin işlevi denetimden çok, taraflar arasında diyalog kurulmasını sağlamak, arabuluculuk yapmak ve çözüm önerilerini değerlendirmektir. Çözüm üretiminde “erken uyarı sistemi” devreye girmekte, AGİK üyesi devletlerin soruna diplomatik yollardan çözüm bulmalarına zemin hazırlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Naz Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s.155

⁷⁰¹ **a.g.e.**, s.154

⁷⁰² **a.g.e.**, s. 105

⁷⁰³ Ülkeler arasında veya bir ülke içinde çatışmaya yol açma ihtimali mevcut azınlık sorunları takip edilecek, duruma göre AGİK’in harekete geçmesini sağlamak üzere Kıdemli Memurlar Komitesi’nin konuya dikkati çekilecektir.

eylemlerinin görüldüğü durumlarda ulusal azınlık konularını ele almaması kararlaştırılmış; Yüksek Komiser'in, terör eylemlerinde bulunan veya bu eylemleri açıkça mazur gören kişi veya örgütlerden bilgi almayacağı, bunlarla temas kurmayacağı belirtilmiş; AGİK'in hükûmet dışı kuruluşlarla ilişkilerinin güçlendirilmesine karar verilmekle birlikte, terörizm uygulayan veya açıkça mazur gören kişi veya örgütlere AGİK'in kapılarının kapatılacağı hükme bağlanmıştır.⁷⁰⁴

Diğer yandan, insan haklarının ulusal yetki alanına giren bir konu olarak yorumlanamayacağı, bütün AGİK devletlerinin doğrudan ve meşru ilgi alanını oluşturduğu, Zirve'de bir kez daha teyid edilmiştir.

c) Avrupa Birliği'nde Azınlık Çalışmaları

AB'nin azınlıkların korunmasına ilişkin belirgin politikası bulunmadığı gibi, konuyla ilgili olarak doğrudan doğruya Birliği temsil edecek net bir bakış açısının olduğunu söylemek de güçtür. AB müktesebatında azınlık haklarına ilişkin bir düzenleme varolmadığı gibi, "Azınlıkların Korunması" konusu da ayrımcılığın önlenmesi ve azınlıkların korunması ayrımı çerçevesinde son derece zayıf kalmakta olup, buna mukabil, tamamen kayıtsız kalındığı da söylenemez. Birliğin almış olduğu kararlar bağlayıcı olmamakla birlikte, üzerinde durulan konular özellikle Avrupa Parlamentosu faaliyetlerinde görülmektedir.

Bu çerçevede temas etmemiz gereken ilk Anlaşma, 1992 yılında imzalanarak Kasım 1993'te yürürlüğe giren Maastrich Anlaşması'dır. Bu

⁷⁰⁴ Metinde yer alan kısıtlamalar, Türkiye'nin güneydoğusundaki sıkıyönetim dolayısıyla isteği üzerine (bu tür politikalar PKK ve diğer Kürtçü asilere karşı terörizm karşıtı önlemler olarak haklı gösterilmekteydi.) eklenmekle birlikte, İngiltere'nin IRA'ya karşı anti-terörist önlemlerine ve İspanya'nın, silahlı ETA ayrılıkçılarına tepkisine de eşit derecede uygundu. Böylesi kısıtlamalar toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı gibi egemen haklarının önceliğine uygun olup, ulusal azınlıkların siyasal ayrılık taleplerine karşıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jennifer Jackson Preece, **a.g.e.**, s. 178

Anlaşmaya kadar, Avrupa Topluluğunun kurucu anlaşmalarında yukarıda da işaret edildiği gibi insan hakları ve temel özgürlüklere ilişkin doğrudan getirilmiş bir hüküm bulunmamaktadır. Maastrich Anlaşması'nın 6 ncı maddesinde yer alan ifadeler,⁷⁰⁵ temel hak ve özgürlüklerle hukukun üstünlüğünü Birlik hukukuna yerleştirmiştir. Avrupa Birliği hukukunun işlerliği açısından “AB'nin herhangi bir konudaki resmi tutumunun temelini mutlaka kurucu anlaşmalarında yer almasının gerekliliği”, 6 ncı maddenin önemini ortaya koymaktadır. Diğer yandan bu madde, Birliğin insan hakları ve ayrımcılığın önlenmesi konularındaki resmi tutumuna da dayanak teşkil etmektedir.

Maastrich Anlaşması'nın 12 nci Maddesi'nde ayrımcılığı önlemeye yönelik olarak getirilmiş olan hükümler “ayrımcılığın önlenmesi-azınlıkların korunması” ayrımı çerçevesinde, azınlıklarla dolaylı olarak ilgili bulunurken; “Kültür” başlığı altında yer alan “Avrupa kültürlerinin sürmekte olan farklılıklarını garanti altına almanın” Birlik için önemine ilişkin ifadeler⁷⁰⁶ de azınlıkların korunmasıyla dolaylı olarak ilgili bulunmakta ve bu konuda bir ilk olarak yorumlanmaktadır.⁷⁰⁷ Buna göre, Topluluğun ulusal ve bölgesel çeşitliliğe saygı gösterirken üye devletlerdeki kültürlerin gelişime katkıda bulunacağı hükme bağlanmıştır.⁷⁰⁸

Bu anlaşma ile getirilen ve dolaylı olarak azınlıklarla ilişkili bulunan⁷⁰⁹ bir diğer yenilik de kültürel boyutları 128 inci Madde'de ifade edilen “bölgesel çeşitlilik” ve “üye devletlerdeki kültürlerin gelişimi” konularında faaliyet

⁷⁰⁵ “Avrupa Birliği, özgürlük, demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ile hukukun üstünlüğü ilkeleri üzerine kurulmuştur.” Maastrich Anlaşması, Madde-6

⁷⁰⁶ Maastrich Anlaşması, Madde-128

⁷⁰⁷ Erol Kurubaş, **a.g.m.**, s. 129

⁷⁰⁸ Maastrich Anlaşması, Madde-128

⁷⁰⁹ Eren Polatoğlu, “Azınlık Hakları Yönünden AB Hukuku” **Türkiye ve Siyaset**, Temmuz/Ağustos 2001, s. 76

gösterecek teknik yönü ağır basan bir danışma organının Avrupa Komisyonu bünyesinde kurulmasıdır.⁷¹⁰

Diğer yandan, Avrupa Birliği'nin kendi dışındaki uluslararası kuruluşlarda yapılan ve azınlıklar konusunu da içeren düzenlemeler karşısındaki tutumu "Birlik, 4 Kasım 1950'de Roma'da imzalanan İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına ilişkin Avrupa Sözleşmesiyle güvenceye alınan ve üye devletlerin ortak anayasal geleneklerinden kaynaklanan temel haklara Topluluk hukukunun genel ilkeleri olarak saygı gösterecektir"⁷¹¹ şeklinde ifade edilmektedir.

Yukarıda sözü edilen yeni düzenlemeler ile birlikte bu hükümler, gerçekte ekonomik nitelikli bir Topluluğun siyasi bir birlikteliğe doğru geçiş sürecini de göstermektedir.⁷¹²

Ele alacağımız ikinci anlaşma olan Amsterdam Anlaşması 1999 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmada, anılan ilkelerin ihlâl edilmesi durumunda başvurulacak olan yaptırım yer almaktadır. Anlaşmanın 7 inci Maddesinde; bir üye devletin yukarıda sözü edilen ilkeleri ciddi düzeyde ve devamlı surette çiğnemesi halinde Birliğe üyeliğinin askıya alınabileceği belirtilmektedir.

Amsterdam Anlaşması'nın azınlıklarla dolaylı yönden ilişkili olarak getirdiği diğer yeni düzenlemeler ayrımcılığın önlenmesi ile ilgilidir. Daha önce Maastrich Anlaşması'nın 12 nci maddesi kapsamında ifade edilen ve milliyete dayalı ayrımcılığa ilişkin olarak hükme bağlanmış olan "ayrımcılığın

⁷¹⁰ Bu doğrultuda kurulan Bölgeler Komitesi, özellikle eğitim, kültür, ekonomik ve sosyal uyum gibi konularda Konsey ve Komisyona görüş bildirmektedir.

⁷¹¹ Maastrich Anlaşması, Madde- F/2

⁷¹² Bu süreçte azınlıklar konusu da insan hakları ve temel özgürlükler çerçevesinde algılanmış, topluluk hukukuna da "ayrımcılığın önlenmesi" nin bir parçası olarak dolaylı bir şekilde girmiştir.

önlenmesi” konusu, bu kez ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Anlaşma’nın 13 üncü Maddesi şu şekildedir:

“Bu Anlaşmanın diğer hükümlerine zarar vermeyecek şekilde ve bu Anlaşma tarafından Topluluğa verilmiş olan yetkiler çerçevesinde, Konsey, Komisyondan gelecek bir teklife binaen ve Avrupa Parlamentosu’na da danıştıktan sonra cinsiyet, ırksal ya da etnik köken, din ya da inanç, bedensel özür, yaş ya da cinsel tercihlere dayalı ayrımcılıkla mücadele etmek üzere gerekli tedbirleri alabilir.”

Madde metninden de anlaşılacağı üzere, daha önce yalnızca milliyete dayalı ayrımcılığı kapsayan yasak, yukarıda sekiz alanı kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu noktada ayrımcılığın önlenmesi ve azınlıkların korunması kavramları arasında daha önce değinmiş olduğumuz ilişkinin Avrupa Birliği bağlamında biraz farklılaştığı dikkat çekmektedir. Avrupa Birliği’nde ayrımcılığın önlenmesi bedensel özürlerden kadın erkek eşitsizliğine varana kadar bir dizi alanı içermekte; dolayısıyla da kendine özgü bir “ayrımcılığın önlenmesi” anlayışı ortaya çıkmaktadır.⁷¹³

Avrupa’da oluşturulan ve AB tarafından da dolaylı olarak benimsendiği gözlenen azınlıklar rejimi, bir alt rejim olarak Avrupa Konseyi çerçevesinde oluşturulan Avrupa insan hakları rejimine dayanmaktadır.⁷¹⁴ Bu doğrultuda Birlik, BM ve AGİT bünyesinde konuya ilişkin olarak yürütülen çalışmaları da desteklemekle birlikte; ayrımcılığın önlenmesi, ırkçılık ve yabancı

⁷¹³ AB, kurucu belgelerinde yer verdiği hukuki düzenlemelerin yanı sıra uluslararası alanda yapılan diğer çalışmalara da destek vermekte ve bu çalışmalara çeşitli düzeylerde katılmaktadır. Bu kapsamda hatırlanacağı gibi, Avrupa Konseyi bünyesinde kabul edilen İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Avrupa Sözleşmesi’ne 1993’ten itibaren taraf olup; benzer biçimde AGİK (AGİT) sürecinde uygulamaya konan İnsani Boyut Mekanizması’na katılımı da içeren “Yeni Bir Avrupa İçin Paris Sözleşmesi” de Avrupa Komisyonu başkanı tarafından imzalanarak Birlik düzeyinde katılım sağlanmıştır. Öte yandan, AB’nin BM, AGİT ve AK ile Komisyon aracılığıyla yürüttüğü kurumsal ilişkiler de mevcuttur.

⁷¹⁴ Erol Kurubaş, **a.g.m.**, s. 129

düşmanlığıyla mücadele, temel hak ve özgürlüklerin korunması hususlarının üzerinde özellikle durmaktadır.

4.2. Azınlık Kavramı, Nitelikleri ve Bağlı Kavramlar Çerçevesinde Kürtlerin Durumu

Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan Kürtlerin çok büyük bir kısmı varolan yapıyla ve ana kültür kalıbıyla bütünleşmiş olarak hayatlarını sürdürmekteyken; bir kısmı, “hukuksal anlamda azınlıklara verilen haklar içinde yer alan kendi dilinde eğitim hakkı gibi” talepleriyle, bilerek ya da bilmeyerek ulusal ve uluslararası hukuk tarafından azınlık olarak tanınmalarında ısrar etmektedirler. Azınlık mensubu bireylere bütün dünyada tanınan hakların Kürtlere de tanınması, kendi kimliğini ifade edebilmeyi, dilini serbestçe konuşmayı, kendi dilini öğrenme ve öğretme hakkı ile medya araçlarını kullanmak gibi kültürel hakları, ifade ve örgütlenme özgürlüğü gibi siyasal hakları içine almaktadır.⁷¹⁵ Bu taleplerin bir kısmı ise Kürtlerin (ikinci) kurucu unsur olarak tanınmalarını istemeleri yönünde bir gelişim sergilerken; “Cumhuriyetin sadece iki kurucu halktan meydana geldiği” önkabulü ile “kurucu halk sayılmaları” taleplerinin, self determinasyon kavramını ve dolayısıyla talebini içinde taşıdığı görülmektedir.

Bu çerçevede, “Kürt sorunu” olarak adlandırılmış olan soruna dair çözüm önerilerinin; homojen ulus-devlet içinde sıkıntıların giderilmesi ile bilimsel bir incelemeye dayanmadan ortaya konulan, özerklik ya da federasyon gibi ulusal siyasi-idari otoriteyi denkleştiren formüller etrafında ele alındığı bilinmektedir.

Bu noktada, Kürtlerin azınlık olma durumlarına ilişkin bir incelemeye; Azınlık kavramına dair tanımlardan yola çıkarak başlamakta yarar görülmekte

⁷¹⁵ Mümtaz’er Türköne, “Kürt Sorunu 1 Efsaneler ve Tanımlar”, Zaman Gazetesi, 31/8/2005 tarihli nüshası.

olup; konu öncelikle, belirlenecek olan “azınlık olma kriterleri” ve genel “azınlık sınıflandırmaları” çerçevesinde ele alınacaktır.

16. yüzyıldan bu yana uluslararası hukukun konularından birini oluşturan “azınlık” kavramının; kullanıldığı yere ve zamana bağlı olarak kavrama son derece farklı anlamlar yüklenmesi sebebiyle, henüz herkesçe kabul edilen net bir tanımına ulaşamadığı görülmektedir.

Kavrama farklı anlamlar yüklenmesinin politik olduğu kadar sosyolojik temelleri de bulunmakta; çeşitli ülkelerde yaşayan azınlıkların farklı konumları, azınlıkların, dolayısıyla azınlık kavramının tanımlanmasındaki güçlükleri pekiştirmektedir.

Kavram, muhtelif kaynaklarda azınlıklara ilişkin farklı yönler ön plana çıkacak şekilde tanımlanmakta, zaman zaman da konuya ilişkin hukuki belgelerin muhtevassından yola çıkılarak bir tanıma ulaşılmaya çalışılmaktadır. Azınlıkların korunmasına ilişkin normlar, uluslararası düzeyde geçerli sistematik bir bütün hâline getirilemediğinden, birçok araştırmacı azınlık kavramının tanımını başlı başına bir sorun olarak değerlendirmektedir.⁷¹⁶

Kavramın hukuki boyutunun yanında ve özünde sosyolojik bir boyutunun da olması sebebiyle, çeşitli bakış açılarından tanımlara yer vermekte yarar görülmektedir.

Türk Dil Kurumu’nun Türkçe Sözlüğü’nde sosyolojik mânâda azınlık; *“Bir ülkede egemen ulusa göre ayrı soyda ve sayıca az olan topluluk”* olarak tanımlanmaktadır.⁷¹⁷

⁷¹⁶ Jennifer Jackson Preece, **a.g.e.**, s.22; Baskın Oran, **Türk Yunan İlişkilerinde**, s. 40; Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 42-45; Naz Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 35-40

⁷¹⁷ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Akşam Sanat Okulu Matbaası, Ankara, 2005, s. 167

Baskın Oran, “bu konu epey tartışmalı olmakla birlikte, ‘azınlık’ kavramı iki açıdan ele alınabilir” diyerek, kavramın geniş (sosyolojik) açıdan tanımını; *“Bir toplulukta, sayısal bakımdan azınlık oluşturan, başat olmayan ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan gruba azınlık denir.”* şeklinde yapmaktadır.⁷¹⁸

Kavramın sosyolojik tanımına “Kavramsal Çerçeve” başlığı altında da yer verilmiş olup; azınlıkların bir kültür içinde ırk, dil, din, örf ve adetler ile kültürel örnekler açısından hâkim gruptan kesin olarak ayırt edilebilen alt gruplar oldukları belirtilmiş; bu alt grupların aslî olarak farklı ve hâkim gruba “ait olmayan” kabul edildikleri, bilinçli ya da bilinçsiz olarak kültürel hayata tam katılımdan dışlanmış oldukları vurgulanmıştır.

Kavramın hukuki tanımı için yönelinen kaynaklarda; daha çok “azınlık hakları” yada “azınlıkların korunması” şeklindeki başlıkların yer aldığı, ancak net bir “azınlık” tanımının yapılmadığı görülmekte olup; bu durumun, konunun hukukî boyutu üzerinde bir mutabakat olmayışından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, çeşitli uluslararası hukuk belgelerinde ve Birleşmiş Milletler metinlerinde çeşitli azınlık tanımlarına rastlanmaktadır. Bu çerçevede, hukuki bağlayıcılıktan yoksun olmakla birlikte BM bünyesinde tanım sorununun çözülmesi için yürütülen çalışmalar neticesinde ortaya çıkan tanımlar,⁷¹⁹ azınlıklar ile ilgili kaynaklarda referans olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hukukçu Mello Toscano (Milletler Cemiyeti Brezilya Temsilcisi); belli bir coğrafyaya tarihsel bağlarla bağlı nesnel bir birliği temsil ettiğini ileri sürerek” azınlıklar ile ilgili; *“Bir devletin nüfusunun, topraklarının belirli bir*

⁷¹⁸ Baskın Oran, **Türkiye’de Azınlıklar Kavramlar**, s. 26-27

⁷¹⁹ Birleşmiş Milletler Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu, 1945-1995 dönemi boyunca, evrensel geçerliliği olan bir azınlık tanımı üretilmesine yönelik çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalarda, nesnel ve öznel sosyolojik ölçütlerin yanı sıra, siyasî ifadelerle dolu pek çok farklı tanım önerilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jennifer Jackson Preece, **a.g.e.**, s. 28 vd.

*bölümüyle tarihsel olarak bağlı; kendine özgü bir kültüre sahip; ırk, dil ve din farklılığı nedeniyle devletin diğer uyruklarının çoğunluğuyla karıştırılması olanaksız, kalıcı parçasıdır” şeklinde bir tanımlamaya gitmiştir.*⁷²⁰

Avrupa Komisyonu Parlamenterler Meclisi’nin “azınlık” tanımı ise şu şekilde olmuştur: “ *Bir devletin sınırları çizilmiş, kabullenilmiş toprakları üzerinde yaşayan, üyeleri o devletin uyruğu olan ve din, dil, kültürel özellikler ve diğer özellikleriyle nüfusun çoğunluğundan kesin olarak ayırt edilebilen bölgesel veya ayrı bir topluluktur.*”⁷²¹

Birleşmiş Milletlerin resmî tanımı olarak hâlâ geçerli olan; “ *Azınlık kavramı bir toplum içinde sürekli etnik, dil, dini geleneklere yahut diğer önemli özelliklere sahip olan, bu özellikleri ile toplumun diğer kesiminden açık olarak ayrılan ve bu özellikleri muhafaza etmek isteyen, hâkim pozisyonda bulunmayan grupları ifade eder.*” şeklindeki tanım ise genel bulunarak çeşitli tartışmalara zemin hazırlamıştır.⁷²²

Azınlık tanımına yönelik en kapsamlı çalışma ise Özel Raportör Francesco Capatorti tarafından yapılmıştır. Capatorti azınlığı şöyle tanımlar: “*Devleti oluşturan toplumun geri kalan kesimine nazaran sayı olarak aşağıda bulunan, hâkim pozisyona sahip olmayan, mensupları söz konusu devletin vatandaşı olan, ancak, etnik, din yahut dil özellikleri ile toplumun diğer kesiminden ayrılan, aralarında en azından zımnî olarak kendi kültürlerinin, geleneklerinin, dil ve dinlerinin korunmasına yönelik dayanışma duygusu bulunan bir grup.*”⁷²³

⁷²⁰ Laponce, Minorities (Azınlıklar), 4, Aktaran: Jennifer Jackson Preece, **a.g.e.**, s. 24

⁷²¹ Avrupa Konseyi, Parlamenterler Meclisi Resolutions 1134 (1990), Aktaran; Jennifer Jackson Preece, **a.g.e.**, s. 32

⁷²² UN-Doc. E/CN.4/Sub. 2/119, paragraf 32; UN-Doc. E/CN.4/Sub.2/149, paragraf 26, Aktaran: Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 42-43, Diğer yandan Alt Komisyonun 3. oturumunda kabul edilen bu tanımın, BM organları nezdinde de, ilgili literatürde de azınlık kavramının bağlayıcı bir tanımı olarak kabul görmediği Arsava tarafından ifade edilmektedir.

⁷²³ F.Capatorti, Die Rechte der Angehörigen von Minderheiten, s. 118, Aktaran: Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 43; Kavramın dinamik ve değişken yapısı karşısında tanım yetersiz

Capotorti'nin tanımı, en fazla kabul gören azınlık tanımı olmakla beraber, sayıca azlık ölçütü, Bosna ve Güney Afrika'da yaşananlar sonucu sorgulanmaya başlanmış; ardından, tanıma "vatandaşlık" sınırlaması getirilerek, sığınmacılar, yabancılar ve göçmen işçiler azınlık tanımının dışına çıkarılmıştır.

Diğer yandan, "hakim pozisyonlarda/yönetici konumlarda olmama" ayırıcı ögesi gereği tanım, sayıca azınlıkta olmakla birlikte yönetimi ellerinde bulunduran kesimleri kapsamadığı görülmektedir. Bu çerçevede tanım, Güney Afrika'nın beyazları gibi, sayıca azınlıkta olmakla birlikte, yönetimi ellerinde bulunduran kesimlere uygulanamamaktadır.⁷²⁴

Azınlık tanımının o kadar da önemli olmadığı, 27. Maddenin tam bir tanım olmaksızın da uygulanabileceği gerekçesi ile 1978-1984 yılları arasında geçici olarak durdurulmuş olan tanım çalışmaları; 1984 yılında, "27. Maddede genel olarak ifade edilen hakların sağlanacağı kişilerin kimler olacağı" sorusuyla birlikte yeniden gündeme gelmiştir.

Azınlıklar ile ilgili kaynaklarda sıkça yer alan bir diğer azınlık tanımı, yine alt komisyonun çalışmaları çerçevesinde ve bu kez Capotorti'nin yerine atanmış olan Kanadalı üye Jules Deschènes tarafından yapılmıştır. Deschènes'in getirdiği tanım şu şekildedir: *"Bir devletin; sayısal olarak azınlık oluşturan ve o devlette hâkim konumda bulunmayan, nüfusun çoğunluğundan farklı etnik, dinsel ya da dilsel özelliklere sahip, birbirleriyle dayanışma duygusu içinde, üstü örtülü de olsa varlıklarını sürdürmek için ortak bir istekle yönelmiş ve amacı çoğunluk ile fiili ve hukuki eşitlik elde etmek olan bir grup vatandaşıdır."*⁷²⁵

bulunmuş, Capotorti, tanımın yalnızca Sözleşmenin 27. maddesinin uygulanmasına yönelik olarak yapıldığını belirtmiştir. Baskın Oran, **Türk Yunan İlişkilerinde**, s. 43

⁷²⁴ Jennifer Jackson Preece, **a.g.e.**, s. 28

⁷²⁵ Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 43-44; Naz Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 36; Erol Kurubaş, **a.g.m.**, s. 122

Büyük ölçüde Capotorti'nin tanımı esas alınarak yapılmış olan bu tanımın en belirgin özelliği, “fiili ve hukuki eşitlik” amacının açıkça belirtilmesidir.⁷²⁶ Diğer yandan, yukarıda ele aldığımız çeşitli tanımlara benzer şekilde, Deschènes'in tanımında da azınlık kavramı devletin vatandaşlarıyla sınırlandırıldığı; hâkim/yönetici konumunda olmama ögesinin de aynı şekilde vurgulandığı görülmektedir.

Azınlık kavramının hukukî boyutuna açıklık getirerek genel geçer bir tanıma ulaşma çabaları sonuçsuz kaldığı gibi; BM Genel Kurulu tarafından 18 Aralık 1992 tarihli ve 47/135 sayılı kararla kabul edilen “Ulusal ya da Etnik, Dinsel veya Dinsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına İlişkin Bildirge”de de azınlık tanımına yer verilmemiştir.

Görüldüğü gibi, uluslararası hukuk düzeyinde yaşanan tanım sorununun kökeni, kavramın sosyolojik boyutundan kaynaklanmakta olup; sosyolojik ve hukukî boyutlar arasındaki sorun ise azınlık kavramının uluslararası politikayı da ilgilendiren üçüncü, yani siyasi boyutunu ortaya çıkarmaktadır.

Bu çerçevede, yukarıdaki tanımlarda yer alan etnik köken, dil, din vb. ölçütlerden hangilerinin bir grubun azınlık olarak tanımlanabilmesi için “olmazsa olmaz”, hangilerinin de ikincil düzeyde önem taşıdığı/taşıyacağı konusunda gerek uluslararası alanda yapılan tartışmalar gerekse devletler arasındaki anlaşmazlıklar, azınlık kavramının anılan siyasî boyutundan kaynaklanmaktadır.

Azınlık kavramı hangi boyutuyla ele alınırsa alınsın; deyindiğimiz tanımlardan da anlaşılacağı üzere, bir grubun azınlık olarak tanımlanabilmesi için, grubun karakteristik ve dışarıya vuran kimi özellikleriyle çoğunluktan

⁷²⁶ Naz Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 36-37; Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 43

kesin olarak ayırt edilebilmelerini sağlayan çeşitli kriterlere sahip olması bir ön koşul olarak gerekmektedir.

Bu çerçevede yukarıdaki tanımlardan yola çıkarak, bir azınlık grubunun varlığından söz edebilmek için grubun sahip olması gereken kriterlerin şu şekilde olduğu görülmektedir:

- İçinde yaşanılan ülkenin vatandaşı olmak,
- Sayıca az olmak,
- Toplum içinde hâkim /yönetici konumda bulunmamak,
- Toplumun diğer kesiminden kesin olarak ayırt edilebilmelerini sağlayan, etnik köken, dil, din, kültür gibi, “farklı” özelliklere sahip olmak,
- Zımnî olarak da olsa, farklılıklarının korunması ve sürdürülmesi yönünde bütün üyeleri arasında bir kararlılık ve dayanışma duygusuna sahip olmak,
- Azınlık bilincine sahip olmak.

Anılan kriterlerin sıralamaların değiştirilmesi suretiyle ve aralarına eklenecek olan “ve”, “veya” bağlaçlarıyla pek çok azınlık tanımına ulaşılabileceği görülmekle birlikte; tanım her ne şekilde yapılsa yapılsın, Türkiye’de Kürtlerin azınlık olarak tanımlanabilmeleri için öncelikle yukarıda belirlenen kriterleri taşıyor olmalarının gerektiği muhakkaktır.

Kürtlerin bu kriterlere uygun olup olmadığı aşağıda tartışılmaktadır:

-İçinde Yaşanılan Ülkenin Vatandaşı Olmak:

Yukarıda da ele alındığı gibi, bu kriterin azınlık tanımları içinde yer alıyor olması; tanıma “vatandaşlık” sınırlamasının getirilmesi suretiyle sığınmacıların, yabancıların ve göçmen işçilerin azınlık tanımı dışına

çıkarılmaya çalışılmasından kaynaklanmıştır. Dolayısıyla anılan kriterin mahiyeti itibariyle azınlık sayılmanın bir “şekli şartı” olduğu görülmektedir. Bu şekli şart çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin vatandaşları olan Kürtlerin; “sığınmacı, yabancı ya da göçmen işçi” statüsünde yer almadıkları ve “aslî vatandaş” oldukları görülmektedir.

- Sayıca az olmak:

Bu kriter de “aslî” değil, “şeklî” bir şart olma özelliği taşımakta olup; “azınlıklar”dan söz edebilmek için, öncelikle bu azınlığın içinde yer alacağı bir çoğunluğun varolması gerektiği ortadadır. Sayıca az ve daha küçük olan azınlıktır. Bu durumda, “sayıca az” olan azınlığı anlatırken, aynı zamanda o azınlığın özelliklerini ve karakteristiklerini taşımayan bir çoğunlukla birlikte düşünülmeyi de beraberinde gerektirmektedir. Türkiye’de genel nüfusa oranla daha az sayıda olan Kürt kökenli Türk vatandaşlarının varlığı muhakkak olup; Kürtlerin durumu bu şeklî şarta uygunluk göstermektedir.

Türkiye’deki Kürt nüfusunun çeşitli kriterler kullanılarak %7 ile %11 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu da 5 ile 8 milyon arasında bir nüfusa tekabül etmektedir.

İncelemenin burasında, üzerinde çeşitli spekülasyonların yapıldığı Türkiye’deki Kürt nüfusu sayısının çeşitli kriterler açısından değerlendirilmesi gerekli görülmüştür. Kürt sayısı hakkındaki tahminlerin, daha ziyade ana dili Kürtçe olan nüfus analizlerine dayandırıldığı görülmektedir.

Kürtçülerin siyasi maksatlarla Türkiye’deki Kürt nüfusunu yüksek gösterme çabaları, bazen açık arttırmaya dönüştürülmekte; iddiaların toplam nüfusun %15’inden başlanarak %20, %25, hatta nüfusun üçte birine kadar yükseltildiği görülmektedir. Ancak, mübalağalı ve ideolojik varsayımlı bu iddiaların hiç birinin mantıklı bir kaynağa oturmadığı anlaşılmaktadır.

Kürt nüfusu hakkında varolan en gerçekçi ve bilimsel veriler, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1965 yılı nüfus sayımlarıdır. Bu tarihten sonra yapılan nüfus sayımlarında nüfusun ana dile göre dağılımı yapılmamıştır. 1965 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre⁷²⁷ 31.391.421 olan Türkiye Nüfusu'nun 2.219.502'si⁷²⁸ ana dili olarak Kürtçe'yi beyan etmiştir. Bu sayı, toplam nüfusun %7,07'sine tekabül etmektedir.

Bu oranın günümüze uygulanmasında Kürtçe konuşan nüfus sayısının artması ve azalması yönünde çeşitli etkenler tespit edilmiştir.

Günümüzde Kürt nüfusu oranının artmış olduğunu savunanlar, Kürtlerin diğer etnikaltı gruplara göre daha fazla doğurgan olduklarını ve Türkiye ortalamasının üstünde bir nüfus artış hızına sahip olduklarını ileri sürmektedirler. Nüfus artış hızının gelişmişlik seviyesine endeksli olarak azaldığı göz önüne alınırsa bu iddialarda gerçeklik payı olduğu gözardı edilemez. Ancak, özellikle son yıllarda Doğu ve Güneydoğu'dan diğer bölgelere olan göçler, etnikaltı grupların -nüfus sayımı dışında- nüfus artış hızının hesaplanmasını imkânsız hale getirmektedir.

Doğurganlık konusunda varolan tek veri Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yaptığı 'Türkiye Nüfusu 1923-1944' adlı çalışmadır. Buna göre, Türkiye genelinde doğurganlık oranı %2.23 iken, Doğu ve Güneydoğu'da bu oran %3.65'e yükselmektedir. Buna karşılık, göç eden Kürtlerin yeni yerleşimlerinde diğer etnikaltı gruplara benzeşerek şehirleşme sonucunda nüfus artış hızı bakımından Türkiye ortalamasına yaklaştığı da düşünülmektedir.

Kürt nüfusu hakkında yapılan diğer önemli bir araştırma da Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü Başkanı Aykut Toros ile İsmet Koç ve

⁷²⁷ 1965 Nüfus Sayımı, Devlet İstatistik Enstitüsü (Şimdi TÜİK), s. 166

⁷²⁸ Bu rakama, ana dillerini zazaca olarak bildiren 150.644 kişi dahil edilmemiştir. Bununla birlikte, miktar 2.370.146'ya çıkmakta ve %7.55'e tekabül etmektedir.

Erman Özsoy'un 1935 ve 1965 genel nüfus sayımları verilerini esas alarak yaptıkları projeksiyondur. Buna göre, 1992 yılında anadili Kürtçe olanların oranı %6.2'dir.

Türkiye'nin etnik yapısı konusunda bugüne kadar yapılan çalışmaları değerlendiren Ali Tayyar Önder ise 2006 yılı itibariyle 74 milyonluk Türkiye nüfusu içerisinde Kürt sayısını 5 milyon (%6.76), Zaza sayısını 800 bin (%1.08) olarak tespit etmiştir.⁷²⁹ Buna göre, Kürt ve Zaza nüfusunun toplam içindeki oranı %7.84 olmaktadır.

Diğer yandan, Eylül 2005'te AB Eurobarometer Anketi'nde, daha önce belirtildiği gibi ana dilini Türkçe olarak bildirenlerin oranı %93 olarak bulunmuş ve Kürtleri de içine alan geri kalan nüfusun %7'yi geçmediği görülmüştür.

Gazi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mehmet Şahingöz'ün, P.A. Andrews'in merkezi ABD'de olan "Ethnologue Data from Languages of the World" adlı kuruluştaki hazırladığı çalışmasında Kürt nüfusunun oranı %8.36 olarak bulunmuştur. Ayrıca, bu kuruluşun P.A. Andrews tarafından hazırlanan 'Türkiye'de Etnik Dağılım' başlıklı raporunda, 2001 yılı için Türkiye'deki toplam etnik nüfus %13.79 olarak gösterilmiştir.⁷³⁰

Buna karşılık, siyasi peşin hükümlere sahip Kürtçülerin, Türkiye'deki Kürt nüfusu hakkında hiç bir bilimsel temele dayanmayan iddialarının çelişkilerle dolu olduğu gözlenmektedir.

Bu iddialar konusunda birkaç örnek verilecek olursa; 1991 yılının Kasım ayında Newyork'ta Kürt Enstitüsü'nde yapılan bir konferansta konuşan Mehrdad İzady'ye göre 1990'da Kürt nüfusu 13,7 milyondur. İzady, Prof.

⁷²⁹ Ali Tayyar Önder, **a.g.e.**, s. 20

⁷³⁰ **a.g.e.**, s. 24

Justin McCarthy'nin, görüşlerinin hangi bilimsel verilere dayandırıldığına dair sorusuna "istatistiklere değil, Cumhurbaşkanlığı sözcüsü Kaya Toperi'nin Körfez Savaşı sırasında telaffuz ettiği bazı rakamlara, geçen yüzyılda atla dolaşıp tahminlerde bulunan seyyahlara ve siyasi beyanlara" dayandırıldığını söylemiştir.⁷³¹

Kürt kökenli Muş Milletvekili Muzaffer Demir ve Şırnak Milletvekili Mahmut Alınak, Türkiye'deki Kürt nüfusunu sırasıyla 15 ve 20 milyon olarak ileri sürmüşlerdir.⁷³²

Mustafa Akyol'un tespitlerine göre; Time dergisi 18 Mart 1991 tarihli sayısında Türkiye'de 8 milyon Kürt olduğunu yazmış; ancak iki hafta sonrasındaki 1 Nisan 1991 tarihli sayısında -bu rakamı az bulmuş olacak ki- Türkiye'deki Kürt nüfusu sayısını bir anda ikiye katlayarak 14,5 milyona çıkarmıştır. Aynı yıl Mart ayında Paris Kürt Enstitüsü Başkanı Kendal Nezan, "Türkiye'de 25 milyon Kürt var" diye açıklama yapmıştır. Kemal Burkay, 19 Aralık 1991'de yaptığı basın açıklamasında, Türkiye'de 15 milyon Kürt olduğunu ileri sürerken; Talabani ise 1991 Mart ayında Der Spiegel'e yaptığı açıklamada, "Topraklarında 9 milyondan fazla Kürdün yaşadığı Türkiye..." şeklinde bir beyanda bulunmuştur. Bu da Kürtçülerin de kendi aralarında nasıl çelişkiye düştüklerini açıkça göstermektedir.

Bugüne kadar, bilimsel metodlarla yapılmış hesaplamalarda en yüksek oran, 1990 yılı için %12,6 noktasındadır.⁷³³ Bu ise 2006 itibarıyla 9,3 milyon nüfusa tekabül etmektedir.

⁷³¹ Ufuk Güldemir'in haberi, Cumhuriyet, 16 Kasım ve 27 Kasım 1991, Aktaran: Mustafa Akyol, **a.g.e.**, s. 180

⁷³² Bu rakamlar 24 Aralık 1994'te ATV'de Siyaset Meydanı programındaki bir tartışmadan aktarılmıştır. Aktaran: Kemal Kirişçi-Gareth M. Winrow, **a.g.e.**, s. 122

⁷³³ Servet Mutlu, "Population of Turkey by Ethnic Groups and Provinces" New Perspectives in Turkey, bahar, 1995, s. 51; Aktaran; Mustafa Akyol, **a.g.e.**, s. 184

Kürt nüfusunun hesaplanmasında Kürtçü siyasi partilerin aldıkları oylar da bir gösterge sayılabilecektir. Her ne kadar Kürt nüfusunun tamamının bu siyasi partilere oy vermedikleri düşünülse de, seçimlerde ortaya çıkan sonuçlar, Kürt nüfusunun Kürtçülerin mübalağalarına uygun miktarda olmadığını göstermektedir. Nitekim, 1995 Aralık Genel Seçimlerine katılan HADEP, PKK'nın tehdit ve baskılarına karşılık (Kürtçüler dışındaki sol oyların da eklenmesiyle) ancak %4,17 oranında oy alabilmiş; gene 18 Nisan Genel ve Yerel Seçimlerinde %4.46 oranında oy toplayabilmiştir. Aynı şekilde, 3 Kasım 2002 Genel Seçimlerinde de DEHAP'ın %6,2 oranında oy alarak yüzde onluk seçim barajının altında kaldığı görülmüştür.

Bütün bu analizlerin sonucunda, 1965 Nüfus Sayım Sonuçlarının Kürt nüfusu lehine %50 oranında arttığı varsayılsa bile, 2006 yılı itibariyle Türkiye'deki Kürt nüfus oranının en fazla %11'e çıkabileceği (%7 ile %11 arasında bulunduğu); Kürt sayısının da 5-8 milyon arasında değişeceği ve en fazla 8 milyon olduğu hesaplanmaktadır.

- Toplum içinde hâkim /yönetici konumda bulunmamak:

Baskın Oran, bu kriteri “Başat olmamak, (hatta baskı altında olmak)” şeklinde adlandırmaktadır.⁷³⁴ Bu kriter, azınlık sayılma ölçütü açısından ve mahiyeti itibariyle “şekli” değil “aslı” bir özellik göstermektedir. Bu kriterin mantığının ise gerçek bir azınlık grubunun hâkim grup karşısında “ait olmayan” kabul edilerek; hâkim grubun üstünlüğünün günlük kurallar ve yasalarla onaylanmasına, azınlığa mensup kimselerin parlamentoda temsil edilmelerinin, dolayısıyla karar alma süreçlerine katılımlarının engellenmesi suretiyle dışlanmalarına, bürokratik kademelerde görev almalarının engellenmesine, dolayısıyla bu yaklaşım altındaki azınlık gruplarının “hükmedilen ve engellenen” taraf olmalarına dayandığı anlaşılmaktadır.

⁷³⁴ Baskın Oran, **Türkiye’de Azınlıklar**, s. 177

“Kürtlerin Babası” (Bav ê Kurdân) olarak anılan Sultan Abdulhamid’in otuzüç yıllık saltanatının da bulunduğu Osmanlı döneminin ardından, 1919 yılında düzenlenen Erzurum Kongresi’ne katılan 56 delegenin 22’si⁷³⁵ Kürtlerden müteşekkil olmuştur. Heyet-i Temsiliye’de de Kürtler yer almış; özellikle 1919’da Paris Barış Konferansı’na temsilci olarak katılan Şerif Paşa’nın Ermenilerle anlaşması üzerine Kürtlerin Milli Mücadele’ye katılımı iyice yoğunlaşmıştır. Akabinde kurulan Büyük Millet Meclisi’nde yer alan 437 milletvekili içinde Kürtler 74 milletvekili ile temsil edilmişlerdir.⁷³⁶

Diğer yandan, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun ardından yürürlüğe giren anayasaların hiç birinde; vatandaşlar arasında ayırım gözetilmesine örnek olarak gösterilebilecek tek bir maddenin dahi yer almadığı görülmektedir. Bu çerçevede, 1924 Anayasasının 69. maddesi; *“Türkler kanun nazarında müsavi ve bilâistisna kanuna riayetle mükelleftirler, Her türlü zümre, sınıf, aile ve fert imtiyazları mülga ve memnudur.”* hükmüne yer vermekte; bu hüküm ile vatandaşların eşit olduğunu, vatandaşlar arasında bir ayrıcalık bulunmadığını ve bunun yasaklandığını belirtmektedir. Maddede yer alan “Türkler” kelimesi, çalışmanın başından bu yana vurgulandığı gibi, ırksal mânâda Türk ırkını değil; Türkü, Lazı, Çerkezi, Arabı, Kürdü ile bütün TC vatandaşlarının tümünü temsil eden bir kimliği ifade etmektedir. Bu gerçek, anılan Anayasa’nın 88. maddesinde *“Türkiye’de din ve ırk ayırdedilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir.”* şeklinde vurgulanmaktadır.

Bununla birlikte, aynı Anayasa’nın 10. ve 11. maddeleri seçme ve seçilme hakkını düzenlerken; bütün TC vatandaşlarının ayırım gözetilmeksizin bu haktan yararlanabileceklerini belirtmektedir.

⁷³⁵ Delegele listesi ve ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Goloğlu, a.g.e., (1968), s. 78-80

⁷³⁶ Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow, a.g.e., s.83-84

Aynı şekilde, 1961 Anayasa'sının 12. maddesi; *"Herkes, dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşittir. Hiç bir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz."* demekte; 55. maddesinde de, vatandaşların seçme ve seçilme hakkına sahip olduklarına yer verilmektedir.

Gene, 1982 Anayasasının 10. maddesinde *"Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir."* İfadesine yer verilirken; 67. maddesinde, vatandaşların seçme ve seçilme hakkına sahip oldukları vurgulanmaktadır.

Görüldüğü gibi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan bugüne kadar geçen sürede hazırlanan Anayasalarda ve diğer hukuki metinlerde bu yöndeki eşitliğin istisnasına rastlanmamaktadır. Bu çerçevede, bugüne kadar Kürt kökenli TC. vatandaşları, diğer TC. vatandaşlarıyla eşit olmuşlar; seçme hürriyetlerini kullanmışlar; pek çoğu da aday olarak katıldığı seçimler neticesinde parlamentoda yer alarak, yasama ve karar alma süreçlerine iştirak etmişlerdir. Bu kimseler arasında milletvekili olanlardan başka; Cumhurbaşkanlığı, TBMM Başkanlığı, bakanlık yapanların yanında, kendisi tarafından da Kürt kökenli bir aileden geldiği ifade edilen Bülent Ecevit⁷³⁷ gibi başbakanlık yapanların bulunduğu görülmektedir.

Ayrıca yine bu süreç içinde Kürtler, bürokrasinin ve yönetimin, her kademesi ile ekonomik, sosyal ve kültürel hayatın her alanında yer

⁷³⁷ Bkz. Ecevit'in baba tarafından dedesi, Mustafa Şükrü efendi, Osmanlı Türkiye'sinin din âlimlerinden biri olup, Kastamonu'ya sürgün edilmiş bir Kürt ailesinin oğluydu. Bkz. 12 Mart 2006 tarihli Vatan Gazetesi; Mustafa Şükrü Efendi Kürt kökenli olduğu halde tek kelime Kürtçe bilmiyordu. Kendi el yazısıyla yazdığı hal tercemesinde de Kürt olduğu ama Türkçe ve Arapça'dan başka dil bilmediği yazmaktadır. Bkz. <http://www.yenisafak.com.tr/diziler/ecevit/ecevit3.html> Kürt kökenli bir aileye mensup olduğunu beyan eden Ecevit; sadece kendilerinin değil köyün tamamının Doğu'dan geldiğini belirtmekte ve "Benim gözümde Türk-Kürt ayrımı yoktur." demektedir. Bkz. <http://turkcu.net/forum/viewthread.php?goto=lastpost&tid=2611>;

almışlardır. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşlarının herhangi bir göreve gelmeleri açısından bir sınırlamanın olmadığını ve günlük kurallar ve yasalar çerçevesinde eşitsizliği getiren hiç bir düzenlemenin bulunmadığını göstermekte olup; Kürtlerin hiç bir zaman "ait olmayan" kabul edilmediklerinin ve "hükmedilen-engellenen" taraf olmadıklarının da bir göstergesi olmaktadır. Bu anlamda Kürtlerin Türkiye'de "dezavantajlı" durumda bulunmadıkları ve azınlık sayılmanın özüne ilişkin bu kriter çerçevesinde bir azınlık karakteri göstermedikleri anlaşılmaktadır.

- Toplumun diğer kesiminden kesin olarak ayırt edilebilmelerini sağlayan, etnik köken, dil, din, kültür gibi, "farklı" özelliklere sahip olmak:

Bu kriter de azınlık sayılma ölçütü açısından ve mahiyeti itibarıyla "şeklî" değil "aslî" bir özellik göstermektedir. Bu kriterin mantığının ise azınlık durumunun, bir grubun toplum içinde ancak o toplumun ana kültür kalıbından kesin olarak ayırt edilebilmeleri ile mümkün olabileceğine; aynı kültüre, dile, dine sahip kimselerin azınlık olarak nitelenemeyecekleri inancına dayandığı görülmektedir. Diğer yandan burada yer alan "etnik" kelimesinin de uluslararası belgelerde "ırk" teriminden daha kapsayıcı bir anlamda kullanılarak kültüre vurgu yaptığı, dolayısıyla bir "soy" unsuru olarak değil, kültür, dil ve din gibi toplumsal ilişkiler sistemi içinde yorumlandığı gözardı edilmemelidir.

Bu kriter, azınlık sınıflandırmaları içinde detaylı olarak ve ayrı ayrı ele alınacak olmakla birlikte; çalışmanın buraya kadar olan bölümünde de görüldüğü üzere Türkiye'de yaşayan Kürtlerin toplumun diğer kesiminden ayırt edilebilmelerini sağlayan kesin ayırıcı özellikler taşımadıkları söylenebilmektedir. Zira, Türkiye'de yaşayan Kürtler, çok küçük bir kısmının sahip olduğu dil farkı dışında hiç bir ayırıcı özelliğe sahip değildir. Müslüman olmaları dolayısıyla dinsel bir farklılık sergilemeyen Kürtler, bin

yıldan fazla devam eden bir beraberlik bağıyla, önce çeşitli Türk toplumlarının ve Osmanlı Türk toplumunun kültürüne adapte olmuşlar; 1923 yılından bu yana geçen süre içinde de diğer alt kimlikler gibi Osmanlı'da oluşan kültürel değerlerini T.C. Devleti'ne taşıyarak, yeni devlet sistemini benimsemişlerdir. Bu çerçevede, kişinin kendi beyanı olmaksızın bu ülke içinde yaşayan insanlardan hangisinin Kürt, hangisinin Arap, hangisinin Çerkez ya da Laz olduğunu anlamak mümkün değildir.⁷³⁸ Dolayısıyla, Kürtlerin bu kriter çerçevesinde de bir azınlık karakteri sergilemedikleri görülmektedir.

- Zımnî olarak da olsa, farklılıklarının korunması ve sürdürülmesi yönünde grubun bütün üyeleri arasında bir kararlılık ve dayanışma duygusuna sahip olmak:

Mahiyeti itibariyle “şeklî” değil “aslî” özellik gösteren bu kriterin mantığının ise, bir toplumda bulunan ve azınlık karakteri sergileyen grupların, mevcut farklılıklarını sürdürme isteğine ve iradesine sahip olacaklarına; bu hususta grup üyeleri arasında bir kararlılık ve dayanışma duygusunun bulunacağı inancına dayandığı anlaşılmaktadır. Din, subjektif ve kişisel bir tercih olmakla birlikte, bu farklılığın belli ölçüler içinde bireysel olarak korunabileceği ve sürdürülebileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, kültür ve dil farklılığının korunabilmesi ve sürdürülebilmesi için; azınlık olarak nitelenecek grup üyelerinin bu hususta bir kararlılık ve dayanışma duygusuna sahip olmaları gerektiği muhakkaktır. Zira, dil bireysel olarak icra edilen bir eylem olmayıp; kültür de ancak onu koruma inancına sahip bireylerin bunu dil ile birbirine aktarımı neticesinde varlığını koruyabilmektedir.

Türkiye’de yaşayan Kürtler açısından dinsel bir farklılığın olmadığı bilinmektedir. Bunun dışında hatırlanacağı gibi, Türkiye’de Türkçe konuşma oranının 2005 yılında % 93; 1993 yılında kendini Türklük dışında bir kimlikle

⁷³⁸ Yunanistan’da yaşayan Türk etnik azınlığı ile Yunanlılar arasında varolan dinsel, dilsel, kültürel farklılıklar göz önüne alındığında, bir Yunanlı ile bir Türk’ün ilk bakışta ayırt edilebileceği gerçeği, burada vurgulanmak istenen daha iyi anlatılmaktadır.

tanımlayanların oranının ise %5.39 olduğu görülmüş; bu durumun lisan ve kültür uyumu ile Türk Kültürü çevresinde meydana gelen bütünleşmeyi gösterdiğine değinilmiştir. Diğer yandan bu kritere dair en çarpıcı örneklerden biri de Türkiye’de Kürtçülerin yoğun talepleri neticesinde açılmış olan 7 Kürtçe kursunun tamamının talep yetersizliği sebebiyle kapanması; bu şekilde Kürtçe’nin kullanılmasıyla kültür aktarımı imkânının da reddedilmiş olmasıdır.⁷³⁹ Bu sonuçlar da göstermektedir ki gerek Kürtçe açısından gerekse kültürel bazda, Kürtler, dilsel ve kültürel bir farklılığı benimsememekte; doğal olarak da benimsemedikleri bir farklılığı koruma ve sürdürme yönünde bir inanç ve irade ortaya koymamaktadırlar. Dolayısıyla Kürtlerin bu kriter çerçevesinde de bir azınlık karakteri sergilemedikleri görülmektedir.

- Azınlık bilincine sahip olmak:

Mahiyeti itibariyle “aslı” bir özellik sergileyen bu kriter, aynı zamanda azınlık tanımının bir anlamda en önemli ölçütüdür. Baskın Oran da azınlık bilinci olmaksızın azınlık olmayacağını, “biz azınlık değiliz” diyen insanların azınlık sayılamayacaklarını belirtmektedir.⁷⁴⁰ Bu kapsamda, çeşitli özellikleri açısından ana kültür kalıbından farklılık gösteren ve bu farklılığı korumak ve sürdürmek isteyen kişilerin bulunması ne denli doğal ise bunlar arasında “azınlık” olarak tanımlanmayı istemeyen kişilerin bulunması da o denli doğal görünmektedir.

Diğer yandan, “azınlık bilinci”nin bir hâkim gruba karşı oluşması beklenmektedir. Bir başka deyişle, hem hâkim grubun azınlık karakteri sergileyen ortak özellikleriyle baskın gruptan ayrılan grubu “ait olmayan” şeklinde kabul etmesi ve tanımlaması; hem de bu grubun kendini farklı olarak algılaması ve nitelenmesi gerekmektedir.

⁷³⁹ Ali Tayyar Önder, **a.g.e.**, s. 25

⁷⁴⁰ Baskın Oran, **Türkiye’de Azınlıklar**, s. 179

Türkiye’de yaşayan Kürtler arasında bir etnik bilinç gelişmediği gibi, doğrudan Kürtlere dönük herhangi bir ayrımın/ötekileştirmenin yaşanmaması sebebiyle, bu ayrıma bağlı olarak gelişmesi beklenen “azınlık bilinci” de meydana gelmemiştir. Diğer yandan, kültürel özellikler açısından baskın gruptan ayrılan farklı bir Kürt kültürel yapısının bulunmayışının da bu bilincin doğmasını engellediği düşünülmektedir. Bu sebeple, Türkiye’de yaşayan Kürtler azınlık olarak tanınmayı reddetmekte, kendilerini azınlık olarak kabul etmemektedirler.

Bununla birlikte, başta PKK ile PKK’nın uzantısı olan siyasal partilerinin yönetici ve kadrolarının, bunların militanlarının ve bir kısım destekçisinin; bu reddediş içinde olmakla birlikte, azınlıklara sağlanan hakları kendileri için talep ettikleri görülmektedir.⁷⁴¹ Bu konu üzerinde daha sonra tekrar durulacak olmakla birlikte, Baskın Oran’ın tahlilinden de yola çıkarak, Türkiye’de yaşayan Kürtlerde azınlık kabul edilme yönünde bir talebinin bulunmaması sebebiyle bir azınlık bilincinin olmadığı; bu sebeple bu kriter açısından da Kürtlerin bir azınlık karakteri sergilemedikleri söylenebilmektedir.

Yukarıda sayılan azınlık kriterleri, tarihsel geçmiş, sosyo-kültürel yapı, coğrafi mekân ve zaman gibi değişkenler tarafından şekillenerek, azınlık karakteri sergileyen her bir grubun kendine özgü bir tipolojiye sahip olmasına sebep olmuş; bunun neticesinde ise, her bir azınlık grubu için etnik köken, dil, din gibi farklı ölçütler, farklı derecelerde önem taşır hâle gelmiştir. Ayrıca, konunun siyasi boyutunun da etkisiyle; devletlerarası güç ilişkileri ve dengeler çerçevesinde, yere, zamana ve şartlara göre değişen “azınlık durumları” meydana gelmiş; bu kapsamda örneğin, Avrupa’da 30 yıl süren mezhep savaşlarının ardından imzalanan 1648 tarihli Vestefalya Anlaşması neticesinde “dinsel azınlıklar” ortaya çıkarken; ulus-devlet sisteminin yerleşmesinin ardından da “ulusal azınlıklar” kavramı gündeme gelmiştir.

⁷⁴¹ Baskın Oran da bu talepleri “... azınlık olmayı tiksintiyle reddediyorlar ama, bal gibi azınlık hakları istiyorlar!” şeklinde yorumlamaktadır. Bkz. **a.g.e.**, s. 179

Diğer yandan, geçen süreç içinde devletlerarası arenada güçlü devletler, rakiplerinin topraklarında yaşayıp da çoğunluktan şu veya bu şekilde farklılaşan grupları kendi çıkarları doğrultusunda azınlık olarak kabul etme eğilimine⁷⁴² girdikleri görülmektedir. Sınırların yeniden çizildiği ve dolayısıyla geleneksel siyasi yapıların altüst olduğu iki dünya savaşı arasındaki dönemde, Avrupa nüfusunun büyük bir kısmı azınlık halini alırken, bu azınlıklara ve durumlarına ilişkin yapılan genellemeler neticesinde de azınlık türleri ortaya çıkmıştır.⁷⁴³

Aşağıda azınlık türleri açısından Türkiye'deki Kürtlerin durumu incelenmiştir.

4.2.1. Etnik Azınlıklar

Daha önceki incelemelerimizde, “Etnik” kelimesi ile bu kelimeye bağlı kavramlar üzerinde durulmuş; kelimenin “belirli bir tür beşeri birlik biçimi”ni ifade ettiği vurgulanmıştır. Bununla birlikte etnik ve etnisitenin tanımını içeren değişik kaynaklara baktığımızda, kelimenin henüz tek bir tanıma kavuşmadığı görülmektedir.⁷⁴⁴

Etnisite kavramında görülen belirsizlik, etnik azınlık kavramına ve bu kavramın hukukî boyutuna da yansımaktadır. BM Alt Komisyonu’nda 1950 yılında “ırk” kelimesinin “etnik” kelimesi ile ikâme edilmesi karara bağlanırken, bunun nedeni, “ırk azınlıkları” kavramının sadece genetik ve fiziki özellikleri

⁷⁴² Bu eğilim, özellikle 1. ve 2. Dünya savaşları arasındaki dönemde yaygın olarak görülmüştür.

⁷⁴³ Tarih içinde çoğunluktan bazı yönleriyle ayrılan gruplar, din, dil, etnik köken gibi başlıca farklılıkları temel alınarak sınıflandırılmaya çalışılsa da bu sınıflandırma çalışmaları genel bir hukuki çerçeveye oturtulamamıştır. Bu sebeple azınlık kavramının alt türleri söz konusu olduğunda, çeşitli kaynaklarda farklı tasniflere rastlanmaktadır. Arsava gibi bazı yazarlar ile azınlıklar konusunun hukuki boyutunu ele alan çeşitli kaynaklar, BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin 27. Maddesini temel alarak, azınlık türlerini “etnik azınlıklar, dil azınlıkları ve din azınlıkları” olarak tasnif ederken, ulusal azınlıkları da etnik azınlıklar içinde ele almışlardır.

⁷⁴⁴ John Rex-David Mason, Theories of Race and Ethnic Relations, (1986) Aktaran: Gordon Marshall, **a.g.e.**, s.215-216

ifade etmesi, buna mukabil ‘etnik azınlıklar’ kavramının bunlara ilaveten kültürel ve tarihi özellikleri de ihtiva etmesi olmuştur.⁷⁴⁵

Bu çerçevede kimi hukukçularca, etnik azınlıkların karakteristik özellikleri ortak dil, ortak kültür, ortak tarih, ortak kader ve ortak gelecek olarak belirtilirken,⁷⁴⁶ Capotorti, tarih ve kültür özelliklerinin yanı sıra fiziksel özelliklerden de söz etmektedir.

Diğer yandan, etnik azınlıklarla ilgili olarak bazı sosyologlar, etnik grubu, geniş toplum içinde ortak bir geleneğe ve kimlik duygusuna sahip bir alt grup olarak tanımlamakta ve bu kavramı azınlıkla eş anlamı olarak değerlendirmekteyken;⁷⁴⁷ bazı hukukçular ise etnik özellikler taşıyan her grubun mutlaka etnik azınlık teşkil etmediğini savunmakta; etnik azınlıktan bahsedebilmek için etnik grubun kendi kimliğinin bilincinde olması ve bu kimliği muhafaza etme isteğinin mevcut olması gerektiğini belirtmektedirler.⁷⁴⁸

Görüldüğü gibi, 1950 yılında hayata geçirilen belgelerde bu terime yer verilmesi bir yandan etniklik meselesine uluslararası bir boyut kazandırırken, bir yandan da bir grubun etnik olup olmadığının nasıl tespit edileceği ve daha önemlisi bu grupların sahip olması gereken özelliklerin niteliği ve boyutu yönünde pek çok problemi de beraberinde getirmiştir.⁷⁴⁹

Bununla birlikte, uluslararası belgelerde genel olarak Etnik azınlık teriminin; ortak köken, kimlik bilinci, grup mensuplarının muhtelif kültürel özellikler göstermeleri (örneğin grup mensuplarınca aynı dilin konuşulması)

⁷⁴⁵ Patrick Thornberry, International Law and The Rights of Minorities, Clarendon Press, Oxford, 1994, s. 159; Aktaran: Hayati Hazır, **a.g.m.**, s. 269

⁷⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. O.Kimminich, Neuere Entwicklungen des Nationalitaeten-und Minderheitenrechts, s. 14, E.Allardt Implication of the Ethnic Revival in Modern Industrialized Society, s. 30 vd. Aktaran: Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 54

⁷⁴⁷ Kadir Canatan, “Azınlıklar ve Azınlıkların Oluşumu”, **Avrupa Günlüğü**, 2001/1, s. 26-27

⁷⁴⁸ Guy Heráud’un bilimsel çalışmalarına atıfla, CH.Hewitt, Majorities and Minorities, s.150 vd. Aktaran: Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 55

⁷⁴⁹ Bkz. Hayati Hazır, **a.g.m.**, s. 269

ve grup içinde sosyal ilişkilerin organize edilebilmesi gibi kriterler de temel alınarak “ırk azınlıkları” teriminden daha kapsayıcı ve geniş bir çerçevede yorumlandığı görülmektedir.⁷⁵⁰

Etnik azınlıklara ilişkin tanımlamalara baktığımızda, bir grubun “etnik azınlık” olarak tanımlanabilmesi için ırk faktörünün değil; kültürel özelliklerin dikkate alınması gerektiği; bu çerçevede etnik azınlık karakteri sergileyen grubun ana kültür kalıbından muhtelif kültürel özellikler yönünden ayrılması, grup içinde bu özelliklerin muhafaza edilmesi ve sürdürülmesi yönünde bir isteğin mevcut olması, bu çerçevede çeşitli sosyal ilişkilerin organize edilebilmesi ve ortak bir geleneğe sahip etnik grup üyelerinin kendi kimliğinin bilincinde olmaları gerektiği anlaşılmaktadır.

Bu verilerden yola çıkarak Türkiye’de yaşayan Kürtlerin bir “etnik azınlık grubu” teşkil ettiklerini söylemek mümkün müdür?

Herşeyden önce Kürtlerin ırksal mânâda Türk kökeninden geliyor olma ihtimalleri yüksek görünmekle birlikte; “etnik azınlık” kavramındaki vurgunun kültüre yapılması sebebiyle, Kürtlerin ırksal kökenine dair iddiaların, onların azınlık durumları üzerinde belirleyici bir faktör olmadığı görülmektedir.

Diğer yandan, çalışmanın bundan önceki bölümlerinde ayrıntılı olarak incelendiği gibi, bugüne değin Kürtler arasında ayrı bir “Kürt kimliği” oluşmamış; ayrı bir “Kürt kültürü”, “Kürt etnisitesi”, “Kürt etnik yapısı” ve “Kürt etnik grubu” gelişmemiştir. Ayrıca, çeşitli bilimsel çalışmaların verileri de Türkiye’de yaşayan bütün alt kimlikler açısından ortak bir “Türk kültürü”, “Türk kimliği” ve “Türk dili (Türkçe)” çevresinde bütünleşmenin meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, Türkiye’nin çeşitli “etnik gruplar”dan oluşan “çok kültürlü” bir ülke (ve bir mozaik) olmadığı; çeşitli alt kimliklerden

⁷⁵⁰ Bkz. Hayati Hazır, **a.g.m.**, s. 269; Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 53-58

(etnikaltı gruplardan) teşekkül eden ve kültürel bütünleşmesini ortak yaşamış yüzlerce yıllık tarihi içinde tamamlamış bir ülke olduğu anlaşılmaktadır.

Etnik azınlıklar kavramının “kültür”e yapmış olduğu vurguya Kürtler açısından dönecek olursak; bu konuda Gülgün Meşe tarafından “Sosyal Kimlik ve Yaşam Stilleri” adlı doktora tezi çerçevesinde yapılmış olan anket çalışmasına yer vermekte yarar görülmektedir.⁷⁵¹

Bu çalışmada, *“Sosyal kimlik kuramı çerçevesinde araştırma gruplarımızda yer alan kişilerin farklı kimlik gruplarına aidiyeti veya üyeliği onların sosyal kimliklerini nitelemektedir ve sosyal kimlikleri yaşam stillerine yansımaktadır. Farklı kimlik gruplarına aidiyet yaşam stilleri üzerinde kendini göstermektedir. ... Sosyal kimlik kuramına göre, insanların sosyal kimlikleri çeşitli gruplara, sosyal kategorilere aidiyetler temelinde gerçekleşmektedir.”* diyen Meşe; araştırmasının sonucunda birbirine en yakın cevapların “Türk-Kürt” kökenli olanlardan geldiğini vurgulamaktadır.⁷⁵²

Bu sonuç, Kürtlerin Türk kültür kalıbı ile bütünleştikleri ve ayrı bir “Kürt etnik grubu” bulunmadığı tespiti ile örtüşmekte; diğer verilerle birlikte değerlendirildiğinde Kürtler ile Türkler arasında kültürel mânâda bir farklılık olmadığını ortaya koymaktadır.

⁷⁵¹ Gülgün Meşe bu çalışmada “Sosyal Kimlik Araştırmaları”, “Birey-Grup İlişkileri ve Yaşam Stilleri”, “Yaşam Stili ve Sosyal Kimlik” konuları üzerinde durarak; anket çalışmasını “Türk-Kürt”, “Alevi-Sünni”, “Kadın-Erkek” kategorileri çerçevesinde düzenlemiştir.

⁷⁵² Meşe ayrıca, Cumhuriyet dönemi modernleşme politikalarının, köken ve mezhep farklılıkları planında başarı olduğunu, ancak cinsiyet planında daha etkisiz göründüğünü belirtmektedir. Gülgün Meşe, **Sosyal Kimlik ve Yaşam Stilleri**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1999, s. 134-135

Yüzyıllardır Türkler⁷⁵³ ile bir arada yaşayan, tasada ve kıvançta beraber olan, aynı kültürü paylaşan, aynı kimlikle kendini tanımlayan ve ortak bir gelenek yapısı içinde geleceğe bakan Kürtlerin; bu çerçevede “etnik azınlık” olarak nitelendirilmeleri mümkün görünmemektedir.

Diğer yandan; hatırlanacağı gibi Türkiye’de, terör örgütü PKK, PKK’nın uzantıları olan siyasi partilerin yöneticileri ve militanları ile onların düşüncelerini bir “ezber” dönemi neticesinde destekleyen bazı kimseler arasında, küçük de olsa “Kürt etnik milliyetçiliği” benzeri bir olgunun görüldüğü daha önce belirtilmişti.

Ana kültür kalıbını kendi belirlediği standartlar ve perspektiflerle yargılayarak etnik merkezci bir yaklaşım sergileyen ve iddia ve tekrara dayalı sirayetin neticesinde “en doğru/en haklı biziz” mantığı ile hareket eden bu grup için de; Kürtlerin tamamında olduğu gibi kültürel anlamda, dil dışında (onun da oransal olarak çok az bir düzeyde olduğu belirtilmiştir) ana kültür kalıbından herhangi bir farklılık içermediğine dair pek çok veri ortaya konabilmekle birlikte; farklı olduklarına dair hiç bir bilimsel veriye rastlanmamaktadır.

Bu grup tarafından ayrı bir ırksal kökene atıflar yapılmaya çalışılsa da; atıf yapılan menşeler arasındaki farklılıklar ve bunların bilimsel olarak ortaya konamaması grubun bu iddialarını geçersiz kılmaktadır. Diğer yandan, daha önce de belirtildiği gibi azınlıklara ilişkin uluslararası belgelerde vurgunun “ırk” yerine “kültür”e yapılıyor olmasının, yaratılmaya çalışılan bu dayanağı baştan etkisiz kıldığı görülmektedir.

Diğer yandan, bu grupça her ne kadar “farklı bir kültür”e vurgu yapılıyor olsa da ortaya konanların bir “tarih ve kültür yaratma” çabasını

⁷⁵³ Burada “Türkler” ifadesinden kasıtın “Türk ırkına mensup kişiler” olmadığı unutulmamalıdır.

geçemeyen sunî semboller olduğu görülmektedir. Zira, Kürtçü çevrelerin; çeşitli kültür unsurlarını kullanarak Kürtleri kültürel yönden sunî bir şekilde donatma çabası içine girdikleri; bu maksatla varolan bazı sembollere sahip çıkmaya ya da bir takım semboller yaratarak kültürel bir zemin oluşturulmaya çalıştıkları görülmektedir.

Kürtçülerin yoğun talepleri neticesinde açılan Kürtçe kurslarının tamamının talep yetersizliği sebebiyle kapanması, dolayısıyla varolduğu savunulan farklı kültürün bir unsuru olan Kürtçe'nin öğrenilerek kullanılması yoluyla iddia edilen farklı kültürün aktarımı imkânının reddedilmiş olması; Kürtlere ilişkin ellibin yıllık, yirmibin yıllık, beş bin yıllık farklı tarihsel geçmişlere vurgu yapılması;⁷⁵⁴ Kürtler tarafından çocuklarına verilmek istenen isimlerin eski SSCB'de 1922 yılında hazırlanan ilk Kürt alfabesinde yer alan harflerle nüfusa yazdırılması için "Kürt kültürü"ne atıf yapılarak sunî bunalımlar yaratılması;⁷⁵⁵ son yıllarda Nevruz Bayramının bölücü çevrelerce bir Kürt Bayramı gibi lanse edilmeye çalışılması ve efsane yaratma çabaları⁷⁵⁶ gibi kültürel semboller üzerinde yoğunlaşılması, bu çerçevede ele alınan örnekten birkaçı olarak değerlendirilmektedir.

⁷⁵⁴ Kürtlerin tarihsel geçmişlerine ilişkin çeşitli görüşlere çalışmanın başlarında yer verilmiş olmakla birlikte; bunlara ek olarak; İzady'nin Kürt tarihini henüz tarihten dahi bahsetmenin mümkün olmadığı "elli bin yıl"a; Öcalan'ın "yirmi bin yıl"a Bender'in ise "beş bin yıl"a dayandığı tezlerini hatırlatmakta yarar görülmektedir. Diğer yandan, bu görüşleri savunanlardan İzady Kürtlerin kökenini Mezopotamya kültürlerine dayandırırken; Öcalan Kürtlerin "Aryan kültürünün kök hücresi"ni oluşturduklarını savunmuş; Bender ise Kürtlerin Aryan yani Hint-Avrupa değil, Anadolu kökenli olduğunu belirtmiştir. Bu konudaki tartışmalar ve ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akyol, **a.g.e.**, s. 175-180

⁷⁵⁵ "A.Bennigsen, "Les Kurdes et la Kurdologie et Union Sovietique", *Chaiers du Monde Russe et Sovietique*, Vol. 1 (3), Avril-Juin 1960, s. 515-516, Aktaran: Yücel Atilla Şehirli, **a.g.t.**, s. 75 Bu alfabe ilk olarak Tiflis'teki Kürt mektebinde kullanılmıştır.

⁷⁵⁶ Bu çerçevede, bir yandan bayram havasından çıkartılan Nevruz, bir isyanın yıldönümü olarak kabul ettirilmeye çalışılmakta; bir yandan da bu yolla, Kürtlere ait tarihi ve kültürel bir zemin oluşturulmak istenmektedir. Nevruz ile Kürtler arasında bir bağlantı kurarak onun Kürtlere ait bir bayram olduğunu ileri sürenler, bu görüşlerini Demirci Kawa efsanesine dayandırmaktadırlar. Onlara göre; 21 Mart günü, Demirci Kawa'nın önderliğini yaptığı Kürtler, zalim İran Hükümdarı Dahhak'a karşı ayaklanarak bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Dahhak; henüz Hint-İran kabilelerinin birbirinden ayrılmadığı dönemlerin ürünü olan bir Ari mitosudur. Dahhak'a ait ilk bilgiler Zerdüş Öğretileri (Avesta)'nde bulunmaktadır. İslami kaynaklarda Dahhak olarak geçen kelime, Zerdüş Öğretileri'nde Azi Dahhak, Pers literatüründe Azdahag, Ermenice'de ise Azdahat şeklindedir. Geleneksel Ön Asya folkloründe tarihi ya da mitolojik bir şahsiyet olarak ortaya çıkan Dahhak, Fars literatüründe ise bir Arap kralıdır. Efsaneye göre; Fars metinlerinde Arap Kralı olarak gösterilen Dahhak;

Diğer yandan, Kürtçü çevrelerce dile getirilen “Kürt kültürel kıyafetlerinin yasaklanması” yönündeki iddianın, gerçekte Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra uygulamaya konulan Kıyafet Devrimi ve bu çerçevede cübbenin din görevlileri dışında giyilmesinin ve sarık sarmanın yasaklanması ile ilgili olduğu görülmektedir. Zira, araştırılan kaynaklarda, tarihsel süreç içinde Kürtlere has bir geleneksel giyim kuşam stiline rastlanmadığı gibi, geleneksel bir Kürt giyim tarzının yasaklandığına dair hukuki bir metne de

İranlıların büyük hükümdarı Cemşid’den sonra İran ve Turan tahtına oturan beşinci hükümdar olup; iki omuzunda yılanlar çıkmıştır. Dahhak, yılanlar insan beyniyle beslendiğinde rahatlamakta aksi taktirde büyük acılar çekmektedir. Pehlevi metinlerine göre; Dahhak, Feridun tarafından yakalanarak Demavend Dağında zincire vurulmuşsa da kaçarak zulmüne devam etmiş; daha sonra Kirsasp adında bir kahraman tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine bütün dünya bayram etmiş ve o gün nevruz kutlamalarının başlangıcı sayılmıştır. Dini rivayetlere göreyse Dahhak; Nuh Tufanı’ndan sonra gelen ve bütün dünyaya hakim olan hükümdarın adıdır. Dahhak adındaki hükümdarın omuzlarında yılanlar çıkmıştır. Kawa adındaki İsfahanlı bir demirci yılanları insan beyniyle besleyen Dahhak yüzünden iki oğlunun öldürülmesinden dolayı zalim hükümdar Dahhak’a karşı başkaldırmış; halk Demirci Kawa’nın yanında yer alırken; yapılan savaşta Dahhak yenilerek kaçmış; ancak, Kawa Dahhak’ı yakalayarak öldürmüştür. Dahhak’ı öldüren şahsın adı, Firdevsi’nin Şehnamesi’ndeki Efsanede, Kawa olarak yer alırken; Avesta’da Dahhak’ı öldüren Kawa değil Kirsasp’tır. Kürtçülerin efsaneye referans olarak gösterdikleri Firdevsi’nin Şehnamesi’nde Kürtlerin Dahhak’ın zulmünden dağlara kaçan insanların soyundan geldikleri iddia edilmesine karşın, Kawa’nın etnik kökeni hakkında herhangi bir bilgi verilmemekte; sadece İsfahanlı bir demirci olduğu belirtilmektedir. Bu durumda, tarih boyunca iki milletin yönetimi altında bulunan İsfahan’da Kawa’nın Kürt olma ihtimali, Türk veya Fars olma ihtimaliyle eşdeğer görülmektedir. (Şehname’de Turanlıların ve İranlıların efsanevi İran hükümdarı Feridun’un oğullarından Tur ve İr’in soyundan gelen iki kardeş millet olduklarının iddia edilmesi de kaynağın ne denli sağlıklı olduğu yönünde fikir vermektedir) Göktürk Devletini kuran Bumin Kağan ile İstemi Kağan’ın “demirci” olmaları gibi; Kawa’nın da bir demirci olması, Efsane’nin dikkat çekici yönlerinden bir diğeridir. Göktürkler demirden bir dağı eriterek, bunu yapan kahramanı “demirci” şeklinde ölümsüzleştirmişler; Türkler bu günü bayram kabul etmişler ve Ergenekon’dan çıktıkları günün yıldönümlerini “Ergenekon Bayramı” ya da “Nevruz bayramı” adı altında kutlamışlardır. Burada Demirci Kawa Efsanesi ile Ergenekon Destanı arasındaki dikkat çekici bir paralellik bulunduğu görülmektedir. Göktürklerde demircilik geleneği olduğu gibi, Cengiz Han dönemine ilişkin kaynaklarda da demirci motifi işlenmiş; Arapların “hakiki Türk”, Çinlilerin ise “Avar demircileri” dedikleri Hakanlı Türkleri kendilerini soy itibarıyla “demirci millet” olarak tanımışlar ve demircilik sayesinde esaretten kurtulduklarına inanmışlar; Özbek Türkleri’nin şahları arasında da demirciler yer almıştır. Dolayısıyla, “Demirci” figüründen yola çıkılarak; Nevruz’un bir ayaklanma günü olarak kabul edilmesi durumunda dahi Destanın; XI. Yüzyılda Kawa’nın ayaklanmasıyla değil; 5 inci yüzyılda demir ocaklarında çalıştırılan ve tutsaklıktan kurtulmak isteyen bir Türk boyunun ayaklanmasıyla ilişkilendirilmesinin daha makul olduğu düşünülmektedir. Kawa Efsanesi’nin, Dede Korkut hikayelerindeki “Basat”ın Tepegöz’ü öldürdüğü Destanlarda olduğu gibi, Ergenekon Destanının değişik bir rivayeti; bir yansıması olduğu görülmektedir. Bunun, üzerinde şaibeler olan bir mitoloji kahramanıyla, bilimsellikten uzak bir tarih ve kültür oluşturma çabalarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Nevruz ile ilgili ayrıntılı inceleme için bkz. Hasan Tutar, “Tarihte ve Mitolojide Nevruz”, **Türkler**, C. 3, s. 618-620;

ulaşılamamıştır. Yine bu grupça öne sürülen, Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından eğitim imkânlarının ellerinden alındığına dair iddiaların ise Harf İnkılâbı ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Osmanlı döneminde bölge halkının Kürt okullarına sıcak bakmaması sebebiyle, Anadolu'da Kürtçe eğitim veren okulların açılmamış olması Celile Celil'in tespitinden hatırlanacaktır. Diğer yandan, Harf İnkılâbının yapılması ile sadece Kürtler açısından değil, bütün ülke vatandaşları açısından okuma-yazma oranının bir gecede sıfıra indiği bilinmektedir. Ayrıca, Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki uygulamaların bütün T.C. Devleti vatandaşlarını kapsıyor olması; Kürtçülerin sadece Kürtlerin mağduriyetine ilişkin bu iddialarının geçersiz olduğunu göstermektedir.

Kuşkusuz Kürt etnik milliyetçiliğinin varolabilmesi için öncelikle bu milliyetçiliği savunacak olan; ana kültür kalıbında ve kısaca hayatın her bir parçasında farklılığa sahip bir Kürt etnik grubunun varlığı gerekmektedir. Hatırlanacağı gibi, sadece mahallî dil farkının yeterli görülmediği bu yapıda, ancak bir yaşama tarzı farklılığı olması durumunda etnik bir grubun varlığından söz edilebilmektedir. Görüldüğü üzere, Kürt etnik milliyetçiliği yapan grupta ana kültür kalıbına nazaran kültürel bir ayrışma söz konusu değildir. Bu durumda, sergilenen Kürt etnik milliyetçiliğinin, sosyolojik ve hukuksal sebeplere dayalı bir ayrışmadan değil, tamamen siyasi ve psikolojik karakterli bir yaklaşımdan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

4.2.2. Dini Azınlıklar

Tarihte azınlıkların korunmasının, Reformasyon döneminde Vestefalya Anlaşması ile dini azınlıklar lehine başlamış olduğu; bu çerçevede ilk düzenlemelerin Hristiyanların korunmasına yönelik olurken, daha sonra, Müslüman ve Yahudilerin de korunmasının gerçekleştirildiği görülmektedir.

Azınlıkların hem objektif hem de subjektif unsurlara sahip olmaları gerektiği noktasında, bir dine mensubiyetin kişisel bir karar olması subjektif

bir olay olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan bir dini grup; gelenek, ortak tarih, organize olma, grup üyelerinin birbirleri ile ilişki içinde bulunması gibi objektif özellikler de göstermesi halinde azınlık olarak tanımlanabilmektedir.

Dini azınlıkların Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 27. maddesi çerçevesinde sadece sınırlı olarak bağımsız bir anlama sahip olduğuna vurgu yapan Arsava, *“Dini azınlıklar çoğu kez Yahudi ve Müslümanlar bakımından söz konusu olduğu gibi etnik azınlıklardır. Bir yahut daha ziyade büyük dini cemaate nazaran azınlık teşkil eden her küçük dini topluluğun 27. madde anlamında mutlaka azınlık teşkil etmesi söz konusu değildir.”* şeklinde bir tespitte bulunmaktadır.

Ayrıca din faktörünün, bir azınlığa mensubiyeti belirlemede genel bir prensip olmadığı; bir din azınlığından söz edebilmek için, ilgili grubun toplumun çoğunluğunu oluşturan kesiminden fark edilir bir şekilde ayırt edilebilmesi gerektiği ve seçilmiş olan bu dinin, ancak grup mensuplarının yaşamlarını ve kültürlerini etkilemesi koşulu ile söz konusu olabileceği⁷⁵⁷ belirtilmektedir.

Türkiye’de yaşayan Kürtlerin Müslüman oldukları ve yüzyıllardır İslâmî inançlarını samimiyetle taşıdıkları bilinmektedir. Diğer yandan, Halifeliğin kaldırılmasıyla Kürtlerin Türklerle aralarında varolan İslâmî bağın koptuğuna dair inanın bir “ezber” olarak yerleştirilmeye çalışıldığı; ancak, Türkiye’de kaldırılanın sadece hilâfet makamı olduğu, İslâmiyet inancının ve İslâmiyet’in özünde yer alan “ümme” kavramının varlığını olduğu gibi sürdürdüğü, bu sebeple de Kürtler ile diğer Müslümanlar arasında “dinsel” anlamda bir farklılaşmanın olmadığı/olamayacağı daha önce belirtilmiştir. Dolayısıyla bu kriter açısından, Kürtlerin “dini azınlık” karakteri sergilemedikleri

⁷⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 57

görülmektedir. Bununla birlikte, kimi yazarlarca Alevî Kürtlerin “dini azınlık” oldukları yönünde görüşler ortaya koydukları bilinmektedir.

Kürt olsun ya da olmasın Türkiye’de yaşayan bütün Alevîlerin Müslüman oldukları bilinmekte; bu gerçek –birkaç istisna dışında- kendi ifadelerinde ve kabullerinde de görülmektedir. Dolayısıyla, kendini Müslüman olarak tanımlayan insanlara ısrarla “dini azınlık” oldukları yönünde bir empozeye gidilme çabalarının, ya İslâmiyet’in özünün anılan çevrelerce gerçekten bilinmemesinden ya da bilinçli olarak ve art niyete dayalı bir “ezber” politikasının yürütülmeye çalışılmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Diğer yandan, Gülgün Meşe, doktora çalışması içinde yer alan incelemelerin ardından özetle; günümüzde Aleviliğin dini bir farklılık olarak görülemeyeceğini, kültürel mânâda yorumlanması gerektiğini; Alevîliğin doğuşunun dinsel bir temele (İslâmiyet’e) dayandığını, dolayısıyla günümüzde de Alevîliğin kültürel veya sosyal kimlik ifadelerinden biri sayılması gerektiğini belirtmektedir.⁷⁵⁸

Arsava’nın; “dini azınlıklar”ın, örneğin Yahudiler ve Müslümanların bulunduğu topluluklarda söz konusu olabileceği ve büyük dini cemaatlere nazaran sayıca azınlıkta olan küçük dini toplulukların 27. madde anlamında mutlaka azınlık teşkil etmesinin söz konusu olmadığı tahlilinden yola çıkarak; bu çerçevede Müslüman olduklarını belirten Alevîlerin, İslâmiyet’in mantığı açısından olduğu kadar, eldeki verilere dayanılarak da gerçekte bir “dinsel azınlık” olarak yorumlanamayacağı ve tanımlanamayacağı anlaşılmaktadır.

Diğer yandan Kürtçülerin; Kürtlerin samimi İslâmî inançlarının aksine, İslâm karşıtı oldukları bilinmektedir. Herşeyden önce etnik Kürt milliyetçiliğinin önderliğini yapan PKK’nın, Marksist ideolojinin bir gereği

⁷⁵⁸ Gülgün Meşe, **a.g.t.**, s. 134

olarak İslâmiyet'i; *"neredeyse 1400 yıldır Kürtlerin geleneksel köleleşme düzeylerine bir zammak gibi yapışmaktan öte bir rol oynamayan"*,⁷⁵⁹ *"halkı sömüren bir güç"*⁷⁶⁰ ve ideolojik bir düşman olarak belirlediği görülmektedir. Bununla birlikte PKK, 1990'lı yılların başında; Öcalan'ın deyişiyle *"Dinin ... bir mücadele aracı olarak kullanılmasına önayak olmak gerekir. ... bunların olumlu yönlerini kendi koşullarımızda değerlendirerek ve daha olumlu karşılık vererek sonuç alabiliriz"*⁷⁶¹ anlayışı içinde İslâmiyet'i kullanma çabasına girmiştir. Bu maksatla, gerçekte İslâm'a karşıt bakışını koruyan PKK, yürüttüğü politikalarını değiştirerek dini motiflere ağırlık vermeye başlamıştır.

PKK ve Öcalan tarafından dile getirilen İslâmiyet karşıtı ideolojinin, etnik Kürt milliyetçiliği sergileyenlerin hemen hepsi tarafından benimsendiği ve sürdürüldüğü anlaşılmakta; bir kuşak öncesinde son derece dindar olan ailelere mensup grup üyeleri arasında *"Kürtlerin tarihteki en büyük hatalarının İslâm'ı kabul etmek"*⁷⁶² olduğu görüşünü savunanların bulunduğu görülmektedir.

İslâmiyet'in Türkler ile Kürtler arasında kardeşlik duygusunu pekiştiren çok önemli bir güç olduğunun farkında olan ve bu sebeple İslâmiyet'i bir "Kürt Ulusu" yaratma çabalarının karşısında ayakbağı olarak gören Kürtçüler; Müslümanlığın zayıflatılması ve İslâm-Arap-Türk kültürünün tesirinden arınması gerektiği inancıyla ideolojilerinin engellenmesine sebep olan İslâmiyet'e saldırmaktadırlar. Ancak Kürtler, Kürtçülerin politik oyunlarına gelmedikleri gibi; İslâmiyet'e gösterilen olumsuz yaklaşımın, etnik Kürt

⁷⁵⁹ Abdullah Öcalan, Özgür İnsan Savunması, s. 18; Aktaran Mustafa Akyol, **a.g.e.**, s. 227

⁷⁶⁰ Graham Fuller/Henry J. Barkey, Turkey's Kurdish Question, Rowman&Littlefield Publishers, New York, 1998,s. 25, Aktaran: Mustafa Akyol, **a.g.e.**, s. 226

⁷⁶¹ Abdullah Öcalan, Din Sorununa Devrimci Yaklaşım, Weşanen Serxwebun, Köln, 1991, s. 119, Aktaran: Mustafa Akyol, **a.g.e.**, s.226. PKK'nın yeni politikasına uygun bir şekilde Kürdistan İslam Partisi gibi, Türk düşmanlığına dinî bir meşruiyet sağlama amacı güden örgütleri McDowall, PKK'nın kurduğu birer paravan olarak nitelemektedir. David McDowall, **a.g.e.**, s. 433

⁷⁶² Christopher Houston, "Profane Intuitions: Kurdish Diaspora in the Turkish City", The Australian Journal of Anthropology,C. 12, sayı: 1, 2001, Aktaran: Mustafa Akyol,**a.g.e.**, s. 228

milliyetçiliğinin benimsenmeyişi ve dışlanması ile sonuçlandığı anlaşılmaktadır.

Diğer yandan, etnik Kürt milliyetçiliği sergileyen İslâm karşıtı grup, eğer İslâmiyet'ten vazgeçerek ateizmi seçmişse, ateizmin gereği olarak hiç bir dini vecibeyi yerine getirmekle mükellef olmayacakları için, mantıken “din azınlığı” tartışmalarının dışında kalacaklardır. Ancak, eğer örneğin Hristiyanlık gibi bir başka dini benimsemişlerse, bu dinin gereklerini yerine getirme konusunda ve diğerleri ile eşit olma talebi çerçevesinde, bunların bir “din azınlığı” karakteri sergileyip sergilemediklerinin tartışılması gerekmektedir. Ancak, Kürtçülerin “millet yaratma” hedefleri gereği ihtiyaç duydukları insan potansiyeli içinde yer alan dindar Kürtler ile aralarında meydana gelmesi muhtemel bir “ötekileştirme”ye rıza gösteremeyecekleri ve onlar tarafından tamamen dışlanma riskini göze alamayacakları aşîkârdır. Bu sebeple Türkiye’de Kürtçüler tarafından gündeme taşınacak bir “dini azınlık” olma beyanları ve talepleri ile karşılaşılması muhtemel görünmemektedir. Dolayısıyla, etnik Kürt milliyetçiliği sergileyen ve dinsel yönelimi net olmayan grubun “din azınlığı” olma durumuna ilişkin herhangi bir inceleme yapılması da bu çerçevede anlamsız görülmektedir.

4.2.3. Dil Azınlıkları

Azınlıkların tarihsel gelişimi içinde daha önce azınlıklar açısından temel belirleyici olan dinin yerini, milliyetçilik hareketlerine paralel olarak, toplumsal kimliklerin ayrılmaz bir parçası olan dil almıştır.

Bu gelişmenin başlıca sebeplerinden birini Avrupa’da matbaa endüstrisinin gelişmesiyle Latince’nin yanında yerel dillerde de kitapların basılması oluştururken; bir diğer sebep Reformasyon hareketleri olmuştur. Bu çerçevede, Protestan mezheplerinin ortaya çıkması neticesinde, Avrupa’da kimliğin temel belirleyicisi olan Hristiyanlık birleştirici özelliğini

kaybetmiş; bu süreçte kilisenin resmi dili olan Latince de yerini yerel dillere bırakmaya başlamıştır. Lehçe çeşitliliği sebebiyle daha önce birleştirici olma özelliği bulunmayan yerel diller ise bu lehçelerden birinin ön plana çıkmasıyla standartlaşmaya başlamış ve zamanla birer ulusal dile dönüşmüştür.⁷⁶³ Ulusal kimliğin ortak bir dil çevresinde gelişmesi; bu dili anadil olarak konuşamayanların çoğunluk karşısında “dil azınlığı” halini almalarıyla sonuçlanmıştır.

I. Dünya Savaşı'na kadar dil, bir halka mensubiyetin en önemli göstergesi kabul edilerek korunmuş olmakla birlikte; “dil” kriteri, bir azınlığı belirlemede ölçüt değildir. Diğer bir deyişle, dil kavramının geniş yorumlanması muayyen bir dili yahut muayyen bir diyalekti kullanan bütün grupları dil azınlığı durumuna getirmemektedir.⁷⁶⁴

Arsava'ya göre, “Dil Azınlığı” kavramı tam olarak tanımlanamamış olmakla birlikte; Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 27. Maddesinde yer alan “*azınlık mensupları ... kendi dillerini kullanma hakkından mahrum edilemezler.*” ifadesi, dil azınlığı kavramının uluslararası hukukta kabul gördüğünü ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin doğusunda yaşayan halkın bir kısmı “Kürtçe” şeklinde adlandırılan bir dille konuşmaktadır. Kürtçe'nin ayrıca, Orta Doğu'nun diğer bazı ülkelerinde yaşayan insanların bir kısmı tarafından da konuşulduğu bilinmektedir.

Kürtçe'nin ilmî ve felsefî kavramları açıklama kapasitesi olan müstakil bir dil mi yoksa yarım bir dil ya da herhangi bir dilin bir lehçesi mi olduğu konusu, son derece ihtilafli ve siyasî bir görünüm arz etmektedir. Halihazırda

⁷⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 83-98

⁷⁶⁴ Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 57

Kürt dili hakkındaki yayın çabaları da, ilmî araştırmalara dayalı olmaktan ziyade, siyasî eğilimlere dayalı olarak yürütülmektedir.⁷⁶⁵

Kürtçe, bazı yazarlara göre iki lehçeye ayrılmaktadır. Ali Rıza Şeyh Attar'a göre bunlardan ilki; daha çok Türkiye'de yaşayan Kürtler ile İran'ın Batı Azerbaycan bölgesinde yaşayan Kürtlerin konuştuğu "Kurmanci", ikincisi ise Irak Kürtlerinin çoğu ile İran'ın bazı bölgelerinde yaşayan Kürtlerin konuştuğu "Sorani"dir.⁷⁶⁶ David McDowall ise bu iki lehçenin yani Kurmanci ve Sorani'nin gramer kuralları açısından birbirinden farklı olduğunu belirtmektedir. Bunlara ilaveten, McDowall gibi çeşitli yazarlarca, "Gorani", "Zaza Gorani" ve "Zazaca" da Kürtlerin konuştuğu diller arasında sayılmakta ve bunların toplamı Kürtçülerce de "Kürtçe" olarak kabul edilmektedir.

Ancak, McDowall gibi yazarların aksine; V. Minorsky, Hadank, D. Mackenzie, Goichie Kojima, İngmar Sauberg, Garo Sasuni gibi bazı yazarlar; Kürtçe'nin bir lehçesi olarak kabul etmedikleri Zazaca'yı ayrı bir dil olarak tanımlamaktadırlar.⁷⁶⁷

Diğer yandan çeşitli araştırmacılar, Türkiye'de konuşulan Kürt lisanının bir lehçe olduğunu ve Farsça'ya daha çok benzediğini vurgulamakta; Arap ve Türk tesirlerinin de karışımıyla, kendine has bir telaffuzu olduğunu beyan etmektedirler.⁷⁶⁸ Bu çerçevede, Kürtçe'nin; Zazaca, Dımili (Dımlı-Dümbili)⁷⁶⁹,

⁷⁶⁵ Ali Rıza Şeyh Attar, **a.g.e.**, s. 47

⁷⁶⁶ **a.g.e.**, s. 47

⁷⁶⁷ Ali Tayyar Önder, **a.g.e.**, s. 170

⁷⁶⁸ Yaşar Kalafat, **a.g.e.**, s. 50-55

⁷⁶⁹ Bruinessen, Zaza lehçelerinin ve Zazaca konuşan aşiretlerin bir bibliyografisinin Paris'teki Kürt Enstitüsü tarafından çıkarılan Kürt Kültür Dergisi Hevî'nin Şubat 1985 sayısında yayımlanmış olduğunu belirterek; bu kaynaklarda sık sık Zazaca konuşanların dillerinin "Dımili" olarak adlandırıldığını anlatmaktadır. Oryantalistlerce Dımili kelimesinin Deylami sözcüğünden geldiğinin kabul edilerek; bu görüşün Kürtlerin kökenine ilişkin tartışmalarda tez olarak kullanıldığını belirten Bruinessen; Türkiye'de özellikle Mutki ve Erzincan bölgelerinde yaşayan ve bilgilerine başvurduğu Zazaların pek çoğunun bu kelimeyi ya hiç duymamış olduklarını ya da Avrupalılardan işittiklerini söylemekte ve "Anlaşılan sadece Zazaca konuşulan bölgenin batısındakiler dillerini Dımili olarak adlandırıyorlar." şeklinde bir yorum getirmektedir. Bkz. Martin Van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, dipnot:16, s. 42; Oysa bu durum Kürt Enstitüsü başta olmak üzere Kürtçüler tarafından "Türk olmasın da ne olursa

Kırmançi (Kırmanç), Sorani, Gorani vb. gibi şivelerle konuşulduğunu belirten yazarlar; Kürtçenin ayrı şivelerini konuşan insanların birbirleri ile anlaşmakta hayli zorlandıklarını vurgulamaktadırlar.⁷⁷⁰ Diğer yandan genel görüş Zazaca'nın Kürtçe'den tamamen ayrı olduğu yönündedir.

Martin Van Bruinessen ise Kürtçe olarak adlandırılan dile ilişkin; *“Kürtçe İran dillerinin kuzeybatı ya da güneybatı grubundandır. Ve bir çok değişik lehçeye ayrılır. Bu lehçeler de birbirlerini az anlayan ya da hiç anlamayan gruplara ayrılırlar. ... Bu lehçeler sadece kelime ve telaffuz farklılıkları değil, aynı zamanda önemli gramer farklılıkları da gösterirler.”* demektedir. Bruinessen'in tasnifi şu şekildedir:

“- Kuzey ve kuzeybatı lehçelerine genel olarak “Kırmançi” adı verilir. Ancak bu isimlendirmede güneydeki bazı aşiretlerin kendilerini Kurmanç olarak tanımlaması ve güney grubuna dahil olmasına rağmen dillerini de Kırmançi olarak adlandırması karışıklığa yol açabilir.

- Güney lehçelerine genellikle “Sorani” adı verilmektedir. Her ne kadar Sorani bu gruba dahil sadece bir lehçe ise de Mutki, Süleymaniye ve diğer bir çok lehçe de bu gruba dahildir.

- Sineşi (Sanandajî), Kermanşahî ve Leki gibi güneydoğu lehçeleri (dir). Bu lehçeler diğer iki gruptan daha fazla modern Farsça'ya yakındırlar.”⁷⁷¹

Görüldüğü gibi Bruinessen de Kırmançi, Sorani ve Sineşi'yi “lehçe” olarak tanımlamaktadır.

olsun” zihniyetiyle yürütülen tarih yaratma çabalarının bir neticesi gibi görünmekte; bu kelimedden bihaber Zazalar ise kullanılmaya çalışılmaktadır.

⁷⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nazmi Sevgen, **Zazalar ve Kızılbaşlar (Coğrafya-Tarih-Hukuk-Folklor-Teogoni)**, Kalan Yayınları, Ankara, 1999, s. 149-164

⁷⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Martin Van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 41

Türk dil Kurumu Lehçe'yi *“bir dilin tarihsel, bölgesel, siyasal sebeplerden dolayı, ses, yapı ve sözdizimi özellikleriyle ayrılan kolu, diyalekt”* olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede, bir lehçe'den söz edebilmek için öncelikle temel bir dilin varlığının gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Lehçelerin ise bu temel dilde varolan kelimelerin seslerinin ve yapılarının ya da sözdiziminin çeşitli sebeplerle gösterdiği söyleniş özelliği neticesinde meydana geldiği görülmektedir. Bir başka deyişle, lehçelerin varlığı, gerçekte temel bir dilin varolmasına bağlı olup, bu anlamda lehçelerden söz edebilmek için “temel dil”, “olmazsa olmaz” özellik gösteren bir şarttır.

Daha önce görüldüğü gibi, Osmanlı'ya katıldıkları dönemde Kürt aşiretlerinin her biri kendine has olan, ancak tamamı açısından ortak kullanım özelliği taşımayan ve bu sebeple de birleştirme, dolayısıyla kültür aktarımı işlevi göremeyen farklı dillere/lehçelere sahip olmuşlardır. Bugüne gelindiğinde ise hâlen çeşitli lehçelerin toplamının “Kürtçe” olarak tanımlandığı görülmekte; bununla birlikte “Kürtçe” olarak adlandırılabilen ve bu lehçelerde yer alan kelimelerin ve gramerin tamamını kuşatan temel bir dilin varlığından söz edilememektedir. Bu konuda yapılan sözlük çalışmalarına bakıldığında, temel bir dilin varolmadığı tespiti daha iyi anlaşılabacaktır.

1856 yılında Ruslar'ın Erzurum Konsolosu olarak atadığı Auguste Jaba, dönemin bütün Rus Konsolosları gibi Kürtler üzerinde araştırmalarda bulunmuş ve 1860 yılında St. Petersburg Bilimler Akademisi'nin isteğiyle bir Kürtçe sözlük çalışması yaparak yayınlamıştır. Bugüne oranla daha az değişikliğe uğramış bir Kürtçe'yi temsil eden ve 8460 kelimedenden oluşan Jaba sözlüğü esas alınarak; daha sonra yine St. Petersburg Bilimler Akademisi'nin isteği üzerine, F. Justi tarafından 8378 kelimedenden oluşan bir Kürtçe sözlük oluşturulmuştur. Minorsky gibi Kürdologlar tarafından yapılan

tasnif neticesinde; sözlükte geçen kelimelerin menşeinin⁷⁷² şu şekilde olduğu tesbit edilmiştir:

Toplam 8460 kelimenin 3080'i Türkçe, 2230'u Farsça (Bunlardan 1200'ü eski İran Zend Lehçesi), 2000'i Arapça, 370'i Farsça (Pehlevi Lehçesi), 220'si Ermenice, 180'i Keldanîce, 60'ı Çerkezce, 20'si Gürcüce, olup, 300'ünün ise menşei belirsizdir.⁷⁷³

Görüldüğü üzere, çeşitli lehçelerinden söz edilen Kürtçe'nin içinde, menşei itibariyle atıf yapılabilecek bir tek "Kürtçe kelime" bulunmamaktadır. Diğer yandan hatırlanacağı gibi, kendilerini Kürt olarak niteleyen toplulukların dillerinde de bir terim olarak "Kürt" kelimesi mevcut değildir. Bununla birlikte, Türkiye'nin ve Ortadoğu'nun çeşitli yerlerinde yaşayan insanların bu lehçeleri kullanarak konuştukları da bilinen bir gerçektir. Bu çerçevede, "Kürtçe" adında temel bir dilin varolmadığı; ancak, yukarıda sayılan menşelere ait çeşitli kelimelerden oluşan ve tamamen farklı gramer yapılarına sahip; içerdiği büyük farklılıklar sebebiyle de "söyleyiş farklılığı" şeklinde bir nitelemeyi aşan çeşitli lehçelerin varlığından söz edilebileceği görülmektedir. Böyle bir dil yapısının ise ilmî ve felsefî kavramları açıklama gücüne sahip olamayacağı düşünülmektedir.

Türkiye'de Kürtçe'ye ilişkin ilk gramer denemesinin Kemal Badıllı tarafından 1965 yılında yapılarak yayınlandığı bilinmektedir. Eserin adı ise şu şekildedir: "*Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri (Kırmanç Lehçesi)*". Bunun yanında, Zazaca'nın Türkiye'de konuşulan diğer Kürt lehçeleriyle hiç bir benzerliğinin

⁷⁷² Bu dağılım doğrultusunda, konar-göçer toplulukların yaşadıkları coğrafi bölgelere göre kullandıkları Türkçe'nin, Farsça ve Arapça'nın etkisi ve karışımı ile çeşitli ağızları meydana getirdiğini savunan görüşler, bunların genel olarak "Kürtçe" şeklinde ifade edildiğini belirtmektedirler.

⁷⁷³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulhaluk Çay, **Her yönüyle Kürt Dosyası**, s. 119; Tekin Erer, **Kürtçülük Meselesi**, İstanbul, 1990, s. 17; Ali Tayyar Önder, **a.g.e.**, s. 138; Diğer yandan, Kürtçülerin salt Kürtçe'ye yaptıkları vurgu ile etnik kimlik yaratma çabalarına; aynı mantıkla ve bu kelimelerin menşesinden yola çıkılarak şu şekilde cevap vermek mümkündür. Kürtlerin % 36.4'si Türk, %30,7'si Fars, % 23,6'sı Arap, %2,6'sı Ermeni, %2.1'i Keldani, %0.7'si Çerkez ve %0.2'si Gürcü kökenli olup; %3.5'inin ise kökeni bilinmemektedir.

bulunmadığı, tamamen farklı kelime ve gramer yapısına sahip olduğu, bu sebeple Zazaca'yı konuşanlar ile diğer lehçeleri konuşanların birbirlerini anlamadıkları gibi Zazaca dışındaki lehçeleri konuşanların da anlayamadığı⁷⁷⁴ göz önüne alındığında; Zazaların Kürtlerden tümüyle farklı oldukları ve Türkiye'de yaşayan bütün Kürtlerin konuştuğu ortak bir lehçenin⁷⁷⁵ de bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Diğer yandan, Türkiye'de anılan lehçelerden hiç birini konuşmayan⁷⁷⁶ ve sadece Türkçe konuşan Kürtler büyük çoğunluğu oluştururken;⁷⁷⁷ Türkçe'yi bilip bilmediği belli olmamakla birlikte Kürtçe konuşmayı tercih eden Kürtlerin bulunduğu da bir gerçektir. Konuşulan lehçelerin ancak bu lehçeleri bilen kimseler tarafından anlaşılabilirdiği, dolayısıyla farklı lehçeler çerçevesinde Kürtlerin birbirlerini anlamadıkları göz önüne alındığında; Türkiye'de yaşayan Kürtler açısından dil bazında tam bir birlik olmadığı, yani Kürtlerin ortak bir dil birliğine sahip olmadıkları anlaşılmaktadır.

Hatırlanacağı gibi "dil" kriteri, bir azınlığı belirlemede doğrudan bir ölçüt olarak kabul edilmemekte; dil kavramının geniş yorumlanması belli bir dili yahut belli bir lehçeyi kullanan bütün grupları dil azınlığı durumuna getirmemektedir. Diğer yandan, Arsava, dil azınlıklarının hukuk biliminin yöntemleriyle saptanamayacağını ve dil biliminin yöntemlerinin kullanılması gerektiğini; dil azınlıklarının saptanmasında nüfus yoğunluğu, göç, dilin gelişmişlik derecesi, grubun dil bilgisi gibi çeşitli faktörlerin de dikkate

⁷⁷⁴ Bu durum, anılan çeşitli lehçeleri konuşan Kürtler ve kendilerini Kürt kabul etmeyen Zazalar tarafından da ifade edilmektedir.

⁷⁷⁵ Çeşitli yazarlarca, Kürtçe olarak anılan dilin Kurmanci, Sorani, Gorani, Zaza Gorani ve Zazaca olmak üzere çeşitli lehçelere ayrıldığı belirtilmiştir, bir başka görüşe göre ise Kurmanci ve Sorani Kürtçenin gerçek lehçeleri olup, Gorani, Zaza Gorani ve Zazacanın ise Kürtçe olarak anılmakla birlikte farklı diller olarak kabul edildiği hatırlanmalıdır. Diğer yandan, Dil'e vurgu yapan Kürtçü ve bölücü internet sitelerine girildiğinde dahi; bu sitelerin neredeyse tamamına yakınının Türkçe olarak düzenlenmiş olduğu, hemen hepsinde birkaç lehçeye link bağlantısı sağlandığı ve en az iki lehçenin kullanıcılara öğretilmeye çalışıldığı görülmektedir.

⁷⁷⁶ Bu durum Abdullah Öcalan tarafından da beyan edilmiştir. Bkz. Rafet Ballı, **a.g.e.**, s. 235

⁷⁷⁷ Hatırlanacağı gibi, 2005 yılında yapılan en son çalışmanın sonuçları Türkiye'de Türkçe konuşma oranının %93 olduğunu ortaya koymaktadır. Bir diğer deyişle Kürtçe konuşanlar; Lazca, Çerkezce, Arapça, Zazaca gibi dilleri konuşanlarla birlikte %7'lik kesimin içinde yer almaktadırlar.

alındığını belirtmektedir. Ayrıca dil azınlıklarının varlığının, azınlık dilinin kimlik bilincine ve bu dili koruma isteğine bağlı olduğu vurgulanmaktadır.

Daha önce de işaret edildiği gibi, Kürtçe ile ilgili –Kürtçüler dışında– öğrenme, koruma ve sürdürme isteğine bağlı bir talep olmadığı ortadadır. Türkiye’de Kürtçülerin yoğun ısrarı neticesinde açılmış olan Kürtçe kurslarının talep yetersizliği sebebiyle kapanması; bu dili öğrenme, koruma ve sürdürme isteğine bağlı bir talep olmadığını göstermektedir. Diğer yandan “Türkçe konuşma oranı” ve “kimlik tanımlama” çalışmalarında da görüldüğü gibi çeşitli veriler, Kürtçe ile bütünleşen bir kimlik bilincinin olmadığını ortaya koymaktadır. Bütün bunlar ışığında, çeşitli lehçelerin belli yörelerde konuşuluyor olması; Kürtçe’ye bağlı bir “dil azınlığı” tanımlaması açısından yeterli görülmemektedir. Dil azınlıklarının belirlenmesinde tam kriterlerin mevcut olmayışına karşın, “uluslararası dil azınlıkları sayım listesi”nde Kürtçe’nin yer almadığı bilinmektedir. Bu durumun, Kürtçe’nin temel bir lisan olmayışından, anılan lehçelerin ise yukarıda sayılan açmazların bulunmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

4.2.4. Ulusal Azınlıklar

Ulusal azınlıklar kavramı; ulus bilincinin olgunlaşması ve ulus-devlet olgusunun uluslararası alanda yerleşmesi neticesinde ortaya çıkmış; I. Dünya Savaşı’ndan sonra azınlıkların korunmasına yönelik düzenlemelerle⁷⁷⁸ Devletler Hukuku terminolojisine girmiştir.

Avrupa Konseyi bünyesinde ulusal azınlıklara genel bir tanım getirmeye yönelik çabalara⁷⁷⁹ mukabil, Konsey tarafından 1995 yılında imzaya açılan “Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme”de

⁷⁷⁸ Ulusal azınlıkları himaye eden bir hüküm ilk kez 1815 tarihli Viyana Nihai Senedi’nde yer almış olup; Rusya’nın, Avusturya’nın ve Prusya’nın egemenliğine giren Polonya Ulusunun ulusal temsiline ve batı kurumlarının himaye edilmesine yöneliktir.

⁷⁷⁹ Jennifer Jackson Preece, **a.g.e.**, s. 32

ulusal azınlık tanımına yer verilmediği görülmektedir. Diğer yandan, ulusal azınlıkların “başka bir ulusla etnik bağı olan azınlıklar” anlamına gelip gelmediği;⁷⁸⁰ anılan Sözleşme çerçevesinde tartışılan önemli hususlardan biri olmuştur. Bu konudaki genel görüş, ulusal azınlıkların “bir devletin sınırları içinde azınlıkta olmakla birlikte, bir başka devlette egemen konumda bulunan ve bu yönüyle etnik azınlıklardan ayrılan bir azınlık türü”⁷⁸¹ oldukları yönündedir.⁷⁸²

Diğer azınlık türleri ile ortak noktalara sahip olması, onların özelliklerini bünyesinde barındırması ve zaman zaman “azınlık” kavramını ifade etmek üzere kullanılmasından dolayı bu kavram, tanım ve içerik yönünden belirsizliklere sahiptir. Bununla birlikte, ulusal azınlık kavramının temel belirleyicisi olan “ulus” kavramının da herkesçe kabul edilmiş net bir tanımı bulunmamakta, bir insan topluluğunun hangi aşamadan itibaren “ulus” olarak nitelendirilebileceği konusundaki belirsizlik⁷⁸³ ise, özellikle etnik ve ulusal azınlıklar arasında yapılmak istenen ayırımlarda problemlere sebep olmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı’nın sona erişinden bu yana⁷⁸⁴; ulus-devlet, siyasi bağımsızlığın tartışmasız şartı olarak kabul edilmiş; ulus-devlet sistemi ise her ulusun verili bir coğrafya ve bunun üzerinde yaşayan insanlar üzerinde

⁷⁸⁰ Naz Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 44-45

⁷⁸¹ Bu ayrıma göre, Almanya’da yaşayan Slav kökenli Sorblar “etnik azınlık” olarak nitelendirilirken; aynı ülkede bulunan Danimarkalı azınlık “ulusal azınlık” kapsamına girmektedir. Fakat bu ayrımın hukuki bir geçerliliği olmayıp, Almanya iç hukukunda her ikisi de “ulusal azınlık” statüsüne sahiptirler.

⁷⁸² Erol Kurubaş, **a.g.m.**, s. 124

⁷⁸³ Anthony D.Smith, **Ulusların Etnik Kökeni**, s. 182-188

⁷⁸⁴ Fransız Devrimi’nde önceki dönemde, kültürel, dini ve etnik gruplar krallıkların, hanedanlıkların sınırları içinde yaşarken; kimse kendini siyasi bağımsızlık yeterliliğinde ulusal bir topluluk olarak düşünmemekteydi. Fransız Devrimi’nden sonra meydana gelen olaylar dizisiyle, krallıkların, hanedanlıkların uluslararası meşruiyetinin yerini ulusal ölçütlere bırakması süreci hızlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın ardından ise ulus-devlet siyasi bağımsızlığın kurucu ilkesi olarak en azından Avrupa ölçeğinde kabullenilmiş; hanedanlıklar, krallıklar, dini güç odakları (piskoposluklar gibi), kontluklar, bölgeler, ülkeler ve benzerlerinin yerleşik olduğu alanlar, Avrupa siyasi haritasında, siyasi bağımsızlık sahibi uluslar olarak tanımlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Jennifer Jackson Preece, **a.g.e.**, s. 43-44

bağımsız yönetim hakkına sahip olduğu önermesinden hareket eden “kendi kaderini tayin hakkı” öğretisiyle desteklenmiştir.⁷⁸⁵

Ancak bu öğretiye karşın; 19. yüzyılda milliyetler prensibine geçerlilik (her ulusun bir devlete sahip olması, her devletin bir ulus içermesi) sağlanamayan yerlerde, farklı güçlere sahip muhtelif ulusların aynı ülkede yaşamak zorunda kalmaları sonucu, siyasi bağımsızlıkları olmayan Ulusal azınlıklar⁷⁸⁶ ortaya çıkmıştır.

Ulusal azınlığı meydana getiren temel faktörlerden ilkinin “azınlığın kendi ulus bilinci” oluştururken, ikincisini ise “çoğunluğu temsil eden kesimin azınlık grubuna ilişkin öznel görüşü” oluşturmaktadır. Dolayısıyla kavramı tüm yönleriyle kapsayacak nesnel ve genel bir tanım son derece zordur.

Ulusal azınlıklar,⁷⁸⁷ kendi milli özellikleri, kendi tarihi, kültürü yahut dili vs. olan grupları ifade etmesi anlamında muhteva yönünden etnik azınlıklara benzetmekle birlikte; etnik azınlıklar, ulusal azınlık oluşturmeyen etnik grupları da içermesi açısından daha kapsamlıdır. Bununla birlikte, bir ulusal azınlığı diğer azınlık türlerinden ayıran en önemli özelliğin, onun “halk”⁷⁸⁸ olma konusundaki siyasi iradesi⁷⁸⁹ olduğu belirtilmektedir.⁷⁹⁰

⁷⁸⁵ **a.g.e.**, s.42

⁷⁸⁶ Bu kavram içinde yer alan ulus sözcüğü halk, aynı kökten gelen toplum anlamında kullanılmaktadır.

⁷⁸⁷ Arsava, izole edilmiş, sürekli bir minörite pozisyonuna mahkûm edilen; aynı etnik kökenden gelen bir ulus tarafından yönetilen (konnasyonal) devletle sınırdaş olmayan ülkelerde yaşayan azınlıkların prensip olarak gerçek ulusal azınlık olarak nitelendirildiğini vurgulamakta ve Volga Almanları’nı buna örnek olarak göstermektedir. Arsava’ya göre gerçek olmayan ulusal azınlıklar ise sınırda yaşayan azınlıklar (sınır bölgesi azınlıkları) olup, Devletler Hukukunda sınır bölgesi azınlıklarının self determinasyon hakkına sahip olduklarına dair bir kural bulunmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 61

⁷⁸⁸ Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’nin 1. Maddesi ile Ekonomik ve sosyal Haklar Sözleşmesi’nin 1. maddesi “Halkların Self Determinasyon Hakkı”ndan söz etmekle birlikte, bu hakkın politik bir prensip olmaktan öteye gittiğini söylemek mümkün değildir. **a.g.e.**, s. 74

⁷⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. G.Dahm, Völkerrecht, Bd.I, s. 394 vd. Aktaran: Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 55

⁷⁹⁰ Bu iradenin devlet kurmaya yöneldiği ve ulusal azınlık isteklerinin ancak kendilerine ait bir devlet varlığı içinde tatmin edilebileceğine dair görüşler mevcut olduğu gibi; bu saptamanın doğru olmadığını; federatif sistemi gerçekleştirmeye çalışan yahut bağımsız olarak kendi

Ancak “kendi kaderini tayin hakkı”nın, etnik temelli bir ulusa özgü bir hak olarak mı; yoksa, uyruk ulusların hakları olarak mı anlaşılması gerektiği sorusunun açık bir cevabının bulunmayışı nedeniyle bu hak, uluslararası toplum için belirsiz bir kavram olmayı sürdürmektedir.

Siyasi bağımsızlık, toprakların yeniden paylaşımının getireceği kendine özgü sorunlar⁷⁹¹ nedeniyle kolay elde edilebilir değildir ve pek çok örnekte gerçekleşmesi imkânsızdır.⁷⁹² Zira, toprakların yeniden paylaşımı çok ender görülmekle birlikte; barışçı yöntemlerle toprak paylaşımı ve sınırların yeniden belirlenmesi, ancak, bu topraklar üzerinde egemenlik hakkı olan devletlerin kabulüyle mümkün olabilmektedir. Bununla birlikte, toprak paylaşımının kabullenildiği durumlarda bile, ulusal azınlığın tanınması sorun olmaya devam edecektir.⁷⁹³

Self determinasyon hakkının kullanılması ve ülke bütünlüğüne saygı prensibi arasındaki çelişki, istisna teşkil eden “apartheid ve koloni politikası”

devletini kurmak isteyen grupların varolmasına mukabil, yönetime katılma hakkı sağlanarak (Danimarka azınlığının yasama organına temsilci gönderme hakkına sahip olması gibi) yahut muhtariyet hakları üzerinden (Aaland adalarında yaşayan İsveç’liler lehine öngörüldüğü şekilde) de bu grupları tatmin etmenin mümkün olduğunu savunan görüşler de mevcuttur.

⁷⁹¹ ABD, Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya’nın, Bosna’nın Sırp, Hırvatlar ve Bosnalılar tarafından kabullenilebilir etnik haritasını çizme girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Diğer yandan, sınırların nasıl belirleneceği (belli bir ulusun hâlen yaşadığı topraklar mı, yoksa yüzyıllar önce yaşanan topraklar mı bu süreçte belirleyici olacaktır), böyle bir devlet tarihsel olarak hiç olmamışsa, yeni toprak paylaşımının türdeş ulus-devlet yaratmanın imkânsızlığından da yola çıkarak hangi noktaya kadar süreceği yönündeki sorunlar, barışçı yollar dışındaki toprak paylaşımı taleplerinin sonuçsuzluğuna da bir ölçü teşkil etmektedir.

⁷⁹² Toprakların yeniden paylaşılmasını zorlamanın getireceği sorunların büyüklüğü, ulusal azınlık çatışmalarında dış müdahaleye engel olabilir. Her şeyden önce bir devlet, bir başka devletin ulusal azınlıklarının bağımsızlığı için müdahale etmeye karar verdiğinde, mali, askeri ve insan kaynakları konularında bedel ödemeye hazır olmalıdır. Diğer yandan varolan uluslararası sistem, Devlet hakları ile azınlık talepleri arasındaki karşıtlık sebebiyle, azınlıkların bağımsızlıklarını kazanmalarını desteklemeyen ve ulus-devletler kulübünün bir üyesi olarak, günü geldiğinde bu durumun kendileri için de kullanılabilme ihtimali varken, bir başka ulus-devleti topraklarından etme konusunda örnek olmanın göze alınması gerekmektedir. Karşı devletin misilleme ihtimali de düşünüldüğünde, azınlıklar adına dış müdahalelerin kolay yapılamayacağı gerçeği ortaya çıkmaktadır.

⁷⁹³ Quebec ve Kanada ayrılma konusunda bir uzlaşmaya vardıkları halde, Quebec Yerlileri ve İnuit Halkı, Quebec’in Kanada’dan ayrılması durumunda, Quebec’den ayrılma ve Kanada’ya katılma haklarını ve kararlılıklarını defalarca açıklamışlardır. Diğer yandan, toprak bölüşümü neticesinde türdeş devletler oluşmayacağı ve dolayısıyla ulusal azınlıkların her zaman var olacağı bir gerçektir. Ayrıca, “toprakların yeniden paylaşımı sürecinin sona erdiği yargısına hangi noktada ulaşılabilecektir?” sorusunun da cevabı yoktur.

durumları dışında sadece barışçı yollarla çözümlenebilmektedir.⁷⁹⁴ Bununla birlikte, yabancı bir ulusun hakim olduğu devlette yaşayan bir ulusal grubun Self Determinasyon Hakkını hangi şekli⁷⁹⁵ ile iddia edebileceğine dair soru ise siyasi sonuçları sebebiyle önem taşımaktadır.

Diğer yandan, azınlık gruplarının doğdukları ya da serbest olarak seçip göç ettikleri bir ülkeye kendilerini bağlı hissetmeleri sosyolojik bir gerçek olup, bu bağlılık çerçevesinde gündeme getirilen “yurt üzerinde hak sahibi olma” durumu ise Devletler Hukukunca bir prensip olarak tanınmamaktadır. Yurt üzerinde hak sahibi olma prensibinin doğrudan ulusal azınlıkların himayesine

⁷⁹⁴ Ülkesel uyumsuzlukları barışçı yollarla çözümleme yükümlülüğü AGİK Nihai Senedin’de de karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan, BM Genel Kurulu’nun 24.10.1971 tarihli “Devletler Arasında İşbirliği ve Dostça İlişkiler Deklarasyonu”; merkezi hükûmet tarafından self determinasyon haklarının uzun zamandan beri ağır bir şekilde ihlal edilmesi ve ulusal grubun merkezi hükûmette temsil edilmemesi durumlarında ulusal grubun yönetime karşı koyma hakkını meşru kabul etmektedir. Bu düzenleme ulusal gruba merkezi hükûmette uygun bir şekilde temsil edilme olanağı sağlanmasını self determinasyon hakkının gerçekleşme şekli olarak kabul etmektedir. Ulusal gruba, onu oluşturan mensuplarının sayılarından ve seçimlerdeki sonuçlardan bağımsız olarak merkezi hükûmette katılım imkânı sağlanması, federal devlet karşıtı olarak merkezi devlet anlayışını dile getirmemektedir. Deklarasyonda yer alan bu ifade sadece lafzi anlamda kullanılmıştır. Burada hedeflenen etnik grupların kendilerine ait işleri devlet içinde münferiden yürütmeleri değil, onların tüm devlet için yetkili olan hükûmete katılımlarıdır. Bu katılım, geçerli Devletler Hukukunun ulusal grup haklarının bir parçası olarak öngördüğü ve yerine getirilmesini istediği bir mükellefiyettir. Th. Veiter, Innerstaatlicher Schutz von Volksgruppen und Sprachminderheiten im heutigen Europa, s. 106 Aktaran: Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 81-82 ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. s.76-82

⁷⁹⁵ Devletler Hukuku doktrini çerçevesinde, Self Determinasyon Hakkı’nın kullanımı, extern (dışsal) ve intern (içsel) Self Determinasyon hakkı olmak üzere iki şekilde mümkündür. Extern Self Determinasyon Hakkı; bir halkın yahut ulusal grubun plebisit ile şimdiye kadar mevcut olan devletten ayrılması ve aynı etnik kökenden gelen diğer bir devletle birleşmesi yahut kendi bağımsız devletini kurması anlamını taşımakta olup, bu hakka istinat edilebilmesinin ön şartı, kültür, din ve dil değerlerinin yok edilmekten ve zarara uğramaktan kurtarılmasıdır. Self Determinasyon Hakkı, uygulamada prensip olarak muayyen bir toprak üzerinde münferiden yerleşik olan ulusal gruplar tarafından iddia edilmekte olup, Grönland’da yaşayan Eskimolar bunlara örnek olarak gösterilebilirler. Extern Self Determinasyon hakkı, ulusal grubun ananevi olarak yaşadığı topraklarda başka ulusal grupların da bulunması halinde kullanılamaz. Ananevi olarak yaşadığı topraklarda başka ulusal grupların da bulunması halinde, ancak Intern Self Determinasyon söz konusu olabilir. Buna göre, devletin insan unsurunu meydana getiren halkların, demokrasi gereği devlet iradesinin teşkiline katılımı, Self Determinasyon Hakkı’nın bir gerçekleşme şeklidir. Self Determinasyon Hakkı’ndan bir toplumun kendi kaderi konusunda karar verme iradesi anlaşıyorsa, bu hak ulusal bir gruba, toplumun kaderini birlikte belirleme olanağının sağlanması ile gerçekleşebilir. Intern Self Determinasyon Hakkı uygulamada özellikle bölgesel muhtariyet, eğitim muhtariyeti, kültürel muhtariyet şeklinde somutlaşmakta; örneklerini, Faro, Aaland, Azor adalarında ve Madeira’da uygulanan muhtariyet hakları oluşturmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **a.g.e.**, s. 78-81

yardımcı olamayacağı; bu prensibin daha çok kişisel bir insan hakkı olduğu kabul edilmektedir.⁷⁹⁶

Sonuç olarak, ulusal azınlık kapsamına kimlerin gireceği konusunda henüz uluslararası alanda standart bir görüş ve uygulama yoktur. Kavramın tanımından zaman zaman özellikle kaçınılmış⁷⁹⁷ olması ve ulusal azınlık sorununun uluslararası platformlarda oldukça esnek bir tutumla ele alınması, kuralsızlıkları ve belirsizlikleri de beraberinde taşımaktadır.

“Ulusal azınlık” kavramı ile buna bağlı kavramların tanımları açısından bir netlik olmamakla birlikte, Kürtlerin bir “ulusal azınlık” olarak tanımlanabilmeleri için; bir “ulus bilinci”ne sahip olmaları gereği yanında; onların dışında kalan T.C. vatandaşlarında, Kürtlerin bir “ulusal azınlık” olduklarına dair öznel bir genel kabulün bulunması gerekmektedir. Çalışma içinde ayrıntılı şekilde incelendiği gibi, Türkiye’de yaşayan Kürtler, kendilerini tarihin her döneminde birlikte yaşadığı Milletin bir parçası olarak görmüşler; ayrı bir “Kürt Milleti”, “Kürt Milliyetçiliği”, “Kürt Kimliği”, “Kürt Kültürü” “Kürt Etnisitesi” oluşturmamışlardır. Diğer yandan, Kürtlerin kendileri dışındaki toplum tarafından algılanışları da bu çerçevede olmuştur.

Ulusal azınlıkların, “bir devletin sınırları içinde azınlıkta olmakla birlikte, bir başka devlette egemen konumda bulunan ve bu yönüyle etnik azınlıklardan ayrılan bir azınlık türü” oldukları yönündeki görüş çerçevesinde Kürtlerin; Kürtler tarafından kurulan ve varlığını sürdüren bir başka devlet bulunmaması sebebiyle “ulusal azınlık” olarak değerlendirilemeyecekleri anlaşılmaktadır.⁷⁹⁸

⁷⁹⁶ a.g.e. s. 60

⁷⁹⁷ Naz Çavuşoğlu, a.g.e., s. 44

⁷⁹⁸ Bu durumun en yakın örneğini, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin varlığı yanında Yunanistan’da bulunan Türk Azınlığı oluşturmaktadır.

Diğer yandan “ulusal azınlık”ların “etnik azınlık”lara benzerliği noktasında yapılan tanımlara göre ise; Türkiye’de bir Kürt etnik azınlığı bulunmaması sebebiyle, muhteva yönünden bir Kürt ulusal azınlığının teşekkül etmesi de söz konusu olamamaktadır. Bununla birlikte, “etnik” ve “ulusal” azınlıkları ayıran “halk olma konusundaki irade”nin; beyanlar bazında başta PKK ve onun partileri olmak üzere, militanları ve bir kısım taraftarınca vurgulandığı görülmektedir.

Bu grubun, isteklerinin ancak kendilerine ait bir devletin varlığı içinde tatmin edilebileceğine dair bir etnosentrik bir yaklaşımla; başta Türkiye olmak üzere, Irak, İran ve Suriye’deki Kürtleri de içine alacak şekilde bir devlet kurmayı hedefledikleri bilinmektedir. Bu maksada ulaşmak için de sık sık demokrasiye vurgu yapıldığı görülmekte; “Kürt sorununun ancak Kürtlere demokratik hakların verilmesi suretiyle çözülebileceği, terörün de ancak bu şekilde sona ereceği” beyan edilmektedir. Bu çerçevede, çok kültürlülük modeline vurgu yapan Kürtçülerin; Anayasa’da yapılacak değişikliklerle; Kürtçe’nin Türkiye’de ikinci resmi dil olarak kabul edilmesi ile Türkiye’nin “Türk ve Kürt uluslarından meydana geldiğinin” belirtilmesi şeklindeki talepleri yanında; ilkokuldan üniversiteye kadar Kürtçe eğitim hakkının verilmesi gibi çeşitli taleplerle; Türkiye’yi öncelikle “özerklik” ya da “federal devlet sistemi” noktasına getirmeye çalıştıkları görülmektedir.

Demokratik kültürün olgunlaştığı sistemlerde, varolan kültürel farklılıkların bir uzlaşma içinde beraberce yaşayabilmelerini sağlayan iki genel kabul bulunmaktadır. Bunlardan ilki; Kürtçülerin de sıklıkla kullanmaya çalıştıkları “çok kültürlülük” modeli, yani, “kültürel farklılıkların hem mekânsal hem de kültürel açıdan toplumun bütününden ayrılmak” suretiyle yaşanması; ikincisi ise, vatandaşların, vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu ülkenin hukuk sistemini ve birliğini kabullenip; kültürel farklılıklar/haklar konusunu bireysel haklar çerçevesinde dile getirerek çözüm aramasını öngören modeldir.

Kürtçülerce “devlet yaratma” öncesi vurgulanan ve “demokratik haklar” kavramıyla dillendirilen “çok kültürlülük modeli”nde; her bir etnik veya dini grubun kendi kültürel ve fiziksel mekânlarında, bölümlerinde veya toplumsal katmanlarında yaşamakta oldukları görülmektedir.⁷⁹⁹ Bu çerçevede, farklı cemaatlerin farklı hukuk sistemlerinin, haklarının ve ödevlerinin bulunduğu Osmanlı yönetim sisteminin gayri müslimler açısından bir çok kültürlülük modeli olduğu söylenebilmektedir.⁸⁰⁰

Avrupa’da çok kültürlülüğün; nüfusunun önemli bir bölümü, bir zamanlar sömürgeleri olan ülkelerin insanlarından ya da göçmen işçilerden oluşan Almanya, Hollanda, İskandinav ülkeleri ile İngiltere tarafından benimsenmiş olduğu bilinmektedir.⁸⁰¹

Bununla birlikte, örneğin Hollanda’da dil eğitime eğilmek gerektiği üzerinde durulurken; bu çerçevede özel alanda kişilerin kendi kültür ve geleneklerini yaşasalar dahi, kamusal alanda ortak bir dili konuşmanın ve ortak normlarda buluşmanın önemli olduğu kabul edilmektedir. Aynı yaklaşımın İngilizler, Fransızlar ve Almanlar tarafından da benimsenmiş olduğu görülmektedir.⁸⁰² Bu da çözüm modellerinin her ülke açısından kendi tarih ve sosyal şartları içinde geliştirildiğini göstermektedir.

⁷⁹⁹ Nilüfer Narlı, **Hukuki Perspektif Dergisi**, “Türkiye’nin Ulusal Kimlik Meselesi”, Yuvarlak Masa Toplantıları, Sayı 3, Nisan 2005, s. 137-166 Aktaran:

http://www.sabah.com.tr/ozel/kimlik897/dosya_897.html, 6/7/2006

⁸⁰⁰ Vatandaşlarının özel yaşamlarında etnik ve dini kimliklerinin son derece belirleyici olduğu ABD örneğinde; her vatandaş yasalar karşısında eşit olup, hukuk birliği ilkesinin geçerli olduğu; kültürel kimliklerin de bu çerçevede siyasi talepler içinde meşrulaştığı; Çinlilerin, Hintlilerin ve Malayların bir arada yaşadıkları Malezya’da ise, farklı etnik ve dini grupların, medeni kanunun uygulanması ve dini hususlarda farklı hukuklara sahip oldukları görülmektedir.

⁸⁰¹ Son yıllarda, İngiltere’de Müslüman göçmenlerin siyasi taleplerinin başlamasıyla, (medeni hukukta İslâm hukukuna göre değişiklik yapılmasını arzu ettiklerinde-Guardian 30 Kasım 2004); Radikal İslamcıların 2004’te İngiliz bayrağını Londra’da bir cami önünde yakmalarıyla; aynı yıl Hollanda’da yaptığı bir film yüzünden Teo Van Gogh’un öldürülmesiyle, Avrupa’da çok kültürlülük modelinin gözden geçirilmesi gündeme gelirken; Fransız Hükûmeti gettolarda yaşayanları entegre etmek için yeni politikalar uygulamaya karar vermiştir. Bkz. Nilüfer Narlı, **a.g.e**, s. 137-166 Aktaran: http://www.sabah.com.tr/ozel/kimlik897/dosya_897.html, 6/7/2006

⁸⁰² Son aylarda, Hollanda ve Almanya’da Türkçe eğitimin sınırlandırılması ve yasaklanması konusundaki gelişmeler bu bakımdan dikkat çekicidir.

Çok kültürlülük modelinde farklı kültürel kimlikler, farklı hukuk uygulaması taleplerine dönüşebilirken; henüz tam anlamıyla netleşmemiş olan çok hukukluluk konusunun ise Türkiye’de Kürtçülerce büyük ölçüde hukuk dışı politik tercihlere dayandırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Bu çerçevede, etnikaltı kimliklerini (alt kimliklerini) öne çıkararak çok kültürlülük projesini kullanmaya çalışan bu kesimin; varolduğunu iddia ettikleri kültürel farklılıklardan yola çıkarak federal devlet modeli ya da özerklik gibi farklı hukuki uygulamalar ve siyasi talepler üretmeye çalıştıkları gözlenmektedir.

Federal devlet modelinden, Belçika örneğinde kendini gösteren ortaklıkçı demokrasiye⁸⁰³ uzanan bir seri siyasi yapılanma şeklinin; etnik bölünmelerin çok derin olduğu toplumlarda, gerginliklerin azaltması maksadıyla tartışıldığı görülmektedir. Hayati Hazır, Federalizmin coğrafi olarak farklılaşmış değer kalıplarının, menfaatlerin, inançların ve geleneklerin ortak yaşama ile daha etkili bir şekilde sürdürülebileceği inancına dayanan bir siyasal teşkilatlanma şekli olarak anlaşılması halinde, bölünmelerden kaynaklanan gerilimleri azaltıcı bir çok mekanizmaya sahip olabileceğini belirtmekte; buna mukabil, Federal devletin daha ziyade, coğrafi farklılığı bulunan veya daha önce bağımsız olan devletlerin çeşitli menfaatleri elde etmek için bağımsızlıklarından fedakarlık ederek kurdukları bir devlet şekli olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁰⁴

Özerklik ise; bir devlet içinde yaşayan bir topluluğun, coğrafi bölge esasına dayanarak, bağlı olduğu devletin yapısına ters düşmemek kaydıyla, kendi kendini yönetmesi olarak tanımlanmaktadır. Buna mukabil, üniter yapılı

⁸⁰³ Bazı yazarlar, Ortakçılık metotlarının etnik çatışmalardan daha çok, din ve sınıf çatışmalarını ılımlaştırmada başarılı olduğunu vurgulamaktadırlar. Brian Barry’nin görüşleri için bkz. Hayati Hazır, **a.g.m.**, s. 274-275

⁸⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayati Hazır, **a.g.m.**, s. 273 Federal devlet yapısı içinde yer alan federe devletler yetkilerini kendi anayasalarından almaktadırlar.

bir devlette özerkliğin uygulanması halinde, devlet yapısının artık “üniter” olarak adlandırılmayacağı da bir gerçektir.

Görüldüğü gibi Kürtçülerce dile getirilen bir federal devletin varlığı; herşeyden önce tarih boyunca belli bir süre, bağımsız bir devlet olarak kendini yönetme geleneğine sahip devletlerin varlığını gerektirmektedir. Oysa Kürtler, daha önce de belirtildiği tarih boyunca hiç devlet kurmamışlardır. Diğer yandan, Kürtçülerce talep edilen “etnik federasyon”un gerçekleşmesi için Türkiye’nin bir bölümünün “Kürdistan eyaleti” olarak tanımlanması gerekmektedir. Ancak, Kürt vatandaşların yoğun olarak Türkiye’nin bazı illerinde yaşıyor olmaları, homojen Kürt nüfusuna sahip bir bölgenin varlığını sağlamadığı gibi, Kürtlerin büyük bir kısmının da ülkenin diğer şehirlerinde yaşamakta olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla böyle bir bölgenin bulunmaması sebebiyle yeni sınırlar çizerek binlerce insanın bölünmeye çalışılması zaten bu talebi baştan uygulanamaz kılmaktadır.

Türkiye’de hem Osmanlı hem de Türkiye Cumhuriyeti Devletleri dönemleri boyunca, Kürtler ile Türkler arasında etnik temelli çatışmalar hiç bir zaman görülmemiş; etnik ayırımlar/ayırımcılıklar yaşanmamış; etnik farklılaşmalar meydana gelmemiştir. Diğer yandan Kürtler, etnik bir farklılaşmanın meydana gelmemesi sebebiyle; bir yabancılaşıma yaşamadan ve yadırganmaya maruz kalmadan Türkiye’nin geneline dağılmış şekilde hayatlarını sürdürmektedirler. Kürtlerin yaşadıkları alan tek bir bölge ile sınırlı olmadığı için bir mahallilik ve kapalılık da ön plana çıkmamıştır. Ayrıca alt kimliği Kürt olanlar ile diğer altkimlik mensupları arasında yüksek oranda evliliklerin olduğu da bilinmektedir. Devlet kurma geleneğinden yoksun olma yanında yukarıda ele alınan bütün bu sebeplerden dolayı; Kürtçülerce dile getirilen ayrı devlet yapısı formüllerinin yapay kaldığı ve gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı görülmektedir.

Diğer yandan kimi yazarlarca, Kürtlerin “self determinasyon hakkı” talep edebilecekleri belirtilmekte olup; bu kavramın “Türkiye’den ayrılma” mânâsında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, kavramın, aynı içerikle Kürtçüler tarafından da kullanılmakta olduğu görülmektedir.

Oysa iddia edilenin aksine; self determinasyon hakkı, hiç bir etnik gruba, bulundukları devletten ayrılma ve o devletin sınırlarını değiştirme hakkı vermemektedir. Self determinasyon hakkının kullanılabilmesinin önşartı; kültürel, dini ve dilsel değerlerinin yok edilme tehlikesiyle karşı karşıya bulunması olmakta; self determinasyon hakkının kullanımı yoluyla bu duruma mâni olunmasının hedeflendiği görülmektedir. Ancak, yukarıda sayılan şartların gerçekleşmesi durumunda dahi, bu hakkın toprakların bölünmesine veya devrine imkân vermediği kabul edilmektedir.⁸⁰⁵

Uluslararası hukukta, self determinasyon, yani, bir ülkedeki insan topluluğunun kendi geleceğini belirleyebilme hakkının kullanımının; “içsel” (intern) ve “dışsal” (extern) olmak üzere iki şekilde mümkün olduğu görülmektedir.

Sovyetler Birliği’nin çözülmesi’nde bir örneği görülen dışsal self determinasyon hakkının öznesini, “sömürge altındaki milletler” ile “yabancı nüfuz veya işgal altındaki milletler” oluştururken; bu hakkın sınırlı bir zümrenin kullanımına açık olduğu görülmektedir.⁸⁰⁶ Diğer yandan dışsal self

⁸⁰⁵ Buradaki “etnik grup” kavramı, yazarlarca “etnik ve ulusal azınlık grupları” manasında kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayati Hazır, **a.g.m.**, s. 271, A. Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 78

⁸⁰⁶ Dışsal Self Determinasyon Hakkının; sadece yukarıda sayılan halklar açısından talep edilmesi mümkün görülmektedir. Arsava, self determinasyon hakkının, uygulamada prensip olarak muayyen bir toprak üzerinde münferiden yerleşik olan ulusal gruplar tarafından iddia edildiğini belirtmekte ve Grönland’da yaşayan Eskimoları bunlara örnek olarak göstermektedir. Diğer yandan Hayati Hazır ise “Etnikliğin, milli kimlik gibi özgül bir kimliği ortaya çıkardığı dahi söylenemezken, bir milletin sahip olduğu pek çok özellikten yoksun olan etnik (ulusal) grupların extern (dışsal) anlamda kendi kaderini tayin haklarının bulunduğu ısrar etmenin yanlışlığı açıkça ortadadır.” demektedir. Bkz. Hayati Hazır **a.g.m.**, s.271. Burada gözardı edilmemesi gereken bir husus da Kürtlerin bir etnik ya da ulusal grup olmadıkları; bir etnikaltı grup (altkimlik) olduklarıdır.

determinasyon hakkı, ulusal grubun geleneksel olarak yaşadığı topraklarda başka ulusal grupların da bulunması halinde kullanılamamaktadır. Başka grupların varlığı halinde ancak içsel self determinasyon hakkı söz konusu olabilmektedir.⁸⁰⁷

Turgut Tarhanlı; Helsinki sürecinde gelişen içsel self determinasyon hakkının; bir ülkede yaşayan halkın, ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel mânâda kendi geleceğini belirlemeye elverişli ve sürekliliği olan hukukî ve siyasî araçlara sahip olmasını anlattığını belirtmektedir. Bu hakkın, devlet yapısının tasarımıyla ilgili olmadığını, işleyiş biçimi ve tarzıyla ilgili içsel bir karakter taşıdığını belirten Tarhanlı; burada özgür seçimlere vurgu yapıldığını; uluslararası hukuk terminolojisinde ve BM uygulamalarında “temsiliyet” şeklinde adlandırılan bu durumun, ülkede etkili bir temsili yönetimin varlığını gerektirdiğini ifade etmektedir. Temsiliyetten kastın ise temsil kanallarının açıklığı ile sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel bakımdan temsili yönetimin varlığı olduğu vurgulanmaktadır.⁸⁰⁸

Tarhanlı'nın analizinden toplumun kendi kaderi konusunda karar verme iradesi anlaşıldığına göre; bir devletin vatandaşlarının, demokrasi gereği devlet idaresinin teşkiline katılımı, self determinasyon hakkının bir gerçekleşme şekli olmaktadır. Bu çerçevede içsel self determinasyon hakkının, etnik/ulusal gruplara tanınmış bir imtiyaz olmayıp; milli sınırlar içerisinde yaşayan bütün vatandaşlar için geçerli olan bir hak olduğu görülmektedir. Azınlıklar açısından ise bu hakkın; demokratik bir hukuk devletinde azınlıkların mağdur edilmemelerini, diğer vatandaşların yararlandığı hak ve hürriyetlerden anayasal sınırlar içinde yararlanmalarını

⁸⁰⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. A.Fusun Arsava, **a.g.e.**, s. 78-81 Bu çalışmada Kürtlerin “ulusal grup olmadıkları” tespit edilmiş olsa da; Kürtçüler kendilerini “ulusal grup” kabul etmeleri, talep ettikleri topraklar üzerinde, bu mantıkla, kendileri dışında başka “ulusal gruplar”ın da bulunduğunu kabul etmelerini gerektirmektedir. Bu durum ise onların dışsal self determinasyon hakkını ortadan kaldırmaktadır.

⁸⁰⁸ Bkz. Turgut Tahranlı, **Hukuki Perspektif Dergisi**, “Türkiye'nin Ulusal Kimlik Meselesi”, Yuvarlak Masa Toplantıları, Sayı 3, Nisan 2005, s. 137-166 Aktaran: http://www.sabah.com.tr/ozel/kimlik897/dosya_897.html, 6/7/2006

ifade ettiği gör÷lmektedir. Dolayısıyla içsel self determinasyon hakkı; grupların kendilerine ait işleri bağımsız olarak kendilerinin yürütmelerine değil, tüm toplumu ilgilendiren işleri yürütmekle görevli olan hükûmete ve hükûmetin karar alma sürecine katılmalarını mümkün kılan bir hak olmakta; ulusal gruba da toplumun kaderini birlikte belirleme imkânı sağlamaktadır.⁸⁰⁹

BM Genel Kurulu'nun 24.10.1971 tarihli "Devletler Arasında İşbirliği ve Dostça İlişkiler Deklarasyonu"; merkezi hükûmet tarafından bir ulusal grubun self determinasyon haklarının uzun süre ağır bir şekilde ihlâl edilmesi ve merkezi hükûmette temsil edilmemeleri durumlarında, ulusal grubun yönetime karşı koyma hakkını meşru kabul etmektedir. Kürtçüler de bu anlayışa tutunmaya çalışarak; Kürtlerin, Türkler ve Türk Devleti tarafından uzun yıllardan beri sömürdüklerini; Osmanlı'dan bu yana çeşitli isyan hareketleri ile bu baskı, zulüm ve sömürölme durumundan kurtulmaya çalıştıklarını; Kürtlerin gerçekte dil, kültür ve soy itibarıyla ayrı bir "millet" olduğunu; Türkiye'nin Kürt kimliğini tanımadığını, Kürt kimliği ile siyasal hayata katılım ve demokratik haklar açısından problem yaşadıklarını; kurdukları siyasal partilerin kapatıldığını; dillerinin kullanımının engellenmesi, geleneksel Kürt giyim tarzının yasaklanması, eğitim haklarının ellerinden alınması, zorunlu asimilasyon politikaları ile kültürel değerlerinin yok edilmeye çalışılması gibi yöntemlerle Türk Devleti'nin ağır baskısına, Kürtler üzerinde sistematik işkencesine ve insan hakları ihlâllerine maruz kaldıklarını savunmakta ve dış çevrelere de bu şekilde kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Bu yolla Türkiye'den ayrılma konusunda mesafe katedeceklerini ve uluslararası hukuku da yanlarına alabileceklerini düşünmektedirler.

Bu iddiaların açıklamaları, çalışmanın buraya kadar olan bölümünde ayrıntılarıyla incelenmiş olup; bütün bunların mesnetsiz iddialar olduğu gör÷lmüştür. Dolayısıyla, tarafsız bir hukuksal yaklaşım altında, bu isnatlarla

⁸⁰⁹ Bkz. Hayati Hazır, **a.g.m.**, s. 272; A. Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 78-81

bir netice alamayacakları da ortadadır. Ancak, bilimsellikten ve gerçeklerden uzak bu iddiaların, tekrar edilmek suretiyle oluşan tezahürlerine; uluslararası zeminde ve işbirliğine girdikleri ülkelerin çıkarları doğrultusunda zaman zaman karşılık bulabildikleri de görülmekte olup; bu sebeple anılan ezberlerin alabildiğine yerleştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet döneminin ulusal kimlik anlayışında, entegrasyon modelinin benimsendiğini belirten Nilüfer Narlı, Bu modelin temel unsurlarının belli bir düzeyde sosyal mühendislik uygulaması, eğitim ile hukuk birliği ve yasalar önünde eşitlik ilkesi olduğunu belirtmektedir. Bu entegrasyon modelinin, Fransa'da olduğu gibi her bireyin eğitim ve sosyalleşme yoluyla ulusal kimliğini kazanıp vatandaş olarak yetiştirilme süreci olduğunu vurgulamakta; ancak bunun kesinlikle bir "asimilasyon" olmadığını belirtmektedir. Yani "vatandaşlar farklılıklarını ifade edebilirler, koruyabilirler fakat siyasallaştıramazlar."⁸¹⁰

⁸¹⁰ Nilüfer Narlı, **a.g.e.**, s. 137-166 Aktaran:

http://www.sabah.com.tr/ozel/kimlik897/dosya_897.html, 6/7/2006 Diğer yandan Türkiye'de siyasi partilerin çeşitli kıstasların yanı sıra "etnik"temele dayalı kurulamayacağı Siyasi Partiler Kanunu'nda belirtilmekte olup, Anayasa'nın yaklaşımı da bu yöndedir. Örneğin bir milletvekili seçiminin hemen ardından, bu örnekte tüm nüfusunu Kürt kabul edeceğimiz bir il, bağımsızlığını ilân etmiş olsa, ayrı bir devlet kursa ve T.C. devleti de bunu tanımış olsa dahi; o seçimde bu ilden seçilen Kürt milletvekillerinin milletvekilliği görevi sona ermemektedir. Çünkü Anayasa'nın 80. maddesi "Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, seçildikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün Milleti temsil ederler." demektedir. Oysa bugüne kadar kapatılmış olan Kürt kimlikli partiler, hiçbir zaman Türkiye'nin geneli üzerine politika üretmemişler, Türkiye'nin ve milletin problemleriyle ilgilenmemişler; alt kimliklerini öne çıkararak PKK'nın sözde savaşını siyasi alanda yürütmüşlerdir. Siyasal hayatları boyunca geleneksel ezberleri tekrarlayan Kürtçüler, "Kürtlerin Türkiye'nin asli kurucu unsuru" olduklarını kabullendirmeye çalışmışlardır. Baskın Oran bu konuda; "Hayır efendim değilsiniz.... Eğer Kurtuluş Savaşını kastediyorsanız, mesela Çerkezler de başkaları da sizin gibi savaştı; onların ne günahı var? ...Devlet kurulmuş, bitmiş, aradan seksen küsur yıl geçmiş. Şu anda söylenecek tek şey şu: "Artık Söz Milletindir!" Bu ülkede yaşayan milletin her bir bireyi, kurucu unsurdur. ... "aslı" (birinci sınıf) dediğiniz anda, ... bir veya birkaç "tâlî" (ikinci sınıf) yurttaş grubu varsayıyorsunuz demektir. Bunun adı bal gibi bölücülüktür." Baskın Oran, **Türkiye'de Azınlıklar**, s. 181-183. Bu partilerin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılma gerekçelerinden birinin de "bölücülük yapmaları" olduğu hatırlanacaktır. Bu da Baskın Oran'ın tahlili ile örtüşmektedir. Türkiye'de "Kürt'üm" dediği için, kendini "Kürt" olarak tanımladığı için hiç kimse problem yaşamamıştır. Aksine, bugüne kadar kendini Kürt olarak tanımlayan bir çok kişinin ekonomik, sosyal ve siyasal alanda pek çok yere geldiği bilinmekte, Kürtlerin siyasal hayata katılımının önünde de hiçbir engel bulunmamaktadır. Dolayısıyla, Kürtçülerin kürt kimliği ile siyaset yapamadıkları ve bu sebeple siyasi hayattan dışlandıkları yönündeki iddialar tamamen gerçek dışıdır. Gerçek ise Kürtçülerin bölücülük peşinde olduklarıdır. Diğer yandan; "Türkiyelilik" gibi suni kavramların kullanılmasına ve

Diğer yandan hatırlanacağı gibi, AGİT bünyesinde imzalanan; politik bir belge olan ve herhangi bir hukuki bağlayıcılığı bulunmayan Helsinki Nihai Senedi'nde kabul edilen prensipler arasında; sınırların dokunulmazlığı ve devletlerin ülkesel bütünlüğü prensipleri yanında, self determinasyon hakkından da söz edilmiştir.

Uluslararası alanda “self determinasyon hakkının kullanılması” ile “ülke bütünlüğüne saygı prensibi” arasında görülen çelişkinin (dolayısıyla çıkması muhtemel rahatsızlıkların); sadece barışçı yollarla çözümlenmesi gerektiği görüşü hâkimdir. Bunun yegane istisnası ise “apartheid ve koloni politikası”dır.

Bunlardan ırk ayırıcılığı (apatheid) Türkiye’de, tarihin hiç bir döneminde görülmemiş; bu durum hemen bütün yazar ve araştırmacılarca da kabul edilmiştir. Bununla birlikte Kürt milliyetçiliği yapanların ırk ayırımına vurgu yaptıkları ve çeşitli tezlerini de bunun üzerine kurmaya çalıştıkları görülmektedir.⁸¹¹ Sömürge tezi ise başta Abdullah Öcalan ve bu tezin mimarlarından İsmail Beşikçi olmak üzere, pek çok Kürtçü tarafından sıkça dile getirilmiştir. Bu görüşü savunanlara göre; Kürdistan bir sömürge, Türk Devleti ise bir sömürgecidir ve Kürdistan’ı sömürmektedir.

Sömürge, ele alınan kaynaklarda genel olarak *“Bir devletin kendi ülkesinin sınırları dışında egemenlik kurarak yönettiği ekonomik veya siyasal*

kimliklerin politize edilmesini gerektiren yeni hukuki düzenlemelere karşı olduğunu vurgulayan Nilüfer Narlı, ayrıca, Anayasa’dan Türk sözcüğünün çıkartılmasının devlete kendi eliyle bir millet yaratma görevi yükleyeceğini belirtmekte ve şöyle devam etmektedir:

“Türkiye’nin zaten bu şekilde oluşacak entegrasyon süreçlerine ihtiyacı da yok. Türkiye tarihi ve kültürüyle zaten farklı dil, din ve etnik (altı) grupların birbiriyle yıllar boyu yaşadığı bir füzyon. Etnik veya dinsel kimliklerin (alt kimliklerin) politize edilmesi hukuksal birliği de ortadan kaldırılabılır. Hatta Türkiye Cumhuriyeti’nin ve anayasanın temel ilkelerinin tartışılmasına yol açar.” Bkz. Sabah Gazetesi, 23/08/2005

⁸¹¹ Irkçılık yapan PKK’nın uzun süredir Güneydoğu’daki vatandaşlardan kan topladığı ve sattığı; diğer yandan bu kanların örneklerini, Kürtlerin gen haritasını çıkarmak maksadıyla Avrupa’daki enstitülere gönderdiği; kan dokularından elde edilen genetik haritaları kullanarak Irak Kürtleri ile varolan bir beraberliği ispatlamaya çalıştığı bilinmektedir. Bkz. Tempo Dergisi, 2005/141, s. 22-24. Dergi ayrıca, PKK’nın gen haritasının, Kuzey Iraklılar’ın gen haritası ile kesişmediğini belirtmektedir.

çıkarlar sağladığı ülke, sömürülen ülke, müstemleke, koloni” şeklinde tarif edilmektedir. Bu tarif dahi, Türkiye ve Kürtler açısından “sömürge tezi”nin mantıksızlığını tarihsel gerçekler bazında ortaya koyar niteliktedir.

Diğer yandan, Tarık Ziya Ekinci ise “sömürge” nitelemesinin yapılabilmesi için; sömüren ülkenin, sömürge olan ülkeyi ucuz hammadde ve emek temini için istila etmiş olması ve sömürge denilen ülkede metropol hukukunun geçerli olmaması gerektiğini belirtmektedir. Ekinci’ye göre Türkiye’de; *“kapitalizm öncesi dönemden kalan, işgal ve istilaya dayanmayan, ortak hukuk kurallarının geçerli olduğu, emek ve sermayenin özgürce dolaştığı ilişki tipi (geçerlidir) ... Kürt sorununu bir sömürge sorunu olarak nitelemek, hem tarihsel, hem sosyolojik açıdan kabulü mümkün olmayan bir yanılgıdır.”*⁸¹² Dolayısıyla, bu asılsız sömürge tezinin de Kürtçülere bir self determinasyon hakkı sağlamayacağı ortadadır.

Daha önce de belirtildiği gibi; Türkiye’deki Kürtçülerin, siyasi bağımsızlık ve toprakların yeniden paylaşılmasını istedikleri ortadadır. Bir ezbere bağlı olarak senelerdir vurgulanan ve sınırları bu hayali ülkeden bahseden kişiye ve zamana göre değişkenlik gösteren, gayriciddiliği sebebiyle de çalışma içinde ayrı bir başlık altında incelenmesine ihtiyaç hissedilmeyen “Kürdistan” idolü, anılan siyasi bağımsızlık ve toprakların paylaşımı isteğinin fikri düzeydeki sembolü ve ütopyasıdır. Böyle bir devlet tarihsel süreç içinde hiç kurulmamıştır. Bundan sonra kurulması ise Türkiye’nin de dahil olduğu gibi bazı ülkelerin sınırlarının yeniden çizilmesini gerektirmesi sebebiyle; geniş bir bölgeye yayılacak ve pek çok devletin iştirakiyle gerçekleşecek büyük çaplı bir savaş olmaksızın imkânsız görünmektedir. Zira, bölgedeki devletlerin toprakları üzerinde egemenlik hakkından vazgeçmesi mümkün olmayacağına göre; Kürtçülerin bu taleplerinin gerçekleşmesi için, onlar adına dış güçlerin bölge ülkelerine askeri müdahalede bulunması gerekmektedir. Hırvatistan, Bosna ve Güney

⁸¹² Tarık Ziya Ekinci, Vatandaşlık Açısından Kürt Sorunu ve Bir Çözüm Önerisi, Küreyel Yayınları, İstanbul, 1997, s. 255-257; Aktaran: Mustafa Akyol, a.g.e., s. 174-175

Osetya'daki kanlı çatışmalar, ayrılma taleplerinin muhtemel sonuçlarını gösterir örneklerdir. Kaldı ki, Türkiye'de yaşayan ve devletle de toplumla da hiç bir sorunu bulunmayan Kürtlerin, Kürtçülere destek vermek maksadıyla silahlı ayaklanmaya gideceklerini ya da onların yanında yer alarak savaşmayı isteyeceklerini düşünmenin, hayalperestliğin ötesine geçememek olduğu değerlendirilmektedir.

Diğer yandan, “yurt üzerinde hak sahibi olma” kavramının Kürtçülerce yanlış algılanan ikinci bir kavram olduğu görülmektedir. Daha çok kişisel bir insan hakkı olduğu kabul edilen “yurt üzerinde hak sahibi olma” kavramının, sanıldığı aksine, “ülke toprağı üzerinde hak iddia etme” durumuyla bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu hak; “herkesin kendi ikâmetgahında ve toplum yapısı içinde dokunulmadan bulunma ve iradesi değişmedikçe bu durumda kalma” hakkını ifade etmektedir.⁸¹³

4.2.5. Azınlık Kavramına Bağlı Kavramlar

Azınlık kavramına bağlı çeşitli kavramlara da kısaca değinmekte yarar görülmektedir. Bunlardan ilki, “ayrımcılığın önlenmesi” ve “azınlıkların korunması” kavramları; ikincisi ise “bireysel haklar” ile “kollektif haklar”dır.

“Ayrımcılığın Önlenmesi”; kişi ya da grupların talep ettikleri eşit muameleyi engelleyen ya da aksatan her türlü uygulamanın kaldırılarak toplumun tüm bireyleri için eşitliğin gözetilmesidir.⁸¹⁴ Ayrımcılığın

⁸¹³ Arsava, kitle halinde sürgünler ve yer değiştirmeler sonucu 1933 yılından bu yana Devletler Hukuku çerçevesinde incelenmeye başlanan Yurt üzerinde hak sahibi olma konusunun getirdiği hakkın; sadece kişisel bir hak ve partiküler bir Devletler Hukuku prensibi olarak kabul edilmekte olduğunu; bu tanımın dayanağını uluslararası uzmanlar komitesinin 1961 yılındaki sürgün yasağı konusunda hazırladığı çalışmanın girişinin teşkil ettiğini belirtmektedir. Diğer yandan, “ikâmet” konusunda, Genel İnsan Hakları Beyannamesi'nin 13. madde 2. fıkrasında da herkesin istediği ülkeyi (kendi ülkesi de dahil olmak üzere) terk etmek ve geri dönmek konusunda hakkı olduğu ifade edilmiş; bu hüküm 1964 yılında AK devletleri bakımından genişletilmiş ve Genel Konvansiyona ilişkin 4 numaralı protokol ile kuvvetlendirilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Füsün Arsava, **a.g.e.**, s. 60

⁸¹⁴ Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, s. 82

önlenmesinin temelinde, bir ülkenin tüm yurttaşlarına tanınmış olan “negatif haklar” yer almaktadır. Negatif haklar; bir ülkenin tüm vatandaşlarına tanınan bireysel haklardır.⁸¹⁵

“Azınlıkların Korunması”, çeşitli özelliklerini korumak isteyen grupların taleplerinin karşılanması maksadıyla ilâve birtakım hukuki önemlerin alınmasıdır. Bu hukuki önlemler, bundan yararlanacak olan gruba bir ayrıcalık getirdiği için “pozitif haklar” olarak da nitelendirilirler. Azınlıklara ancak özel birtakım hakların verilmesi halinde çoğunlukla eşitlik sağlanabileceğinden, pozitif haklar bir anlamda azınlık grubun farklı özelliklerinin korunmasına yönelik haklardır. Eşitliğin fiilen sağlanmasını amaçlayan ve pozitif haklarla ortaya çıkan uygulamaya ise “olumlu ayrımcılık” ya da “Pozitif Diskriminasyon”⁸¹⁶ adı verilmektedir.⁸¹⁷

Olumlu ayrımcılık çerçevesinde ayrımcılığın önlenmesi ile azınlıkların korunması arasındaki en önemli fark; ayrımcılığın önlenmesinin, çoğunluk ve azınlık arasındaki dengesizliği ortadan kaldırmaya yönelik geçici bir olgu olmasına karşın; azınlıkların korunmasının ise azınlığın azınlık olarak kalmasını, hatta güçlendirmesini amaçlaması nedeniyle kalıcı bir olgu olmasından kaynaklanmaktadır.⁸¹⁸

“Bireysel Haklar”, toplumun tüm bireylerine eşit olarak verilmiş haklar olarak değerlendirilmekteyken; “Kollektif Haklar” ise toplum içinde bir gruba ayrıcalıklı olarak verilmiş hakları ifade etmektedir.

Kollektif haklar, bir yönüyle kişilerin ancak başkalarıyla birlikte kullanabildiği haklar olarak tanımlanırken; bazı kaynaklar “grup hakları”nı kollektif haklar dışında ayrı bir tür olarak değerlendirmektedirler. Buna göre

⁸¹⁵ Baskın Oran, **Türkiye’de Azınlıklar**, s. 32

⁸¹⁶ Baskın Oran, **Yunanistan’ın Lozan İhlalleri**, , sf. 4

⁸¹⁷ Naz Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 164; Baskın Oran, **Türkiye’de Azınlıklar**, s. 33

⁸¹⁸ Bkz. Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, s. 83

grup hakkı, grubu oluşturan bireylerin haklarının toplamı, ya da kişilerin bireysel haklarını kullanmalarını kolaylaştıracak aracı bir hak olarak görülmekteyken; kollektif hak, kendilerine ait farklı kültürel özellikleri korumak ve geliştirmek için “toplulukların” (kollektivitelerin) kullanabildiği bir hak olarak tanımlanmaktadır.⁸¹⁹

Kollektif hakların uzun vadede yerel özerklikten ayrılıkçılığa kadar gidebilecek taleplere yol açması ihtimali,⁸²⁰ bu hakların uygulanması halinde meydana gelecek sorunlardan biri olarak görülürken; bir diğer sorun, kollektif haklar aracılığıyla korunan kültürel değerlerin bireysel hak-kollektif hak çatışmasına yol açma ihtimali olmaktadır. Zira bu durumda, kollektif kültürel değerlerin, grup üyelerinin bireysel tercihlerinin önüne geçerek, temel bireysel hak ve özgürlükleri grup kimliği ve kültürü lehine kısıtlaması söz konusu olabilecektir.⁸²¹

Uluslararası insan hakları hukukunun temel öznesinin “birey” olması sebebiyle, uluslararası alanda da “azınlık hakları”ndan değil, “azınlığa mensup kişilerin hakları”ndan bahsedildiği anlaşılmaktadır.

Görüldüğü gibi, bir ülkenin tüm yurttaşlarına tanınmış olan bireysel (negatif) haklardan o ülkede yaşayan bir grup insanın yararlanamaması ve çeşitli uygulamalar yoluyla toplumda eşit muamele görmelerinin engellenmesi neticesinde; “Ayrımcılığın Önlenmesi” kavramı doğmuş, bununla toplumun tüm bireylerini kapsar bir eşitliğin gözetilmesi amaçlanmıştır.

Azınlıkların çoğunlukla eşitliğini sağlayacak olan ayrım gözetilmesini yasaklayıcı kurallar ise genellikle;

1) Yaşama hakkı,

⁸¹⁹ Douglas Sanders, “Collective Rights”, Human Rights Quarterly, 13 (1991), s. 368-370, Aktaran: Naz Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 55

⁸²⁰ Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 84

⁸²¹ Bkz. Naz Çavuşoğlu, **a.g.e.**, s. 57

- 2) Özgürlüklerden yararlanma;
 - 3) Medeni ve siyasal haklardan yararlanma,
- hususlarında konulmaktadır.

Bu kriterler açısından bakıldığında, Türkiye’de yaşayan Kürtlerin hiç bir problemleri olmadığı anlaşılmakta olup; her türlü özgürlük ile medeni ve siyasal haklardan diğer vatandaşlarla eşit derecede yararlandıkları görülmektedir. Kürtçülerin siyasal haklardan yararlanma konusundaki fevranları daha önce incelenmiş olup; asılsızlığı çalışma içinde tespit edilmiştir. Bu sebeple tekrar değinmekte yarar görülmemektedir.

Diğer yandan, Türkiye’de tek parti ve ihtilaller döneminde yaşanan olumsuzlukların, sadece Kürtlere yöneltmiş uygulamalar olmadığı, halkın tamamının içselleştirdiği değerleri doğrultusunda bu uygulamalardan bir şekilde nasibini aldığı ve anılan uygulamaların öznesi olduğu bilindiğine göre; doğrudan Kürtlere yönelik bir ayrımcılıktan bahsedilemeyeceği ortadadır. Dolayısıyla Kürtler açısından önlenmesi gereken bir ayrımcılık söz konusu değildir.

Bu çerçevede, 1980 Darbesi ile yürürlüğe giren “Türkçe’den Başka Dillerin Kullanılması Hakkında Kanun” kaldırılmıştır.⁸²² Diğer yandan, yerel dillerde yayın yapma hakkı getirilmiştir.⁸²³ AB uyum sürecinde TBMM’de kabul edilen 6. uyum paketi ise isim koymanın önündeki engelleri kaldırmıştır.⁸²⁴ Günümüz Türkiye’sinde Kürtçe yayın yapan yayın organları

⁸²² Bu Kanun’un yürürlükte olduğu dönemlerde de Kürtçe sosyal hayatın her alanında kullanılmıştır. Ancak, Türkiye’de resmi dil Osmanlı’dan bu yana Türkçe’dir. Dolayısıyla, resmi yazışmalarda esas olan dil de Türkçe’dir.

⁸²³ Anayasa’nın 28’inci maddesinde yapılan bir değişiklik, “Kanunla yasaklanmış bir dilde yayın yapılamaz” hükmü kaldırılmış, yerine “Kanunla herhangi bir dilde yayın yasağı getirilemez” hükmü getirilmiştir. Dolayısıyla, Kürtçe’nin ya da Lazca’nın, Arapça’nın, Çerkezce’nin önünde, TV ve radyo yayını yapma ya da kitap, dergi basma açısından hiç bir engel bulunmamaktadır.

⁸²⁴ AB’ye 6. uyum paketiyle Nüfus Yasası’nın, çocuklara Türkçe dışında isim verilmemesine dayanak yapılan 16. maddesi 4/2 fıkrası değiştirilmiştir. Fıkra, “Ancak ahlak kurallarına

olduğu gibi, isteyen istediği dilde ve türde müziği dinleyebilmekte, çocuğuna arzu ettiği ismi verebilmektedir. Bunun önünde herhangi bir yasal engel bulunmamaktadır.⁸²⁵

Burada dikkat çeken bir nokta, Kürtlerin ve Alevîlerin “korunmasına ve diğerleri ile aralarında eşitlik sağlanması” gereğine atıf yapan yazarların ve çeşitli ülkelerin; son derece subjektif yargılar içinde oldukları gerçeğidir. Çünkü, “ayrımcılığın önlenmesi” kavramının mantığı açısından konuya yaklaşıldığında; Türkiye’de “özgürlüklerden” ve “haklardan” yararlanma konusunda; diğerleri ile fırsat eşitliğine sahip olmayan ve bu hususta korunmaya muhtaç olan tek grup bulunduğu, bunun da “başörtüsü kullananlar” olduğu görülmektedir.

Diğer yandan, daha önce, toplumun geneline oranla belirgin şekilde farklılıklar gösteren ve bu sebeple “azınlık” kabul edilen birey ve grupların; farklı özelliklerinin korunmasına dönük birtakım haklardan yoksun olmalarının, çoğunlukla eşit duruma gelmelerini engellediği; bunun da “Azınlıkların Korunması” kavramını geliştirdiği görülmüştü. Azınlıkların Korunması ilkesiyle; grup taleplerinin karşılanabilmesi için, gruba pozitif haklar şeklinde nitelenen ve çeşitli ayrıcalıklar getiren ilâve birtakım hukuki önemlerin alınması ile eşitliğin fiilen sağlanmasının amaçlandığı bilinmekte olup; buna yönelik kuralların ise genellikle;

1) Dillerini kullanma ve kendi dillerinde temel eğitim görme,

uygun düşmeyen veya kamuoyunu inciten adlar konulmaz" denilerek, yasağın bu hâlde sınırlı uygulanabileceği kabul edilmiştir.

⁸²⁵ Bu konuda açılan bir davada Yargıtay Hukuk Genel Kurulu (2000/18-27 esas 2000/154 karar sayılı, 01 Eylül 2000 tarihli kararına dayanarak verdiği karar) kararının gerekçesinde "...Millî kültürümüzü oluşturan örf ve adetlerimize kaynak olan tarihi geçmişimiz ile çağdaş toplumsal yaşantımızın gerekleri dikkate alındığından, bir sözcüğün salt yabancı kökenli olması ve Türk dilinde değişik anlamlara gelmesi, kişiye ad olarak verilmesine engel oluşturamayacağı gibi, bunun kamu vicdanını inciteceğinden de söz edilemeyeceği ortadadır. Somut olayın incelenmesinde, davalının kızına verdiği Şerna isminin 'savaşa hayır' anlamına geldiği, Şerna isminin Nüfus Kanunu'nun 16. maddesinin 4. fıkrası hükmüne aykırı bir yönünün bulunmadığı, davalı ve eşinin çocukları için seçtikleri Şerna isminin Kürtçe kökenli bir sözcük oluşunun onların isim verme özgürlüğünü engelleyemeyeceği vicdani kanısına varıldığından..." ifadesine yer vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.ozgurpolitika.org/2003/02/25/allhab.html> - 53k - 20/06/2006

- 2) Dinlerinde serbest olma ve ibaretlerini serbestçe yapma,
 - 3) Özel kültürlerini sürdürme,
- hususlarında olduğu kabul edilmektedir.

Din ve kültürün sürdürülmesi konusunda bir problemi olmayan Kürtlerin, dillerini öğrenme, sosyal hayatın her alanında kullanma ve gelecek nesillere aktarma konusunda da bir problemleri yoktur. Burada Kürtçülerce problem olarak belirtilen ve talep edilenin “kendi dillerinde eğitim görme” olduğu bilinmektedir. Kürtlerin Türkiye coğrafyasına dağılmış şekilde yaşıyor olmaları, temel Kürtçe eğitimi “federatif devlet sistemi” ya da “özerklik” uygulaması dışında imkânsız kılmaktadır. Anılan bölgelerde yaşayan yegane alt kimlik “Kürtler” değildir. Bu sebeple, bir özerklik örneğinde dahi bunun uygulanabilmesi mantıken imkânsız görünmektedir. Zira, bu durumda onların dışındaki çeşitli alt kimliklere mensup kimselerin “hakları” ve talepleri devreye girecektir. Her biri için minyatür özerklik uygulamalarına gidilemeyeceğine göre Kürtçe eğitim talebinin gerçekçi bir talep olmadığı ortadadır.

Kaldı ki, bu dili çocuklarına öğretmek ve yeni nesillere aktarmak isteyenlerin sayısal çoğunluğu açısından bilimsel veriler bulunmamakla birlikte, böylesine geniş çaplı uygulamalara gidilmesini düşündürecek bir boyutta bir talebin söz konusu olmadığı düşünülmektedir. Türkiye’de Kürtçe öğrenmenin önünde yasal bir engel bulunmayıp; sayıları ne olursa olsun bu konuda açılacak olan kurslardan arzu eden herkes yararlanabilme imkânına sahiptir. Dolayısıyla “Azınlıkların Korunması” çerçevesinde de Kürtler açısından bir problem görünmemektedir.⁸²⁶

⁸²⁶ Kürtler bir “dil azınlığı” olmamakla birlikte, dil azınlıkları açısından da durum 1926 tarihli Yüksek Silezya Azınlık Okulları Davası’na ilişkin kararda görülmektedir. Bu Karar’da azınlık haklarından “ırk, dil ve din gibi objektif ölçütlere göre bu gruba mensup olduğu kabul edilen herkesin yararlanabileceği ve bu amaçla ilgililerin herhangi bir irade bildiriminde bulunmalarına gerek olmadığı” belirtilmektedir. Tanınan haklardan yararlanmanın yolu ise genellikle azınlığa mensup kişilerin ‘bireysel’ düzeyde bunlardan yararlanması biçiminde olmaktadır. Bu da anılan hakların grupça bir ‘bütün’ olarak değil, grubun ‘herbir üye’since yararlanılmaya açık olduğunu göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri II.**, AÜ. SBF. Yayınları, Ankara, 1985, sf 177.

Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesinin 1. maddesinde; ulusal azınlıkların korunmasının, insan haklarının uluslararası korunmasının ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu öngörülmekle birlikte; Sözleşmede azınlık tanımına yer verilmemiş olduğu için, hangi toplumsal grupların azınlık statüsünden yararlanacaklarının değerlendirilmesi, Sözleşmeye taraf olacak devletlere bırakılmış görünmektedir.⁸²⁷

4.3. Uluslararası Belgeler Açısından Değerlendirme

Buraya kadar yapılan Kürtlerin azınlık olma durumuna ilişkin değerlendirmede de görüldüğü gibi; Türkiye’de sorun, Kürtlerce iddia edildiğinin aksine, sosyolojik anlamda farklı birtakım karakteristiklere sahip kimselerin varolması ve bunların kendilerine uygun bir hayat tarzı sürmek istemeleri değildir. Sorun, bütün Kürt kökenli Türk vatandaşlarını temsil ettiğini iddia eden, ancak kendileri dışındaki Kürtler tarafından temsilci olarak kabullenilmeyen grubun, bölücü hedefleri doğrultusundaki çeşitli taleplerini, hukuki bir statü içinde tanımlattırmaya çalışmasından kaynaklanmaktadır. Ancak hukukun, böyle bir talebi mutlaka belli hukukî kalıplar içinde (azınlık statüsü gibi) tanımlamak zorunluluğu bulunmamaktadır.

Gerek uluslararası hukukun, gerekse insan hakları hukukunun birey ile devlet arasındaki ilişkiyi bireysel bazda tanımladığı, ancak grup olarak tanımlamadığı görülmektedir. Bu çerçevede, azınlık hakları açısından düzenlenmiş en kapsamlı hukuki metin sayılan, Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi’nin 27. maddesince öngörülen hakların da bireysel haklar olduğu görüşü hâkim bulunmaktadır.

Bu kapsamda, azınlıkların korunmasına yönelik olarak Avrupa Konseyi bünyesinde kabul edilen Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme’de de; azınlıklar için öngörülmüş olan hakların (kendi dilini

⁸²⁷ H. Pazarcı, a.g.e., sf. 178

öğrenme, bu dilde bilgi edinme, yayın yapma, eğitim kurumları açma gibi); azınlıklara mensup “bireylere” tanınmış haklar olduğu vurgulanmakta, kollektif hakların sözleşme dışı bırakılmış olduğu görülmektedir.

Bireyin kendini tanımlaması ya da bir gruba aidiyetini ortaya koyması normal olmakla birlikte; bunun bir grup halinde ya da grubun geneli adına küçük bir grup tarafından sergilenmeye çalışılması durumunda; devletin, beyan edilene ve istenen taleplere olduğu gibi katılması zorunlu görülmemektedir. Hatırlanacağı gibi, Avrupa Konseyi’nin Ulusal Azınlıklara İlişkin Çerçeve Sözleşme’sinde yer alan hak ve yükümlülükler de sadece “birey” bazında tanımlanmıştır. Diğer bir deyişle, hakların güçlendirilmesi bireysel bazda uygun görülmüş olmakla birlikte; grup kimliğinin tanınmasına dair bir zorunluluk bulunmamaktadır.

Diğer yandan; birey, azınlık tanımı içinde belirlenen kriterlere bütün özellikleri açısından uyuyor olsa dahi; kendisinin azınlık olarak tanımlanmasını istemeyebilecektir. Bu çerçevede, yine Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi’nin “bireyin mutlaka azınlık olarak tanımlanmak ve azınlık muamelesini görmek istemeyebileceği; bu durumun bireysel bazda değişebileceği” şeklindeki anlayışı da bu tesbiti destekler niteliktedir. Dolayısıyla, bu durum da devletin, grubun beyanına olduğu gibi katılma şartını ortadan kaldırmaktadır. Diğer yandan bireylerin tercihleri doğrultusunda gelişen bu durumun; grubun “içsel self determinasyon hakkı arama” durumunu ortadan kaldırdığı da anlaşılmaktadır.⁸²⁸

Ayrıca, AGİK bünyesinde kabul edilen Kopenhag Belgesi’nde de; azınlıklara kendilerini tanımlama şansı verilmekle birlikte; devletlerin egemenlik hakları lehine, grup haklarına sınırlamalar getirildiği görülmektedir.

⁸²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. H.Nuri Yaşar; **Hukuki Perspektif Dergisi**, “Türkiye’nin Ulusal Kimlik Meselesi”, Yuvarlak Masa Toplantıları, Sayı 3, Nisan 2005, s. 137-166 Aktaran: http://www.sabah.com.tr/ozel/kimlik897/dosya_897.html, 6/7/2006

Diğer yandan Cenevre Belgesi'nde her ne kadar azınlıklar sorununun bir devletin içişleri olarak mütalaa edilemeyeceğine vurgu yapılsa da; Cenvere Konferansı'nda hâkim olan anlayışın, azınlıklara verilecek hakların self determinasyon hakkı iddialarına ve ayrımcılığa yol açmaması yönünde olduğu; hukuk devleti ve demokratik seçimlerin varlığının, diskriminasyondan korunmaya yeterli olduğu; özel kollektif insan hakları yahut devletlerin bu grupları teşvikinin gerekli olmadığı; azınlık haklarının temelde "bireysel" haklar olduğu görülmektedir.

Azınlık karakteri sergilemeyen Kürtler'in, çalışma boyunca incelenen hukuki metinlerde ve azınlıklar açısından öngörülen ve Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi'nin 14 üncü maddesinde yer alan "diskriminasyon yasağı"nı gerektirir bir ayrımcılık uygulamasına hiç bir zaman maruz kalmadıkları tespit edilmiştir. Dolayısıyla, AB bünyesinde kabul edilen Maastrich Anlaşması'nın 12. maddesinde dolaylı olarak vurgulanan ayrımcılığın da dışında kalan Kürtlerin; kültürlerini korumaları ve sürdürmelerinin önünde herhangi bir yasal engel bulunmaması sebebiyle, bu madde çerçevesinde de değerlendirilemeyecekleri düşünülmektedir.

Ayrıca Helsinki Zirve Bildirisi'nde terörizmin sadece güvenlik ve demokrasiye değil, insan haklarına da yönelik bir tehdit olduğunun belirtildiği, örgütlü terör eylemlerinin görüldüğü durumlarda, Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği'nin azınlık konularına ve bu konudaki haklara ilişkin başvuruları ele almayacağı, terör eylemlerinde bulunan veya bu eylemleri açıkça mazur gören kişi veya örgütlerden bilgi almayacağı, bunlarla temas kurmayacağı belirtilerek bu kişilere ve örgütlere AGİK'in kapılarının kapatılacağı hükme bağlanmıştır.

Türkiye'de Kürtler'in çoğunluğunun azınlık sayılma yönünde bir talepleri bulunmadığı gibi, azınlık olma durumunun getireceği çeşitli haklar açısından da bir talepleri görülmemektedir. Çalışma içinde de görüldüğü

üzere, azınlıklara sağlanan haklar çerçevesinde ele alınabilecek olan bu tip talepler, bir terör örgütü olan PKK ve onun siyasi partilerinin yöneticileri ve kadroları ile militanlarından ve bir kısım destekçisinden gelmektedir.

PKK'nın bir terör örgütü olduğu hem Avrupa hem de ABD tarafından resmen kabul edildiği halde; PKK'nın uzantısı olan siyasi partilerinin ve onu savunan örgütlerin görüşlerine itibar edilerek, zaman zaman çeşitli uluslararası kuruluşların yetkililerince, bölgenin özellikle de manidar bir şekilde Diyarbakır'ın ziyaret edilip incelemelerde bulunulması ve Kürtçülerin beyanları doğrultusunda Türkiye'nin eleştirilmesi; samimiyetsiz ve art niyetli bir çifte standart uygulaması olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan, AB'nin, üye devletlerin temel haklarına Topluluk hukukunun genel ilkeleri olarak saygı gösterileceğine dair anlayışının; AB'ye üyelik sürecindeki Türkiye'ye yansımadağı, taraflı eleştirilerinden de anlaşılmakta; bu durum da bir çifte standart uygulaması olarak değerlendirilmektedir.⁸²⁹

Bir terör örgütünün azınlıklara sağlanan haklar çerçevesindeki taleplerinin Türkiye tarafından kabul edilmesi beklenirken; 23 yılda 35 binden fazla kayıp veren bir ülkenin hassasiyetlerinin dikkate alınmadığı görülmektedir. Ayrıca, bu tanımlamanın yapılmayışını eleştiren ve belirtilen hakların verilmesi gerektiğini savunan ülkelerin; bir terör örgütüne ve bunun

⁸²⁹ Türkiye'nin AB'ye katılımı yönünde ilerlemesine ilişkin Komisyonca düzenlenen çeşitli raporlarda ortak hususlara değinilmekte olup; örnek olarak 1998 yılı düzenli raporunun Siyasi Kriterler Başlığının Azınlık Hakları ve Azınlıkların Korunması Alt Başlığında; Türk makamlarının bir Kürt azınlığının varlığını tanımadığı, Kürtlerin Türkiye'de ekonomik ve sosyal bakımdan dezavantajlı bir konumda bulundukları, politik olarak etnik kimliklerini dile getiren Kürtlerin taciz edildikleri ya da takibata uğradıkları, Kürdistan devleti kurma amacını güden ve terörist yöntemler kullanan Kürdistan İşçi Partisi'ne karşı güvenlik güçlerince yürütülen operasyonlarda insan hakları ihlalleri görüldüğü; bu durumun Güneydoğudan Batıdaki büyük kentlere zoraki bir göçün doğmasına neden olduğu; pekçok okulun kapandığı, böylece, okul çağındaki çocukların eğitim imkânından yoksun kaldıkları, hükümetçe bölgenin ekonomik kalkınmasının destekleneceği vadedilmesine karşın, herhangi bir somut tedbirin gerçekleşmediği ve Türk hükümetinin PKK ile müzakere etmeyi daima reddettiği belirtilmekte; Türkiye'nin Güneydoğu sorununa gayri askeri ve siyasi bir çözüm bulması gerektiği vurgulanmaktadır. Diğer yandan bütün bunlarla çelişir şekilde, Türkiye'de Kürtlerin politik ve ekonomik hayata katılımları önünde hukuki bir engel bulunmadığı da Raporda belirtilmektedir. Bkz. AB Komisyonu 1998 Düzenli Raporu, Kaynak: Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, (8 Ekim 2000) Çelişkilerle ve hatalarla dolu raporda yer verilen yönlendirilmiş iddiaların cevapları çalışma içinde yer almıştır.

uzantılarına; “azınlıkların içinde bulundukları devlete karşı sadakatle yükümlü olduklarını ve yaşadıkları ülkeden ayrılma talebinde bulunamayacaklarını” hangi merciin anlatacağı ya da bu açılardan bir terör örgütünün hangi organlar tarafından ve ne şekilde denetleneceği sorusuna bir cevap bulabilmeleri de mümkün görünmemektedir.

Diğer yandan, Türkiye’de daha çok AB’nin Türkiye için özel olarak öne sürdüğü şartlar olarak değerlendirilen Kopenhag Kriterleri ise AB karşısında aday ülke konumunda bulunan her ülke için üye olma şartlarını gösterir bir nitelik taşımakta olup; kriterler, “siyasi”, “ekonomik” ve “AB Üyelik Yükümlülüklerini Üstlenebilme Yeteneği” başlıkları altında değerlendirilmektedir. Bunlardan, siyasi kriterler; demokrasi kavramı ile siyasi çoğulculuğu; ifade ve din seçme özgürlüğünü kapsayacak anayasal garantinin bulunmasını; çeşitli devlet birimlerinin normal işlevlerini yerine getirebilmelerine imkân sağlayan demokratik kurumların, bağımsız yargı ve anayasal kurumların mevcudiyetini, değişik siyasal partilerin dönüşümlü olarak iktidara gelmelerine imkân sağlayacak ve genelde muhalefetin rolünü tanıyan özgür ve dürüst seçimlerin gerçekleştirilmesini anlatmaktadır.

Bu kriter çerçevesinde, azınlıklara saygı konusunda temel alınan iki unsurdan ilki, Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Konusundaki Çerçeve Sözleşme, ikincisi ise Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi’nin 1993 yılında kabul ettiği 1201 sayılı Tavsiye Kararı’dır. Bu kararda ilgili ülkenin hükûmeti tarafından azınlık olarak kabul edilen grupların, parlamentoda temsil edilebilmeleri, hükûmette üye bulundurmaları, yerel yönetime katılmaları, ilk ve orta öğretimde kendi dillerinde eğitim görmelerine imkân sağlanması ile idare ve yargıda kendi dillerini kullanma haklarının yasal olarak verilmesi öngörülmektedir.⁸³⁰

⁸³⁰ Avrupa Birliği İletişim Platformu , <http://www.euturkey.org.tr.abportal/pv/pvdef.asp?09/06/2006> Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi’nin 11-13. maddeleri ise azınlıkların kendi dillerinde eğitim hakkına ilişkin hükümleri içermekte ve tarafların, eğitim ve öğretim kurumları açabileceklerini ve işletebileceklerini belirtmekte; “Ancak, bu hakkın kullanımı, taraflara hiçbir mali yükümlülük getirmeyecektir.” demektedir.

Türkiye’de azınlıklara ilişkin rejim 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması ile belirlenmiştir. Lozan Barış Antlaşmasının II. Bölümünün III. Kesimi “Azınlıkların Korunması” adını taşımaktadır. (Mad. 37-45). Daha önce de değinildiği gibi, bu anlaşma ile Türkiye’de yaşayan gayri müslimler “azınlık” olarak kabul edilmiş ve koruma altına alınmışlardır. Nitekim, Lozan Konferansı’nda koruma altına alınacak azınlıklar olarak yalnızca gayri müslimlerden söz edilmiştir.

Diğer yandan, daha önce ayrıntılı olarak görüldüğü gibi; I. Dünya Savaşı’ndan sonra Amerikan Başkanı Wilson; 14 maddede özetlenen “Wilson İlkeleri”nin, kurulmakta olan Milletler Cemiyeti Misakı’nda yer almasını istemiştir. Ancak, başta İngiltere olmak üzere diğer müttefikler, azınlıkları himaye düzenlemelerine tabi olmak istemedikleri için, özellikle self determinasyon hakkına ilişkin hükümlerden dolayı buna karşı çıkmışlardır. Neticede Cemiyetin Misakında azınlıkların korunmasına ilişkin bir hüküm yer almazken; konuya ilişkin düzenlemeler, güçlü devletlerin istekleri çerçevesinde şekillenerek; ilgili devletlerle yapılan barış anlaşmalarında gündeme getirilmiştir.

İngiltere’nin Kürtleri bahane ederek, siyasi ve ekonomik çıkarları için Musul’a sahip olmak istediği; bu maksatla Lozan Konferansı’nda bir yandan Musul’un Irak sınırlarına dahil olmasını isterken, diğer yandan Sevr’in 64 üncü maddesine göre özerk bir Kürdistan’ın kurulması için çalıştığı; Kürtçülük faaliyetleri arkasına gizlenen ve İngiltere, Fransa, Almanya ve hatta ABD arasında rekabet konusu olan Musul petrollerinin Sykes-Picot Anlaşması, San Remo Konferansı ve Lozan görüşmelerindeki ağırlığı ve emperyalist devletlerin bu konudaki faaliyetleri, detayları ile ele alınan çalışmanın önceki bölümlerinden hatırlanacaktır.

Yine hatırlanacağı gibi, Lozan Barış Konferansı’nda Kürt konusu, Musul meselesi ve Azınlık konuları ile bağlantılı olarak gündeme gelmiş

olmakla birlikte; “Kürt Konusu” tek başına Lozan Konferansı’nda yer almamış, sadece Musul meselesinin ana parçası olarak incelenmiştir. Musul meselesinin çözümünün Konferans süreci dışında taşınmasıyla anlaşma metninde, Kürtlere özerklik ve Kürdistan konularında hiç bir ibare yer almamış; Türkiye’nin Batıyla ilişkilerinde Kürt konusu sadece fiili değil, aynı zamanda resmen de gündemden çıkarılmış ve “Doğu Sorunu” Kürtlerle ilgili bir tek söz söylenmeden kapanmıştır.

Bu durum aslında Batılıların gerçekte insan haklarıyla, Kürtlerin azınlık olup olmamalarıyla ya da kendi kaderini tayin haklarıyla değil, sadece kendi çıkarlarıyla ilgilendiklerinin ciddi bir göstergesi olup; Batı’nın bugün sergilediği tavrın da bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Diğer yandan; azınlıkları himaye düzenlemelerine tabi olmak istemediklerinden, özellikle “kendi kaderini tayin hakkı”na ilişkin hükümlerden dolayı, Wilson ilkelerinin Milletler Cemiyeti’nin Misakında yer almasına karşı çıkan başta İngiltere olmak üzere diğer müttefiklerin Lozan görüşmelerinde Kürtleri ele alış şekli; bu dönemde azınlıklara ilişkin yürütülen çalışmaların, politik çıkarlarla nasıl şekillendiğini, çeşitli grupların politik maksatlara nasıl alet edilerek kullanıldığını göstermesi açısından da ibret vericidir.

Son yıllarda, Baskın Oran ve çeşitli yazarlarca Lozan Antlaşması’nın Kürtlere de uygulanabileceği yönünde görüşler ortaya konmaktadır. Turgut Tarhanlı; Bu Antlaşma’nın dini azınlıklar temelinde düzenlendiğini belirtmekte, bunun ötesinde kapsayıcı bir şekilde yorumlanmasının mümkün olmadığını vurgulamaktadır.⁸³¹

⁸³¹ Tarhanlı bu konudaki görüşlerini özetle şu şekilde belirtmektedir. “Lozan bir uluslararası antlaşmadır. Lozan’ın azınlıklarla ilgili hükümleri de, bir uluslararası anlaşmanın yorumlanmasına ilişkin yöntemlere bağlı kalarak uygulanmak zorundadır. Bu konu hukuk tekniği bakımından şöyle açıklanabilir. Bu anlaşmanın yorumlanmasında esas alınacak kuralları belirleyen ve kendi de bir uluslararası anlaşma olan ve 1969’da BM bünyesinde hazırlanan Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi, konunun antlaşmalar hukuku bakımından çerçevesini belirlemiştir. Sözleşmede, bir antlaşmanın bir hükmü yorumlarken, o antlaşmanın yorumlanış şeklinin ne şekilde olacağını belirtiyor ve devam ediyor, öncelikle

Üzerinden yıllar geçmesine karşın; Lozan'daki statü'yü Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne dayatanların, kendi ülkelerinde buna benzer kategoriler oluşturmayı kesin biçimde reddediyor olmaları da dikkat çekici bulunmaktadır.

Bu çerçevede, Fransa'nın 5 Mart 1991 tarihinde E/CN.4/1991/53 sayı altında Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nde yayımlattığı belgede şunlar yazmaktadır: *"... Fransa, toprakları üzerinde, ırksal, dilsel ve dinsel esaslara dayalı grupların varlığını kabul etmez. Fransız Anayasa'sı bir ve bölünmez olan Cumhuriyetin tüm vatandaşlarının, yasa önünde eşit oldukları ilkesinden ilham alır. Fransa halkının birliği ve eşitliği, etnik kriterlere dayalı farklılıklarla ilgili savları yok sayar. Fransız dili dışındaki dillere ve din konusuna gelince, bunlar kişinin seçimine bağlı hususlardır. Fransa Hükûmeti bu hususların kamu alanı dışında bulunduğunu ve kişilerin kamu özgürlüklerini kullanma alanına girdiğini hatırlatır."*⁸³²

hukukta iyi niyet esastır. İkincisi, antlaşmanın konusunu ve amacını göz önünde tutarak yorumlamanız lazım. Üçüncüsü, antlaşmada yorumladığınız terimleri, onlara olağan anlamlarını vererek yorumlamanız lazım. Sonuncu olarak ise antlaşmada yorumladığınız bir hükmü, onun kendi bağlamı çerçevesi içinde yorumlamanız lazım. Bu uluslararası hukuk normunu, Lozan Antlaşması'nın azınlıkların korunmasına ilişkin hükümlerine uyguladığımızda şöyle bir sonuç çıkıyor: Bir kere, azınlıkların korunması başlığı altındaki kontekstte, o kesimde yer alan hükümleri yorumladığınız zaman, bunun hangi hukuki bağlam içinde bir anlam taşıması gerektiği sorgulanmalıdır. Bu kesimin genel başlığı "azınlıkların korunması" olduğuna göre, bu da Lozan Antlaşması'nda sadece "gayrimüslim azınlıklarla sınırlı" bir şekilde belirlenmiş olduğuna göre, antlaşmada öngörülen bu bağlamı, yorum tekniklerine aykırı bir biçimde, herkes için geçerli hakların tanınması olarak yorumlamak ve tanımak zordur. Dolayısıyla, Antlaşmanın, hakkının öznesini "herkes" olarak belirttiği hükümlerinde dahi, o hükmün amacı, kendi bağlamı içinde, diğer bir deyişle "gayrimüslim azınlıklar bakımından" bir vurguya sahip olduğu düşünülerek yorumlanmak zorundadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Turgut Tarhanlı, **a.g.e.**, 137-166 Aktaran: http://www.sabah.com.tr/ozel/kimlik897/dosya_897.html, 6/7/2006

⁸³² Meral Atılğan, "Avrupa Birliği, Azınlık Hakları ve Türkiye, Türk İdare Dergisi, İçişleri Bakanlığı, <http://www.İcisleri/TurkIdareDergisi/Uploaded Files/M.Atılgan%2043-66.doc>

SONUÇ

Osmanlı hâkimiyetine girdikleri dönemde, aşiretler halinde yaşayan Kürtlerin etnik grup değil birer aşiret toplumu oldukları görülmektedir.

Osmanlı Devleti'ne katılımlarından itibaren, Osmanlı'nın ortak kültür birikimine dahil olan Kürtlerde; farklı bir tarihe, kültüre, dine ve ortak bir Kürtlük şuuruna dayalı ayrı bir Kürt kimliği ortaya çıkmamış; Kürtler açısından "Millet" kavramının "Osmanlı" ile özdeş olması sebebiyle; ortak bir Kürt etnik bilinci gelişmediği gibi, ayrı bir "Kürt Halkı", "Kürt Milleti" de meydana gelmemiştir.

19 uncu yüzyıldan itibaren Osmanlı'yı zayıflatmak için "milliyetçilik" kavramı Kürtlere tanıtılmış ve milliyetçilik hareketlerinin takviyesi için Avrupa Devletlerince büyük çabalar sarfedilmişse de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar geçen dönemde ortaya çıkarılmak istenen Kürt milliyetçilik hareketleri, ayrı bir Kürt Etnik bilinci ve Kürt Milleti olmayışı sebebiyle, bütün Kürtleri kapsayacak bir ulusal harekete dönüşmemiş ve karşılık bulamamıştır. Kürtler I. Dünya savaşında Osmanlı ile birlikte hareket etmişler; ardından Milli Mücadele hareketinin içinde olmuşlardır.

Cumhuriyet döneminde meydana gelen isyanların; genel olarak dönemin siyasi konjonktürü çerçevesinde bazı devletlerce desteklenen ve yönlendirilen hareketler, Hükümet tarafından alınmak istenen tedbirlere muhalefet hareketleri ve yerel çıkar gruplarının otorite kaybı endişesi ile meydana getirdikleri hareketler olduğu görülmektedir. Meydana gelen hadiselerin hiç birinde, bir Kürt etnik grubunun varlığı göze çarpmamakta; olaylar da etnik temelli "Kürt İsyanı" karakteri taşımamaktadır. Zira anılan bu isyanların hiç birinin, bir Kürt kimliği altında ve bir amaç birliği etrafında bir

araya gelen Kürtler tarafından meydana getirilmiş hadiseler olmadığı tespit edilmiştir.

Bu dönemde yaşanan Şeyh Said Olayı'nda Azadi örgütünün ve İngiltere'nin büyük rolü olurken; Halifeliğin kaldırılışının da tesirleri gözlenmektedir. Bir Kürt hareketi şeklinde nitelendirilemeyen Şeyh Said Olayı, tarihsel hafızalarda yer alan bölünme korkusunu canlandırarak, Cumhuriyet'in parçalanabileceği endişesi yaratmış; Cumhuriyet Dönemi'nin genel uygulamaları açısından da bir kırılma noktası olmuştur.

Bu olayın ardından, Türk vatandaşlığına sadakatte birleşmiş olmak yeterli bulunmayarak; modern çağda kurulan merkezi devletlerde olduğu gibi, milli kimliği güçlendirme çabaları başlamış; Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yaşayan tüm vatandaşları aynı kültür potası içinde eritme çabası önemli görülmüştür. Ancak bu çabalar, hiç bir unsuru "ötekiler" olarak dışlamayı öngörmemiş, bütünleştirici bir anlayışla yürütülmüştür.

Batılı tarzda bir millet örgütlenmesini gerçekleştirmeye çalışan genç Cumhuriyetin uygulamaları; sadece milli devlet modelinin ve kültürünün hayata geçirilmesi ile sınırlı kalmamış; 1930'larda "halka rağmen halk için" anlayışı egemen olmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı boyunca süren ve Atatürk döneminden çok farklı özelliklere sahip olan İnönü'nün Milli Şeflik Dönemi'nde dayanışmacı Kemalizm, İnönü'nün kurumsallaşmış Milli Şeflik uygulamaları ile bir totaliterliğe dönüşmüştür. Halkın yanlışı doğrudan ayırt edemeyeceği endişe ve kanaatinin hâkim olduğu Milli Şefklik dönemi; CHP'nin Jakoben bir yaklaşım içinde, halkı ve halkın yüzlerce yıllık tarihsel geçmişi içinde benimsediği ve içselleştirdiği değerlerini küçümsediği; onlara tepeden baktığı; halkı ve değerlerini değiştirmeye çalıştığı bir baskı ve sindirme dönemi olmuş; bu dönemde çok fazla güç kazanan sivil bürokrasi, politikaların uygulayıcısı konumunda bulunmuştur. Tek Parti döneminin baskı ve sindirme politikaları, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün vatandaşlarına

karşı herhangi bir ayırım gözetilmeksizin uygulanırken, halk bu dönemin politikalardan büyük ölçüde etkilenmiştir.

Kürtler, Tek Parti döneminde, rejimin ve uygulayıcılarının kendilerine küçümser bakışı ve kendilerini dışladığını düşünmeleri dolayısıyla tepkisel bir sürece girmişlerse de; çok partili hayata geçilmesinin ardından Demokrat Parti'nin yaklaşımı bu tepkiyi kırmış ve bitirmiştir. DP'nin iktidarda olduğu 1950-1960 yılları arasında doğu illerinden İstanbul, Ankara, Adana ve İzmir gibi büyük kentlere göçler başlamış; gerek göçülen yerlerdeki insanlarda, gerekse bu bölgelere göçen insanlarda, "Kürt" şeklinde bir "tanımlama" süreci gelişmeye başlamıştır. Bununla birlikte, kentlere gelen Kürtlerin topluma entegre oldukları görülmüştür.

Bu dönemde birçok Kürt aşiret reisi Türk siyasal sistemi içerisine çekilirken; gelişen demokratikleşme ortamı, Türkiye genelinde olduğu gibi bölge seçmenine olan ilgiyi arttırmıştır. Ancak bu ortam Kürtçü çevrelerce kullanılmıştır.

Kürtlerin büyük kısmının devletle ve milletle karşılıklı bir problemleri ve uyuşmazlıkları olmamış; Tek parti döneminin uygulamaları da bu geniş kitle üzerinde topluma ve devlet sistemine karşı bir kin ve kalıcı bir uzaklaşma yaratmamıştır. Dolayısıyla bu dönemde ayrılıkçı hareketler gözlenmemiştir.

1960 Darbesi'nin ardından 1961 Anayasası'nın yarattığı özgürlük ortamına gelinceye kadar Kürtler arasında farklı bir etnik kimlik oluşmamıştır. Bununla birlikte, 1961 Anayasası'nın siyasi özgürlükleri genişletmesiyle; sol basında etnik Kürt milliyetçiliğini geliştirme çabaları başlarken; aydınlar arasında Marksist fikir ve örgütlenmeler hızla gelişmiş; hürriyetçi ortamdan yararlanan Kürtçüler de "sol" görünüm altında örgütlenerek faaliyetlerini yürütmüşlerdir.

1970’li yıllara gelindiğinde Kürtçüler tarafından ilk kez “Ulus/Halk” nitelemesi kullanılırken; yine bu dönemde asılsız iddialara, bunların tekrarına ve sirayetine dayalı bir “ezber dönemi”nin de başlatıldığı görülmüştür. Bu ezber dönemini besleyen gelişme ise 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi olmuş; bu süreçte Kürtçüler, asılsız iddialarını Darbe’nin jakoben uygulama örnekleriyle pekiştirmeye ve desteklemeye çalışmışlardır.

Bu sürecin sonunda eylemlerine başlayan PKK, iç politikada da legal yollarla söz sahibi olmaya çalışmış; DTP’ye uzanan siyasi partileri ve onların mensubu olan Kürtçüler vasıtasıyla; asılsız iddialarla beslenen, tekrarlarla yerleştirilmeye çalışılan “Kürt Sorunu”nu, propagandalar yoluyla bir ezber olarak hem kamuoyuna hem de uluslararası platformlara taşımıştır. Ayrıca anılan ezber dönemi neticesinde; nüfusun çok küçük bir kesiminde Kürt etnik milliyetçiliği ile ayrılıkçı talepler gözlenmeye başlanmışsa da, bu ideoloji ve hareketler geniş Kürt kesiminde bir yankı uyandırmamış; PKK ile onun siyasal partileri ve bu süreci yaşayan bir kısım taraftarı ile sınırlı kalmıştır.

Bugün için Türkiye’de etnik bir farklılaşmadan söz etmek, Kürt etnik milliyetçiliğini savunanlar da dahil olmak üzere mümkün değildir. Zira, kültürel mânâda, ana kültür kalıbından herhangi bir farklılıkları bulunmamakta (çok küçük düzeyde görülen dil farklılığı hariç), sergilenen yaklaşım ise siyasi ve psikolojik temele dayanmaktadır.

Kürtler azınlık kriterleri açısından olduğu kadar, “etnik azınlık”, “dini azınlık”, “dil azınlığı” ve “ulusal azınlık” ayrımları açısından da azınlık karakteri sergilememektedirler.

Kürtlerin Türk kökeninden geliyor olma ihtimalleri yüksek görünmekle birlikte; “etnik azınlık” kavramındaki vurgunun kültüre yapılması sebebiyle, Kürtlerin ırksal kökenlerine dair ileri sürülen iddiaların azınlık durumları üzerinde belirleyici bir faktör olmadığı anlaşılmaktadır.

Kürtler ile beraber yaşanan süreç içinde; Kürtler’de ayrı bir “Kürt kimliği” oluşmamış; ayrı bir “Kürt Kültürü”, “Kürt etnisitesi”, “Kürt etnik yapısı” ve “Kürt etnik grubu” gelişmemiştir. Ayrıca, çeşitli bilimsel çalışmaların verileri de Türkiye’de yaşayan bütün alt kimlikler açısından ortak bir “Türk kültürü”, “Türk kimliği” ve “Türk dili (Türkçe)” çevresinde bir bütünleşmenin meydana geldiğini ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, Türkiye’nin çeşitli “etnik gruplar”dan oluşan “çok kültürlü” bir ülke (ve bir mozaik) olmadığı; çeşitli alt kimliklerden (etnikaltı gruplardan) teşekkül eden ve kültürel bütünleşmesini ortak yaşamış yüzlerce yıllık tarihi içinde tamamlamış bir ülke olduğu anlaşılmaktadır.

Kürt etnik milliyetçiliği yapan grupta da ana kültür kalıbına nazaran kültürel bir ayrışma görülmemektedir. Bu durumda, sergilenen Kürt etnik milliyetçiliğinin, sosyolojik sebeplere dayalı bir ayrışmadan değil, tamamen siyasi ve psikolojik karakterli bir yaklaşımdan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu yaklaşımın neticesinde, Kürtçü çevrelerin çeşitli kültür unsurlarını kullanarak Kürtleri kültürel yönden sunî bir şekilde donatma ve farklılaştırma çabası içine girdikleri görülmektedir.

Kürtlerin bir “dini azınlık” karakteri sergilemedikleri görülmekte; Kürtçülerin ise Kürtlerin aksine, PKK ve Öcalan tarafından dile getirilen İslâmiyet karşıtı ideolojiyi benimsedikleri ve İslâm karşıtı oldukları bilinmektedir. Bununla birlikte, dinsel yönelimi net olmayan Kürtçü grubun “din azınlığı” olma durumuna ilişkin bir talepleri bulunmamakta, hedefleri açısından ihtiyaç duydukları insan potansiyelini oluşturan Kürtlerle ters düşmemek için, bu konuda bir talepte bulunmaları beklenmemektedir.

Kürt kökenli Türk vatandaşlarından küçük bir kısmının “Kürtçe” şeklinde adlandırdıkları lisanla konuştukları görülmektedir. Kürtçe’nin ise çok çeşitli menşelere ait kelimelerden oluşan ve tamamen farklı gramer yapılarına sahip olan; içerdiği büyük farklılıklar sebebiyle de “söyleyiş

farklılığı” şeklinde bir nitelemeyi aşan çok çeşitli lehçelerin toplu adlandırması olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu lisan bir “temel dil” özelliği sergilememektedir.

Türkiye’de yaşayan Kürtlerin büyük kısmı, sadece Türkçe konuşmakta; bu lehçe çeşitlerinden hiç birini bilmemekte ve dolayısıyla kullanmamaktadır. Türkçe’yi bilme oranı belli olmayan ancak sadece Kürtçe konuşmayı tercih eden Kürtlerin sayısal oranı ise çok düşük görünmektedir. Konuşulan lehçelerin ancak bu lehçeleri bilen kimseler tarafından anlaşılabilirdiği, dolayısıyla farklı lehçeler çerçevesinde Kürtlerin birbirlerini anlamadıkları göz önüne alındığında; Türkiye’de yaşayan Kürtler açısından dil bazında tam bir birlik olmadığı, yani Kürtlerin ortak bir dil birliğine sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu durum aynı zamanda ortak dil ile aktarılan ortak özgün bir Kürt kültürünün oluşmamış olmasına da örnek teşkil etmektedir.

Diğer yandan Kürtler, gerek kurmuş oldukları bir başka devletin bulunmaması gerekse bir Kürt etnik azınlığı karakteri sergilemeyeşlerinden dolayı, ulusal azınlık olarak da nitelendirilememektedirler. Bununla birlikte, “etnik” ve “ulusal” azınlıkları ayıran “halk olma konusundaki irade”nin; beyanlar bazında başta PKK ve onun partileri olmak üzere, militanları ve bir kısım taraftarınca vurgulandığı görülmektedir.

Türkiye’de Kürtler’in çoğunluğunun azınlık sayılma yönünde bir talepleri olmadığı gibi, azınlık olma durumunun getireceği çeşitli haklar açısından da bir talepleri bulunmamaktadır. Sadece azınlıklara sağlanan haklar çerçevesinde ele alınabilen bu tip taleplerin (kendi dilinde eğitim gibi), bir terör örgütü olan PKK ve onun siyasal partilerinin yöneticileri ve kadroları ile militanlarından ve bir kısım destekçisinden geldiği görülmektedir.

Bu grubun; başta Türkiye olmak üzere, Irak, İran ve Suriye’deki Kürtleri de içine alacak şekilde bir devlet (Kürdistan) kurmayı hedefledikleri

bilinmektedir. Bu maksatla, Anayasa’da çeşitli değişikliklerin yapılmasını ve azınlıklara sağlanan çeşitli hakların verilmesini talep ederek; Türkiye’yi öncelikle “özerklik” ya da “federal devlet sistemi” noktasına getirmeye çalıştıkları görülmektedir.

Buna mukabil, Kürtçülerce dile getirilen ayrı devlet yapısı formüllerinin tarihi ve sosyal gerçekler sebebiyle yapay kaldığı ve gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan, Kürtlerin kültürel, dini ve dilsel farklılıklarının bulunmaması sebebiyle varolmayan farklılıkların yok edilme tehlikesi iddiasına dayanarak bir self determinasyon talebinde bulunamayacakları anlaşılmaktadır.

Kürt kökenli Türkiye Cumhuriyeti Devleti vatandaşları; diğer vatandaşlar gibi bütün hak ve hürriyetlerden eşit şekilde faydalanmakta; hiç bir şekilde ayrımcılığa uğramamakta; fırsat eşitliği içinde ekonomik, sosyal ve siyasal hayatta yer almaktadırlar. Demokrasi’nin bir gereği olarak devlet idaresinin teşkiline katılan Kürtler, milli sınırlar içinde yaşayan diğer vatandaşlar gibi içsel self determinasyon haklarını gerçekleştirmektedirler. Bu açıdan merkezi hükümet tarafından haklarının ihlâl edilmeyişi ve her türlü demokratik siyasi hakları kullanıyor ve hükümette temsil ediliyor olmaları sebebiyle içsel self determinasyon hakkı talep edemeyecek olan Kürtlerin; ezbere dayalı asılsız iddialarla yönetime karşı koyma hakkından da söz edemeyecekleri görülmektedir.

Ayrıca, Kürtlerin azınlık olarak tanınmayı istememeleri ve bu şekilde verilecek haklar için bir talepte bulunmamalarının; Kürtçülerin içsel self determinasyon hakkı arama imkânını ortadan kaldıran bir başka husus olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan, sömürge ya da yabancı nüfuzu veya işgali altındaki millet tanımına uymayan Kürtlerin, sınırlı bir zümrenin kullanımına açık olan dışsal self determinasyon hakkı talebinde bulunamayacakları da görülmektedir.

Kürtçülerce sık sık vurgulanan “yurt üzerinde hak sahibi olma” kavramının, “ülke toprağı üzerinde hak iddia etme” anlamına gelmediğı; “herkesin kendi ikâmetgahında ve toplum yapısı içinde dokunulmadan bulunma ve iradesi değışmedikçe bu durumda kalma” hâlini ifade ettiğı görölmüşür. Her ne kadar Kürtçülerce, tanımlayanın psikolojisine bağı olarak sınırları değışen Kürdistan tanımlamaları yapılsa ve Türkiye’nin çeşitli illeri de bu sınırlar içinde düşünölse de, Kürtçülerin hukuksal olarak Türkiye’den bir toprak talep etme hakkına sahip olmadıkları görölmektedir. Kaldı ki, Kürdistan’ın içine dahil ettikleri illerde sadece Kürtler yaşamadığı gibi; konuya Kürtçülerin mantığı ile yaklaşacak olursak, bin yıldır bu ülkenin sahibi Kürtlerin de bir parçası olduğı Türk Milletidir.

Türkiye’de Kürtlerin, dillerini öğrenme, sosyal hayatın her alanında kullanma ve gelecek nesillere aktarma konusunda sosyal ve hukuksal olarak bir problemleri bulunmamaktadır. Burada Kürtçülerce problem olarak belirtilen ve talep edilenin “kendi dillerinde eğitim görme” olduğı bilinmektedir. Bu konuda gösterilen aşırı ısrarın, Türkiye’nin her yanına dağılmış şekilde yaşayan Kürtlerin genelinden değil, sadece Kürtçülerden geliyor olması, ihtiyaca dayalı sosyal bir talebin değil; siyasi ve psikolojik içerikli bir talebin sözkonusu olduğunu göstermektedir. Türkiye genelinde Milli Eğitim Bakanlığına bağı bütün okullarda Kürtçe’nin seçmeli dil olarak okutulması pratikte mümkün görünmeyip, bunun gerçekleşeceği bir federatif devlet sisteminin ya da özerklik uygulamasının üniter yapıdaki Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nce kabul edilmeyeceğı ortadadır. Diğer yandan, Kürtler azınlık karakteri sergilemezken; azınlık olarak kabul edilen gruplar açısından dahi bu hakkın uluslararası belgelerde “bireysel hak” olarak tanımlandığı görölmekte olup; bu noktada Devlete düşen ödevin, demokrasinin bir gereğı olarak vatandaşlarının varsa farklı kültürel özelliklerini koruma ve sürdürme isteklerine saygı duymak olduğı anlaşılmaktadır.

Görüldüğü gibi, Türkiye’de sorun, Kürtçülerce iddia edildiğinin aksine, sosyolojik anlamda farklı birtakım karakteristiklere sahip kimselerin varolması ve bunların kendilerine uygun bir hayat tarzı sürmek istemeleri değildir. Sorun, bütün Kürt kökenli Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını temsil ettiğini iddia eden, ancak kendileri dışındaki Kürtler tarafından temsilci olarak kabullenilmeyen grubun, bölücü hedefleri doğrultusundaki çeşitli taleplerini, terör vasıtasıyla hukuki bir statü içinde tanımlattırmaya çalışmalarından kaynaklanmaktadır.

Ancak Kürtçülerin, Türkiye’deki bütün Kürtlerin arzusuymuş gibi lanse ettikleri bu iddialarına ve taleplerine devletin olduğu gibi katılma şartının olmadığı gibi, böyle bir talebi mutlaka belli hukukî kalıplar içinde (azınlık statüsü gibi) tanımlama ve dolayısıyla bunun gereği olan hakları verme konusunda bir zorunluluğunun bulunmadığı da tespit edilmiştir. Zira bu talepler Devlete bir Kürt etnik aidiyetini tescil ederek tanımlamayı içermekte olup, bu yolla Devlete kendi eliyle ikinci bir millet yaratma görevi yüklemektedir. Oysa, hiç bir devletin bu şekilde bir görevi bulunmadığı gibi, ayrı bir ulus inşa etme zorunluluğu da yoktur. Göçlerle oluşturulmuş bir toplum olan ve tarihsel geçmişi ikiyüzotuz yıla dayanan ABD’de dahi, eklektik millet yapısı içindeki farklı etnik grupları anayasada tanımlama ya da devletin adını bu gruplara göre belirleme yönünde bir çabaya rastlanmazken; Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin de, yüzlerce yıldır bir arada yaşayan ve kültürel anlamda hiç bir farklılığı bulunmayan kaynaşmış bir millet yapısı içinde, Kürt Ulusu oluşturmak gibi bir zorunluluğu bulunmamaktadır.

Türkiye’de yaşayan ve devletle de toplumla da hiç bir sorunu bulunmayan Kürtlerin, Kürtçülere destek vermedikleri ve onları benimsemedikleri görülmekte olup; bu çerçevede Türkiye’de yıllardır “Kürt Sorunu”, “Kürt Meselesi” şeklinde bir ezbere dönüştürülen bu sorunun gerçekte bir “Kürt Sorunu” değil, bir “Kürtçülük Sorunu” olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda Kürtlerin adı kullanılarak yapılan genellemeler

(Kürt Sorunu gibi) de; uzun vadede zihinlerde bir farklılık duygusu yaratabileceği için yanlış bulunmaktadır. Ayrıca, etnik kimlik, etnisite gibi kelimelerin devletin yetkili ağızlarınca kendi içeriğinin dışında kullanılmasının büyük hatalara yol açtığı, Türkiye'nin bugün getirildiği noktadan anlaşılmaktadır. Bu sebeple çeşitli kavramların kullanımında azami hassasiyetin gösterilmesi gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

AEGLETON, William

1986 Mehabad Kürt Cumhuriyeti, 1946, Çeviren: M. Emin Bozarslan, Koral Yayınları, İstanbul

AKA, İsmail

2001 İran'da Türkmen Hakimiyeti (Karakoyunlular Devri), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

AKA, İsmail

"2002" "Selçuklu Sonrası Orta Doğu'da Türk Varlığı", Türkler, C. 6, Editör: Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

AKBULUT, Dursun Ali

"2002" "Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları", Türkler, C. 16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

AKGÜL, Suat

1992 Yakın Tarihimizde Dersim İsyanı ve Gerçekler, Boğaziçi Yayınları, İstanbul

AKGÜNDÜZ, Ahmet

1996 Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul

AKŞİN, Sina

1976 İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cem Yayınları, İstanbul

AKYOL, Mustafa

2006 Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek Yanlış Giden Neydi? Bundan Sonra Nereye? Doğan Kitapçılık, İstanbul

Ali Emiri Efendi,

1992 Osmanlı Şark Vilayetleri, Osmanlı Vilayat-ı Şarkiyyesi, Sadeleştiren Abdülkadir Yuvalı- Ahmet Halaçoğlu, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri

ANDERSON, Benedict

1998 Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, Metis Yayıncılık, İstanbul

ANTER, Musa

1991 Hatıralarım, Yön Yayıncılık, İstanbul

ARFA, Hasan

1988 Kürtlerin Kısa Bir Tarihi, İstanbul

ARMAOĞLU, Fahir

1983 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980 Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara

ARSAVA, Ayşe Füsün

1992 Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi, AÜ. SBF Basımevi, Ankara

ATATÜRK, (Gazi) Mustafa Kemal

1970 Nutuk C. III, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul

ATATÜRK, Mustafa Kemal

1984 Söylev ve Demeçler, Mayıs 1920, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,

1991 Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

Atatürk'ün Gizli Oturumlarda Konuşmaları

1981 Hazırlayan: Sadi Borak, İnkılap ve Aka Kitapevi, İstanbul

ATILGAN, Meral

"Avrupa Birliği, Azınlık Hakları ve Türkiye, İçişleri Bakanlığı, Türk İdare Dergisi, Aktaran: [http://www. İcisleri/TurkIdareDergisi/Uploaded Files/M.At%Fdlgan%2043-66.doc](http://www.İcisleri/TurkIdareDergisi/Uploaded Files/M.At%Fdlgan%2043-66.doc)

ATTAR, Ali Rıza Şeyh

2004 Kürtler Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler, Çeviren Alptekin Dursunoğlu, Anka Yayınları, İstanbul

AYBARS, Ergün

1998 Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi. Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, İzmir

AYDIN, Ahmet

1992 Kürtler PKK ve Abdullah Öcalan, Ankara

AYDIN, Ayhan

1998 XIX. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Kadar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki İsyanlar, HÜ. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara

AYDIN, Mehmet

1999 İkinci Abdülhamit Han'ın Liderlik Sırları, İzci Yayınları, İstanbul

AYDIN, Suavi

1998 Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği, Öteki Yayınevi, İstanbul

AYTEPE, Oğuz

“1998” “Yeni Belgeler Işığında Hoybun Cemiyeti”, Toplumsal Tarih, Tarih Vakfı Yayınları, (Ekim) Sayı 174, Ankara

BALA, Mehmedzade Mirza

1993 Ermeniler ve İran ,Yayına Hazırlayan: Yavuz Ercan, Ankara

BALCIOĞLU, Mustafa

“1992” “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Bir Rus Komplosu: Şeyh Selim Ayaklanması”, Türk Kültürü, Sayı: 350 (Haziran)

BALLI, Rafet

1992 Kürt Dosyası, Cem Yayınları, İstanbul

BAŞBUĞ, Hayri

1984 İki Türk Boyu Zaza ve Kurmanclar, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara

BAŞBUĞ, Hayri

1985 Kürttürkleri ve Fanatik Ermeni Faaliyetleri, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara

BAYKARA, Tuncer

1987 Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş-Anadolu’nun İdari Taksimatı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara

BAYRAKTAR, Mehmet

1991 Bitlisli İdris, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

BAYTOK, Taner

1970 İngiliz Kaynaklarından Türk Kurtuluş Savaşı, Başnur Matbaası, Ankara

BELGE, Murat

“1992” “Milliyetçilik Nedir, Ne Değildir, Nasıl İncelenir?”, Birikim Dergisi, Sayı 45/46, Ocak-Şubat

BEŞİKÇİ, İsmail

1992 Doğu Anadolu’nun Düzeni Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller, Yurt Yayınları, Ankara

BİLGİLİ, Mesud Fani

1993 Kürtler ve Sosyal Gelişimleri, Çeviren: Azmi Süslü, Tanmak Yayınları, Ankara

Bir Kürt Devrimcisi Edip Karahan’ın Anısına

1977 Komal Yayınları, İstanbul

BOZARSLAN, Hamit

“2001” “Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi, 1889-2000” Modern Türkiye’de Siyasi
Düşünce Editör Tanıl Bora/Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, İstanbul

BRUÏNESSEN, Martin Van

1983 Osmanlıcılıktan Ayrılıkçığa Şeyh Sait Ayaklanması’nın Dini ve Etnik Arka Planı,
Çeviren: Levent Kafadar, Berlin

BRUÏNESSEN, Martin Van

1991 Ağa, Şeyh ve Devlet, Çeviren: Remziye Arslan, Özge Yayınları, Ankara

BRYJAK, George J. and SOROKA, Michael P.

1994 Sociology Cultural Diversity in a Changing World, Allyn and Bacon,
Massachusetts

BULUT, Faik

1993 Ehmedê Xanê’nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası, Tüzm zamanlar
Yayınları, İstanbul

BULUT, Faik

1992 Dar üçgende üç isyan Kürdistan’da Etnik Çatışmalar Tarihi, Belge Yayınları,
İstanbul

BULUT, Faik

1992 Türk Basınında Kürtler, Melsa Yayınları, İstanbul

CAFEROĞLU, Ahmet

1968 Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul

CANATAN, Kadir

“2001” “Azınlıklar ve Azınlıkların Oluşumu”, Avrupa Günlüğü, (1)

CELİL, Celile

1992 Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürtler XIX. Yüzyıl, Çeviren Mehmet Demir, Öz-Ge
Yayınları, Ankara

ÇAVUŞOĞLU, Naz

1999 Azınlık Hakları, Su Yayınları, İstanbul

ÇAY, Abdulhaluk

Azerbaycan ve Türkler

www.akmb.gov.tr/turkce/books/azerbaycan/abdulhaluk%20cay.htm –69k –

ÇAY, Abdulhaluk

1993 Her Yönüyle Kürt Dosyası, Boğaziçi İlmî Araştırmalar Serisi: 15, Ankara

ÇAY, Abdulhaluk

1986 Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun Kültürel Yapısı, Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi Yayınları, Ankara

ÇEVİK, Adnan

2002 XI ve XIII. Yüzyıllar Arasında Diyâr-ı Bekr Bölgesi Tarihi Siyasi, Sosyal ve Ekonomik, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi.Tarih Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul

ÇEVİK, Adnan

“2002” “XII. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bir Türkmen Beyliği Yıvaloğulları”, Türkler, C. 6, Editör: Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

DERSİMİ, M.Nuri

1994 Kürdistan tarihinde Dersim Günümüz Türkçesiyle Çeviren Hamit Ertaş, Zel Yayınları, İstanbul

Doğu Bölgesinde Geçmiş İsyanlar ve Alınan Dersler,

1946 Genel Kurmay Başkanlığı, III. Şube, 1. Kısım, Sayı: 15750, Genelkurmay Basımevi, Ankara

DURSUNOĞLU, Cevat

1946 Milli Mücadelede Erzurum, Ankara

EKİNCİ, Mustafa

“1992” “Yavuz Sultan Selim Döneminde Osmanlı-Safevî İlişkileri”, Türkler, C. 9, Editör: Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

EKİNCİ, Necdet

“2002” “İnönü Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı Yılları”, Türkler, C. 16. Editör: Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Kocak, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

ERDEM, İlhan

“2002” “Doğu Anadolu Türk Devletleri”, Türkler, C. 6, Editör: Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

ERDEM, İlhan - UYAR, Mustafa

“2002” “Karakoyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri”, Türkler, C. 6, Editör: Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

ERDEM, İlhan - UYAR, Mustafa

“2002” “Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı”, Türkler, C.6, Editör: Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

ERER, Tekin

1990 Kürtçülük Meselesi, İstanbul,

ERİKSEN, Thomas Hylland

1993 Ethnicity and Nationalism, Pluto Press, Colorado

ERİM, Nihat

1953 Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, C.I, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara

ERKAL, Mustafa E.

1995 Sosyoloji, Der Yayınları, İstanbul

ERKAL, Mustafa E.

1994 İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri, İstanbul

ERÖZ, Mehmet

1987 Atatürk Milliyetçilik Doğu Anadolu, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul

ERÖZ, Mehmet

“1984” “Kürt Adı Üzerine”, Türk Kültürü Dergisi, (Ağustos) Sayı: 256

ERSEVER, Ahmet Cem

1993 Kürtler PKK ve Abdullah Öcalan, Ankara

ERSEVER, Ahmet Cem

1993 Üçgendeki Tezgah, Kiyap Yayınları, Ankara

FEYZİOĞLU, Turhan

1987 Atatürk ve Milliyetçilik, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara

FIRAT, M.Şerif

1983 Doğu İlleri ve Varto tarihi Etimoloji, Din, Etnografya, Dil ve Ermeni Mezalimi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara

GEE, Reece Mc

1980 Sociology on Introduction, Prudeu University Press, Newyork

Genelkurmay Belgelerinde Kürt isyanları

1992 Kaynak Yayınları, İstanbul

GERÇEK

“1993” “PKK’dan Devrimci Katliamı”, (19 Ekim) Sayı 29

GOLOĞLU, Mahmut

1968 Erzurum Kongresi, Ankara

GOLOĞLU, Mahmut

1970 Üçüncü Meşrutiyet 1920, Ankara

GOLOĞLU, Mahmut

1972 Devrimler ve Tepkileri, 1924-1930, Başnur Matbaası, Ankara

GÖÇMEN, Muammer

1995 İsviçre’de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri, 1889-1902, İstanbul

GÖĞEBAKAN, Gökür

“2002” “Doğu Anadolu’nun Osmanlı Hakimiyetine Girişi”, C.9, Türkler, Editör Hasan

Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

GÖKALP, Ziya

1981 Türk Devleti’nin Tekamülü, Derleyen: Kazım Yaşar Koprıman, Kültür Bakanlığı

Yayınları, Ankara

GÖKALP, Ziya

1975 Kürt Aşiretleri Üzerine Sosyolojik Tetkikler İncelemeler, Kalite Matbaası, Ankara

GÖKTAŞ, Hıdır

1991 Kürtler, İsyan-Tenkil, Alan Yayıncılık, İstanbul

GÖKTAŞ, Hıdır

1992 Türkiye Cumhuriyetinde İsyanlar

GÖLDAŞ, İsmail

1991 Kürdistan Teâli Cemiyeti, Doz Yayınları, İstanbul

GÖYÜNÇ, Nejat

“1969” “Diyarbakir Beylerbeyliğinin İlk İdari Taksimatı”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat

Fakültesi Tarih Dergisi (Mart), İstanbul

GÜL, Muammer

“2002” “Önasya’da Bir Türk Devleti: Eyyûbiler (1175-1250)”, Türkler, C. 5, Editör: Hasan

Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

GÜNEŞ, İhsan

1987 1. TBMM’sinin Düşünsel Yapısı 1920-1923, Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat

Fakültesi Yayınları, Eskişehir

GÜRSEL, İ.Ethem

1977 Kürtçülük Gerçeği, Kömen Yayınları, Ankara

GÜVEN, Veli Fatih

1998 Türkiye’de Siyasi Kürtçülük Hareketleri (1923-1995), Hacettepe Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara

GÜVENÇ, Bozkurt

1994 Türk Kimliği, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara

GÜZEL, Hasan Celâl

“2004” “HEP-DEP-HADEP-DEHAP” Düünden Bugüne Tercüman Gazetesi

(16 Haziran)

GÜZEL, Hasan Celâl

“2006” “‘Sivil ve Demokratik Çözüm Araşyları’ Nedir?”Radikal Gazetesi, (16 Mart)

HALAÇOĞLU, Yusuf

“1996” “Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk, Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Belleten, C. LX, Sayı: 227

HALLI, Reşat

1972 Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar 1924-1938, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara

HANİOĞLU, M.Şükrü

1989 Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük 1889-1902, İletişim Yayınları, İstanbul

HANİOĞLU, M.Şükrü

1981 Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, Üçdal Neşriyat, İstanbul

HAZIR, Hayati

“1996” “Demokrasilerde Etniklik Sorunu ve Türkiye Açısından Tartışılması”, Avrasya Dosyası, C.3, Sayı 4, Asam Yayınları, Ankara

HEYD, Uriel

1979 Türk Ulusçuluğunun Temelleri, Çeviren: Kadir Günay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

Hoca Sadeddin

1992 Tacü’t-Tevarih, Sadeleştiren İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

HORTON, Paul B. and HUNT, Chester L.

1987 Sociology, McGraw-Hill, Newyork

İhsan Nuri Paşa

1991 Kürtlerin Kökeni, Çeviren: M.Tayfun, İstanbul

İLHAN, M.Mehdi

“1988” “Bıyıklı Mehmed Paşa’nın Doğu Anadolu’daki Askeri Faaliyetleri”, IX, TTK Ankara 21- 25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler, II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

İLHAN, Suat

1971 8’inci Kolordu Bölgesindeki İsyanlar, Harp Akademisi Yayınları, İstanbul

İNALCIK, Halil

1993 Osmanlı İmparatorluğu - Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler, Eren Yayınları, İstanbul

İNAN, Afet

1998 Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu 1924-1938 Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları

1975 Hazırlayan: N.Bilal Şimşir, Ankara

İNÖNÜ, İsmet

1987 Hatıralar, Bilgi Yayınevi, Ankara

İnsan Haklarının Korunması Alanında Uluslararası Temel Belgeler,

1995 Derleyen Tekin Akıllıoğlu, Bilgi Yayınevi ve AÜ.SBF. Ortak Yayını, Ankara,

JARY David and JARY Julia

1991 Dictionary of Sociology, Harper Collins, Glasgow

KAFESOĞLU, İbrahim

1987 Türk-Bozkır Kültürü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara

KALAFAT, Yaşar

1988 Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı Karakteri Dönemindeki İç ve Dış Olaylar, Bozğaziçi Yayınları, Ankara

KALAFAT, Yaşar, KAŞGARLI Mehlika A.

1989 Türko-Kürtlerde Uygarlık ve Ağızlar Hakkında Düşünceler, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri,

Kanal 7

2006 Sözün Özü Programı, (7 Haziran)

KANSU, Mazhar Müfit

1990 Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

KARABEKİR, Kazım

1993 Kürt Meselesi, Yayına Hazırlayan: Prof. Faruk Özerengin, İstanbul, 2000, Emre Yayınları,

KARACA, Emin

1991 Ağrı Eteklerindeki Ateş Bir Kürt ayaklanmasının Anatomisi, Alan Yayıncılık, İstanbul

KARPAT, Kemal

1996 Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller, Afa Yayınları, İstanbul

Kaşgarlı Mahmut

1941 Divan-ü Lügat-it-Türk, Çeviren: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,

KAVAS, Ahmet

"2002" "Afrika'da Türklerin Hakimiyeti ve Kurdukları Devletler", Türkler, C. 9, Editör: Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

KESKİN, Mustafa

"2002" "Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", Türkler, C. 6, Editör: Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin

1983 Kürtler: Dağıstan Aras Dicle Altay ve Türkistan Türk Boylarından Kürtler, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin

1968 Kürtlerin Türklüğü, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fak. Talebe Derneği Yayınları No:2, Ankara

KIŞLALI, Ahmet Taner

"1998" "Kürtler Türkler...", Cumhuriyet, 20 Kasım

KIŞLALI, Mehmet Ali

1996 Güneydoğu Düşük Yoğunluklu Çatışma, Ümit Yayınları, Ufuk Dizisi, Ankara

KİRİŞÇİ, Kemal - WİNROW, Gareth M.

1994 Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi, Çeviren: Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

KOCA, Hüseyin

1999 Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları, Mikro Yayıncılık, Konya

KOCADAĞ, Burhan

1997 Doğu'da Aşiretler Kürtler Aleviler İstanbul, Ant Yayınları

KOCADAĞ, Burhan

Doğu Anadolu'da Yer Alan Alevi/Türkmen Kökenli (Loulan)-Lolan Oymağının Etimolojik Araştırma Raporu, <http://www.araban.org/files/Lolan>

KOÇAŞ, Sadi

1990 Tarihte Ermeniler ve Türk-Ermeni ilişkileri, Kastaş Yayınları, İstanbul

KODAMAN, Bayram

1992 Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdari Durumu, Anadolu Basın Birliği Genel Merkezi Yayınları, Ankara

KODAMAN, Bayram

1988 Sultan II. Abdulhamid Devri Doğu Anadolu Politikası, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara

KOHEN, Sami

"1994" "Maskeler Düştü", Milliyet Gazetesi, (14 Ocak)

KOPRAMAN, Kazım Yaşar

"2002" "Mısır Memlûkleri (1250-1557)" Türkler, C. 5, Editör Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

KORAY, Enver

1990 Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinde Tanzimat, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul

KOYLAN, Hasip

1946 Kürtler ve Şark İsyanları, I. Şeyh Said İsyanı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara

KÖSEOĞLU, Nevzat

"1995" "Türk Kimliği Çevresinde", Türk Yurdu, Cilt 15, Sayı 89, Ocak

KÖYMEN, Mehmet Altay

"2002" "Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk ve Târihî Rolü", Türkler, C. 5, Editör: Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

KURAN, Ercüment

"1992" "Türkiye'de Kürt Meselesi", Türk Dünyası Araştırmaları, (Ağustos) Sayı 79, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul

KURAN, Ercüment

1956 Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâb Hareketleri ve Millî Mücadele, İstanbul

KURUBAŞ, Erol

"2001" "Avrupa Birliği'nin Azınlıklara Yaklaşımı ve Avrupa Bütünleşmesine Etkileri", Liberal Düşünce, yaz

KUTLAY, Naci

1992 İttihat-Terakki ve Kürtler, Beybun Yayınları, Ankara

KUZU, Burhan

1995 Olağanüstü Hal Kavramı ve Türk Anayasa Hukukunda Olağanüstü Hal Rejimi, Kazancı Hukuk Yayınları, İstanbul

KÜÇÜK, Yalçın

1992 Kürtler Üzerine Tezler, Başak Yayınları, Ankara

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer E.

1978 Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926, AÜ. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara

KÜRTLER VE SOSYAL GELİŞİMLERİ

1993 Dr. Mesud Fânî Bilgili Çeviren: Azmi Süslü, Tanmak Yayınları, Ankara

LAZAREV, M.S.

1989 Emperyalizm ve Kürt Sorunu 1917-1923, Çeviren: Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara

LE BON, Gustave

1979 Kitleler Psikolojisi,, Çev. Selahattin Demirkan, Yağmur Yayınevi, İstanbul,

LEWİS, Bernard

1984 Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çeviren: Metin Kırıatlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler

1993 Çeviren: Sehal L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Malmisanij

2000 Cızıra Botanlı Bedirhaniler ve Bedirhani Ailesi Derneği'nin Tutanakları, Avesta Yayınları, İstanbul

MARDİN, Şerif

1989 Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908, İletişim Yayınları, İstanbul

MARSHALL, Gordon

1997 Sosyoloji Sözlüğü, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara

MAZICI, Nurşen

1984 Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet 1919-1926, DilmenYayınevi, İstanbul

MCDOWALL, David

2004 Kürtlerin Modern Tarihi, Doruk Yayınları, İstanbul

Mehmedzade Mirza Bala

1994 Ermeniler ve İran ,Yayına Hazırlayan Yavuz Ercan, Ankara

MEMEDOV, Süleyman

"2002" "Karakoyunlular ve Batı Azerbaycan", Türkler, C. 6, Editör: Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S.Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

MERÇİL, Erdoğan

"2002" "Türkiye Selçukluları", Türkler, C. 6, Editör Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S.

Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

MESUT, Ahmet

1992 İngiliz Belgelerinde Kürdistan, 1918-1958, Doz Yayınları, İstanbul

MEŞE, Gülgün

1999 Sosyal Kimlik ve Yaşam Stilleri, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü, Psikoloji Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir

Milliyet Gazetesi

1993 Konda Büyük Araştırma, (27 Şubat)

MİNORSKY, Viladimir

"1966" "Kürtler", İslam Ansiklopedisi, C. VI, İstanbul

MİNORSKY, Viladimir

1992 Kürtler, Koral Yayınları, İstanbul

MUMCU, Uğur

1993 Kürt dosyası, Tekin Yayınları, İstanbul

MUMCU, Uğur

1991 Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925, Tekin Yayınları, İstanbul

NARLI, Nilüfer

"2005" "Türkiye'nin Ulusal Kimlik Meselesi", Hukuki Perspektif Dergisi, Sayı 3,

Nisan, Aktaran: http://www.sabah.com.tr/ozel/kimlik897/dosya_897.html

NİKİTİN, Basil

1994 Kürtler Sosyolojik ve Tarihi Bir İnceleme, Çeviren: Hüseyin Demirhan, Cemal

Süreyya, Deng Yayınları, İstanbul

OĞUZ DESTANI

1972 Reşidüddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili, Çeviren: Zeki Velidi Togan,

İstanbul

OLSON, Robert

1992 Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı, Çeviren: Bülent Peker-Nevzat

Kıraç, Öz-Ge Yayınları, Ankara

ORAN, Baskın

1996 Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt Devleti, Bilgi Yayınevi, Ankara

ORAN, Baskın

2001 Küreselleşme ve Azınlıklar, İmaj Yayınevi, Ankara

ORAN, Baskın

1986 Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu, Bilgi Yayınevi, Ankara

ORAN, Baskın

2001 Türkiye’de Azınlıklar Kavramlar Teori Lozan İç Mevzuat İctihat Uygulama İletişim Yayınları, İstanbul

ORKUN, Hüseyin Namık

1940 Eski Türk Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul

Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Devrinde Ayaklanmalar

1980 Genekurmey ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara

ÖKE, Mim Kemal

1993 İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri

1919, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara

ÖKE, Mim Kemal

1992 Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara

ÖNGÜL, Ali

“2002” “Mengücekler”, Türkler, Editör: Hasan Celâl Güzel, K.Çiçek, S. Koca, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

ÖNGÜL, Ali

“2002” “Saltuklular”, Türkler, Editör: Hasan Celâl Güzel, K.Çiçek, S. Koca, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

ÖZCAN, Ali Nihat

2002 PKK (Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi, Avrasya-Bir Vakfı Yayınları, Ankara

ÖZDAĞ, Ümit

“1996” “Kuzey Irak ve PKK”, Avrasya Dosyası, Asam Yayınları, Ankara

ÖZDAĞ, Ümit – GÜNEY, Çetin

“2002” “İnönü Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri”, Türkler, C. 16, Ed. Hasan Celal Güzel, K.Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

ÖZEY, Ramazan

“2002” “Tarihte Türk Devletleri ve Hakimiyet Alanları”, Türkler, C. 1, Editör: Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

ÖZKAN, Tuncay

2000 Operasyon, Doğan Kitapçılık, İstanbul

ÖZKAYA, Yücel

“2002” “Atatürk Dönemi ve Atatürk İnkılapları”, Türkler, C. 16, Editör: Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

PARLAMENTO

“1993” “Ankara DGM Başsavcısı Nusret Demiral’dan Şok Açıklama: DEP’liler PKK’nın Siyasi Kanadı”, (Aralık) Sayı: 19

PAZARCI, Hüseyin

1985 Uluslararası Hukuk Dersleri II., AÜ. SBF. Yayınları, Ankara

POLATOĞLU, Eren

“2001” “Azınlık Hakları Yönünden AB Hukuku” Türkiye ve Siyaset, Temmuz/Ağustos

PREECE, Jennifer Jackson

2001 Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi, Donkişot Yayınları, İstanbul

PURGSTALL, Joseph Von Hammer

1985 Osmanlı Devlet Tarihi Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan Kaynarca Muahedesine Kadar, Üçdal Yayınları, İstanbul

RASONYI, Laszlo

1993 Tarihte Türklük, Çeviren: Hamit Zübeyir Koşay, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara

REFİK, Ahmet

1930 Anadolu’da Türk Aşiretleri 966-1200, İstanbul

RIŞVANOĞLU, Mahmut

Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm, Türk Kültür Vakfı Yayını, İstanbul

SARINAY, Yusuf

“1998” “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye’ye Karşı Faaliyetleri”, Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Sayı 40, (Mart)

SEFEROĞLU, Ş. Kaya

1985 Doğu Gerçeği, Ankara

SEVGEN, Nazmi

1981 Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Türk beylikleri Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi, Yay.Haz. Şükrü Kaya Seferoğlu, Halil Kemal Türközü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara

SEVGEN, Nazmi

1998 Zazalar ve Kızılbaşlar Coğrafya-Tarih-Hukuk-Folklor-Teogoni, Kalan Yayınları, Ankara

SHAW Standford – SHAW E. Kural

1982 Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Çeviren: Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul

SMITH, Anthony D.

1973 Nationalism, Mouton, Colorado

SMITH, Anthony D.

1994 Milli Kimlik, Çeviren: Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul

SMITH, Anthony D.

2003 Ulusların Etnik Kökeni, Çeviren Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara

SOLMAZ, Sefer

“2002” “Danışmendliler”, Türkler, C. 6, Editör: Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

SONYEL, Salahi Ramsdan

1987 Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

SOSYAL, İsmail

1983 Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte, 1920-1945, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

SÖYLEMEZ, Haşim

“2005” “Kürt Siyaseti PKK'yı Aşamıyor”, Aksiyon Haftalık Haber Dergisi, Aralık, Sayı 575

SÜMER, Faruk

Oğuzlar (Türkmenler) Tarihi Boy Teşkilatı Destanlar, Ankara Üniversitesi. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara

SÜMER, Faruk

1967 Karakoyunlular I Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

ŞADİLLİLİ, Vedat

1980 Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar, Kon Yayınları, Ankara

ŞEHİRLİ, Yücel Atilla

1999 Türkiye'nin Jeopolitik Öneminden Kaynaklanan Bölücü Terör Hareketleri ve Devletin Aldığı Tedbirler, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul,

ŞELİC, H.

Zaza Gerçeği, Dicle-Fırat Yayınları, Münih, Almanya, (tarihsiz)

Şeref Han el-Bitlisi

1971 Şerefnâme, Kürt Tarihi, Çeviren: Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul

Şerif Paşa,

1990 Bir Muhalifin Anıları-İttihat ve Terakki'ye Muhalafet, Nehir Yayınları, İstanbul

ŞEŞEN, Ramazan

"2002" "Eyyûbiler", Türkler, C. 5, Editör: Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

Şeyh Said, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları

1991 Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara

TANERİ, Aydın

1983 Türkistan'lı Bir Türk Boyu Kürtler Kürtlerin Kökeni Siyasi Sosyal ve Kültürel Hayatları, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara

TARHANLI, Turgut

"2005" "Türkiye'nin Ulusal Kimlik Meselesi", Hukuki Perspektif Dergisi, Sayı 3, Nisan, Aktaran: http://www.sabah.com.tr/ozel/kimlik897/dosya_897.html

TAVLAŞ, Nezihe - İDİZ, Semih

1992 Apo'yla Yüzyüze, Ankara

TEKİNALP

1998 Kemalizm, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998,

Tempo Dergisi

2005 Sayı 141

TOKER, Metin

1968 Şeyh Sait ve İsyanı, Akis Yayınları, Ankara

TOKSOY, Ahmet

"2002" "Doğu Anadolu'da Türk Hakimiyeti", Yeni Türkiye, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı II, Siyasi Tarih, Yeni Türkiye Yayınları (Mart-Nisan), Ankara

TUNAYA, Tarık Zafer

1984 Türkiye'de Siyasi Partiler, Cilt 2, Mütareke Dönemi, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul

TUNÇAY, Mete

1985 Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, 1923-1931, Yurt Yayınları, Ankara

TURAL, Sadık Kemal

1998 Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara

TUTAR, Hasan

“2002” “Tarihte ve Mitolojide Nevruz”, Türkler, C. 3, Editör: Hasan Celal Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl

1995 Cumhuriyet Nasıl Kuruldu?, Sel Yayınları, İstanbul

TÜRKÖNE, Mümtazer

“2005” “Kürt Sorunu 1 Efsaneler ve Tanımlar”, Zaman Gazetesi (31 Ağustos)

Türk İstiklal Harbi

1995 Türk İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, TC Genelkurmay Başkanlığı, Harp Dairesi Başkanlığı Resmi Yayınları Seri No:1, Ankara

Türk Milli Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu

1984 Hazırlayan: Bahaidin Ögel, Mehmet Eröz, Hakkı Dursun Yıldız, Bayram Kodaman, Fahrettin Kırzioğlu, Abdulhaluk Çay, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara

Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem, 1919-1923

1995 Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara

Türkçe Sözlük,

2005 Türk Dil Kurumu Yayınları, 4. Akşam Sanat Okulu Matbaası, Ankara

TÜRKDOĞAN, Orhan

2002 Türk Toplumsal Yapısı, Çamlıca Yayınları, İstanbul

TÜRKDOĞAN, Orhan

2003 Etnik Sosyoloji, Timaş Yayınları, İstanbul

TÜRKDOĞAN, Orhan

“1993” “Bir Sosyoloji Teorisi: Klan’dan Millet’e”, Türk Kültürü, Sayı 357

TÜRKDOĞAN, Orhan

1995 Niçin Milletleşme, Türk Dünyası, Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul

TÜRKLER

2002 Editör: Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

UÇAROL, Rifat

1985 Siyasi Tarih, Filiz Kitabevi, İstanbul

ULUBELEN, Erol

1967 İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Aytaç Kitabevi, İstanbul

USTA, Aydın

“2002” “Artuklular”, Türkler, Editör: Hasan Celâl Güzel, K.Çiçek, S.Koca, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

UYUMAZ, Emine

“2002” “Türkiye Selçuklu Devleti Eyyûbi Münasebetleri”, Türkler, C. 5, Editör Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı

1999 Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

ÜNAL, İnanç - POLAT, Can

2004 İmralı’da Neler Oluyor Apo-PKK ve Saklanan Gerçekler, Güvenlik ve Yargı Muhabirleri Derneği, Ankara

ÜNALAN, Sıddık

“2002” “Mervanoğullarının Kuruluş ve Selçuklu Devleti’nin Hakimiyetine Girişi”, Yeni Türkiye, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı II Siyasi Tarih, Yeni Türkiye Yayınları (Mart- Nisan), Ankara

WOODS, John E.

1993 Akkoyunlular Aşiret Konfederasyon İmparatorluk 15. Yüzyıl Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme Çeviren: Sibel Özbudun, Hazırlayan: Metin Sözen, Necdet Sakaoğlu, İstanbul

YASA, İbrahim

1970 Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, Sevinç Matbaası, Ankara

YAŞA, Recep

“2002” “Ahlatşahlar”, Türkler, C. 6, Editör: Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

YAŞAR, H.Nuri

“2005” “Türkiye’nin Ulusal Kimlik Meselesi”, Hukuki Perspektif Dergisi, Sayı 3, Nisan, Aktaran: http://www.sabah.com.tr/ozel/kimlik897/dosya_897.html

YAVUZ, Edip

1968 Tarih Boyunca Türk Kavimleri, Ankara

YILMAZÇELİK, İbrahim

“1993” “XIX. Yüzyılda Diyarbakır Eyaletinde Yönetim-Halk Münasebetleri”, Prof.Dr. Bayram Kodaman’a Armağan, Samsun

YILMAZÇELİK, İbrahim

“2002” “Tarihi Dönemler İçerisinde Kürt Tarihinin Gelişimi Üzerine Bazı Tespitler”, Türkler, C.10, Editör: Hasan Celâl Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara

YILMAZÇELİK, İbrahim

“1988” “1840-1850 Yıllarında Harput”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, (Şubat)

Sayı: 52

YILMAZÇELİK, İbrahim

1995 XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır 1790-1840 Fiziki İdari ve Sosyal-Ekonomik Yapı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

YILMAZÇELİK, İbrahim

2000 XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Dersim Sancağı İdari İktisadi ve Sosyal Hayat, Elazığ

Yusuf Has Hacıp

1979 Kutadgu Bilig, Tercüme, Reşit Rahmeti Arat, Hazırlayan Kemal Eraslan, Osman

F. Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul

18/4/1998 Tarihli Hürriyet Gazetesi

13/3/2003 Tarihli Gazeteler

30/09/2003 Tarihli Radikal Gazetesi

19/10/2004 Tarihli Zaman Gazetesi

08-09-10/12/2004 Tarihli Gazeteler

11/12/2004 Tarihli Gazeteler

12/8/2005 Tarihli Gazeteler

23/08/2005 Tarihli Sabah Gazetesi

10/11/2005 Tarihli Gazeteler

12/3/2006 Tarihli Gazeteler

6/4/2006 Tarihli Gazeteler

24/4/2006 Tarihli Gazeteler

31-01/5/2006 Tarihli Gazeteler

3/5/2006 Tarihli Gazeteler

30/5/2006 Tarihli Gazeteler

6/6/2006 Tarihli Gazeteler

<http://www.byegm.gov.tr/Yayinlarimiz/DısBasın/2002/10/22x10x02.HTM>-38k-

<http://www.zaman.com.tr/?bl=politika&alt=&hn=103077>

<http://turkcu.net/forum/viewthread.php?goto=lastpost&tid=2611>

<http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=23001> - 48k

<http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/SPK/K2003/K2003-01.HTM>

<http://www.arsiv.aksiyon.com.tr/arsiv/138/pages/dosyalar/dos2.html> - 12k - Ek Sonuç -

http://www.circassiancanada.com/tr/arastirma/anadoluda_etnik_gruplar.htm

<http://www.cnnturk.com>

<http://www.dth-web.com>

<http://www.kurtuluscephesi.com/kurcep1/kc16-8.html> - 38k-

<http://www.network54.com/.../>

DEHAP'%FDn+yerine+yeni+parti+kurulmas%FD+emrini+bizzat+%D6calan+verdi.+! - 14k -

<http://www.ntvmsnbc.com/news/375239.asp>

<http://www.ntvnmsnbc.com/news/374965.asp>

<http://www.ozgurpolitika.org/2003/02/25/allhab.html> - 53k

http://www.sabah.com.tr/ozel/kimlik897/dosya_897.html

<http://www.yenisafak.com.tr/diziler/ecevit/ecevit3.html>